

ТУЙЧИ МИРЗОД,
РОЗИҚ ҲАМИДОВ, МИРЗОХУҶАИ ПИРЗОД

АДАБИЁТИ ТОЧИК

5

Устод Рӯдакӣ

*То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бе ниёз.*

***

*Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В-аз ҷама бад бар тани ту ҷавшан аст.*

Аттори Нишопурӣ

*Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз,
То азизи дигарон гардӣ ту низ.*

***

*Ҷар ки дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу илмро дорад азиз.*

***

*Резаи нонро маяфкан зери пой,
Гар ҷамеҳохӣ ту неъмат аз Худой.*

***

*Бандагӣ аз худшиносӣ шуд тамои,
Нест марди беадаб соҳибмақом.*

Саъдии Шерозӣ

*Ман аз бемуродӣ наям рӯйзард,
Ғами бемуродон маро хаста кард.
Наҳоҳам, ки бинад хирадманд реш,
На бар узви мардум, на бар узви хеш*

***

*Чу инсонро набошад фазлу эҳсон,
Чӣ фарқ аз одамі то нақиши девор.*

***

*Ба даст овардани дунё ҳунар нест,
Якero гар тавонӣ дил ба даст ор.*

нандаи ин китоб!

нед ва дар рӯзгоратон роҳнамон хеш гардонед.

Абулқосими Фирдавси

*Нигаҳ кун бад-ин лашқари номдор,
Қавонони шоистаи корзор.
Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Зану кӯдаки хурду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.
Бикӯшеду хубӣ ба кор оваред!
Чу дидед сармо, баҳор оваред!*

934-1020

Абӯалӣ ибни Сино

*Аз қаъри гиши сияҳ то авҷи Зуҳал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.*

980-1037

Бадриддини Ҳилолӣ

*Адаб хоҳӣ зи ҳад берун манеҳ пой,
Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ дар миён ой.
Адаб ороиши афъол бошад,
Адаб осоиши аҳвол бошад.
Адаб маҷмӯаи ҳусну ҷамол аст,
Баҳоре дар камоли эътидол аст.
Адабро раҳбари кӯйи талаб кун,
Вагарна нафси саркашро адаб кун.*

1470-1529

**ТҶҲҲҲҲ МҲРЗОД,
РОЗИҚ ҲАМИДОВ, МҲРЗОХҲҲАИ ПИРЗОД**

АДАБИЁТИ ТОҲИҚ

(Қитоби дарсӣ барои синфи V)

**МУШОВАРАИ ВАЗОРАТИ МАОРИФИ
ҲУМҲҲҲҲИ ТОҲИҚИСТОН БА ҲОП
ТАВСИЯ ҚАРДААСТ**

**Душанбе - 2008
«АВА»**

ББК 83.3 (2 тоҷик) Я 72
М - 65

**Ин китоб дар доираи Лоихаи таҷдиди
соҳаи маориф нашр гардидааст.**

Тўйҷӣ Мирзод ва дигарон.

Адабиёти тоҷик (Китоби дарсӣ барои синфи 5). Душанбе,
«АВА», 2008, 304 с.

Хонандан азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст ва то метавонед аз он баҳра бардоред. Шоида бошад, агар онро мисли гавҳараки чашматон эҳтиёт намоед. Кушиш ба харч диҳед, ки соли оянда ҳам ин китоб тозаю озода бошад ва ҳамин тавр дастраси додари хоҳарчаҳоятон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-70-88-5

© Т. Мирзод, Р. Ҳамидов, М. Пирзод - 2008,
© «АВА» - 2008.

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

ФАРҚИ АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ АЗ КИТОБӢ

Адабиёти бадеӣ асосан ду навъ мешавад: а) адабиёти шифоҳӣ; б) адабиёти китобӣ. Дар ҳома аввал адабиёти шифоҳӣ, яъне фолклор замонавӣ, ки ҳанӯз ҳатто вучуд надошт, пайдо шуда буд. Одамон ғаму шодӣ, орзую омоли ҳешро даҳонӣ, бадҳолатан дар нақлу ривоятҳо, афсонаю асотирҳо, сурудӯ таронаҳо баён мекарданд. Ин гуфтаҳо аз авлод ба авлод, аз насл ба насл, аз аср ба аср гузашта такмил меёфтанд ва охира-охира жанру намӯҳҳои адабиёти шифоҳӣ шакл мегирифтанд.

Баробари пайдоиши ҳатто адабиёти китобӣ ҳам оғоз меёбад. Ва ашхоси босавод адабиёти шифоҳиро ҳамчун намуна ба шакли китоб омода месозанд. Бештари асарҳои халқӣ бо ҳамин роҳу усул то замони мо омода расидаанд.

Адабиёти шифоҳӣ моли халқ аст. Яъне, соҳиби нақлу ривоят, афсона, сурудӯ таронаҳо мову шумо ҳастем. Имрӯз низ халқ асар эҷод мекунад ва эҷодиёти онҳо дар маҷмӯаҳои дастҷамбӣ ба таъбир мерасанд. Адабиёти китобӣ эҷоди ашхоси муайянанд, ки дар замону макони мушаххас зиндагӣ карда, асар эҷод намудаанд. Масалан, устод Рӯдакиро гирем. Ӯ дар соли 858 ба дунё омада, соли 941 вафот кардааст. Ва ӯ қасидаи “Шикоят аз пирӣ”, “Модари май” ва асарҳои дигарро офаридааст. Ин ҷаҳонро нисбати Восеъ ва нақлу ривоят ва сурудӯ таронаҳо, ки дар ҳақиқӣ ӯ гуфта шудаанд, баён карда наметавонем. Зеро нақлу ривоят ва сурудӯ таронаҳоро шахсонӣ номаълум, яъне халқ эҷод кардааст.

Адабиёти шифоҳӣ аз лиҳози забон ва тарзи баён ҳам аз адабиёти китобӣ фарқ мекунад. Забони асарҳои халқӣ сода, фаҳмо буда, мардум онро зуд қабул мекунад. Иборадорӣ, истифодаи калимаю ибораҳои душворфаҳм ва бегона дар онҳо дида намешавад, вале дар адабиёти китобӣ зиёдтар ба назар мерасад.

Дар забони асарҳои халқӣ лаҳҷаю шева бештар истифода мешавад. Ҳатто як афсонаи халқиро мардуми ноҳияҳои мухталиф бо лаҳҷаҳои хеш нақл мекунанд ва ҳангоми ҳикояи он ҳамон калимаю ибораҳои хоси маҳалли худро истифода мебаранд. Аз ин хотир агар ягон афсонаро намояндаи як маҳал ба мардуми маҳалли дигар нақл кунад, фаҳмидани забони он афсона барои онҳо душворӣ мекунад.

АФСОНА ЧИСТ?

Афсона яке аз жанрҳои қадимии эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Бисёр муҳаққиқони фолклоршинос пайдоиши жанри афсонаро ҳанӯз ба оғози ҷамъияти ибтидоӣ нисбат додаанд.

Афсонаҳои қадим мувофиқи тахайюлотҳои оддӣ одамон дар бораи ҳодисаю воқеаҳои ҳаёлангез ва дур аз ҳақиқат эҷод шудаанд. Дар онҳо дева ачина ва дигар ашӯҳое, ки халқ парастӣш мекард, амал менамуданд. Минбаъд афсона дар эҷодиёти халқ ҷои асосиро ишғол намуда, аз ҳар ҷиҳат инкишоф меёбад.

Чунон ки муаллифони «Лугати истилоҳоти адабиётшиносӣ» қайд кардаанд: «Халқи тоҷик дар афсонаҳои худ қаҳрамононҳои мардуми меҳнаткаш, адолат, вафодорӣ, садоқат ва дигар хислатҳои неки инсонро тараннум кардааст. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ ба ҷуз ҳазлу шӯҳҳои латиф, зулму ситам, бедодӣ, ҳасисӣ, фиребу макри давлатмандон, аҳли дин ва дигар намояндагонии табақаҳои ҳукмрон ба зерӣ танқиди сахт гирифта шудаанд».

Афсонаҳои тоҷикӣ ба панҷ навъ тақсим шуда, маъмултаринашон афсонаҳои тилисмотӣ ва ҳаҷвӣ ба шумор мераванд.

Намуди қадимтарини жанри афсона - афсонаҳои тилисмотӣ ё ба тариқи дигар ғӯем, афсонаҳои сеҳрангез ба ҳисоб мераванд. Дар ин гуна афсонаҳо, халқ аз ҳодисаҳои ҳайратангез, ғавқуллода, ки бештар дар тасаввури одамон пайдо мешаванд, нақл мекунанд. Қаҳрамони ин намуд афсонаҳо дев, ачина, ғул ва паҳлавонони часур, ки ба муқобили онҳо мубориза мебаранд, мебошанд. Ин намуди афсонаҳо аз ҷиҳати сохти композитсионӣ, яъне устухонбандӣ ё усули нигориш ба дигар намудҳои афсонаҳо шабоҳат доранд.

Аксарияти афсонаҳои тоҷикӣ ба тариқи зерин сар мешаванд: «Буд набуд як подшоҳ буд, вай се писар дошт...», «Дар замони хеле қадим як марди бечорае буд...» ва монанди ҳамин. Афсонаи «Эрачи тилисмишкан», ки ба гурӯҳи афсонаҳои сеҳрангез дохил мешавад, ба тариқи зайл оғоз меёбад: «Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди ҳунарманде буд, ки Хирадманд ном дошт. Вай дар Хатлон зиндагӣ мекард. Чанде нагузашт, ки ӯ дар қанги деви тӯрониён асир гардид ва аз вай дигар хабаре нашуд. Вай як писар ва чор духтар дошт».

Афсонаҳои тоҷикӣ хотима доранд, ки хотимаи ҳар кадоми онҳо мувофиқи мазмун андаке тағйир меёбад. Вале як ҷиҳати муҳими хотимаи афсонаҳо, пеш аз ҳама, дар он аст, ки дар онҳо қаҳрамони дӯстдоштан халқ ҳамеша аз болои ҳар гуна амалиёт ғалаба мекунад, душманро шикаст медиҳад. Зеро ин орзуи омили халқ буд ва халқ орзуи худро дар зимни ҳамин гуна образҳои офаридааш: Эрач, Кали Зирак, писари подабон ва ғайра инъикос менамуд. Аз ин ҷост, ки дар хотимаи афсонаҳо «Онҳо ҳама ба мақсад расиданд» ба охир мерасанд, ки ин, албатта, ба сомон таъсири калон расонида, онҳоро ба зиндагӣ рӯҳбаланд мекунад.

Намуди афсонаҳои ҳаҷвӣ – маишӣ дар эҷодиёти ҳар як халқ ва умуман дар байни намудҳои афсонаҳо мавқеи калонро ишғол мекунад. Сабаби ин дар он аст, ки дар ин гуна афсонаҳо ҳаёти маишати халқ ба таври ҳақиқӣ тасвир меёбад. Халқ дар ин гуна афсонаҳо зулму истисмор, фиребу найранги подшоҳон ва дигар намояндагони табақани болоии ҷамъиятро ба зерин тозиёнаи танқид мегирад. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ – маишӣ хислати характери қаҳрамонони асосӣ: Кали Зирак, Алдар Кӯса ситоиш ёфта, нодонию гумроҳии шахси алоҳида, шоҳони золим, ҳокимони ситамгар ба зерин тозиёнаи танқид гирифта мешаванд.

ЭРАЧИ ТИЛИСМШИКАН

Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди хунарманде буд, ки Хирадманд¹ ном дошт. Вай дар Хатлон² зиндагӣ мекард. Чанде нагузашт, ки ӯ дар қанги деви тӯрониён асир гардид ва аз вай дигар хабаре нашуд. Ӯ як писар ва чор духтар дошт. Писараш дусола буд ва Эрач ном дошт. Аз хурдсолӣ дар вай осори шучоатмандӣ ва зиракӣ дида мешуд. Вақте ки ба синни ҳафт расид, ӯро модараш ба мактаб дод. Дар муддати як сол аз ҳамдарсони худ пешқадам шуд. Ҳамаи кӯдакон ӯро нағз дида, дар вақти истироҳат ва танаффус ба гирди ӯ чамъ гардида, дар ҳар коре аз вай ёрӣ ва мадад металабиданд. Ин бача чашмони сиёҳи қозибанок, сурати гандумранг ва қомати зебо дошт.

Чун ба синни 11 расид, дар байни бачагони мактаб дар далерӣ, хушёрӣ ва зиракӣ ба мартабаи аъло соҳиб шуд.

Рӯзи иди Наврӯз³ табиат тамоми зебоҳои худро намоиш меод, бачагон ҳам ҳар як ба андозаи даркорӣ худроӣ намуда, мисли гулҳои баҳор шукуфта буданд. Тамоми бачагон дар боғ ба гирди Эрач чамъ омаданд. Эрач гӯё Офтоб ва бачагони дигар ситораҳои дурахшанда буданд, ки гирди ӯро печонда гирифта буданд. Ҳамаи онҳо дар як боғи зебо, ки пур аз гулҳо буд, сайру гашт ва ҳар гуна бозихо мекарданд.

Аввалин бозие, ки дар ин майдон сар шуд – гуй ва ҷавгонбозӣ буд. Падарони бачагон барои дидани бозии онҳо омада буданд. Дар ин бозӣ Эрач чанд бор гуйро аз шарикони худ бурд.

Барои тирандозӣ чандин тир ва камонҳо ҳозир карданд. Дар ин бозӣ як ангуштаринро нишона монданд ва гуфтанд, ки ҳар кас тирро аз ангуштарин гузаронад, бозиро бурдагӣ ҳисоб мешавад. Ҳар яке аз бачагон тирро камонро гирифта, ба нишон нигоҳ карда тир андохтанд. Танҳо Эрач ва ду нафари дигар тирро аз халқан ангуштарин гузаронда тавонистанд. Эрач гуфт: - Ин чандон кори душвор нест, ман метавонам се тирро ба ҳамдигар дӯзам.

Ҳама ба тарафи вай нигоҳ карданд. Эрач тирро камонро гирифта пой чапашро сутун кард ва ҷуссаашро камтар ақиб партофта тирро аввалиро ба дарахт зад, тирро дуҷумро ба тани тирро якум ва тирро сеҷумро ба тани тирро дуҷумро зад.

- Офарин, қандата зан! – гуфтанд.

Ҳар яке аз падарони бачагон ба писарони худ ҳадяҳо дода, пешонаи писари худро бӯсиданд ва аз дасти фарзандҳояшон гирифта ба тарафи хонаи худ рафтанд.

Эрач дар миёни боғ танҳо монд, касе ба вай ҳадя ҳам наод, аз пешонааш набӯсид ва ҳамроҳаш набурд. Ӯ бо тааҷҷуб ба атрофи худ нигоҳ мекард. Аз ин аҳвол рангаш дигаргун ва пажмурда гашт. Чашмони ҷозибанокаш сурх шуда, дар онҳо об ҷарх зад. Як охи сарде кашиду ба тарафи хонаи худ равон шуд ва дар дилаш мегуфт:

- Агар ман ҳам падар мебошам, бо ин ҳунари худ аз ҳама зиёдтар навозиш меидам.

Модараш ӯро дар хона интизор буд. Эрач ба хона расида, ба модари худ салом дод ва дигар ҳеҷ чиз нагуфта, маъюсона ба гӯшае нишаст ва ба фикр фуру рафт. Модараш, ки ин аҳволро дид, аз парешонии аҳволи фарзандаш ба андеша афтод ва якбора писари худро ба оғӯш кашид, пешонаи ӯро бӯсид ва гуфт:

- Эрачи азизам, ниҳоли бахтам! Чӣ шуд, ки дар ин рӯзи Наврӯз, ки тамоми бачагон хурсанданд, ту афсурда ва ҳеҷ бо модари худат сӯҳбат намекуни? Гуй, чӣ шуд?

- Зиёда аз ин чӣ мешуд? Модари меҳрубон, ту ҳам агар имрӯз дар боғ мебудӣ ва аҳволи маро меидидӣ, аз ман бисёртар гамгин мешудӣ.

Ин гапи Эрач аз ҳама зиёдтар хотири модарашро парешон сохт. Модараш ўро ба оғӯшаш кашида зорӣ кард, ки сабаби гамгинии худро гӯяд. Эрач он воқеаро, ки дар бог гузашта буд, гуфт. Ва ин ба модари вай ҳам сахт таъсир кард, лекин ў фарзандашро дилбардорӣ намуда гуфт:

- Писараки азизам! Гам нахӯр, падари ту ҳам ба наздикӣ аз сафар гашта меояд.

Эрач чун калимаи «падар»-ро шунид, оҳи сарде кашид ва малолангезона гуфт:

- Сафар ҳам ҳамин қадар дароз мешавад? Аз рӯзе, ки ман худро шинохтам, падарамро надидам ва ту ҳар вақт маро бо ваъдан «аз сафар меояд» тасалло медиҳӣ.

Вақти хӯроки шом шуд, ба пеши Эрач хӯрок монданд.

-Ман хӯрок намехӯрам – гуфт.

-Чаро? – пурсид модараш.

- То нагӯӣ, ки падарам кучо рафтааст, чӣ гуна сафар карда ва кай меояд ва чӣ хел нишона дорад, ман хӯрок намехӯрам. Бояд ҳақиқати воқеаро гӯӣ, падарам зиндааст ё мурда? Ин саволи ҷиддӣ ва мутаассиркунандаи Эрач хоҳаронашро ҳам аз хӯрок хӯрдан боздошт.

- Писари азизам! Падари ту марди хунарпеша буд. Қомати баланд, тану бозувони тавоно, чашму абрӯвони сиёҳ, чеҳраи кушод дошт. Вай доимо барои озодии ҳамватанони худ бо девҳо, ки душманони мо ҳастанд, ҷанг мекард. Ҳоло ҷанд сол аст, ки дар қалъаи Ҳазар дар тилисми девҳо асир аст.

Эрач бо шунидани калимаи «дев» ва «тилисм» ҳайратомезона ба модари худ гуфт:

- Модарҷон! Дев ва тилисм чист?

Модараш ҷавоб дод:

- Ба тавре, ки шунидаам, девҳо махлуқҳои бисёр бадҳайбат, хунхӯр, золим ва бераҳм ҳастанд. Чашмҳои калони бадҳайбат, дандонҳои дарози тез ва шох доштаанд, гӯшҳояшон монанди гӯши гов будааст. Сӯроҳи биниашон монанди кубур ва даҳонашон монанди гор аст. Дар ҳар ҷо касеро, ки диданд, ўро асир карда аз меҳнати ў ишқамҳои калони худро сер мекунанд. Душмани осоишии халқи кишвари мо ҳастанд. Одамони осударо чӣ дар хушкӣ ва чӣ дар об ноосуда мекунанд. Ҷои онҳо дар қазирае будааст, ки атрофи онро тамоман об печондааст. Ҳар вақт, ки аз ин қазира берун омадани шаванд, парида ба ҳаво

мебароянд ва худро монанди балоҳои осмонӣ ба хушкӣ мерасонанд.

Ин ҳикоят диққати Эраҷро боз ҳам бештар ҷалб кард ва у гуфт:

- Ҷӣ будани девро як қадар фаҳмидам, аммо ту гӯӣ, ки тилисм чист?

Тилисм бандест, ки девон бо ҷоду ва фиреб барои муҳофизати худ ва асирони тӯрониён сохтаанд. Аз санг ва оҳан қалъаҳо бино мекунанд. Ба он ҷо рафтан ва аз он ҷо баромадан ба осонӣ муяссар намешавад.

Эраҷ дузону нишаста, бо як ҳолати таачҷубомез аз модараш пурсид:

- Модарҷон! Оё девҳоро куштан ва он тилисмҳоро шикастан мумкин-аст?

Албатта! Падарат мегуфт, ки агар халқ иттифоқ шавад, девҳоро куштан, тилисмҳоро шикастан ва аз зулми онҳо ҳамаро абадӣ халос кардан мумкин аст. Ҳар гоҳ, ки девҳо нест карда шаванд, халқ хотирҷамъ ва осуда зиндагӣ хоҳад кард.

Ин ҷавоби охирини модар ба Эраҷ рӯҳи кавӣ баҳшида, дар дили ӯ умеди шикастани тилисм ва куштани девҳоро пайдо кард.

Иди Наврӯз ба охир расид, боз дарс сар шуд. Эраҷ рӯз аз рӯз ба дарс зиёдтар аҳамият меод. Илова бар ин, ҳамеша фикраш ба ҷанги девон банд буд. Аз он рӯз сар карда бозихи вай иборат аз тирандозӣ, гӯштингирӣ шуд. Кам-кам ин ҳол ба дараҷае расид, ки ҳамаи бачагонро ба камону каманд сохтан маҷбур кард. Бачагонро лашкари худ ва худро сарлашкар тасаввур мекард. Бачагон ҳам ба раъӣи ӯ мувофиқат мекарданд. Бачаҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо карда, як гурӯҳро лашкари дев ҳисоб намуда, бо онҳо ҷанг мекард. Баъзе бачаҳои бадрафторро, ки бачагони камқувватро азоб меоданд, «дев» гуфта хитоб мекард. Ҳар шаб дар хона нақшаи наво кашид, рӯз дар байни бачагон онро ба амал мебаровард.

Иди Наврӯз буд, халқ дар майдон ҷамъ омад. Эраҷ ҳам бо рафиқони худ бо як тартиби муназзами сипоҳӣ ба майдони гӯштингирӣ ҳозир шуд. Гӯштингирӣ сар шуд ва аз ҳар тараф карнаю нагора навохтан гирифтанд. Паҳлавонони деҳа тараф шуда гӯштин мегрифтанд. Ногаҳон паҳлавони деҳаи Эраҷ ба замин афтод. Эраҷ инро дида он паҳлавони деҳаи ҳамсояро ба дев монанд карда:

- Ҳа дев! – гӯён беихтиёр ба майдон даромад.

Паҳлавони деҳаи ҳамсоя дид, ки як бачаи 15-16-сола ба майдон даромад, аз гӯштингирӣ худдорӣ карда гуфт:

- Ту бача ҳастӣ, бо бачагон гӯштин гир!

Ин гапи вай ба Эраҷ саҳт расид ва ӯ гуфт:

- Бачаам ё не, корат набошад, хунаратро нишон деҳ!

Инро гуфту бо дасти рости худ дасти паҳлавонро гирифта чунон ба тарафи худ кашид, ки вай аз Эраҷ ду-се қадам гузашта рафт. Паҳлавон чиддӣ будани гӯштинро фаҳмида ба Эраҷ даровехт. Эраҷ аз гиребони паҳлавон гирифта, ӯро ба тарафи худ саҳт кашида ҳам шуд ва сипас аз болои сараш гузаронида ба замин зад ва худ мисли шоҳин ба болои синаи вай баромада нишаст. Аз ҳар тараф садои чапакзанӣ ва сурнаю карнай баланд шуд. Раиси деҳа ва чандин одамони дигар ба вай инъомҳо (мукофотҳо) доданд ва Эраҷ он инъомҳоро ба сурнайчиён бахшид.

Он рӯз Эраҷ дар аспдавонӣ ва тирандозӣ ҳам ҷои якумро гирифт. Дар охири маърака аз тарафи раиси деҳаи Эраҷ ба вай аспи гулибодом инъом шуд. Ҳама ба хонахон худ баргаштанд ва аз ҳамон рӯз номи Эраҷ машҳур шуд.

Иттифоқо, пас аз чанд рӯз корвони деҳаи Эраҷро роҳзанон гонат карданд ва раиси деҳа Эраҷро бо чанд кас барои дастгир кардани роҳзанон фиристод. Эраҷ гуфт:

- Бай-бай, ин муқаддимаи ҷанги девон аст.

Вай бо панҷ кас ба муқобили 15 роҳзан рафт. Вақте ки ба наздикии роҳзанҳо расиданд, роҳзанҳо дар истироҳат буданд. Чун шаб торик буд, то дами субҳ сабр карда, чор касро барои гирифтани пеши роҳи роҳзанҳо монд ва худаш бо як кас ба онҳо ҳамла овард. Ҷанги саҳте ба вуқӯъ пайваст. Роҳзанҳо хеле саросема шуданд. Чор нафари роҳзанҳо кушта шуданд, боқимондагон хостанд гурезанд, лекин ба дасти он чор каси Эраҷ мондагӣ асир афтоданд. Яке аз роҳзанҳо мехост гурезад, вале Эраҷ чунон ба паси гардани ӯ бо мушт зад, ки вай ба замин афтод ва ҳамон лаҳза ҷон дод. Дигаронро бо ҳамаи чизу ҷора ба деҳа оварданд. Аҳли деҳа ба роҳзанҳо ҷазо додани шуданд. Эраҷ гуноҳи онҳоро талабида, ба роҳзанҳо гуфт:

- Шуморо ба ҳамин шарт озод мекунем, ки дигар аз талаву торочи молу ҳоли халқ даст кашед, ки ин кори девони хунхор аст.

Эраҷ дар ин ғалабаи худ як шамшер инъом гирифт ва ба аспаш савор шуда ба хонааш рафт.

Адовати девҳо дар дили Эрач рӯз то рӯз зиёд мешуд ва ӯ худро ба чанги девон тайёр мекард. Акнун вай 17-18-сола шуда, ҳамаи ҳунаrhoи чангиро омӯхта буд.

Як рӯз субҳи барвақт Эрач ба модараш гуфт:

- Хуб, ман рафтам!

Модараш ва дигарон гумон карданд, ки Эрач ба шикор меравад.

- Хайр, саломат бозгард! Мунтазирем, ки аз шикор зуд баргардӣ, - гуфтанд.

Эрач хандид ва дасти модарашро бӯсид, ба аспи худ савор шуд ва ба тарафи сахро равон гашт.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Хирадманд** – шахси бофазлу дониш, соҳибмаърифат. Дар ин ҷо ҳамчун номи шахс омадааст.
2. **Хатлон** – номи қадимии Қӯлоби имрӯза. Боз водии Вахшу Қӯлобро Хатлон мегуфтанд.
3. **Наврӯз** – чашни қадимии халқи тоҷик, оғози соли нав.
4. **Гӯю Чавгон** – як намуд бозии қадимии мардуми тоҷик. Гӯи чизи лӯнда мисли тухм, тӯб. Чавгон – чӯбдасти қач мисли чӯбдасти хоккейбозон.
5. **Мутаассир** – ба шӯру ҳаяҷоноваранда. Ин ҷо ба маънои гамгин, хафа шудани хоҳарони Эрач омадааст.

Пурсиш ва супориш

1. *Оё Шумо ягон афсонаи дигари халқиро медонед?*
2. *Эрачи тилисмишкан, ки номи афсона аст, чӣ маънӣ дорад?*
3. *Ҳичоқои иборати «вилояти Хатлон» - ро чӯдо намоед ва кушодаю баста будани онҳоро муайян кунед.*

ҚАҲРАМОНИИ ЭРАЧ

Эрач чандин шабу рӯзро дар кӯҳу сахроҳо гузаронид. Худаш ва аспаш монда шуда, дар лаби чашма дар зери дарахте фуromaда дам гирифт, фикр карда, худ ба худ мегуфт:

- Эрач! Дев кучо, тилисмиш кучо, қай мебинӣ, бе роҳбар кучо меравӣ?

Дар ин андеша буд, ки ногоҳ чашмаш ба тарафе афтод, дид, ки шахсе дуртар, дар домани кӯҳ, дар лаби чашмае нишастааст. Эрач тааҷҷуб карда:

- Ин шахс кӣ бошад? – гуфту аз ҷои худ хест ва ба тарафи ӯ рафт. Лекин он шахс ба ӯ нигоҳ накарда, машғули хондани ҷизе буд. Эраҷ бодикқат нигоҳ карда дид, ки вай пирамарди хушсурату нуронӣ ва тануманд аст. Эраҷ боадабона ба вай салом дода рост истод. Он шахс сари худро бардошта, ҷавоби саломи ӯро дод ва:

- Бинишин! – гуфт ва боз ба хондани китоб машғул шуд. Пас аз чанд дақиқа сари худро бардошта ба тарафи Эраҷ нигоҳ кард ва аҳволпурсӣ намуда гуфт:

- Аз кучо меой ва ба кучо меравӣ?

- Ман ҷавони сайёҳ ҳастам, сайругашт мекунам. – гуфт Эраҷ. Пирамард гуфт:

- Эраҷ ҳақиқати гапро гӯй! Ҳал шудани мақсади ту ба дасти ман аст.

Эраҷ ҳайрон ва дар ташвиш буд, ки ин пирамард ном ва мақсади ӯро аз кучо донист, ҳарчанд хост, ки худдорӣ кунад, аммо натавониста саргузашти худро як ба як гуфта дод. Он мард бихандид ва гуфт:

- Албатта ба мақсад мерасӣ.

Эраҷ ҳарчанд мехост кӣ будани ин шахси бузургро пурсад, вале шарм кард, танҳо ҳамин қадар гуфт:

- Эй падари азиз, дар ин макон барои ҷӣ танҳо нишастаед?

Пир ҷавоб дод:

- Ман дар ҳар ҷои хуб метавонам истиқомат кунам, вале ба ин ҷо барои хизмат кардан ба тӯрониён ва барқандани асоси зулми девон, барҳам задани тилисм ва домҳои онҳо омадаам.

Эраҷ чун номи дев ва тилисмро шунид, аз ҷои худ хеста, таъзим дода хомӯш истод ва дар дили худ мегуфт, ки ин пирамард дар кори ман роҳбарӣ карда метавонад. Ман бояд аз ӯ мадад хоҳам. Он шахс Эраҷро ба нишастан амр карда гуфт:

- Эраҷ! Ман аз нияти ту огоҳ ҳастам ва ба ту роҳбарӣ хоҳам кард. Лекин дар пешомадҳо қавидил бош ва ба дурустӣ қадам мон! Бе фидокорӣ, далерӣ, ҷасурӣ ва бе кӯшиш ба мақсад расидан мумкин нест.

Эраҷ сари худро тасдиқомез мечунбонд.

Он шахс баъд аз ин гуфтаҳо аз тарафи ростии худ шамшерро гирифта ба ӯ дод.

- Ташаккур, эй падари азиз! – гуфт Эраҷ.

Пир чун ин суханро шунид, муҳаббаташ ба вай зиёд шуд ва бо дасти худ шамшерро ба камари ӯ баста, пешонаашро бӯсид.

- Шин ва аввалин роҳнамоиро шунав! – гуфт ӯ ба Эрач.

Эрач боадабона дузону нишаст ва бо майли тамом мунтазири роҳнамой шуд.

Пир гуфт:

- Эрач, ин шамшере, ки ман ба ту додам, хислатҳои зиёд дорад. Аввал он ки ба ҳар оҳан ё пӯлоде занӣ, бурида мегузарад. Дуюм, захми вай бо ҳеч даво дуруст намешавад. Сеюм, агар ба дасти душман афтад, бодирингери ҳам намебурад. Инро шамшери «Ҷонситон» меноманд. Мана ин дафтар ҳам аз онӣ ту, роҳи ҳалли ҳар мушкилие, ки ба ту пеш меояд, дар ин дафтар навишта шудааст.

Вақте ки Эрач дафтарро кушод, дар он ба гайр аз чанд варақи сафед дигар чизеро надид. Вай ҳайрон шуд, лекин чизе нагуфт. Он шахс гуфт:

- Чӣ дидӣ?

- Гайр аз қоғазӣ сафед чизе нест, - гуфт Эрач.

- Он чӣ ба ту лозим аст, дар вай навишта шудааст ва он танҳо дар вақти зарурат ба назари ту менамояд. Эрач, фардо ба аввалин тилисми девон дучор мешавӣ. Ту бояд дар шикастани ин тилисм ба одамизод ёри расонӣ ва аввалин шучоати худро нишон диҳӣ.

Эрач аз ҷои худ хеста ба вай таъзим намуд ва хост, ки номи ӯро пурсад, лекин пир аллакай аз назар гоиб шуда буд.

Эрач аспӣ худро савор шуда ба тарафе, ки пир нишон дода буд, равон шуд. Вақти субҳ ба домани кӯҳе расид, ки дар болои он кӯҳқалъаи баландӣ сиёҳ менамуд ва дар муқобили он қалъаи чандин тӯрониён бо парчамҳо намоён буданд. Эрач ҳам дар канорае ҷой гирифт ва мунтазири пешомад шуд.

Вақте ки Офтоби оламтоб бо нури худ оламро мунаввар сохт, аз тарафи лашкари тӯрониён садои карнаю табл баланд гашт. Ногоҳ дари қалъаи сиёҳ кушода шуд, чандин ҳайкали ваҳшатангезе намудор шуда, ба муқобили лашкари тӯрониён саф орошанд. Аз он тараф низ карнае навохта шуд, ки аз вай садои ҳайвонӣ шунида мешуд. Аз ин садои даҳшатнок аспӣ Эрач рамид ва ӯ маҷбур шуда ба асп савор шавад. Вақте ки наздиктар рафта бодиккат нигоҳ кард, дид, ки он чизе, ки аз модараш дар ҳаққи девҳо шунида буд, дар симои ин гурӯҳ намоён аст. Дар ин вақт аз тарафи лашкари тӯрониён ҷавони зебои тануманде ба аспе нишаста ба майдон даромад. Тамомӣ бадани ин ҷавон бо

оҳан пӯшида шуда ва ба сар низ кулоҳи оҳанин дошт. Каманду камон ба китф, найзае ба даст ва шамшере ба миён карда буд. Вай ба муқобили лашкари дев истода, мубориз талаб кард. Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор ба болои сари худ як санги осиеб гузошта, бо гурзи ҳафсадмани каллаи говмонанд ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷой ҷастанд ва замин ба ларза даромад. Ҷавони тӯронӣ чун худро дар муқобили деви кӯҳнайкард дид, далерона аспи худро ба пеш ронда, бар зидди вай шамшер бардошта, ба ҷанг даромад. Дев низ фили худро ба ҳаракат дароварда, шамшери уро бо сипар рад намуд. Дев бо гурз ба вай ҳамла кард. Ҷавони далер худро ба зери сипар пинҳон кард ва дев ба сари ӯ бо ғазаб чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст ва аз зарбааш заминро кӯҳ ларзида рафт. Дар ин вақт фавран ба ҷавон аспи дигаре аз тарафи лашкари Тӯрон расониданд. Вай худро зуд ба болои асп гирифт ва бо шамшери даҳгазӣ ба китфи рости дев чунон зад, ки аз бағали чапи вай гузашт ва дев мисли кӯҳ ба замин ғалтид. Чанд деви дигареро, ки аз паси ӯ ба майдон даромада буданд, бо як зарби шамшер сар аз тан чудо кард. Ногоҳ аз тарафи ўрдуи девон Ҳенгил ном дёв, ки дар зўрмандӣ ба ҷандин дев баробар буд, ба майдон даромада ба он ҷавон ҳамла намуд ва бо каманд вайро аз рӯи асп чудо карда ба қалъа бурд. Худ боз ба майдон омада истод ва мубориз

талаб кард. Чандин тан аз лашкари Турон ба майдон даромада, баъзе дастгир ва баъзе кушта шуданд. Дар охир Бехбуд ном паҳлавони намангонӣ, ки дар зӯри ба чандин паҳлавон баробар буд, ба майдон даромад. Вай бо шамшери худ ба Ҳенгилдев ҳамла карда гуфт:

- Эй, Ҳенгилдев! Агар ҳазор ҷон дошта бошӣ ҳам, аз дасти ман зинда наместонӣ!

Ҳенгил бо вай низ ба ҷанг даромад. Хеле ҷанг карданд. Ҳеч яке ба дигаре зафар наёфт. Баъд аз ин ба якдигар каманд андохта ба тарафи худ кашиданд. Дар ин вақт ногоҳ пон аспи Бехбуд ба сӯроҳе фуру рафт ва ӯ аз асп афтод. Ҳенгил вақтро ғанимат дониста, бо найза ба кафи пон Бехбуд зад ва ӯ захмдор шуда бозгашт. Дев боз фарёд бароварда, ҳариф талаб намуд. Сардори кӯшуни Турон – Фирӯз меҳост ба майдон дарояд, вале Эраҷ тоқат карда натавониста, аспро ҷунон зад, ки дар як тохт аз болон сари дев парида гузашт. Урдуи дев ва Турон, ки то ҳол ҷунин касеро надида буданд, ҳайрон шуда, ба ин муборизи нав нигоҳ карданд. Эраҷ аспи худро ба атрофи дев ҷор бор давр занонда, ба муқобили дев рост истод ва гуфт:

- Бисёр шодам, ки туро ёфтам, кайҳо боз дар ҷустуҷӯям будам ва кинаи туро дар дил меҷарваридам.

Ҳенгил ханда карда гуфт:

- Ту агар марди майдон мебудӣ, бо худ сипару зиреҳ медошти!

Эраҷ гуфт:

- Он чӣ ба ман лозим аст, дар ту ҳафт, пас, ман аз ту хоҳам гирифт.

Дев барошuft ва бо найза ба ӯ ҳучум кард. Эраҷ бо як зарба найзаи ӯро кашада гирифта ба замин партофт. Ин дафъа гурзи дев ҷунон ба замин зад, ки агар ба кӯҳ мерасид, кӯҳро пора-пора мекард. Эраҷ гуфт:

- Акнун навбати ман аст.

Ӯ аспро пеш ронда, ба рикоб ҷунон зад, ки ду пой пеши аспи Эраҷ ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо шамшери «Ҷонситон» бо зарб ба даҳани Ҳенгил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафт ва танҳо ҷоғаш ба гарданаш овезон монд. Инро дида лашкари Турон табли шодӣ заданд ва аз тарафи девҳо се бародари Ҳенгил якбора ба Эраҷ ҳучум оварданд. Гарду губор дар майдон баланд шуд. Эраҷ бо ҷобукӣ ба яке аз онҳо ҳамла бурда, найзаро аз дасти вай гирифт ва ба синаи дев зад. Дев

фарёди чонкоҳе бароварда ба замин афтод ва он гоҳ ду бародари дигари дев якбора ба Эрач хучум карданд. Эрач монанди шохин аз тарафи рост ва чап ба ҳар ду хучум карда, якеро аз камар ду тақсим кард ва дигареро аз фарқ то нӯги по бо аспаш ду баробар сохт ва нӯги шамшераш ба замин панҷ газ фуру рафт. Хуртундев, ки сардори девҳо буд, ба ҷанги мағлуба фармон дод. Фирӯз ҳам бо ёрии ин ҷавони номаълум кӯшуни Тӯронро ба ҷанги мағлуба фармон дод. Ҷанги мағлуба оташ гирифт. Ҳеҷ кас касеро намедид. Вақте ки шаб шуд, аз ду тараф табли бозгашт зада шуд. Дар ин ҷанг аз лашкари Тӯрон 2772 кас кушта шуда буд. Ҳар ду лашкар ҳам ба қароргоҳи худ баргаштанд. Эрач ҳам ба ҳамон домани кӯҳ баргашт. Ҷанговарони лашкари Тӯрон тамоман ҳайрон буданд, ки ин ҷавон аз кучо омадааст? Девҳо ҳам дар ҳайрат буданд, ки ин барки сӯзанда аз кучо пайдо шуд, ки балои ҷони девҳо гашт. Хуртун мегуфт:

- Фардо ўро ба хок яксон хоҳам кард.

Вақте ки Эрач ба майдони домани кӯҳ омада нишаст, чанд кас аз фармондеҳони кӯшуни Тӯрон ба пеши ӯ омада, ўро ба хаймаи сардори худ даъват карданд. Эрач даъватро қабул намуда, бо онҳо рафт. Ўро бо иззати тамом ба хайма дохил карданд. Сардори онҳо аз ҷой бархоста аз паҳлӯи худ ба вай ҷой дод. Бо амри сипахсолор дастурхон оростанд. Ҳамаи фармондеҳон аз шучоат ва суханронии Эрач дар ҳайрат буданд.

Сардори онҳо гуфт:

- Ҷавони мусофир, аз кучо меоӣ, ба кучо рафтани ҳастӣ?
- Ман шахси сайёҳ ҳастам, бо мақсади сайёҳат ин ҷо омадам.
- Кучоӣ ҳастӣ?
- Тӯронӣ.
- Аз кучои Тӯрон?
- Аз Хатлонзамин.

Эрач дар навбати худ ба онҳо савол дод:

- Ин лашкар лашкари кист ва мақсад аз ин ҷанг чист?
- Ин лашкари мамлакати Тӯрон аст! Барои барҳам додани душмани туронӣ— девҳо ҷанг карда истодааст, то ки тамоми халқи ин мамлакат аз ҷабру зулми онҳо халос шавад.

Эрач бихандид ва гуфт:

- Ягона мақсад ва орзуи ман низ ҳамин аст. Азбаски ман фарзанди ҳамин ватан ҳастам ва мақсади ҳамаи мо як аст, фардо дар роҳи ин мақсад ҳунарҳои худро нишон медиҳем.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Тилисм – ҷоду
2. Раҳнамо – ба маънои нақша, план омадааст.
3. Каманд – асбоби ҷангӣ, мисли банд, ки ҳалқадавак дорад.
4. Камон – асбоби ҷангӣ, ҷуби хамидае, ки ду нуғи онро бо зеҳ таранг мебандад ва ба воситаи он тирро сар медиҳанд.
5. Ӯрду – лашкар, сипоҳ.
6. Ҷанги мағлуба - ҷанги шадиду саҳти лашкар, ки яке мағлуб мешавад.

Пурсиш ва супориш

1. *Оё номи гузошташуда ба мазмуни порча мувофиқат мекунад?*
2. *Маънои «Шамшиери ҷонситон» - ро чӣ хел мефаҳмед? Шарҳ диҳед.*
3. *Бо калонсолон чӣ хел бояд муомила кард? Ба фикри шумо рафтори Эраҷ нисбати мӯсафед дуруст буд?*
4. *Аз ҷумлаи зер «Каманду камон ба китф, найза ба даст ва шамшер ба миён карда буд» калимаҳои, ки сиёҳ ҷоп шудаанд ба дафтратон нависед. Оё онҳо муродиф ё синоним доранд? Имрӯз ин калимаҳо бо кадом тарз истифода мешаванд, дар дафтратон қайд кунед.*

ШИКАСТИ ТИЛИСМ

Сардори лашкари Тӯрон ҳангоми ҳоб хеле хушҳол буд. Ӯ ба лашкари худ омадани Эраҷро фоли нек донист.

Аз шодӣ Эраҷро ҳам ҳоб намебурд, бо ин лашкар тасодуф омадан ва дар рӯзи аввал кушта шудани Ҳенгилдевро барои худ фоли нек ҳисоб кард.

Дар ҷониби девҳо Ҳуртундев монанди хирси тирхӯрда гурриш намуда, аз зарбаи дируза дар тахлука монда буд. Бо фармони Ҳуртундев тамоми ҷодугарон ва саркардагони сипоҳи девон чамъ шуданд. Дар маҷлис Ҳуртун бо тамоми овози пурдахшати худ наърае қашида «имшаб худамро хоҳам кушт» гуфт ва рӯ ба ҷодугарон оварда:

- Солҳост, ки неъматҳои давлати девонро хӯрдед, акнун вақте расидааст, ки дар ин рӯзҳои хатарнок барои мо ёрӣ диҳед.

Ифрити оташнафас аз ҷой бархоста гуфт:

- Фардо бо илми ҷоду ҷунун оташ боронам, ки аз лашкари Тӯрон касе зинда намонад.

Қанноти сангбори чоду аз чой бархоста, ба Хуртун тасалли дода гуфт:

- Фардо бо илми чоду чунон санг боронам, ки ба сари ҳар як сарбози Тӯрон ҳазор санг афтад.

Дигар сардорони лашкари девҳо ҳам дар навбати худ ваъдаҳо дода, ба ҷойҳои худ баргаштанд, вале аз тахлукаи фардо дар лашкари девҳо касеро хоб набурд.

Хуртун аз муҳофизати якум ноумед шуда, ба тариқи махфӣ ба тилисми дуҷум ба Говсаридев нома навишта, аз вай мадад хост.

Субҳ ханӯз Офтоби оламтоби зарриншуоъ¹ набаромада буд, ки Эраҷ аз хоби роҳат сар бардошт ва худро бо либоси оддӣ орошта, дар чилан лашкари Тӯрон монанди кӯҳ истод. Лашкари Тӯрон часорати ӯро дида, ба вай муҳаббат баста буд, ҳар яке ба сӯи ӯ нигоҳ мекард. Дар ин лаҳза сардори лашкар аз хайман худ баромада, дасти Эраҷро фишурда, ҳолпурсӣ кард.

Дар ин хангом аз ду тараф ҳам карнаи ҷанг навохта шуд.

Сипоҳи девҳо аз бисёри майдони ҷангро монанди намади сиёҳ фаро гирифта буд. Лашкари Тӯрон ҳам саф кашид. Аз тарафи тӯронӣ чавони далери бошӯҷоате ба майдон баромада мубориз талаб кард. Аз тарафи девҳо деви зангӣ, ки саркардан ҳазор дев буд, ба майдон даромад. Ин ду мубориз ба майдон даромада, ба якдигар рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин ҷанг шамшеру камону найзаву гурз ба кор нарафт. Ҳар ду аз асп ғуромада, камарбанди якдигарро гирифта, ба гӯштингирӣ даромаданд. Ногоҳ Далери Фарғонагӣ як наърае кашида, девро ба замин зад ва бо ханҷар корашро тамома кард. Бо ҳамин аҳвол ҳафт деви калон бо дасти чавони фарғонагӣ кушта шуд. Ногоҳ гурӯҳи бисёре аз девҳо якбора ба сари ин чавон ҳучум оварда, ӯро асир карда ба қалъа бурданд. Ин дафъа худи сардори девҳо Хуртун ба майдон омада, чунон наърае кашид, ки тамоми заминро замон ба ларза даромад ва аспҳо аз даҳшати овози ӯ рамидаанд. Хуртундев фарёд бароварда:

- Эй тӯронии хирасар! Эй қотили Ҳенгилдев! Агар аз мардонагӣ нишон дорӣ, ба майдон даро, то ки гардатро ба ҳаво барорам!

Ҳеч кас аз лашкари одамизод ба муқобили Хуртун нарафт. Сардори лашкар хост, ки худаш равад. Эраҷ сари роҳи ӯро гирифт:

- То ман зинда ҳастам шуморо ба майдон рафта намемонам,
- гуфта сипари ўро ба даст гирифт ва ба майдон даромада чунон
асп давонд, ки ғайр аз чанги пой аспи вай касе чизеро намедид.
Ў монанди уқоб ба муқобили Хуртун омада истод ва агар лачоми
аспашро намекашид, аспаш аз болои сари Хуртун гузашта
мерафт. Вақте ки чашмаш ба Эрач афтод, дилаш ларзид, вале
сир бой надода хандид ва гуфт:

- Эй кудак, ҳанўз вақти бо паҳлавонон чанг кардани ту
нарасидааст!

Эрач аз таҳири вай дар ғазаб шуд ва гуфт:

- Хандаи охирина буд, ки кардӣ, акнун туро ба пеши
Ҳенгилдев мефиристонам!

Хуртун аз ин хашмгин шуд ва гурзи ҳафтсадмани худро
гирди сар чархонда хост, ки ба сари Эрач занад, вале вай бо
чобуки худро ба зери сипар гирифт ва зарбаи аввалини ўро рад
намуд. Дар зарбаи сеюм камари аспи Эрач шикаст. Ин чунон
зарбае буд, ки агар ба кўҳ мерасид, кўҳро ба замин яксон мекард.
Ўрдуи ҳар ду тараф гумон карданд, ки Эрач тамом шуд. Эрач
якбора аз зери сипар монанди Офтоби аз паси абр баромада
намоён шуд ва ба вай зуд аспи дигаре расонданд. Мисли шоҳин
ба рӯи асп парида бо шамшери «Чонситон» ба Хуртун ҳамла
овард. Хуртун худро бо сипар пинҳон кард. Эрач ба сипари вай
нигоҳ накарда бо шамшер аз зери дасти росташ чунон зад, ки
дасти росташ бо сипар сад газ дуртар рафта ба замин афтод.
Вай фарёд кашида мадад талабид, тамоми девҳо ба ҳучум
омаданд. Лашкари Тўрон ҳам бо фармони сарлашқари худ ба
ҳучум даромад. Чанги мағлуба сар шуд ва сару пой деву одамӣ
монанди барги хазон ба замин мерехт. Лашқари девҳо мағлуб
шуда, ба тарафи қалъаи тилисм гурехт ва лашқари Тўрон онро
таъқиб намуд.

Ифрити оташнафас ва Қанноти ҷоду душворин аҳволро дида,
ба амалиёти худ сар карданд. Якбора аз тарафи тилисм оташу
санги беҳисобе мисли борон ба боридан сар кард, лашқари Тўрон
ба назди тилисм рафта натавонист, ҳаво ҳам торик шуд, касе
касери намедид. Аз ин ҳол лашқари Тўрон ба ваҳм афтод. Эрач,
ки ба наздики қалъа расида буд, ба оташу санг дучор шуда, дигар
пеш рафта натавонист. Ва ногоҳ дафтарчаи устодаш додагӣ ба
хотираш омад, онро аз кисааш бароварда нигоҳ кард, дар он
чунин навишта шуда буд:

«Эй Эрач! Ту бо панҷ нафар ҷавони далер ба пушти қалъа гузар, дар он ҷо дар мобайни горе Ифрити оташнафас ҳаст. Аз пасаш рафта, уро ба даруни тӯрба андоз, ки чашмаш ба ту наафтад ва Қаннотро бо як зарбаи шамшер бикӯш ва мағзи сарашро бо худ нигоҳ дор».

Эрач аз рӯи ҳамин дастур Қаннотро кушт. Ифритро ба даруни тӯрба асир кард ва пас аз ин якбора раъду барқ ба вучуд омада, ба кӯху саҳро гулгула андохт. Бо ҳамин тилисми якум шикаста шуд ва лашкари Тӯрон дохили қалъа гардид ва он девҳое, ки саломат монда буданд, бо ҳамроҳии Хуртундеви захмдоршуда дар ҳолати ваҳму тарс ба қалъан тилисми дуюм паноҳ ёфтанд.

Эрач бо ҷанде аз ҷавонон барои халосии асироне, ки дар зиндони девҳо буданд, рафт. Ҷавонон ҳар яке қулфҳои бузурги зиндонро шикаста, ба даруни он даромаданд, зиндониёни беҳолу бемадор – ҳамватанони худро дидан ҳамонро бо ашки шодӣ пешвоз гирифтанд, ба оғӯш кашида бӯсиданд. Эрач ҳам маҳбусонро оғӯш намуда, онҳоро дилбардорӣ менамуд. Вале ӯ дар байни онҳо падарашро нашинохт. Дар ин миён марди тахминан 50-сола, ки тани лоғар дошт ва базӯр рамак ба ҷонаш монда буд, бо ҷашми харосон касеро ҷустуҷӯ менамуд. Ин падари Эрач – Хирадманд буд. Ӯ гӯё дар ин ҷо будани писарашро ҳис менамуд, вале азбаски уро аз синни кӯдакӣ инҷониб надида буд, шинохта наметавонист. Ҷашмонаш ҳам аз азоби зиндони торики девҳо хира шуда буданд. Дар байни ҷавонони далеру тануманд ситораи Эрач ба ҷашми ӯ гарм метофт. Дар ин вақт яке аз ҷавонон номи Эрачро гирифта фарёд зад. Ин ба ҷашми хирагаштаи падар нур, ба тани нимҷонаш қуввату зӯр бахшид ва ӯ бо тамоми қувваташ фарёд зад:

- Писарам, Эрач!

Эрач ба симои ин мард нигоҳ карда, нишонаҳои падарашро, ки модараш гуфта буд, шинохт ва «падарҷон» гӯён падари аз ҳуш рафта ба замин афтадан худро бардошт. Сарашро ба болон зонуяш гузошта, уро оғӯш намуд ва бо меҳру муҳаббат бӯсид. Аз шодӣ ва ҳаяҷон аз ҷашмонаш ашк мисли марҷон беихтиёр мерехт. Падараш баъд аз соате ба ҳуш омада худро дар оғӯши писараш дид ва ӯ ҳам писарашро ба синааш зер карда, бо муҳаббат бӯсид. Аз дидагонаш ашки шодӣ равон шуд.

Эрач пас аз пурсупос ба падараш нигоҳубин карданро ба яке

аз чавонҳо супорид ва худаи барои ба анҷом расонидани кори шикасти тилисм ва таъкиб намудани девҳо рафтани шуда аз падараш иҷозат пурсид. Падараш дар ҷавоб гуфт:

- Рав, рав писари далери қахрамонам, роҳат сафеду ёрат зафар бошад! Аз девҳои малъун ва золим, аз душманони инсонияти озодихоҳ, барои ватанат, барои ҳамватанони қурбоншудаат ва барои падарат интиқом бигир!

Эраҷ барои фатҳи тилисм боз ба қор шурӯъ намуд. Вақте ки ӯ каме пеш рафта ба тарафи чап нигоҳ кард, ба назараш қафаси оҳанине намуд, ки чарх мезад ва дар дарунаш як духтар ва як писари зебо гоҳ ба ҳолати одаи менамуданд ва гоҳ санг мешуданд. Эраҷ бо ҷавонон ба қафас ҳучум кардани шуд, ки якбора қафас ҷавонро ақиб ронд ва ҳар яке ба даҳ газ дурӣ рафта галтиданд. Эраҷ донист, ки ин кори ҷодуст. Ифрити оташнафасро овард. Аз вай роҳи вайрон кардани қафасро пурсид. Ифрит рад кард. Эраҷ бо дастони кавии худ, бо ду ангушт паси гардани Ифритро чунон фишор дод, ки аз даҳону биниаш хун фаввора зада баромад. Ифрит розӣ шуд, ки бигӯяд:

- Дар зери ин қафас,- гуфт вай,- шере хобидааст, ки агар чашми ӯро кӯр кунӣ, қафас аз ҳаракат бозмеистад ва ҷоду вайрон мешавад.

Вақте ки Эраҷ зери қафас даромад, шере дид монанди аждаҳо. Шер чунон наъра зад, ки аз ҳайбати ӯ Эраҷ се кадам ақиб рафт, вале бо часорати тамои шамшери «Ҷонситон»- ро гирифта ба даҳони монанди гӯр кушодаи шер чунон зад, ки он ба ду қисмат ҷудо шуд. Қафас аз ҳаракат монд. Эраҷ он ду ҷавонро аз қафас озод кард. Эраҷ гурӯҳе аз сипоҳиёни³ далерро ба таъкиби девҳо фиристод ва гурӯҳеро ба ҳар тарафи қалъа ба бандаргоҳҳо ба дидбонӣ гузошт. Қисми дигареро барои ниғаҳдории интизоми шаҳр ва кофтукови девони боқимонда таъин намуда, худаи ба пеш сарлашкар рафта гуфт:

- Акнун бояд хабари фатҳро ба ҳамаи халқи Тӯронзамин бифриستم.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Заряншуоъ – офтобе, ки шуоъҳои заррин дорад.
2. Чила – дар ин ҷо ба маънои қалб, маркази лашкар омадааст.
3. Сипоҳ - сарбоз, аскар, лашкар.

Пурсиш ва супориш

1. Дар сархати якуму дуҷум иборои «фоли нек» тақрор шудааст. Бигӯед, ба ҷои ҳамин ибора ягон муродифи онро истифода бурдан мумкин аст?
2. Чаро мо Эраҷро қаҳрамон мегӯем? Оё ӯ ба ин ном сазовор аст?
3. Дар бораи қору рафтори Эраҷ ҳикоячае нависед, ки ҷумлаҳо бо калимаи Эраҷ оғоз ёбанд.
4. Муайян намоед, ки дар иборои «ситораи Эраҷ» чанд ҳамсадо истифода шудааст ва аз онҳо чандтояш ҷарангдор ҳастанд?

МУБОЛИҒА

Муболиға яке аз санъатҳои маъмули адабиёти хаттӣ ва шифохист. Дар забони гуфтугӯӣ бештар истифода мешавад. Масалан, омӯзгор шогирдиро таъриф карда гӯяд:

- Қодир бисёр бачаи доно, ҳамаи асарҳои бадеиро хондааст.

Албатта, Шумо сари андеша меоед, ки омӯзгор аз ҳад гузаронд, муҳобот кард, муболиға намуд. Қодир ҳамаи асарҳои бадеиро хонда наметавонад. Ин ба ақли одам рост намеояд.

Дар асарҳои бадеӣ адибон барои пурҷозибӣ, завқовар баромадани асарашон аз санъати муболиға васеъ истифода мекунанд. Яъне, ба тарзи дигар гӯем, муболиға санъатест, ки тасвири шахс, предмет, ҳодисаю воқеа аз ҳадди табиӣ мебарояд ё чунон муҳобот мекунад, ки ба ақли солим рост намеояд. Чанд мисол аз афсонаи «Эраҷи тилисмшикан»:

Ҳангоми мутолӣи афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» ба ҷумлаҳои воқеаҳои ҳамаҷумла муҳоботнок ҳайратовар тасвир шудаанд. Масалан, дар ҷумлаҳои «Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор ба болои сари худ як санги осиеб гузошта, бо гурзи ҳафсадмани каллаи говмонанд ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷой ҷастанд ва замин ба ларза даромад». «Ҷавони далер худро ба зерӣ сипар пинҳон кард ва дев ба сари ӯ бо ғазаб чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст ва аз зарбааш заминро кӯҳ ларзида рафт». «Эраҷ аспро чунон зад, ки дар як тохт аз болои сари дев парида гузашт». «Ӯ аспро пеш ронда, бо риқоб чунон зад, ки ду пой аспи Эраҷ ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо шамшери «Ҷонситон» бо зарб ба даҳони Ҳенгил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафт». «Эраҷ якеро аз камар ду тақсим кард ва дигареро

аз фарқ то нӯги по бо аспаш ду баробар сохта ва нӯги шамшераш ба замин панҷ газ фуру рафт».

Тасвири қиёфай зоҳирии девҳо маҳз ба воситаи тасвири муболиғанок ба назари хонанда хеле ҳам баднамою бадафт ва бадхайбат менамоянд. Аз тасвири портрети девҳо маълум мегардад, ки қиёфай зоҳирии онҳо ба сифатҳои инсонӣ муқобил гузошта шудааст. Аммо дар тавсифи портрети персонажҳои мусбат муболиғаҳои дабдабаноки ваҳмангез қариб дида намешаванд, дар амалиёти онҳо мо тахайюлотӣ баландпарвози гуяндаи афсонаро мушоҳида менамоем, ки хонандаро ба ҳайрат меоварад. Маҳз ба туфайли чунин муболиғаҳо матонат ва қаҳрамониҳои персонажҳои мусбат ба назари хонанда равшан гардида, ба ногузирии ғалабаи онҳо боварӣ торафт зиёд мешавад.

Ақнун ба саволу супоришҳои зер ҷавоб гӯед:

1. *Муболиға чист?*
2. *Аз ҷумлаҳои поён муболиғаро ёбед ва шарҳ диҳед:*
  - а) *Бо ришаш заминро ҷорӯб мекард.*
  - б) *Сараш ба осмон мерасид.*
  - в) *Дар майдон ҷои сӯзан задан намонд.*
3. *Се ҷумла нависед, ки дар онҳо санъати муболиға омада бошад.*
4. *Пас аз мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» ба саволу супоришҳои зер ҷавоби хаттӣ нависед:*
  - а) *Қиёфай зоҳирии девҳо дар афсона чӣ гуна тасвир шудааст?*
  - б) *Аз зарбаи гурзи дев чӣ ҳолат рӯй дод?*
  - в) *Зарбаи шамшери ҷавони тӯронӣ ба сари дев чӣ фалокат овард?*
  - г) *Кирдори аспи Эраҷро дар майдони ҷанг нақл кунед.*

ДЕҲҚОН ВА КЌЗАИ ЗАР

Рӯзе як деҳқон дар саҳро ҷуфт меронд. Нохост аз замин як кўзаи зар баромад. Деҳқон дар умраш тиллоро надида буд ва бисёр камбағалона зиндагӣ мекард. Вай хурсанд шуда, даррав онро аз замин гирифт ба як ҷуволча¹ андохт ва дар як ҷой пинҳон кард.

Дар ҳамин вақт саворе аз дур намоён шуд. Деҳқон худ ба худ фикр кард: «Агар ҳамин одам кўзаи зарро дида бошад ва

рафта ба подшоҳ гӯяд, маро хеле ташвиш медиҳанд. Бехтар он ки уро чег занаму зарро ҳар ду тақсим кунем».

Савора ба роҳи худ мерафт. Дехқон бо овози баланд уро чег зад. Савора аз роҳи худ гашт, ба пеши ӯ омада, салом дода гуфт:

- Хуш, ака, чӣ гап дорӣ, ки маро аз роҳам дошгӣ?

Дехқон дар дилаш гуфт: «Надида будааст, беҳуда чег задам, бехтар ин ки нафаҳмонам». Баъд ба роҳгузар гуфт:

- Эй бародар, кани бигӯй, аз ҳамин ду гови чуфтӣ кадомаш хуб аст?

Уф, нодон, маро барои ҳамин гапи бемаънӣ чег задӣ? – гуфта савора ба роҳаш рафтан гирифт.

Савора хеле роҳ рафт. Дехқон худ ба худ фикр карда гуфт: «Ин одам тиллоро дидагӣ барин менамояд, набошад бо ман дуруст муомила мекард. Эҳтимол, ба подшоҳ рафта маълум кунад». Боз ба дилаш ҳавл афтод. Боз савораро чег зад. Марди раҳгузар ба фарёди ӯ гӯш накард.

- Ҳой, бародар, биё, ростӣ гапро мегӯям! – гӯён фарёд кард.

Марди савора фикр кард, ки «биё ростӣ гапро гӯям» гуфтани ӯ беҳикмат² нест. Шояд гапи галатӣ дошта бошад, – гӯён боз аз роҳи худ гашта омад:

- Ана, ман омадам, чӣ мегӯӣ? – гуфт.

Боз ба тақсим кардани тилло дили дехқон нашуда гуфт:

- Ана, ҳамин оҳани чуфтро ман пӯлод гуфта харидам. Ту росташро гӯӣ, пӯлод аст ё оҳан?

Марди савора дар ғазаб шуда:

- Эй марди аҳмақ, чаро маро боз аз роҳам гардондӣ? Ба назарам, ту ягон бало доштагӣ барин менамой! – гуфт ва ба роҳи худ равон шуд.

Дехқони содадил боз хаёл карда ба худааш гуфт, ки «ҳақиқатан ҳам ин одам зарро дида будааст. Бешакку шубҳа рост ба подшоҳ рафта мегӯяд». Боз уро чег зад: «ин дафъа росташро мегӯям» гуфта қасам ёд кард.

Марди савора боз аз роҳаш гашта омад. Дехқон хост, ки росташро гӯяд, лекин боз пушаймон хӯрда гуфт:

- Ман мехоҳам, ки аз ҳамин ду гови пир яктоашро фурухта ба ҷояш як гови ҷавонтар харам. Ту бигӯӣ, ки кадомашро фурушам?

Марди раҳгузар оташин шуда, дехқонро бисёр ҳақоратҳо дода, ба роҳи худ рафт.

Баъд аз рафтани марди савора дехқон боз пушаймон шуда,

ба худаш мегуфт: «Кори хуб накардам. Бехтараш он буд, ки таксим мекардаму халос мешудам. Албатта, вай ҳозир рост рафта ба подшоҳ хабар медиҳад». Дехқон саросема шуда, чуфтронири монда, кӯзаи зарро гирифтун рост ба хонааш омад ва ба занаш гуфт:

- Эй зан, акнун бой шудем. Як кӯза тилло ёфтам.

Занаш кӯзаи пур аз зарро дида хурсанд шуд.

- Лекин, зан, дилам хичил аст, - гуфт дехқон.

- Ҳа, боз барои чӣ? – пурсид занаш ҳайрон шуда.

- Вақте ки ман кӯзаро ёфта пинҳон мекардам, аз роҳ як марди савора мегузашт. Ба гумонам ҳамон одам инро дида монд. Албатта, вай ба подшоҳ рафта хабар медиҳад. Биё, бехтараш он аст, ки инро худам ба подшоҳ бурда супораму аз зулми ӯ халос шавам. Ту чӣ мегӯӣ? – гуфта аз занаш пурсид.

- Хуб мешавад, - гуфт зан.

- Набошад ту ин чуволчан кӯзадорро гирифта дар ягон ҷой пинҳон кун, ман рафта говҳоро оварда саришта кунам. Баъд ба пеши подшоҳ меравам, - гуфта дехқон аз хона баромада, ба сари заминаш равона шуд.

Зан дид, ки шавҳараш кӯзаи пур аз зарро бемалол ба подшоҳ бурда супурданист. Ба даруни чуволча як санги кӯзачамонандро андохту кӯзачаро гирифта пинҳон кард.

Дехқон қорашро тамои карда, омада чуволчаро гирифтун рост ба қасри подшоҳ равона шуд. Ба таги дари қаср расида аз ясавулон³:

- Ба ҳамин ҷо як марди савора омад-мӣ? – гуфта пурсид.

Ясавулон:

- Ҳар замон ба ин ҷо садто савора меояд – гуфта ҷавоб доданд.

- Набошад, ман ба подшоҳ қор дорам, монед, ба назди вай дароям, - гуфт дехқон.

- Ҳоҷати даромадани ту нест. Арзатро гӯӣ, худамон даромада гап мезанем, - гуфтанд ясавулон.

- Гапи пинҳонӣ дорам, фақат ба худи подшоҳ мегӯям, - гуфт дехқон.

Ноилоч руҳсат доданд. Вай ба пеши подшоҳ даромада бо овози баланд:

- Эй подшоҳ, ана ина гиред! – гуфтун чуволро дар пеши ӯ монд.

- Ин чист? – пурсид подшоҳ.

- Кушода бинед, баъд қаҳ-қаҳ зада механдед – гуфт дехқон.

Подшоҳ ҳайрон шуд, ҳуволчаро кушода дид, ки як санг будааст.

- Хуб, дидам, ин сангро барои чӣ овардӣ? - пурсид подшоҳ. Дехқон дид, ки кӯзачаи зар нею санг аст, ҳайрон нашуда зуд гуфт:

- Эй подшоҳ, ҳамин санга ман даҳқадокӣ⁴ мегӯяд.

Шумо фарқ карда диҳед, ки гапи кадомамон дуруст аст?

Подшоҳ дар қаҳр шуда фармуд, ки ўро бурда ба зиндон андозанд.

Дехқон дар зиндон худ ба худ «охир ман ёфтагӣ кӯза пур аз зар буд-ку!» гӯён ҳайрон шуда фикр мекард. Бо ангуштони ҳарду дасти худ сарашро қабза карда, шакли таги кӯзаро, як дасташро аз оринҷ боло баланд карда, қадн кӯзаро ва чор ангушти дастонашро нӯг ба нӯг монда шакли даҳани кӯзаро месохт, баъд дар таачҷуб монда гиребонашро даст гирифта, худ ба худ «тавба» мегуфт.

Зиндонбон ин кирдор ва рафтори ўро аз сӯроҳни дар тамошо мекард, вай ҳамаи он ҳаракатҳои ўро омада ба подшоҳ гуфт. Подшоҳ фармуд, ки ўро наздаш биёранд. Дехқонро ба пеши подшоҳ бурданд.

Подшоҳ гуфт:

- Эй аблах, дар зиндон чӣ ҳаракатҳо мекардӣ? Вай чӣ буд? Сабабаш чист? Росташро гӯй, набошад мекушам.

Дехқон гуфт:

«-Эй подшоҳи ман, кӯзаи обхӯрии ман дар сари замин фаромӯш шуда монда буд. Худам бошам, дар ин ҷо банд шуда мондам. Албатта, он кӯзаро дузд бурдагист. Агар ман аз ин ҷо халос шуда баромада рафта, кӯзаро аз хонаи дузд ёбаму дузд «ин кӯзаи худам аст» гуфта надихад, ман ба пеши қозӣ⁵ рафта арз мекунам. Албатта, қозӣ ҳардуюмонро ҳам ҷег зада мепурсад ва ба ман «нишонаҳои кӯзаро гуфта те» мегӯяд. Ана дар ҳамаи вақт ҳамин андозаҳои дар зиндон кардагиамро ба қозӣ нишон медиҳам. Албатта қозӣ кӯзаро талаб карда оварда мебинад, ки гапи ман рост будааст. Ана баъд кӯзаро ба фоидаи ман ҳукм мекунад. Ана, подшоҳам, аз ҳамин сабаб ман дар зиндон шакли ҳамаи кӯзаамро ба хотир меовардам.

Подшоҳ ба гапҳои ӯ бовар накард. Фармуд, ки ўро боз ба зиндон бурда андозанд. Зиндонбонро ҷег зада фармуд, ки дар зиндон қаҳи намнок ва қаламфурпояро даргиронда дуд кунад, то ки дехқон ба танг омада рости гапро гӯяд.

Зиндонбон амри подшоҳро баҷо овард.

Деҳқон дар дудғула⁶ ба танг омада фарёд кард:

- Маро бароред, рости гапро мегӯям!

Ҷуро аз зиндон бароварданд. Вай «гапамро рафта ба гӯши подшоҳ мегӯям» - гуфт. Ҷуро ба назди подшоҳ оварданд. Деҳқон даҳони худро ба гӯши подшоҳ наздик оварда, охистакак пичиррос зада гуфт:

- Эй подшоҳ, ин номаъкулиро як бор кардӣ, дигар такрор накун, ки қаҳдуд бисёр чизи бемазза будааст!

Подшоҳ ҷуро девона гумон карда ба хизматгоронаш фармуд, ки зада-зада бароварда пеш кунанд.

Деҳқон аз ин балоҳо халос шуда ба хонаи худ омад, зарҳоро сарф кард ва бо зану бачагони худ бароҳат зиндагӣ карда, ба муроду мақсадаш расид.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Чуволча – халтаи хурд, линча.
2. Беҳикмат нест – беган нест, ягон сире ниҳон дар дил дорад.
3. Ясавулон – посбонон, хизматгори ва муҳофизони шох.
4. Қадоқ – ченаки вази, як қадоқ баробари 400 гр.
5. Қозӣ – додситон, судя.
6. Дудғула – дуди зиёд.

Пурсиш ва супориш

1. Шумо дар бораи марди деҳқон чӣ андеша доред?
2. Зани деҳқон чаро шавҳараширо фиреб дод?
3. Калимаи ясавулон чанд ҳиҷои баста дорад?

САВОБИ НИМТА НОН

Рӯзе як одам аз роҳе гузафта истода буд, ки ба санге пешпо хурду нохунаш хун шуд. «Боз дигар одамҳо ҳам пешпо нахӯранд» гуфта, мардак сангро аз роҳ гирифта партофтани шуда дид, ки аз тағи санг як хишти пухта менамояд. Хиштро бардошт, аз тағи он як сандукча баромад. Калиди сандукча дар лабаш бастагӣ буд. Мардак калидро гирифтӣ сандукчаро кушод, ки як мор баромад. Мор ду гел заду мори калон шуд. Баъд ба гардани мардак печиду гуфт:

- Ҳозир ман туро заҳр мезанам.

Мард гуфт:

- Ман туро аз сандуқ озод кардам, маро захр мезани? Наход ба ҷои некӣ бадӣ ояд?

Онҳо дар ҳамин муноқаша буданд, ки аз роҳ панҷ аспакӣ пайдо шуд. Аспакӣҳо аз онҳо пурсиданд, ки:

- Ҷӣ муноқаша¹ доред?

Мардак ҳодисаро гуфта дод. Он панҷ кас ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки «Ин одам туро озод кардааст, ту уро захр занӣ, ноинсофӣ мешавад», мор қабул накард. Аспакӣҳо диданд, ки гапашон намегузарад, аз баҳраш гузаштанду ба роҳашон рафта гирифтанд.

Онҳо гузашта рафта буданд, ки аз роҳ сӣ аспакӣ пайдо шуд. Ин сӣ кас ҳам ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки “Ба ҷои некӣ бадӣ накун”, мор розӣ нашуд, онҳо ҳам ба роҳашон рафтанд.

Баъд, аз роҳ як бача пайдо шуд. Бача пурсид:

- Ҷӣ муноқаша доред?

Мардак воқеаро гуфт. Бача пурсид:

- Ин мор аз кадом сандуқ баромад?

Мард гуфт:

- Аз ин сандуқ.

Бача аз мор пурсид:

- Аз ҳамин сандуқ баромадӣ?

Мор гуфт:

- Ҳа, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

- Ту ҳам дурӯғ мегӯӣ, ин одам ҳам дурӯғ мегӯяд. Ту бо ҳамин ҷуссаат ба ин сандуқча ҷӣ тавр гунҷидӣ?

Мор гуфт:

- Рост мегӯям, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

- Набошад, кани даро ман бидам.

Мор боз ду гел заду асли қадим барин шуда, ба сандуқ даромад. Бача даррав сандуқро пушиду дараширо кулф карда, ба замин гӯронд.

Мард бисёр шод шуда, ба бача гуфт:

- Эӣ писар, ту кистӣ, ки маро аз ҷанголи аҷал раҳо кардӣ²?

Бача гуфт:

- Ман савоби он нимта нони ту ҳастам, ки як рӯз ба як гадо дода будӣ. Агар ҳамон рӯз нонро ба гадо бугун³ медодӣ, ман барвақтар омада, туро халос мекардам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муноқаша – баҳс, чанҷол.
2. Аз ҷанғоли аҷал раҳо кардӣ – аз марг халос кардӣ.
3. Нони бутун – нони ношикаста.

Пурсиш ва супориш

1. Афсонаро бодикҷат хонед ва ба он номи дигар гузоред. Шояд ба он «Чоҳкан зери чоҳ» ном гузорем?
2. Дар бораи ҳурмати нон боз чиҳо медонед? Чаро халқ «Нон ҳам нону нонреза ҳам нон» гуфтааст? Фикратонро нависед.
3. Дар оилаи шумо ба нон чӣ тавр муносибат мекунад?
4. Мақоли «Нон зеби дастурхон» чӣ маъно дорад?

ОБРАЗИ БАДЕЙ

Образ калимаи русӣ буда, маънои сурат, симо ва нақшо дорад. Нависанда маҷмӯи хислату характери ашхоси алоҳидаро омӯхта, пас онҳоро дар симои як шахси алоҳида дар раванди ҳодисаю воқеаҳои мухталиф нишон медиҳад. Ба ҳамин восита адиб образи инсонро меофарад. Чунон ки В.Г.Белинский мегӯяд: «Адиб бо образҳо фикр мекунад, вай ҳақиқатро исбот намекунад, балки онро нишон медиҳад».

Масалан, дар афсонаи «Эрачи тилисмшикан» халқ хислатҳои нотарсӣ, далерӣ, паҳлавонӣ ва ҷоннисорӣ як гурӯҳ ҷавонони тоҷикро дар образ (симо, тимсол)-и Эрач ҷамъбаст намудааст. Ӯ дар нақлу ривоятҳои образҳои Томирис, Куруш, Лукмони Ҳаким, Фирдавсӣ ва Восеъ тасвир ёфтаанд, ки аз рафти ҳодисаҳо хислату характер, ҷаҳонбинии онҳо аён гардидааст.

Образҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) образҳои мусбат, б) образҳои манфӣ. Ҳамаи образҳои, ки нависанда ба онҳо таваҷҷӯҳ дорад, бо қамоли майл ҷиҳатҳои нағзи хислату характери онҳоро тасвир намуда, бехтарин афкори пешқадами ҳудро дар симои онҳо нишон додааст, образҳои мусбат ном доранд. Масалан, Эрач, Восеъ, Темурмалик, Сафар Одинаев ва дигарон ба гурӯҳи образҳои мусбат дохил мешаванд.

Дар асарҳои бадеӣ ашхосе амал мекунад, ки онҳо хислату характери манфур, зишт доранд, ба инсон бадӣ мекунад, барои ҳароб намудани ҷомеа саъю кӯшиш мекунад ва нависанда қору

амалиёти онҳоро бо нафрат ба қалам медиҳад. Ана ҳамин гуна ашхос ба образҳои манфӣ дохил мешаванд. Масалан, ба гурӯҳи образҳои манфӣ Хенгилдев, Иблис, Мор, Заҳҳок ва дигарон мансубанд.

ПЕРСОНАЖ (ИШТИРОККУНАНДА)

Ҳар як асари бадеӣ иштироккунанда дорад. Баъзан иштироккунандагони асарҳои бадеӣ ҳайвонот, паррандагон ва наботот, хок, санг, гул, чинор низ мешаванд. Вале дар симон онҳо амалиёти инсонҳо дар назар дошта шудааст. Кулли иштироккунандагони асари бадеиро дар адабиётшиносӣ хоҳ образи манфӣ бошад, хоҳ мусбат, персонажи асари бадеӣ ё ба тарзи дигар гӯем, иштироккунандаи асари бадеӣ мегӯянд.

Пурсиш ва супориш

1. Афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» чанд персонаж ё иштироккунанда дорад?
2. Аз афсонаи «Деҳқон ва кӯзаи зар» образҳои мусбат ва манфиаширо ҷудо намоед.
3. Барои шумо аз ифодаҳои зерин: образ, нақш, симо, тинсол, кадомаш беҳтар, кадомашро қабул мекунед?

ЛАТИФАҲО

Латифа яке аз жанрҳои маъмули адабиёти шифоҳӣ буда, ҳанӯз дар замонҳои қадим дар байни халқ пайдо шудааст. Латифа хусусиятҳои хоси худро дорост. Латифа ҳаҷман хурд буда, дар он воқеа ба тезӣ оғоз ёфта, ба авҷи аъло мерасад ва ҳамоно хотима меёбад. Латифа жанри ҳаҷвист. Дар он кирдорҳои ношоистаи одамон, зулму тааддӣи золимон, хислатҳои бади инсонӣ саҳт мазаммат карда мешаванд. Инчунин дар баъзе латифаҳо содалавҳӣ, нодонӣ, бефаросатии як гурӯҳ одамони ҷомеа бо оҳанги ҳазлу шӯҳӣ, яъне ба тарзи дигар гӯем, беғаразона мазаммат гардидаанд.

Қаҳрамони латифаҳои халқӣ Насриддин Афандӣ, Мулло Мушфиқӣ, Баҳлул, Чӯҳӣ ва дигарон мебошанд. Онҳо шахсони покқивдон, ростқавл буда, аз болои ашхоси золим, бадқирдор дастболо мешаванд, ғолиб мебароянд. Онҳо мақсаду мароми халқро ифода мекунанд ва барои ҳимояи мардуми оддӣ мубориза мебаранд.

ЧОРПО МЕНАМОЕД

Як марди олус¹ барои додхоҳӣ² ба назди подшоҳ омад. Подшоҳ ба ҷои шунидани арзу дод он мардро изо додани шуда пурсид:

- Ба назари олуҷо ҳар як чиз дуто менамояд мегӯянд, ҳамин гап рост?

Олус дарҳол ҷавоб дод:

- Ҳо, тақсир! Масалан, ҳозир шумо ба назари ман чорпо менамоед!

АБДУЛЛОХОН ЧӢ МЕГИРАД?

Абдуллоҳон дар биёбони Қаршӣ сардобаҳо³ ва обанборҳо месохт, деҳқонро мачбури кор мефармуд.

Рӯзе Абдуллоҳон дар вақти сохтани як сардоба либоси деҳқонӣ пушида дар миёнаи мардикорон даромад, то ки аз фикру андешаи онҳо воқиф шавад ва агар ҳаёли шӯрише ва исёне дошта бошанд, пеш аз вақт хабардор гардад.

Абдуллоҳон дар вақти махфигардӣ бо мардикоре ҳамсӯхбат шуда пурсид:

- Аз ҳамин қадар ташвиши иморатсозӣ ба Абдуллоҳон савобе хаст ё не?

Мардикор ҷавоб дод:

- Қасе, ки ба иморат хишт дода бошад, хишташро мегирад, гаҷ дода бошад, гаҷашро мегирад. Абдуллоҳон ҳам ҳар чӣ дода бошад, ҳамро мегирад.

- Абдуллоҳон ба ин иморат чиҳо дод, ки онҳоро мегирад? – гуфта боз пурсид Абдуллоҳон.

- Ё мардумро азоб дод, укубат дод, зулму бедодгарӣ кард. Ана ҳаминҳоро мегирад, – гуфт мардикор.

- Маро мешиносед? – Абдуллоҳон аз мардикор пурсид.

- Не.

- Ман Абдуллоҳон мебошам.

- Бисёр хуб, – гуфт мардикор ва худ пурсид:

- Шумо маро мешиносед?

- Не, – гуфт Абдуллоҳон.

- Ман як деҳқони фақире мебошам, ки дар ҳар моҳ се рӯз девона мешавам. Имрӯзҳо навбати девонагии ман аст.

- Мардикор бо ҳамин тадбир аз ҷазо халос шуд.

ЛУЧ ГҮРОНЕД ҲАМ, МАЙЛАШ

Ятима аз хўчаинаш пурсид:

- Агар ман мурам, чӣ навъ мегўронед?

- Чӣ навъ мегўрондам. Чор газ карбос мегираму кафан дўзонда, мурдаатро ба вай печонда ба мазор мефиристонам, ба гуре метикқонанду мемонанд-дия, - гуфт хўчаин дар ҷавоб.

- Ин тавр бошад, - гуфт ятим, - биёед, дар вақти зиндагиам ба ман як курта-ззори карбос дўзонда диҳед. Баъд аз мурданам луч гўронед ҳам, майлаш.

ХОҶА ҲОФИЗ ВА ХИШТРЕЗ

Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ аз роҳе гузашта истода буд. Дар паҳлӯи роҳ як хиштрэро дид, ки шеърҳои ўро галат хонда истодааст. Ҳофиз андак гӯш карда истоду баъд якбора хиштҳои рехта мондагии хиштрэро пахш карда гузаштан гирифт. Хиштрэ ўро дида тохта омаду аз гиребонаш гирифта дашном дод:

- Магар чашмат кўр аст, ки роҳро монда аз болон хиштҳо меравӣ ва меҳнати маро барбод медиҳӣ?

Ҳофиз ҳам гиребони ўро маҳкам гирифта гуфт:

- Магар ту девонаӣ, шеърҳои хуни дил хўрда навиштагии маро расво карда, галат меҳонӣ?!

БОЯД ХУДАМ ҲАМРОҲИ ХАТ РАВАМ

Касе аз Насриддин Афандӣ илтимос кард, ки барои ў ба номи як дўсташ хат навишта диҳад.

Афандӣ пурсид:

- Дўстатон дар кучо ва ин хатро ба кучо мефиристонед?

- Дўстам дар Бағдод аст, ки ин хатро ҳам ҳамин рӯз ба он ҷо мефиристонам, - гуфт он кас дар ҷавоб.

- Мебахшед, ки ман фурсати Бағдодравӣ надорам, он ҷо бисёр дур аст, - гуфт Афандӣ.

- Хатро дар ҳамин ҷо менависед, ман худам мефиристонам, ба Бағдод рафтани шумо лозим нест.

- Агар ман ба касе хат нависам, бояд ҳамроҳи хат худам рафта хонда диҳам, зеро каси дигар хати маро хонда наметавонад.

СОДАДИЛ АКСИ ХУДРО НАМЕШИНОСАД

Содадиле дар роҳ мерафт, дар сари роҳ ойначаро дида аз замин бардошта гирифт. Вақте ки ойначаро ба худ рӯ ба рӯ карда, акси худро дар он дид, ҳичолат кашида:

- Мебахшед, ин ойнача аз они шумо будаасту ман бесоҳиб гумон карда гирифтаам, - гуфт ва ойначаро ба чояш гузошта ба роҳи худ давом кард.

РАИС ВА МУШФИҚӢ

Раиси шаҳр⁴ Мушфиқиро дар кӯча дошта пурсид:

- Намози бомдод чанд ракаат?

Мушфиқи гапашро гум карда:

- Ҳашт ракаат, тақсир... - гуфта фиристод. Раис ба одамонаш фармуд, ки Мушфиқиро луч карда даҳ дарра зананд. Мушфиқи дар зери шаллоқ дод мезад. Занаш, ки дар пушти дарвоза истода буд, гуфт:

- Муред шумо мардаки беҳуш! Охир чор ракаат гӯед намешуд?

Мушфиқи занашро коҳиш кард:

- Дам шав, занакӣ беақл, ҳашт ракаат гуфта-ку даҳ дарра хӯрдам, агар чор ракаат гӯям, албатта, бист дарра мезананд, ки мурда мемондам!

НЕ, НЕ ИН САЛЛАЮ ЧОМАИ МАН НАБУДААСТ

Мушфиқи шабе аз як пасткӯчаи Бухоро гузашта истода дид, ки дар сари роҳ як маст хобидааст. Мушфиқи он мастро ин тараф, он тараф гелонда диду шинохт, ки раиси шаҳр будаст. Ба дахону биниаш боб карда се-чор лағад фурувард. Аммо маст хушёр нашуд. Баъд Мушфиқи саллаю чомаи вайро кашида гирифту ба роҳаш рафт.

Саҳарӣ раис хушёр шуда ба раисхона рафту ба мулозимонаш гуфт:

- Имшаб аз хона саллаю чомаи маро дузида рафтаанд. Шумо дар кӯчаю бозорҳо диққат карда гардед, ҳамон либосҳои маро дар даст ё дар сару тани ягон кас дида шиносед, ҳамон одамро ба пеши ман гирифта биёред!

Мулозимони раис дар кӯчаҳо гашта, ба ногоҳ чашмашон ба Мушфиқӣ афтоду дар сару тани вай саллаю чомаи раисро шинохтанд ва ўро кашолаю пуштора карда ба раисхона бурданд. Раис Мушфиқиро дида дар газаб шуду дўг зад:

- Саллаю чомаи ман аз кучо ба ту муттахам расид?

Мушфиқӣ бо оромӣ ҷавоб дод:

- Таксир, аввал пурсиш, баъд кӯшиш гуфтаанд. Ман дина шаб аз фалон паскӯча гузашта истода ба як маст вохӯрдм, ки дар сари роҳ ба хоку лой ҷӯлида хобидааст, се-чор лагад кӯфтам, хушёр нашуд. Охир саллаю чомаашро кашида гирифтам. Агар ҳамон маст шумо бошед, ин саллаю чома ҳам аз они шумо будагист, марҳамат карда гиред!

Раис⁴ дид, ки аз ин гап шарманда мешавад, телба шуда гуфт:

- Не, не, ин саллаю чомаи ман набудааст, ба корат рафтан гир!

МУШФИҚӢ ВА ҚОЗИКАЛОН

Яке аз бойҳо тўй карду барои хабар кардани қозикалон Мушфиқиро фиристод. Вақте ки Мушфиқӣ ба ҳавлии қозикалон бе таклиф даромада омад, қозикалон оташин шуда ба вай гуфт:

- Магар аз даргоҳи бой ягон одам ёфт нашудааст, ки барои хабар кардани ман ту барин харро фиристодааст?

Мушфиқӣ ҷавоб дод:

- Таксир, бойбобо ҳамаи одамҳоро барои хабар кардани одамҳо фиристоданду лекин маро барои хабар кардани шумо!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Марди олус – марде, ки чашмонаш иллат доранд, дуруст дида наметавонад, қачбин, чашмқач.
2. Барон додхоҳӣ – ба хотири пуштибонӣ, барои адолату ҳақиқатро дарёб кардан.
3. Сардоба – ҳавзи калон, ки болояш пӯшида бошад.
4. Раис – дар рӯзгори пеш рафти иҷрои қонунҳоро, ки подшоҳ мебаровард, тафтиш менамуд.

Пурсиш ва супориш

1. Латифа чӣ хел жанр ва дорои кадом хусусиятҳост? Оё дар латифаҳои овардашуда ин хусусиятҳо ба назар мерасанд?

2. Шумо ягон латифа медонед? Агар донед ба ҳамсифҳоятон нақл кунед.
3. Аз падару модар ва бобою бибиатон латифаҳоро навишта гиред.
4. Аз рӯи латифаи «Ҳоҷа Ҳофиз ва хиштрез» сахнача тартиб диҳед.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз жанрҳои мустақили адабиёти шифоӣ буда, барои мӯъҷазу рангин баромадани фикру андеша ба инсон хизмат мекунанд. Ҳанӯз аз замони қадим халқ зарбулмасалу мақол эҷод карда, онҳоро дар мавридҳои лозимӣ истифода мебард. Пас зарбулмасалу мақолҳо ба эҷодиёти адибон дохил шуда, вариантҳои мухталиф пайдо кардаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо доир ба мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ эҷод шуда, дар онҳо таҷриба ва хулосаҳои инсон аз зиндагӣ инъикос ёфта, ҷамъбасти гардидаанд. Зарбулмасалу мақол мисли намаке дар таъом аст. Вай каломро образнок, дилкаш ва ҷаззоб мегардонад.

Зарбулмасал аз мақол фарқ дорад. Дар зарбулмасал сухан, маънӣ, мақсад пӯшидаю ниҳон аст. Аз ин хотир дар зарбулмасал маънои зоҳир асосӣ набуда, мақсад ва моҳият дар ботини он аст.

Масалан, «Панҷ панҷа баробар нест» маънои зоҳир равшан аст. Панҷаҳои даст як хел нестанд, калонанду хурд, бориканду ғафс. Вале ҳадафи асосӣ дар ин ҷо худӣ инсон аст. Инсонҳо ҳам мисли панҷаҳои даст якранг нестанд, доно ҳастанду нодон ва амсоли ин.

Мисоли дигар:

1. Офтобро бо доман пӯшида намешавад.
2. Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид.
3. Офтобро пинҳон натавон кард.

1. Ҳақиқатро бо сафсата, дурӯғ ва фиребу найранг пинҳон кардан мумкин нест. 2. Чизи нағзу одами хуб ҳаргиз аз назари одамон пӯшида наместонад.

Дар байни халқ ҳамин се варианти зарбулмасал истифода мешавад, ба мақсади фаҳмидани маънии асосии зарбулмасали боло ба се матни поён мулоҳиза кунед:

1. Шарифа гуфт: «Аввал шумо бигӯед». Доя гуфт: «Не, аввал шуморо бояд гуфт». Айнулҳаёт чун сухани доя бишунид,

бихандиду гуфт: «Эй доя, рози ман бар мало¹ афтодааст ва «Офтобро ба гил² пинҳон натавон кард», «табли пинҳон³ чӣ занам, ки ташти⁴ ман аз бом афтод».

Аз «Доробнома»

2. Шоҳ ба он мард гуфт: «Ҳикояту китобат тамом шуд». Ӯ гуфт: «Оре». Шоҳ гуфт: Акнун ҷавоб шунав, «Офтобро кас ба доман натавонад пушид». Ман паёми он ду нопокро шунидам, акнун нигоҳ кун, ки аз ман чӣ ҷавоб менависӣ.

Аз «Баҳруттаворих»

3. Малоҳат: «Офтобро бо доман пӯшида намешавад». Ҳамаи кишлоқ медонад, ки шумо ошиқи шайдои раис шудаед.

Аъзам Сидқӣ.

Вале дар мақолҳо фикру андеша беибо, ошкоро, бепардаю хоно гуфта мешавад. Масалан, аз одами бекор худо безор; То меҳнат накуни, роҳат набинӣ; Аввал андеша, баъд гуфтор. Дар ин мақолҳои халқӣ мақсад равшан аст ва бе ҳеҷ як душворӣ аз маънии онҳо огоҳ шудан мумкин аст.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Дасти одамизод гул.

Намур бузакам, баҳор мешавад.

Ҷуянда – ёбанда.

Моҳ бе айб намешавад.

Кӯдак азиз аст, адабаш аз он азизтар.

Забон донӣ, ҷаҳон донӣ.

Пурсидан айб нест.

Дӯст гӯяд табарвор, душман гӯяд шакарвор.

Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар.

Гап дар калла, на дар салла.

Сад задани сӯзангар, як задани оҳангар.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Мало афтодааст – ба маънои ошкор шудани сир омадааст.
2. Гил – хок, хоки ба об омехта.
3. Табли пинҳон чӣ занам, ки ташти ман аз бом афтод – чӣ ҷои сирро пинҳон кардан, ки аллакай ба ҳама маълум гардид.
4. Ташт – тағора, косаи калони мисӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Зарбулмасалу мақолҳоро шарҳ диҳед.
2. Зарбулмасал аз мақол бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?
3. Зарбулмасалу мақолҳои овардашударо шарҳ диҳед.
4. Чанд ҷумлае тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасалу мақолҳои истифода шуда бошанд.

Чанд мисол аз зарбулмасалҳо

1. Дасту пой зада масолеҳе чанд ба пой кор овардам ва филҷумла кулӯхчинӣ карда, нардбоне ба роҳ андохтам ва суруде ба ёди мастон додам ва «он чӣ дар дег буд ба чумча¹ омад» ва бар табақҳои ихлос² ниҳодам.

Аз «Маҷмӯуламсол»

2. Гурусна сар дар дег кард, ки мулоҳиза намояд, ки чӣ таъом аст?

Хаббоз гуфт: Изтироб чист, «он чӣ дар дег аст, ба чумча меояд».

Аз «Маҷмӯуламсол»³

3. Воҳидов (бо қаҳр): - Хайр, чӣ меҳохед шумо? Кани, фаҳмем? Ба шумо чӣ хел сардор лозим? Ё худатон раис шудани ҳастед?

Сатторамак: - Мақсад ҳамин.

Саидсаркор (чиддӣ ва бо қатъият). Бале! Раис шудани! Меҳоҳам худам раис шавам!

Сатторамак: - Гуфтам-ку! Дарди кампир – ғӯза.

Набиҷон: - «Он чӣ дар дег аст, ба кафлез меояд».

Абдулмалик Баҳорӣ

ДИЛИ НОХОҲАМ УЗРИ БИСЁР

Касе, ки майлу шавку ҳаваси иҷрои коре надорад, баҳонаҳои зиёде меоварад.

Ба таҳриқи⁴ қозикалону раису қушбегӣ дар байни аҳоли шӯриш пайдо шуд. «Дили нохоҳамро узри бисёр» бо одамоне, ки оғаи ин маънӣ буданд, баҳона ба зухур оварда амирро аз қабули ин кор мунҳариф⁵ сохтанд.

Аз «Наводири Зиёия»

ДИЛИ ОДАТКАРДА БАЛОИ ЧОН

Тарки одат мушкил аст, одам, ки ба чизе хӯ гирифт, тарки он барои ӯ душвор аст.

Вай дар солҳои мучаррадии худ қиморбоз буд ... . Баъди хонадор шуданиш ҳам, ба ҳукми масали «дили одаткарда балои чон аст» дар бағал ё соки мукии⁶ ӯ бучулҳо пайдо мешуданд ...

Сотим Улуғзода.

ДУХТАРАМ, БА ТУ МЕГҶАМ, КЕЛИНАМ ШУНАВ !

Суханеро ба касе равона карда, ба тариқи киноя ба каси дигар чизеро гӯшрас карданӣ шаванд, ин зарбулмасал вирди забон мегардад: Ба дар мегҷам, девор бишунав!

1. Шумо одами хиллагар будаед, ба ман ба мисоли «духтарам, ба ту мегҷам, девор шунав!» гап задед.

Сотим Улуғзода.

Ё ТИР МЕКАФАД Ё ЧУВОЗ

1. Ё ғалаба, ё мағлубият, ё марг, ё зиндагӣ, ҳарчи бодо бод. Коре, ки ӯ ба ивази ин дастаҳои пул ба ҷо меоварад, низ хиёнат аст, хиёнати аз пештараҳо дучанд саҳтгар. Аммо садқаи сар, «ё тир мекафад ё ҷувоз», тарсончак ҳеч гоҳ рӯзи нек намебинад.

Ҷазлиддин Муҳаммадиев.

ЗАР БА САРИ ПҶЛОД НИҶӢ, НАРМ ШАВАД

Пул ҳама мушкилиҳоро осон мекунад, бо пул ҳатто одами саркашу саҳтгирро ҳам ром метавон кард.

Ҷармобабон⁷ берун омад ва зар дар қабз овард ва чун гул дар рӯи ӯ механдид ва чун Моҳу Зӯҳра дар зулмати шаб медурахшид, бо худ гуфт: «Зар бар сари ҷулод ниҶӢ, нарм мешавад, зорӣ макуну зӯр мазан, зар бидеҳ!»

Аз «Синдбоднома»

МОРҶАЗИДА АЗ РЕСМОНИ АЛО МЕТАРСАД

Одами аз касе, чизе ва ё аз ҷое ранҷидаву зарардида ҳамеша аз он касу чизу он ҷо ҳарос дорад.

1. Дилам зи риштаи мӯбофи ӯ ба ҷон тарсад,
Чунон ки «моргазида зи ресмон тарсад».

Ғанияи Кашмирӣ

2. – Падарат дар вақташ кор гуфта ҷои гармашро хунук кард,
шаҳро партофта ба кишлоқ омад. Ҳангоми сохтани роҳ ҳалок шуд.

- Хунари ман роҳсозӣ не-ку, оча?
- «Моргазида аз ресмони ало метарсад», писарам.

Аз «Шарқи сурх»

НАМАК ХҶРДӢ, НАКУН ТУФ ДАР НАМАКДОН!

Аз касе, ки неки дидӣ, ба ӯ бадӣ накун; обу нони касеро, ки хурдӣ, ба ӯ кӯрнамакӣ макун!

«Намак хурдӣ, накун туф дар намакдон» - мегӯянд. Вале ин марди фиребгар бо вучуди ин қадар некиҳо, хонаи ободи Марияро вайрон, зиндагиашро талх гардонд.

Аз «Хорпуштак»

Калимаю ибораҳои тоза

1. Чумча – қошук, дар мати ба маънои кафлес омадааст.
2. Ба табақҳои ихлос ниҳодам – дили ихлосмандонро ба даст овардам.
3. Мачмӯъ-ул-амсол – номи асар, маъноаш ҷамъи масалҳо.
4. Таҳрик - хоҳиш, майл, иғво, фитна.
5. Мунҳариф – яктарафа, бесалоҳият, ба каноле аз роҳи рост баргаштан.
6. Муккӣ – пойафзол.
7. Гармоба – ҷаммом; гармобабон – ниғаҳбони ҷаммом.

Пурсиш ва супориш

1. Ростгӯӣ, ростқавлӣ, покҷӯдонӣ аз хислатҳои ҳақидаи инсонист. Адибони бузурги гузаштаи мо, ки худ бо ин сифатҳои олии орошта будаанд, ростиро ситоиш кардаанд. Порчаҳоро хонед, шарҳу маънидод кунед ва аз маъниш онҳо хулоса бароред.

РОСТГҶЙРО ҲАМЕША РОҲАТ ДАР ПЕШ АСТ

Бинобар риояи ростӣ ҳамаи он зарҳоро шоҳ ба ман бахшид.
Чандин сол аст, ки аз он зарҳо ҳарч мекунам, ҳаргиз адо

намешаванд. Аз он замон то ба ин замон хосияти ростиро ба дарвозаи худ навишта мондаам, ки «ростгӯйро ҳамеша роҳат дар пеш аст». Ҳар кӣ бошад, ба ҷуз ростӣ дигар сухан нагӯяд.

Аз «Саргузашти Ҳотам»

Мавзӯи иҷтимоӣ дар зарбулмасалу мақолҳо мавқеи асосӣ дорад. Дар онҳо ба таври мушаххас таҷрибаи одамон оид ба зиндагӣ, зулму золимӣ, азобу машаққат ҷамъбасти гардидаанд.

Чанд намуна:

Бой аз фарбеҳӣ менолади камбағал аз лоғарӣ.
Меҳрубониҳои султон – бозии гурба бо мушон.
То меҳнат накунӣ, санги сиёҳ лаъл нагардад.
Ҳунар беҳ аз симу зар.
Заминро об вайрон мекунад, одамро гап.
Хурӯс дар ҳама ҷо як хел ҷег мезанад.

Акнун зарбулмасалҳои зеро бодикқат хонед ва бигӯед, ки матнҳои овардашуда ба мазмуни зарбулмасалҳо мувофиқат мекунанд?

НА СИХ СҶҶЗД, НА КАБОБ

Вакте дар коре нафъи ҳар ду тараф дар назар гирифта шавад, ин зарбулмасалро мегӯянд: «Масъаларо аз рӯи адолат ҳал бояд кард».

Ақлу нуқро¹ ҳамчун тарозу рост дор, ҷаҳд кун то дар миён «На сик сӯзад, на кабоб».

Фаридудини Аттор

КОРИ ШАБ-ХАНДАИ РҶЗ

Коре, ки дар шаб иҷро мешавад, бе камбудӣ намешавад, сифати кори шаб нисбат ба кори рӯз паस्तтар мешавад:

Бисёр фикр нақун, писарам, - гуфт Ақамирзо, - хоб кун, рӯз шавад, боз гап мезанем, «Кори шаб - хандаи рӯз» гуфтаанд.

Ҷалол Иқромӣ

НИҶАД ШОҶИ ПУРМЕВА САР БАР ЗАМИН

Ҳар касе, ки фозилу донишманд бошад, хоксорино пеша мекунад:

1. Баландӣ аз он ёфт, к-ӯ паст шуд,
Дари нестӣ кӯфт, то ҳаст шуд.
Тавозӯ² кунад хушманди гузин³,
«Ниҳад шохи пурмева сар ба Замин».

Саъдии Шерозӣ.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ақлу нуқл – аввал андеша кун, ақлатро кор фармо, баъд суҳан гӯй, нақл кун.
2. Тавозӯ – хоксорӣ, фурутанӣ.
3. Гузин – бузург, барҷаста.

Супориш

Аз зарбулмасалҳои зер якеро интихоб карда, матне тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасал омада бошад.

«Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд», «Забони мурғонро мурғон медонанд», «Хар ҳамону полониш дигар», «Кам-кам хӯру доим хӯр», «Дер ояду шер ояд», «Сукут аломати ризост».

Намуна: - Додархӯҷа дониши хуб дорад. Имтиҳонотро бо баҳои аъло месупорад.

- Ҳоло сабр кунед, «Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд».

НАҚЛУ РИВОЯТҲО

Ҳар як халқу миллати дунё фарзандони арзанда ва лоиқ дорад, ки онҳо барои беҳбудӣ, хушбахтӣ ва саодати мардум мубориза бурдаанд, қаҳрамонӣ кардаанд ва дар ин роҳ ҷон ба ҳақ супурдаанд. Аз ин рӯ, ҳаргиз халқ номи чунин қаҳрамононро фаромӯш намекунад. Корнамоӣ, қаҳрамониҳои онҳоро ба воситаи нақлу ривоятҳои офаридаи хеш зиндаю ҷовид мегардонанд ва беҳтарин орзуи умеди худро дар симони онҳо нишон медиҳанд.

Нақлу ривоятҳо аз жанрҳои маъмули халқӣ буда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегирад. Илова ба он чизе, ки дар боло ишорат рафт, боз дар бораи ҳайвонот, таърихи пайдоиши қалъаҳо, шаҳрҳо, ягон мавзӯи таърихӣ, образҳои асотирӣ, адибон, намоёндогони дин, дар байни халқ нақлу ривоятҳо эҷод шудаанд.

Нақлу ривоятҳо дар бораи Лукмони Ҳаким, Афлотун, Абулқосими Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Шайх Саъдӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон дар байни халқи тоҷик шӯхрати хоса доранд. Инак, яқтои онро барои намуна меорем.

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

Буд-набуд дар замонҳои қадим Лукмони Ҳаким ном як шахси донишманде буд. Як рӯз подшоҳи мамлакат Лукмони Ҳакимро чег зада гуфт:

- Меғӯянд, ки ту бисёр одами доною хунарманд ҳастӣ, як чизи нав соз, ки ҳеч вақт онро касе насохта бошад.

Лукмони Ҳаким бисёр фикр карда тухми кирмакро ёфт, парвариш кард, пилла шуд. Аз пилла шоҳӣ бофта, як сару либос дӯхта, ба подшоҳ пешкаш кард.

Подшоҳ либоси ҳарирро гирифта, гуфт:

- Ин чизи ту ҳақиқатан нағз, ин хел либос боби ман барин подшоҳи олам аст. Акнун ту раву ин сирро ба ҳеч кас нагуфта, ба ман ҳамин хел либос тайёр карда овардан гир, агар ягон одами дигар аз сирри кори ту хабардор шуда, ҳамин хел сару тан карда пӯшад, саратро аз танат чудо мекунам!

Аз либоси ба подшоҳ дӯхтаи Лукмони Ҳаким камтар шоҳӣ монда буд, занаш гирифт ва ба духтарчааш курта дӯхта дод. Инро як душмани Лукмони Ҳаким диду ба подшоҳ хабар расонд.

Подшоҳ тафтиш карда дид, ки дар ҳақиқат рост аст. Баъд Лукмони Ҳакимро ба пешаш чег зада гуфт:

- Ман ба ту чӣ амр карда будам? Ту маро писанд накардӣ, ба духтарчаат курта карда додӣ, ҳамаро аз ин сир хабардор кардӣ. Барои ин кор туро намекушам, туро духтарчаат қатӣ ба зиндон андохта, ба дари зиндон кир¹ мерезам, ки дар дарунаш азоб кашида пӯсида равай.

Лукмони Ҳаким гуфт:

- Агар маро ба зиндон андохтани бошад, фармоед дуто кати пӯлодӣ созанд, катҳоро ба зиндон дароварда, дар назди ҳар кадомаш якхалтагӣ бодом монанд.

Подшоҳ «хайр, ду кат садқаи сар» гуфта хоҳиши Лукмони Ҳакимро иҷро карда, ўро ҳамроҳи духтарчааш зиндон кард ва даҳони зиндонро кир рехта партофт.

Ин овозаро Афлотун² шунид. Вай шогирди Лукмони Ҳаким буд. Тарсида худ ба худ «мабодо подшоҳ маро шогирди Лукмони Ҳаким гуфта, зиндон накунад» гӯён дар байни як кӯҳ пинҳон шуда, атрофашро тилисм карда партофт.

Чанд сол гузашт. Ин подшоҳ мурд. Подшоҳи дигар шуд.

Подшоҳи нав як рӯз гӯшт хӯрда истода буд, ки як устухонпора

ба гулӯяш дармонд. Бисёр табибу ҷарроҳ оварданд, илочашро карда натавониста, ҷамаашон:

- Фақат Афлотун ба ин дарди подшоҳ даво карда метавонад,
- гуфта монда мерафтанд.

Подшоҳ гуфт:

- Афлотун кучо бошад?

Одамонаш воқеаи Лукмони Ҳакибро нақл карда, гуфтанд:

- Афлотун шогирди Лукмони Ҳаким буд, баъди ин воқеа у тарсида ба ким- кучо рафта пинҳон шудааст.

- Афлотунро аз ҳар кучо, ки бошад, ёфта биёред! – гуфта фармон дод подшоҳ.

Афлотунро кофта ёфта оварданд. У гулӯи подшоҳро диду худ ба худ «ҳамин сабаб қатӣ зиндони устодамро мекушоям, кайи зинда бошад?». Ба подшоҳ гуфт:

- Ба дарди шумо фақат устодаи ман Лукмони Ҳаким даво карда метавонад.

Подшоҳ ин гапро шунида, фармон дод, ки дари зиндони Лукмони Ҳакибро кушоянд. Кушода диданд, ки духтарчааш хокистар шудаасту худаш ба мурдан наздик. Афлотун вайро ба хонааш бурда, чанд рӯз табобат карда, сиҳат намуд.

Баъд одамони подшоҳ омада ӯро гирифта ба назди подшоҳ бурданд.

Лукмони Ҳаким-подшоҳро дида пурсид:

- Фарзанд доред?

Подшоҳ гуфт:

- Як писар дорам.

- Писаратонро сар бурида, хунашро хӯред, сиҳат мешавед, набошад, не.

Подшоҳ фикр кард: яккаю ягона писар дорам, магар метавонам ӯро кушам? Биё беҳтараш худам мурам.

Се-ҷор рӯз гузафт, дарди подшоҳ сахттар шуд. Баъд гуфт:

-Хайр, писарамро биёред, сарашро буред!

Писарашро оварданд, ба фармони Лукмони Ҳаким дар пепи чашми подшоҳ дасту пояшро баста дар мобайн парда кашида, ба қафои парда гузаронданд:

- Акнун гӯсфандро биёретон! – гуфт Лукмони Ҳаким ба гӯши одамони подшоҳ. Як гӯсфандро куллук³ карда оварда ба гулӯяш корд монда буданд, ки гӯсфанд «фаҳ» зада овоз баровард.

Ҳамин вақт подшоҳ:

- «Воҳ писарам» - гуфта фарёд зада буд, ки устухон аз гулӯяш парида рафт.

- Пардаро кушоед, то ман мурдаи писарамро бинам! – гуфт подшоҳ.

Пардаро бардоштан, ки писараш сиҳату саломат ва як гӯсфанд куштагӣ.

Луқмони Ҳаким ҳодисаи шударо ба ӯ гуфта дод.

Подшоҳ ба Луқмони Ҳаким таҳсин хонда гуфт:

- Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр одами донишмандро зиндон кардааст.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Қир рехт – санг рехт, қир ҳам мисли семент саҳт аст.
2. Афлотун – яке аз донишмандони Юнони Қадим.
3. Кулук карданд – дасту пояшро бастанд.

Пурсиш ва супориш

1. *Оё рафтори подшоҳ нисбати Луқмони Ҳаким ва духтарчааш дуруст буд? Фикратонро баён кунед.*
2. *Сухани охири подшоҳ «Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр донишмандро зиндон кардааст» ба кӣ нигаронида шудааст?*

ҲИҶО, РУКН ВА ВАЗНИ ШЕЪР

Ҷумла аз калима ва ибораҳо сохта шуда фикри томо ифода мекунад. Калима бошад, аз ҳиҷо ва овозҳо сохта мешавад. Масалан, калимаи адабиётро гирем. Ин калима аз чор ҳиҷо иборат аст: а-да-би-ёт. Ҳамин тавр, дар калима миқдори ҳиҷоҳо ба миқдори садонокҳо вобаста аст. Бинед, дар калимаи адабиёт чор садонок омадааст (а, а, и ва ё) ва калима ҳам аз чор ҳиҷо таркиб ёфтааст. Калимаи рӯзгор аз ду ҳиҷо, қоматбаланд аз чор ҳиҷо, чашм аз як ҳиҷо таркиб ёфтаанд, ки миқдори онҳо ба садонокҳои он баробар мебошанд.

Ҳиҷоҳо бошанд ҳам дар асарҳои назмӣ ва ҳам насрӣ яхеланд. Масалан, «Маёсо аз омӯхтан як замон» ин мисраъ аз даҳ ҳиҷо иборат аст, зеро он дорои 10 садонок мебошад.

«Дарахти «зардолу гул резонд»

Ин ҷумла аз 9 ҳиҷо иборат аст ва садонокҳои ҳам 9-то мебошанд.

Вале бояд хотиррасон кард, ки дар назм ҳичоҳо ба кӯтоҳ, дароз ва якуним ҳичой тақсим мешаванд. Садонокҳои о, у, ё ва й ҳичоҳои дарозро ташкил медиҳанд.

Садонокҳои а, у, и, ю бошанд, ҳичоҳои кӯтохро месозанд. Чунончӣ:

Бад-он кӯш то зуд доно шавӣ,
Чу доно шавӣ, худ воло шавӣ.

Дар мисраи якум ду ҳичои кӯтоҳ ва дар мисраи дувум се ҳичои кӯтоҳ омадааст. Ҳичоҳои боқимонда ҳичоҳои дароз (ба ғайри ҳичоҳои д-он ва кӯш) махсуб меёбанд. Ҳичоҳои д-он ва кӯш аз якуним ҳичогӣ таркиб ёфтаанд.

Дар шеър як низоми муайян вучуд дорад ва бо махсусиятҳои хоси худ аз наср фарқ карда менстад.

Ҳамин тавр, бо як низоми муайян омадани ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ, зада, оҳангу сабтиёти марғуб вазни шеърро ташкил медиҳанд. Дигар, ҳангоми кироати шеър ё сурудани мутрибон шунаванда ба порчаҳои тараннумӣ, яъне рукн тақсим шудани мисраю байтҳоро хуб эҳсос менамояд, ки ҳамаи ин мизони шеър ва муқаррароти онро ташкил мекунад. Дар маҷмӯъ дар фанни шеър онро вазн бигӯянд. Дар вазн парчаҳои тараннумӣ, яъне рукн мақоми воло дорад. Махз вазни шеър аз рӯи рукнҳо муайян мегардад.

Масалан:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Ҳамин тавр, байти устод Рӯдакӣ аз шаш рукн иборат аст.

- v - - | - v - - | - v - -

- v - - | - v - - | - v - -

Дар адабиёти шиғоҳӣ ва китобӣ аз замонҳои қадим ду вазн мавриди истифода қарор дошт ва имрӯз ҳам мавриди истифода қарор дорад ё маъмул аст. Бештари назми шиғоҳӣ (фолклор) бо вазни ҳичо эҷод шудаанд. Моҳияти вазни ҳичо он аст, ки бояд миқдори ҳичоҳои мисраҳо ё байтҳо баробар бошанд. Чунончӣ:

Олуца гули бодом, - 7 ҳичо.

Ман духтараки додом. - 7 ҳичо.

Додом шинад, чой нӯшад, - 7 ҳичо.

Ман чойрезаки додом. - 7 ҳичо.

Баъзе шоирон асарҳои хешро бо вазни ҳиҷо иншо кардаанд. Масалан, адиби тоҷик Мирсаид Миршакар шеърӣ бачағонаӣ хубе дорад, ки бо вазни ҳиҷо онро эҷод кардааст:

Гумон набаред, - 5 ҳиҷо
Ки ман хурд ҳастам. - 5 ҳиҷо
Ана мебинед, - 5 ҳиҷо
Ҷорӯб дар дастам. - 5 ҳиҷо
Бо ин ҷорӯбам, - 5 ҳиҷо
Хона мерӯбам. - 5 ҳиҷо
Дегу табақро, - 5 ҳиҷо
Худам мешӯям. - 5 ҳиҷо.

Вазни ҳиҷо дар байни мардуми мо таърихи қадимӣ дорад. Як қисми китоби муқаддаси «Авесто», махсусан фасли Готҳо ва Яштҳо, достони «Ёдгори Зарирон» низ бо ҳамин вазн гуфта шуда, ҳар мисраи он аз 6 ҳиҷо иборат аст.

Супориш

*Ин ду ҷону ҷигарбанд,
Аз хурдӣ бо ҳам буданд.
Аз хурдӣ рози дилро
Ба якдигар кушуданд.*

1. Ҳамин порча аз чанд байт ва чанд мисраи иборат аст?
2. Дар кадом вазн эҷод шудааст?
3. Миқдори ҳиҷоҳои ҳар як мисраи муайян намоед.

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК

АБӮАБДУЛЛОҶИ РӮДАКӢ (858-941)

*Он кас, ки шеър донад,
донад, ки дар ҷаҳон,
Соҳибқирони шоирӣ
устод Рӯдакист.
Низомии Арӯзӣ*

*Гар саре ёбад ба олам кас ба
некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон
зебад сарӣ.
Рашидии Самарқандӣ*

Баҳорон буд. Ҷама ҷо гарки гул. Дар лаби анхору боғу даман сабзаю себарга доман паҳн карда, назаррабой мекарданд. Дарёчаи шӯхобе, ки аз назди деҳаи Рӯдак мегузашт, дар ин фасл сероб шуда, мисли тифлони ширмаст шӯхию бозӣ, частухезиаш сад дар сад боло мерафт. Мургон нағмасарой мекарданд. Оре, ҷама аз зиндагии хеш шоду масрур буданд.

/ Воқеан он рӯзҳо хурсандии аҳли хонаводаи Муҳаммад ҳадду канор надошт. Дар яке аз шабҳои чумъаи соли 858 дар хонадони ӯ тифли зеборӯяке чашм ба олам кушод. Ба ӯ Ҷаъфар ном гузоштанд. Касе намедонист, ки солҳо мегузараду овозаи шеъраш ба Бухоро – пойтахти давлати Сомониён мерасад. Ӯро ба дарбор даъват мекунанд, соҳибқирони шоирон, маликушшуаро мегардад. Номи деҳаи Панҷрӯд ё Рӯдакро машури оламиён мегардонад ва то абад сардафтари адабиёти тоҷику форс мемонад. Дар ҳаққи чунин бузургон хуб гуфтаанд:

*Зиндаю ҷовид монд, ҳар кӣ нақӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр, зинда кунад номро.*

ДАР БОРАИ МАРДӢ, ОДАМГАРӢ ВА ОМУӢХТАНИ ТАҶРИБАИ ӲАӢТ

1. Гар бар сари нафси худ амири, марди,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, марди.
Марди набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, марди.
2. Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис¹ туро ба кор ояд.
Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор².

Устод Рӯдакӣ дар Бухоро, дар ҳалқаи шогирдонаш.

3. Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад³,
Не бад-он чашм, к-андар у нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз наққорӣ,
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

ХУШБАХТӢ

4. Чаҳор чиз мар озодаро⁴ зи ғам бих(в)арад:
Тани дурусту ҳуи неку номи неку хирад.
Ҳар он кӣ эзидаш⁵ ин ҳар чаҳор рӯзӣ⁶ кард,
Сазад⁷, ки шод зияд⁸ ҷовидону ғам нахварад.

ДАР БОРАИ ДОНИШ

5. То ҷаҳон буд аз сари одам фароз⁹,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз¹⁰.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиromӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд¹¹
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан¹² аст.
6. Ба чашми дилат¹³ дид бояд ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
Бад-ин ошкорат бубин ошкор¹⁴
Ниҳонатро бар ниҳон гумор.
7. Эӣ дарего, ки хирадмандро,
Бошаду фарзанд хирадманд не.
В-арчӣ адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Дафъи хаводис – баргараф кардани ҳодиса.
2. Омӯзгор – устод, муаллим.
3. Чашми хирад – ба маънои бофаросат, боақлу заковат.
4. Мар – ҳиссаҷаи архаистиест, ки пеш аз калимаи пасоянддор омада, маънои таъин ва таъкидро мефаҳмонад.
5. Эзид – Худо.
6. Рӯзӣ – насиба.
7. Сазад – меарзад.

8. Зияд – аз калимаи зистан, яъне зиндагӣ кунад.
9. Фароз – баланд, ин ҷо ба маънои аз қадим боз.
10. Бениз – беэҳтиҷ, номӯҳтоҷ, ба касе мӯҳтоҷ набудан.
11. Бингоштан – навиштан.
12. Ҷавшан – либоси ҷангӣ.
13. Ҷашми дил – маънои ҷашми хирадро дорад.
14. Маънои мисрия: – Он ҷашме, ки ту дорӣ бо он маънии ботинро дарк карда наметавонӣ, яъне бояд ба воситаи хираду дониш ба ҷаҳон нигарӣ ва ҳодисаҳои онро биомӯзӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Панду ҳикматҳои устодро мутолиа намуда ҳифз (аз ёд) намоед.
2. Ҳар як порчаи алоҳида-алоҳида шарҳ диҳед, маънидод намоед.
3. Дар порчаи якум дар бораи марди сухан меравад. Бигӯед, шумо марди роҷаи чӣ хел мефаҳмед?
4. Наход таҷрибаи рӯзгор аз омӯзгор ҳам болотар, олитар бошад? Онро батафсилтар шарҳ диҳед.
5. Киштии чист? Шоир чиро дар назар дорад?
6. "Ҷаҳор чиз"-ро як ба як номбар кунед ва ҳар кадомро шарҳ диҳед. Агар ҳамин ҷаҳор чизро шахс дошта бошад, магар ӯ ҳамеша хушбахт аст, ғам намехӯрад? Шумо ба андешаи шоир розӣ ҳастед?
7. Дониш бар тани инсон ҳамчун ҷавшан аст? Магар ин муболиға нест? Ҷавшанро чӣ хел мефаҳмед, шарҳ диҳед.
8. Дар порчаи ҳафтум шоир аз чӣ дарегу афсӯс мехӯрад? Маънои онро фаҳмонед. Пас шарҳи кардаатонро дар дафтарадон нависед. Ҳангоми навишт мақоли «Фарзанди нағз боги падар, фарзанди бад доғи падар»-ро истифода баред.
9. Порчаи ҳафтумро ба наср баргардонед.

ҲАР БОД, КИ АЗ СҶҶҶҶ БУХОРО БА МАН ОЯД

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
 Бо бӯйи гулу мушқу насими суман ояд.
 Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод?!
 Гӯй, магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
 Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
 К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.

ХАНДАИ ЛОЛА

Бихандад лола бар сахро
Ба сони чехраи Лайло¹.
Бигиряд абр бар гардун
Ба сони дидаи Мачнун².
Зи оби чӯй ҳар соат
Ҳамае буи гулоб ояд.
Дар ӯ шустаст пиндорӣ,
Нигори ман рухи гулгун.

БАҲОРИ ХУРРАМ

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тиб³,
Бо сад ҳазор нузҳату⁴ ороиши ачиб.
Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад ҷавон,
Гетӣ бадил ёфт шабоб⁵ аз пайи машиб⁶.
Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкар-ш абри тираву боди сабо нақиб.
Наффот барқи равшану тундар-ш таблзан,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин муҳиб.
Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯгвор
В-он раъд бин, ки нолад чун ошики каиб.
Хуршедро зи абр диҳад рӯй гоҳ-гоҳ
Чунон хисорие, ки гузар дорад аз рақиб...
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯс ба ҳинно шуда хазиб.
Булбул ҳаме бихонад дар шохсори бед,
Сор аз дарахти сарв мар ӯро шуда мучиб...

Қалимаю ибораҳои тоза

1. Лайло – Лайли.
2. Мачнун – Лайли ва Мачнун – номи қаҳрамонони дostonҳои «Лайли ва Мачнун»-и адибони классик.
3. Тиб – бӯи хуш.
4. Нузҳат – зебой.
5. Шабо – ҷавонӣ.
6. Машиб – пирӣ. Маънии ин мисраъ: дунёи кӯҳна ҷавон шуд.

Пурсиш ва супориш

1. Баҳор аз фаслҳои дигар бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?
2. Дар бораи иди Наврӯз, ки оғози баҳор аст, ҳикоят кунед.
3. Порчаҳоро аз ёд кунед.
4. аз харита Бухорою Самарқандро ёбед.

ЭЙ БУХОРО, ШОД БОШУ ДЕР ЗҲ!

Чунин овардаанд, ки Наср бинни Аҳмад ... зимистон дар пойтахт – Бухоро мақом мегирифт ва тобистон ба Самарқанд мерафт ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хуросон. Инак, як сол навбати шаҳри Ҳарӣ буд. Ҳаво хуш буд ва боди сард ва меваҳо бисёр ва буиданиҳо фаровон ва лашкар аз баҳору тобистон истифодаи тамои ёфтанд...

Меҳргон – тирамоҳ даромад, вале дер кашид ва сармо қувват накард ва ангур бағоят ширин расид ва ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар.

Чун Наср бинни Аҳмад Меҳргон ва меваҳои онро дид, азимаш хуш омад. Наргис расидан гирифт, аз кишмиш ганҷинаҳо пур карданд... Амир дар роҳ бо лашкар ба ду деҳае даромад, ки уро Гура ва Дарвоза мегуфтанд. Ҳар яке чун Биҳишти аъло ва ҳар яке боғ ва бӯстони хурраме дошт. Зимистон дар он ҷо монданд. Чун баҳор даромад, аспонро ба Бодғис фиристоданд, лашкаргохро ба Молин, ба миёни ду ҷӯ бурданд. Чун тобистон даромад, меваҳо пухтанд. Амир Наср гуфт:

- «Тобистон кучо меравем, аз ин хуштар мақомгоҳе нест, Меҳргон меравем». Ва чун Меҳргон даромад, гуфт: «Меҳргони Ҳариро бихӯрем ва биравем» ва ҳамчунин фасле ба фасле меандошт, то ҷаҳор сол бо ҳамин аҳвол гузашт. Аз ин ҳол ҳама малӯл шуданд ва орзуи хонумон мекарданд. Подшоҳро диданд, ки дар сари ӯ ҳавасу ишқи Ҳарӣ бисёр аст ва дар аснои сухан Ҳариро ба Биҳишт монанд мекард ва ҳатто аз он ҳам бештар медонист. Баъд донистанд, ки амир нияти ин тобистон ҳам дар он ҷо мондан дорад. Пас, сардорони лашкар ва бузургони давлат ба назди устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ рафтанд. Аз надимони подшоҳ ҳеч кас монанди ӯ мақбултар набуд.

Гуфтанд: «Санъате бикунӣ, ки подшоҳ аз ин хок ҳаракат кунад, Зеро дилҳои мо орзуи фарзандон ҳаме барад ва ҷони мо аз иштиёқи Бухоро ҳаме барояд».

Рудаки қабул кард. Ӯ миҷози амирро мешинохт, рӯй ба назм овард ва қасидае бигуфт. Ба вақте ки амир хӯроки пагоҳӣ мехӯрд, ба наздаш даромад ва ба ҷои худ бинишаст ва чун мутрибон¹ ҳозир буданд, ҷанг бигирифт ва дар пардаи «Ушшоқ» ин қасидаро оғоз кард:

Устод Рудаки дар поёни умр ба зодгоҳаш - деҳан Панҷрӯд бозмегардад. Дар ин лаҳза дӯстон - ҳамдеҳагонани устодро хуш истикбол мегиранд ва аз дидаю шунндааш панди рӯзгор мешунаванд.

Буйи Ҷўйи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омуву дурушти роҳи у
Зери поям парниён ояд ҳаме.
Оби Ҷайхун аз нишоти рӯйи дӯст
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Ай Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир зӣ ту шодмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯйи осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бустон,
Сарв сӯйи бустон ояд ҳаме.

Чун Рӯдакӣ бад-ин байт расид, амир чунон андӯхгин гашт,
ки аз тахт фуруд омад ва бе мӯза пой дар рикоб оварду рӯй ба
Бухоро ниҳод.

Аз «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ.

ДАР МАДҲИ УСТОД РҶДАКӢ

Ба сухан монад шеъри шуаро,
Рӯдакиро суханаш талвиност².
Шоиронро хаву³ аҳсант⁴ мадеҳ⁵,
Рӯдакиро хаву аҳсант ҳичост⁶.

Шаҳиди Балхӣ (асри X)

Киро Рӯдакӣ гуфта бошад мадеҳ,
Имоми⁷ фунуну⁸ суханвар бувад.
Дакикӣ мадеҳ оварад пеши у,
Чу хурмо ба пеши Ҳачевар⁹ барад.

Дакикӣ (асри X)

Ғазал Рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.
Агарчи бикӯшам ба борики ҳам,
Дар ин парда андар маро бор нест.

Унсурӣ (асри XI)

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.

Шеъри ўро ман шумурдам сездах раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд агар он чунон, ки бояд бишмарӣ.

Рашидӣ Самарқандӣ (асри XII)

Калимаю ибораҳои тоза

1. Мутрибон – ҳофизон, навозандагон.
2. Талвино – хурмои пухтан ранговарда.
3. Хав – хуб, хуш, офарин.
4. Аҳсант – офарин ба ту.
5. Мадеҳ – мадҳия, таърифу тавсиф.
6. Ҳичо – ҳаҷв, масҳара.
7. Маъноӣ ин қитъа чунин аст: шеърҳои шоирон ба сухан, вале шеърҳои Рудақӣ ба хурмои пухтан ранговарда монанд аст. Шоирони дигар таърифу тавсифро шеъри мадҳия шуморанд, ҳаҷву таъриф дар назари Рудақӣ шеъри нописанд аст. Имом ин ҷо ба маъноӣ пешво ва бузург омадааст.
8. Фунун – фанҳо.
9. Ҳачевар – номи яке аз маҳалҳои серхурмо аст.

Пурсиш ва супориш

1. Ҳикояти «Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ»-ро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Чаро Амир Наср чаҳор сол ба Бухоро наомад?
3. Маънии байтҳои Шаҳиди Балхиро шарҳ диҳед.
4. Дар қитъаи Унсурӣ кадом хислатҳои шоир тавсиф ёфтааст?
5. Ибораи «шумурдам сенздаҳ раҳ сад ҳазор»-ро чӣ хел мефаҳмед?
6. Рашидӣ Самарқандӣ дар бораи бузургии Рудақӣ чӣ гуфтааст?

ХУСУСИЯТҲОИ НАЗМУ НАСР ВА РАДИФУ ҚОФИЯ

Маъноӣ назм ба низом даровардан аст. Назм бо якчанд хусусияти худ аз наср фарқ мекунад. Аввал, дорои вазн ва оҳанги махсус аст. Дувум, радифу қофия дорад. Масалан, барои исбот байти зеро аз назар мегузаронем:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушқу насими суман ояд.

Байти боло дорои порчаҳои тараннумӣ буда, дар як вазн омадааст. Ҳар ду мисраъ бо ҳам баробар ва ҳамвазанд. Инчунин

«ояд» дар байт радиф шуда омадааст. Ба ҳамин тарик, қофия гуфта калимаҳоеро мегӯянд, ки қисмати охирашон ба ҳам монанд бошанд. Мисли ман бо суман, чаман, зан, даман ва ғайра. Агар дар охири шеър калима ё ибора такрор шавад онро радиф мегӯянд. Дар байти боло «ояд» такрор шудааст ва радиф аст.

Наср бошад ин хусусиятҳоро надорад. Вале гоҳ-гоҳ дар наср ҳам қофия меояд, вале ин асосӣ нест. Ин намууди насрро насри мусаччаъ мегӯянд.

Пурсиш ва супориш

1. *Шеърҳои устод Рӯдакиро аз ҳамин нигоҳ назар кунед. Ва аз онҳо қофия ва радифҳояшро муайян намоед.*
2. *Асарҳои насриро, ки пеш хондаед, номбар кунед.*
3. *Латифаҳои дар китобатон овардашуда бо наср ишио шудаанд ё бо назм?*
4. *Шеъри «Баҳорон»-ро ба наср баргардонед. Агар дар қор душворие пеш ояд ба муаллим муроҷиат намоед.*
5. *Зарбулмасалу мақолҳои халқиро, ки дар дарсҳои пеш хондаед бо наср ишио шудаанд ё бо назм? Аз мисолҳои китобатон зарбулмасалҳоро ёбед, ки онҳо бо назм омада бошанд.*
6. *Аз порчаи «Дар бораи дониш» эҷод кардаи устод Рӯдакӣ байтеро пайдо кунед, ки ҳам қофия ва ҳам радиф дошта бошад.*

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ВАЗНИ АРӢЗ

Чунон ки аз маълумоти қабл огоҳ шудед, асарҳои назмӣ бо ду вазн ишио шуданд. Вазни ҳиҷо ва вазни арӯз. Вазни ҳиҷо асосан ба назми халқӣ хос аст. Дар баробари ин назми ҳазорсолаи адабиёти тоҷикӣ форс ва имрӯза ҳам бо вазни арӯз эҷод шудаанд.

Арӯз вожаи арабӣ буда, маънои арз кардан, баён намуданро дорад. Вале имрӯз ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ махсус меёбад ва дувум ченак ё мизони шеър ба шумор меравад. Вазни арӯз аз адабиёти араб дар асрҳои IX-X ба адабиёти мо ворид гардидааст. То имрӯз рушду камол ёфта, хусусиятҳо, қонунҳои он аз тарафи арӯзиёни форс-тоҷик: Аҳфашӣ Балхӣ, Юсуфи Арӯзӣ, Баҳромӣ, Бузургмеҳри Қойинӣ, Шамс Қайси Розӣ, Рашиди Ватвот, Насриддини Тӯсӣ, Ваҳиди Табрэзӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Баҳром Сирус ва дигарон кашф ва равшан гардидаанд. Мувофиқи андешаи муҳаққиқони дар боло ёдшуда,

шеъри форсӣ-тоҷикӣ дар 14 баҳр суруда шудааст. Баҳрҳо ба ду қисм тақсим гардидаанд. Баҳрҳо солим ва фаръӣ ном доранд.

Баҳрҳои солим: Ҳазач, Рамал, Раҷаз, Мутақориб ва Мутадорик ба шумор мераванд. Ба гуруҳи баҳрҳои фаръӣ: Қариб, Музорей, Қадид, Хафиф, Мучтасс, Сарей, Мунсарех, Мушокил ва Муктазаб буда, ҷамъ 14 баҳри арӯзи тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Арӯзи тоҷикӣ махсусиятҳои ба худ хос дорад ва аз рӯи он вазни шеър равшан мегардад. Барои дарёфти вазни шеър нахуст бояд ҳиҷоҳои калимоти ҳар як мисраю байтро шумурд. Бояд миқдори ҳиҷоҳои ҳар мисраъ ба ҳам баробар бошанд.

Бояд хотиррасон кард, ки дар шеър ҳар як сатр ё хатро мисраъ гӯянд. Агар ду мисраъ омада бошад, онро байт хонанд. Масалан, рубоии устод Рӯдакиро гирем:

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ.

Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,

Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рубоӣ аз чор мисраъ ё ду байт иборат аст. Ва ҳар як мисраъ дорои 12 ҳиҷост. Чунон ки дар боло дидем, мисраъ аз 12 садонок таркиб ёфтааст, ки ин баробарии мизони шеърро муайян намудааст. Агар чунин тартиб, яъне дар вазни ҳиҷо асосӣ бошад, дар вазни арӯз илова бар ин баъзе имтиёзоти дигареро низ метавон дид.

Ҳиҷо мувофиқи имлои забони тоҷикӣ ба дарозу кӯтоҳ ва кушодаю пӯшида қисмат мешаванд, ки ҷамъулҷамъ дар муқаррар намудани мизони арӯзи тоҷикӣ мақоми ҳалқунанда доранд.

Ҳиҷоҳои дароз бо садонокҳои о, е, й, у ва ё бо ҳамроҳшавии ҳамсадоҳо ба вучуд меоянд. Ҳиҷоҳои кӯтоҳ бошанд ба воситаи садонокҳои а, и, у ва ю сохта мешаванд. Масалан:

Та-во-но бу-вад, ҳар-кӣ до-но бу-вад,

Ба-до-ниш ди-ли пир бар-но бу-вад.

Ҳамин тавр, дар ин байт дар мисраи аввал 4 ҳиҷоӣ кӯтоҳ ва 6 ҳиҷоӣ дароз ва дар мисраи дуюм 4 ҳиҷоӣ кӯтоҳ ва 6 ҳиҷоӣ дароз омадааст.

Ғайр аз ин ҳиҷоҳо ба ҳиҷоҳои баста ва кушода қисмат мешаванд. Дар ҳиҷо, ки аз ду тарафи садонок ҳамсадо ё аз

тарафи охири садонк ҳамсадо омада бошад, ҳичои баста ва агар пас аз ҳамсадо садонке ояд, ҳичои кушода аст.

Бу-и чӯ-и Му-ли-ён о-яд ҳа-ме,
Ё-ди ё-ри меҳ-ру-бон о-яд ҳа-ме.

Мисраи нахусти устод Рудаки нӯҳ ҳичойи кушода ва ду ҳичойи баста дорад. Дар мисраи дувум чор ҳичойи баста (ёд, меҳ, яд, бон) омадааст. Як мисоли дигар аз устод Турсунзода:

Дус-ти-ро чус-ту-чӯ до-рем мо,
Аз а-мо-ни гуф-ту-гӯ до-рем мо.

Чунон, ки шумурдед, мисраи аввал ду ҳичойи баста ва мисраи дувум шаш ҳичойи кушода дорад. Аз ҳамин нигоҳ байти устод Айни:

Биёед, эй рафиқон дарс хонем,

Ба бекориву нодонӣ намонем.-ро хонда ҳифз намоед ва миқдори ҳичоҳойи кушода ва бастаи онро муайян кунед.

Ҳангоми хондани шеър ё сурудани он ҳис мекунед, ки шеър ба пораҳо тақсим мешавад. Яъне ровӣ ё мутриб ҳангоми иҷрои амал дар ҷойҳои махсус андак таваққуф мекунад. Ҳамин қисматҳои иструктурӣ ном доранд. Яъне қисматҳои тараннумии шеърро дар арӯзиструктурӣ гӯянд. Инчунин, ба ҷойҳои тақсимкардани шеърро тақтеъ мегӯянд. Рукну тақтеъ дар шеър, яъне вазни арӯзро ба вучуд меоварад. Ба хотири дуруст дарк намудани ин масъала аз Низомии Ганҷавӣ як байт меорем:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,

Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Дар арӯзи ҳичоҳон кӯтоҳ бо аломати панҷи римӣ (V), дароз бо тире (-) ва якунимҳичой бо аломати v – (дар охири мисраи v ~) ишорат карда мешавад.

Байти боло ба 6 руқна тақтеъ шудааст ва ин тақтеъро руқнаҳои мизони вазни арӯзро муайян намудаанд. Арӯзи Аҷам дар асоси 6 руқна сохта мешавад. Баҳрҳои солим: Ҳазаҷ, Рамал, Раҷаз, Мутақориб ва Мутақорик руқнаҳои ҳосилшуда доранд.

1. Ҳазаҷ = ма-фо-й-лун ;

v - - -

2. Рамал = фо-и-ло-туғ;

- v - -

3. Раҷаз = мус-гаф-и-лун;

- - v -

4. Мутақориб = фа-ӯ-лун;

v - -

5. Мутадорик = фо-и-лун.

- v -

Барои намуна байти Низомӣ, ки дар боло оварда шуд, мисол шуда метавонад.

Байт аз 6 рукн иборат аст, ё тақтеъ шудааст. Рукни он мафоилун буда, шаш маротиба тақрор гардидааст. Мафоилун бошад, рукни баҳри Ҳаҷаз аст. Ҳамин тавр, байти боло дар баҳри Ҳаҷаз мусаддаси маҳзур иншо гардидааст.

Шоиства гуфтагӣ аст, ки меъёри вазни ҳиҷо ва арӯзро асосан ҳиҷо ё баробарии ҳиҷоҳои байт муқаррар менамояд. Вале гоҳ гоҳ дар вазни арӯз ин меъёр риоя намешавад.

Дар забони тоҷикӣ калима ё ҳиҷоҳое ҳастанд, ки кашида мешаванд ва аз як ҳиҷо зиёданд.

Масалан, калимаҳои даст, дошт, раст, рӯз, кӯш ва амсоли ин кашида мешаванд. Онҳоро дар илми арӯз якуним ҳиҷо мегӯянд ва бо аломати махсус, яъне агар дар мобайни мисраъ омада бошад, бо аломати: -v ва агар дар охири мисраъ биёяд бо аломати: мад ~ ишорат мешавад. Ҳамин тавр, ҳиҷоҳои ор, зор, бор, ёр, об ва амсоли инҳо низ дар вазни арӯз якуним ҳиҷогиро ташкил медиҳанд.

Масалан, дар байти устод Турсунзода:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,

Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

Калимаҳои бахт ва сахт дар вазни арӯз якунимҳиҷогиро ташкил додаанд, ки дар охир бо аломати мад ишорат мешаванд. Ин байт аз достони “Ҷони ширин” гирифта шудааст ва ин дoston дар баҳри рамали мусаддаси мақсур (ё маҳзуф) (- v - - | - v - - | - v ~ :) эҷод гардидааст.

Супориш: Байти зеро ба рукнҳо қисмат намоед. Ҳиҷоҳои дароз ва кӯтоҳи онро муқаррар кунед. Пас муайян намоед, ки байт дар кадом баҳр суруда шудааст:

Қалам гуфта, ки ман шоҳи ҷаҳонам,

Қаламкаширо ба мақсад мерасонам.

АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО (980-1037)

*Имрӯз бикун чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ чу натвонӣ
кардан.*

Нӯҳ бинни Мансури Сомонӣ сахт бемор гардид. Дар муолиҷаи ӯ табибон ноилоҷ монданд. Ҳарчанд саъю кӯшиш намуданд, бемор шифо намеёфт. Пас аз ҳар гӯшаю канори кишвар ва ҳатто мамлакатҳои дигар табибони номдорро даъват карданд, вале коре буд беҳуда, Нӯҳ чашм накушод ва беҳ нагардид. Дар ҳамин вақту соат, ба аҳли дарбор ба ҳешу ақрабон Нӯҳ мужда расид, ки дар Бухоро ҷавонест, ки дар илми тиб фозил асту комил, вале ҳанӯз хеле ҷавон аст ва таҷрибаи кофӣ надорад.

Бо вучуди ин ҷавонро, ки дар ҳақиқат 18 сол дошт, ба дарбор ба назди Нӯҳ даъват карданд. Абӯалӣ беморро дид, ташхис намуд ва ба табобат пардохт. Бемор рӯз то рӯз беҳ шудан гирифт ва ба по хест. Муддате нагузашту Нӯҳ шифо ёфт, бардаму солим гашт. Дар назди амир ва аҳли дарбор Абӯалӣ соҳибиззату соҳибэҳтиром гардид. Пас Нӯҳ Абӯалиро ба наздаш хонд ва бо камоли садоқату меҳрубонӣ ба ӯ гуфт:

- Эй фарзанди арҷманд, дар ҳаққи мо хизмате кардӣ шоиста. Маро аз марг наҷот додӣ. Бигӯ, подоши ин хизматҳоят чӣ хизмате бароят кунам. Лаълу гуҳар меҳоҳӣ ё ҷоҳу мансаб. Ба ҳамааш сазовор ҳастӣ.

- Амирам, - гуфт ҷавон, - аз он чизҳое, ки ёд кардед, на инашро меҳоҳаму на онашро. Вале аз Шумо ман як подоши дигареро орзу дорам. Бисёр меҳостам, ки ба ман иҷозат диҳед, ки ба китобхонаи Салтанатии Шумо по гузорам, дари маърифатро ба рӯям боз кунед. Шох, вазирону дабирон ва аҳли

дарбор аз гуфтор, аз рафтору кирдори Абӯалӣ моту хайрон шуданд. Яке аз дарбориён ба Абӯалӣ бо таассуфу дард гуфт:

- Эй чавони камдидаю камтаҷриба, бахтат омад карду ту онро пеши по задӣ! Аз амири хайрандешу уламопарвар молу сарват, чоҳу мансаб талаб мекардӣ беҳтар набуд? Ҳоло ҳам сари вақт аст, фардо пушаймон мешавӣ.

- Ҳаргиз аз ин инъоми шоҳона банда пушаймон нахоҳам шуд. Дабири муҳтарам, шоҳ бароям дари ганҷинаи донишро кушод. Ман аз он баҳра мегирам, ганҷҳо меофарам ва ин ганҷхоро барон ворисонам, авлоду аҷдодонам мерос мегузорам. Онҳо мисли молу сарват нест намешаванд, балки ҷовидон мемонанд.

Амир Нӯҳ бинни Мансур дар ҳузури аҳли дарбор ҳазинадорро даъват кард ва ба ӯ амр намуд, ки калиди «Кохи хирад»-ро ба Абӯалӣ диҳад.

Солҳо гузашт. Абӯалӣ аз ин ганҷи маърифат барои хеш кохи донишу маърифат бунёд кард, асарҳои оламшумул офарид, ки онҳо барои ояндагон, ҳаммиллатон ва аҳли башар тӯҳфаи арзандатар аз дурру гуҳар, аз зару зевар ҳастанд.

Оре, аз рӯзгори ин марди хирадманд, ки ӯро Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино мегӯянд, зиёда аз ҳазор сол гузашт. Вале имрӯз ҳам номи ӯ боиси шӯҳрату ифтихори мардуми мост. Сино

Мақбария Сино дар Ҳамадон

соли 980 дар деҳан Рометани наздикии Бухоро ба дунё омада ва соли 1037 дар шаҳри Ҳамадони Эрон вафот намудааст.

Мардум ба ин марди бузург меҳру муҳаббати беандоза доранд. Дар бораи ӯ нақлу ривоят, қиссаю ҳикоят, суруду тарона, роману дostonҳо офаридаанд. Дар онҳо хирадмандӣ, ақлу заковат, донишу маърифати Абуалӣ ибни Сино бо камоли эҳтиром, бо садоқату самимият ба қалам дода шудааст, ки бештари ин асарҳо ҳанӯз дар замони зиндагии Шайхурраис Ибни Сино дар байни халқ пайдо шудаанд. «Ал-қонун», «Китоб-уш-шифо», «Донишнома» барин асарҳояш чандин аср дар мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб ҳамчун китоби дарсӣ ба толибилмон хизмат кардаанд. Ҳоло ҳамчун намуна чанд нақлу ривоятҳои халқиро дар поён меорем.

ТАНГА ДАР ЗЕРИ КУРСӢ

Овардаанд, ки рӯзе амири Сомонӣ Абуалиро имтиҳон кардани шуд. Ӯ ба пешкизматони худ амр намуд, ки дар зери чор пояи курсии Абуалӣ чор танга гузоранд. Онҳо амри ӯро ба ҷо оварданд. Абуалӣ омада, ба рӯи курсӣ нишаст, рӯй ба ҷониби осмон кард ва боз ба ҷониби замин нигоҳ карда, аз тааҷҷуб ва ҳайрат сари худро ҷунбонидан гирифт.

Амири Сомонӣ гуфт:

- Ҳақими замонро чӣ чиз дар тааҷҷуб андохтааст, ки ин қадар мутаҳайиранд?¹

Абуалӣ гуфт:

- Ман имрӯз чунин дармеебам, ки тахти ман ба миқдори пушти корде баланд гашта ё худ осмон ҳамон миқдор ба замин наздик шудааст.

Амири Сомонӣ ва аркони давлаташ² бар камоли ҳис ва эҳсосоти ӯ таҳсин ва офарин намуданд.

МОР ВА КОСАИ ШИР

Беморонро аз ҳар кучо оварда, дар сари роҳи Абуалӣ менишониданд. Вақто ки Абуалӣ ҳар рӯз субҳ аз хонаи худ берун мебаромад, аввал ба як тараф нигоҳ карда, беморони дар ҳамон ҷониб нишастаро ҳолпурсӣ мекард ва мегуфт: «Ин фалон мариз аст, илочи вай ин аст». Дар вақти бозгаштан ба ҷониби дигар нигоҳ мекард ва бо дастури боло илочи беморонро муқаррар менамуд.

Рӯзе ба беморе бо диққат нигоҳ карда истода, дар бораи илоҷи дарди вай чизе нагуфт ва ба тарафи беморони дигар гузашта рафт.

Аз ин муомилаи Абӯалӣ ба он бемор ҳолати ачибе рӯй дод. Вай аз зиндагонӣ тамоман дил канд ва аз сихат ёфтган даст шуста, хоҳиш намуд, ки ўро зуд бардошта ба хонааш баранд. Дар хона ба наздикони худ гуфт:

- Эй азизон, дар фикри тобуту кафани ман бошед, кори ман нашуд. Абӯалӣ донистааст, ки дарди ман илоҷпазир нест, бинобар он ба ман аҳамияте надода гузашта рафт.

Бемор ба марги худ интизор нишаста буд, ки аз сӯроҳии кунҷи хона море берун шуд. Дар ҳамон вақт дар миёнаи хона косаи шир меистод. Мор ба оҳистагӣ худахро ба косаи шир наздик карда, шири косаро тамоман дам кашид. Пас аз чаңде ба замин галтида печутоб хӯрд ва дубора даҳонахро ба лаби коса ниҳода, шири хӯрдагнахро тамоман қай кард.

Вақто ки мор ба сӯроҳии хона даромада аз назар пинҳон шуд, бемор ба чунин андеша афтод: «Чун ман мурданӣ шуда ва дигар умедворӣ надорам, ҳолам соат ба соат бад мешавад, беҳтар он аст, ки ин ширро хӯрда чонамро аз азоб халос кунам».

У бо ҳамин фикр, ба пеш ҳаракат кард ва косаи ширро гирифта тамоман дам кашид. Вале, баръакси интизории бемор, дарди у соат ба соат сихат ёфтган гирифт. Бемор дубора ба худааш умедворӣ пайдо кард. Баъд аз чанд рӯз, ҳангоме ки худахро тамоман дуруст ҳис кард, фармуд, ки ўро дубора ба сари роҳи Абӯалӣ баранд, то ки ба он муомилаи Абӯалӣ эътироз баён кунад.

Хоҳиши ўро ба иҷро расониданд. Вақто ки Абӯалӣ аз хона баромада ўро дучор меояд, дар тааҷҷуб афтода мепурсад:

- Эй мард, ту қайи мори афъиро аз кучо ва ба чӣ кайфият пайдо кардӣ? Илоҷи касалии ту вобаста ба хӯрдани қайи мори афъӣ буд. Азбаски ҳосил кардани он бисёр душвор ва ғайри мумкин буд, ман он рӯз ба касалии ту дахл накарда будам.

Марди бемор воқеаро ҳамон навъе, ки рӯй дода буд, накл карда медихад.

ДАР РОҲ

Вақте ки Абӯалӣ Сино гуреза шуда мегаштааст, барон он ки ўро касе нашиносад, ба як корвон ҳамроҳ шудааст. Корвониён дар роҳ бисёр доду фарёд ва чанҷол мекардаанд, ки ин боиси парешонии фикри Абӯалӣ гаштааст.

Шаб, вақте ки корвониён хобидаанд, Абӯалӣ зангӯлаҳон уштурҳоро бо як тартиби махсус гузоштааст. Пагоҳӣ, вақте ки уштурҳо ба роҳ даромадаанд, ҳамаи корвониён аз садои зангӯлаҳо аз нав хоб рафтаанд. Абӯалӣ аз мағалу чанҷоли онҳо каме осуда гаштааст. Шаби дуюм, вақте ки корвониён боз хобидаанд, Абӯалӣ ин дафъа зангӯлаҳон уштурҳоро ба як навъи дигар гузоштааст. Пагоҳӣ, вақте ки корвон ба роҳ даромадааст, садои зангӯлаҳо корвониёро ба ханда даровардааст ва онҳо тамоми роҳ хандидаанд. Шаби сеюм Абӯалӣ зангӯлаҳоро боз ба як тартиби дигар бастааст, ки баъд аз он ҳамаи корвониён тамоми рӯз фақат гиря кардаанд. Шаби чорум, вақте ки Абӯалӣ машғули дигар кардани зангӯлаҳо будааст, корвониён ўро дастгир кардаанд, аммо ўро шинохта, бисёр иззату эҳтиром кардаанд.

Калимаю ибораҳон тоза

1. Мутаҳайир – хайрон шудан, ба хайрат омадан, андешанок гардидан.
2. Арқони давлат – роҳбарон, сардорон, намоёндагонии давлат.

Пурсиш

1. *Бигӯед, ки кадом лаҳзаҳои зиндагии ибни Сино бароятон ибратомӯз аст?*
2. *Чаро Синоро олим, мутафаккир, донишманд ва адиб мегӯянд?*
3. *Дар ҳикояи «Танга дар зери курсӣ» кадом хислати Ибни Синоро ҳис кардед?*
4. *Оё беморро ҳолтурсӣ накардани Сино аз рӯи инсоф буд? Шумо дар ин бора чӣ андеша доред?*

ЗАФАРНОМА

Дар рӯзгори Анӯшервони Одил¹ ҳеч чиз аз ҳикмат азизтар набуда ва ҳукамои он аср ҳама парҳезгор будаанд.

Як рӯз Анӯшервон Бузургмехрро талаб кард ва гуфт:

- Мехоҳам суҳане чанд муфид, дар лафз андак, маонӣ бисёр чамъ созӣ, чунон, ки дар дунё ва ўқбо судманд бошад.

Бузургмехр як сол мӯҳлат хост ва ин чанд калимотро чамъ кард. Ва ба назди Анӯшервон бурд ва ўро хуш омад ва фармуд, ки калимотро ба оби зар нависанд ва донм бо худ медошт ва аксар вақт мутолиаи ин китоб менамуд.

Бузургмехр забон бикушод ва гуфт:

- Аз устоди худ пурсидам:
- Эй устод, аз Худои азза ва ҷалла² чӣ хоҳам, ки ба ҳамаи некӯиҳо хоста бошам?
- Гуфт:
- Се чиз: тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ.
- Гуфтам:
- Корҳо ба кӣ супорам?
- Гуфт:
- Ба он кас, ки шоиста бошад.
- Гуфтам:
- Аз кӣ эмин бошам?
- Гуфт:
- Аз дӯсте, ки ҳасуд набошад.
- Гуфтам:
- Чӣ чиз аст, ки Биҳиштро сазовор бошад?
- Гуфт:
- Илм омӯхтан ва ба ҷавонӣ ба кори ҳақ машғул будан.
- Гуфтам:
- Кадом айб аст, ки наздики мардум муътабар намояд?
- Гуфт:
- Ҳунари худ гуфтан.
- Гуфтам:
- Чун аз дӯст ношоист падида ояд, чӣ гуна аз вай дӯстӣ бибояд бурид?
- Гуфт:
- Ба се чиз: ба зиёраташ кам рафтан, аз ҳолаш напурсидан ва аз вай ҳоҷат нахостан.
- Гуфтам:
- Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва аз пирон чӣ некӯтар?
- Гуфт:
- Аз ҷавонон шарм ва далерӣ ва аз пирон дониш ва оҳистагӣ.
- Гуфтам:
- Ҳазар аз кӣ бояд кард, то растагор бошем?
- Гуфт:
- Аз мардуми чоплус ва ҳасис, ки тавонгар шуда бошанд.
- Гуфтам:
- Саҳӣ кист?
- Гуфт:
- Он кас, ки саховат кунаду дилшод шавад.

Гуфтам:

- Чӣ чиз аст, ки мардум чӯянд ва касе тамом дарнаёфт?

Гуфт:

- Се чиз: тандурустӣ, шодӣ ва дӯсти мухлис.

Гуфтам:

- Некуӣ беҳтар ё аз бадӣ дур будан?

Гуфт:

- Аз бадӣ дур будан сари ҳамаи некуӣҳост.

Гуфтам:

- Ҳеч ҳунаре бошад, ки айб шавад?

Гуфт:

- Саховате, ки бо миннат бувад.

Гуфтам:

- Чӣ чиз аст, ки донишро биафзояд?

Гуфт:

- Ростӣ.

Гуфтам:

- Чӣ чиз аст, ки бар далерӣ нишон аст?

Гуфт:

- Авф кардан чун қодир шавӣ.

Гуфтам:

- Аз зиндагонӣ кадом зоеътар аст?

Гуфт:

- Он соат, ки некуӣ дар ҳаққи касе тавонад кард ва накунад.

Гуфтам:

- Аз фармонҳо кадом фармонро хор набояд кард?

Гуфт:

- Се, аввал фармони Худои азза ва ҷалла, дувум фармони окилон, савум фармони падару модар.

Гуфтам:

- Чӣ чиз аст, ки кори мардумро хароб кунад?

Гуфт:

- Ситудани ситамкорон.

Гуфтам:

- Дунё ба чӣ тавон ёфт?

Гуфт:

- Ба фарҳанг ва сипосдорӣ.

Гуфтам:

- Чӣ кунам, ки бар табиб ҳоҷат набошад?

Гуфт:

- Кам хӯрдан, кам хобидан ва кам гуфтан.

Гуфтам:

- Аз мардумони кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

- Он ки кам гӯяд ва беш шунавад ва бисёр хонад.

Гуфтам:

- Хорӣ чист?

Гуфт:

- Кохилӣ ва фасод.

Гуфтам:

- Ранҷ аз чист?

Гуфт:

- Аз танҳой.

Гуфтам:

- Чист, ки ҳамийятро⁹ барад?

Гуфт:

- Тамаъ.

Гуфтам:

- Дар чаҳон чӣ зишттар?

Гуфт:

- Ду чиз: тундӣ аз подшоҳон ва бахилӣ аз тавонгарон.

Гуфтам:

- Асли тавозӯ чист?

Гуфт:

- Рӯй тоза доштан ва ба охир аз худ хуш будан.

Гуфтам:

- Тадбир аз кӣ пурсем?

Гуфт:

- Аз он кас, ки се фазилат дар вай бошад: дили пок, муҳаббати нек ва дониши тамом.

Гуфтам:

- Некӯй ба чанд чиз тамом мешавад?

Гуфт:

- Ба тавозӯён бетаваккуф¹⁰ ва саховати беминнат ва хизмат бе талаби мукофот.

Гуфтам:

- Агар илм омузам, чӣ ёбам?

Гуфт:

- Агар хурд бошӣ, бузург ва номдор, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ, агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

НАМУНАҶО АЗ РУБОИЁТИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО

1. Аз қаъри гили сияҳ то авчи Зуҳал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал¹¹.
Берун частам зи банди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди ачал.
2. Куфри чу мане газофу¹² осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир,
Пас дар ҳама даҳр як мусулмон набувад.
3. Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,
Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст.
Парҳез аз он шакар, ки бо заҳр омехт,
Бигрез аз он магас, ки бар мор нишаст.
4. Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон эшонанд.
Хар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Нӯшеровн ё Анӯшеровни Одиал – подшоҳи окилу одил буда, дар аҳди сулолаи Сосониён (226-651) бо номи Хусрави Парвиз шоҳӣ кардааст. Бузургмехр вазири хирадманду донишманди Хусрав буд. Шох ҳамеша бо маслиҳату машварати Бузургмехр давлатдорӣ мекард.
2. Дар дунё ва уқбо судманд бошад – маънояш: дар ҳамин дунё ва охират манфиатнок бошад.
3. Худои азза ва ҷалла – Худои азизу меҳрубон, бузургу арҷманд.
4. Эмин бошам – осуда, беҳавф бошам, дар амон бошам.
5. Ҳасуд – бахил, нотавон.
6. Маънояш – дӯсте, ки дар ҳаққат бадӣ карда бошад, дӯстиро нашоёд ва аз ӯ халос бояд шуд.

7. Саховат – ҳадя, некие, ки бе миннат карда бошӣ.
8. Ситудан – ситоиш, таъриф кардан.
9. Ҳамийят – номус, орият, гайрат.
10. Бетяваққӯъ – бе умедворӣ аз чизе, аз касе.
11. Маънояш: аз қаъри замин то осмонҳо (Зухал-номи ситора) аз сирру асрори ҳамаи мушкилот огоҳ шудам, онҳоро ҳал намудам, вале сирру асрори маргро ёфта натавонистам.
12. Газоф – беҳуда, беасос.

Пурсиш ва супориш

1. «Зафарнома»-ро ба роҷа тақсим намуда хонед ва таҳлил намоед.
2. Чаро Анӯшервони Одил Бузургмеҳрро ҳурмату эҳтиром мекард?
3. Барои инсон тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ чаро аз ҳама неъматҳо олитар аст?
4. Пас аз хондан, мувофиқи дониш ва фаҳмишатон хислатҳои неки инсониро аз матн ҷудо карда, ба дафтаратон нависед.
5. Ба зарбулмасалу мақолҳои зер диққат диҳед ва мувофиқи мазмуни онҳо аз матн порчаҳои алоқамандро ёбед: «Қор ба қордон осон аст», «Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ», «Дӯсти беминнат», «Гӯр сӯзаду дег ҷӯшад».
6. Рубоиётро аз ёд кунед. Маънии рубоии дувумро шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро шоир имони ҳеширо аз ҳама имонҳо мустаҳкамтар мегӯяд?

АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ (1006-1088)

Соли 1006 вақти шукуфоии табиат, ҳангоми гулу ёсуман Абдуллоҳ дида ба ҷаҳон бикшуд. Волидайн ва мардуми шаҳри бостонии Ҷирот аз дидори тифли навбадунёмада шоду мамнун буданд. Падари Абдуллоҳ аз аҳли тичорат маҳсуб меёфт. Ӯ дар таълими фарзанд саъю талоши зиёд варзид. Абдуллоҳ илмҳои маъмули замонашро дар назди донишмандони Ҷирот омӯхт, забони арабиро аз худ кард. Устодонаш Абулфазл Муҳаммад, Имом Шарифӣ, Ҳоҷа Яҳё ва Абуабдуллоҳи Тоқӣ дар таълиму тарбияи Абдуллоҳ саҳми босазо гузоштанд. Абдуллоҳ ба камол расид. Ӯ дар донишҷӯӣ илмҳои фикҳ, ҳадис, тафсири аҷоиб, адаб, мумтоз гардид. Ӯ бештар ба тасаввуф майл кард ва бисёр андешаҳои хешро ба воситаи асарҳои бадеиаш илқо намуд.

Ансорӣ умри пурбаракат дид. Ӯ соли 1088 дар шаҳри Ҷирот, яъне дар зодгоҳаш аз олам ҷашм пӯшид. Умри хешро ройгон нагузаронида, асарҳои зиёди илмӣ ва адабӣ ба мерос гузошт. Асарҳои бадеии мутафаккир ва адиб маҳзани панду андарзанд. Асарҳои «Муноҷот», «Малфӯзот», «Ганҷнома», «Қаландарнома», «Рисолаи дилу ҷон», «Канзул солиҳин», «Рисолаи воридот», «Ҳафт Ҳисор» ва амсоли ин ба қалами Ансорӣ иншо шудаанд. Инчунин дар шаклҳои хурди лирикӣ рубоӣ, ғазал, қасида низ таъби озмудааст. Ӯ дар асарҳои насрӣ ва назмиаш андешаҳои тасаввуфии хешро тарғиб кардааст.

Акнун ба шумо, шогирдони баҳуш, аз асарҳои насрӣ ва назмии Абдуллоҳи Ансорӣ, чун муште аз хирвор, намунаҳои пешкаш хоҳем кард.

ПАНДҲОИ СУДМАНД АЗ АСАРҲОИ НАСРӢ

1. Айби мардум бигӯш! Ва дин ба дунё мафурӯш!
2. Ҳар кӣ ин даҳ фазилат шиори худ созад дар дунёву охират кори худ созад: бо Худо бо сидку бо халқ боинсоф; бо нафс бо қаҳру бо дарвешон ба лutf; бо бузургон ба хидмату бо хурдон ба шафқат; бо дӯстон ба насихату бо душманон ба хилм¹; бо ҷоҳилон ба хомӯшиву бо олимон ба тавозӯ.
3. Пурсид, ки дар ҳаққи дунё чӣ гӯй? Гуфт: - Чӣ гӯям дар ҳаққи чизе, ки ба ранҷ ба даст оранду ба ҳасрат бигзоранд.
4. Дигар фармуд: Сармояи умрро ғанимат шумор ва тоати ҳақро ғанимат дор!
5. Аз омӯхтан нанг мадор!
6. Наҷоти нафс дар ибодат ҷӯй!
7. Дар ҳар коре, ки бошад, ёрӣ аз Ҳақ талаб!
8. Аз нодони мағрур иҷтиноб² намоӣ!
9. Ношундаю ноида маҷӯй айби касон: ва ба айби худ бино бош!
10. То напурсанд, мағӯй, то нахонанд, марав!
11. Баландӣ ба сабр ҷӯй!
12. Дунёпараст мабош!
13. Аз омӯхтани илм майосой!³
14. Бар тоат ҳарис бош!
15. Дар ниҳон беҳтар аз ошкор бош!
16. Даргузар, то даргузаранд!
17. Аз худ лоф мазан!
18. Он чӣ наниҳодай, бармагир!
19. Дилро бозичан дев масоз!
20. Ҳарчӣ ба худ раво надорӣ, бар дигарон маписанд!⁴
21. Бандаи ҳирс⁵ мабош!
22. То тавонӣ нони кас махӯр ва нон аз ҳеҷ кас дарег мадор!
23. Аз додаи Худой хӯр, ки ҳаргиз кам нашавад.
24. Диҳанда Худоро дону аз дарवेशӣ матарс!
25. Сармоя ба суди⁶ бисёр мадеҳ!
26. Худро асири шахват масоз!
27. Офиятро⁷ ба фармони нафс аз даст мадеҳ!
28. Душман агар ҳақир буд, хораш мадор!
29. Бо ношинос ҳамсафар мабош!
30. Андаки худро беҳтар аз бисёри дигарон дон!
31. Ҳар ҷо, ки бошӣ Худоро ҳозир дон!

32. Вақтро ғанимат дон!
33. Ёрро вақти хашму ғазаб биозмой!
34. То тавонӣ ниёзи худ бар махлуҷ⁸ арза макун.
35. Амонат нигоҳ дор, хомӯшӣ шиор соз ва беҳудагӯиро сари ҳама офатҳо дон!
36. Ҳочатравоиरो кори бузург дон!
37. Дусти Худойро дар камозорӣ шинос!
38. Саодати дунёю охират дар муҳаббати доно дон!
39. Аз нодон доман даркаш!
40. Дар суҳан касро хичил масоз!
Аз суҳане, ки ханда ояд ҳазар кун!
41. Микдори моли худ бо ҳеч кас мағӯй!
42. Бо мардуми бешарму беҳаё манишин, ки дар дунёву охират мазаллату укубат⁹ бошад.
43. То хашм нанишинад суҳан мағӯ!
44. Ҳурмати ҳама кас нигоҳ дор, то туро ҳурмат бошад.
45. Таоми бисёр махур, ки дил сиёҳ кунад ва аз ибодат боз дорад.
46. Ботинро беҳтар аз зоҳир дон, ки зоҳир назаргоҳи халқ асту ботин назаргоҳи Ҳақ.
47. Коре накунӣ, ки дар назари ҳазрати Ҳақ Субҳона ва Таъоло хичил ва шармсор гардӣ.
48. Чун касе суҳан гӯяд, хомӯш бош.
49. Покэтиқодро безавол дон!
50. Ба сабр баландӣ чӯй ва дунёпараст мабош!
51. Аз ростӣ шафеъангез¹⁰ суҳан аз шаҳодат¹¹ гӯй.
52. Агар роҳат хоҳӣ ранҷ каш, бар тоат ҳарис бош!
53. Диҳанда Худоро дон.
54. Сармоя ба суд бисёр мадеҳ, ки дар охират зиён дорад.
55. Худро асири шаҳват масоз.
56. Аз навкиса вом¹² махоҳ.
57. Ками худро аз бисёри дигарон беҳтар дон!
58. Тадбир бо мардуми доно чӯй.
59. Чавониро ғанимат дон. Ба ҳангоми чавонӣ корҳои ҳарду ҷаҳонӣ бисоз, ёрон ва дӯстонро азиз дор. Харҷ ба андозаи дахл кун, илму адаб омӯз ва тир андохтану савориҳо ёд гиру ёд деҳ.
60. Эй азизо! Дари зулм макшой ва аз оқи мазлумон ҳазар намой, ки зулм намудан аз Худо беҳабарист ва мазлумонро кӯ ба кӯ рондан мояи беҳирадист.

Макун, ки охи фақире шабе бурун ояд,
 Ҳазор ҳамчу ту аз хонумон барандозад.
 Зи тири охи ятимон магар наметарсӣ?
 Фигону нола ба Аршу малонк андозад.
 Ҳазар намой аз он нолаи саҳаргоҳӣ,
 Ки гар ба кӯҳ занад, равзанае¹³ дар он созад.
 Ба вақти нимишабӣ гар бигӯяд: «Эй Оллоҳ!»
 Ҳазор ҳамчу ту аз хонумон барандозад.
 Ҳазор чафшани фӯлод гар бигӯшӣ ту,
 Зи охи гарми фақире чу мум бигдозад.
 Матоз бар сари мазлуми сокин, эй золим,
 Ки дасти фитнаи айём ба сарам тозад.
 Агар бихил накунад соили¹⁴ ситамдида,
 Ҷазодиханда туро дар Ҷаҳаннам андозад.
 Зи бари ҷаври лаимон манол Абдуллоҳ,
 Ки гар хасе бизанад, Кирдигор бинвозад.

КАЧРАВ МАБОШ

Донишманди олитаборе ба Ҳирот бор медиҳад. Дар маҷолиси
 муътабаре ба ӯ сухан медиҳанд. Эшон бо дард лаб боз мекунад:
 «Эй подшоҳи некуном ва эй қозии ақлислон! Аввали зулм
 асар аст ва охири ӯ ҳисор аст. Бомдоди ситам сим аст ва
 шабонгоҳи ӯ бим аст. Баҳор бӯи битароват аст ва тирамоҳи ӯ
 ба шаковат аст. Ибтидои ҷавр сароб аст ва интиҳои ӯ азоб аст.
 Имрӯз тугёни шахсаворист ва фардои ӯ шармсорист. Ва иллоҳ
 охи саҳарии мазлум вақте шавад маълум, ки тег бинад бар сар
 ва барбод диҳад афсар ва бигӯяд аҳли осмону замин»: Шоҳо!
 Качрав мабош чун фарзин, ки ҳамеша бимонӣ дар зин» шеър:

Хусраво, ногоҳ хазоне даррасад гулзорро,
 Ҳамчунин донам набинӣ равнақи бозорро.
 Гар ҳамедонӣ чӣ гуфтам, ҷаҳд кун, дар илм кӯш,
 Кинаро аз дил бадар кун, бас кун ин озорро.
 Дасти зулм аз остини зулм бар мардум макаш!
 Охи мазлумон саҳаргоҳ бияфканад кӯхсорро.
 Буд Нушарвони Одил кофиру оташпараст,
 Лек ӯ иқрор карда эзиди ҷабборро.
 Номи ӯ одил барояд в-они ту золим ба Ҳашр,
 Мумино, баргӯ, ки бар худ чун кашӣ ин орро.

Эй ки ту мағрури бахту давлати фархундай,
 Хоҷаи соҳибсарире мафраши огандай.
 Ё ки Хуршеди ба сурат, ё ки Ҷамшеди ба хусн,
 Ё ки Зухра чехра дорӣ, ё чу маҳ тобандай.
 Гарчӣ Шаддодӣ, валекин нестӣ эмин зи марг.
 Ҳеч кас гуфтааст ба ту: “То абад пояндай?”,
 Гар амири ҳам бимири, пири Ансори бидон!
 Хоҷагӣ аз ту назебад, сар бинех чун бандай!

Сад сол дар оташам агар маҳал бувад,
 Он оташи сӯзанда маро сахл бувад.
 Бо мардуми ноаҳл мабодо сӯхбат,
 «Аз марг бадтар сӯхбати ноаҳл бувад».

Масти туам, аз бодаву чом озодам,
 Сайди туам, аз донаву дом озодам.
 Мақсуди ман аз Қаъбаву бутхона туй,
 В-арна ман аз ҳар ду мақом озодам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ҳялм – нармӣ, хушгуфторӣ.
2. Иҷтиғоб – дур шудан, хешро аз ашхоси нолоик, бефаҳм, аблаҳ канор гирифтан.
3. Майёсой – хешро барои омӯхтани илму дониш канор магир, осуда нанишин, чадал кун. Чунон, ки Фирдавси гуяд:
 Майёсой зи омӯхтаи як замон,
 Зи дониш дил маяфкан андар гумон.
4. Маънояш: Гуноҳашонро бахш, то гуноҳи туро бахшанд.
5. Ҳирс – хоҳиш аз ҳад зиёд, чашмгуруснагӣ, ҳарисӣ.
6. Суд – фоида.
7. Офият – осоиштагӣ, сиҳатӣ, оромӣ.
8. Махлук – офариданшуда, халқшуда.
9. Мазаллату укубат – хорию зорӣ, азобу ранҷ, чазо.
10. Шафеъангез – восита шудан ё шафоаткунанда.
11. Шаҳодат – гувоҳӣ додан.
12. Вом – қарз.
13. Равзана – дарича, сӯроҳие, ки аз он дуд мебарояд.
14. Соил – гадо.
15. Ясар – тарафи чап, тавонгарӣ, давлатмандӣ, наҳс, номуборак.

16. **Чамшед** – аввалин подшоҳ дар руи замин, қаҳрамони «Шоҳнома»-и Фирдавси.
17. **Шаддод** – подшоҳи афсонавӣ, чорбоғи Ирам бунёд кард, даъвои Худой намуд.

Пурсиш ва супориш

1. Асарҳои Абдуллоҳи Ансориро номбар кунед.
2. «Дин ба дунё мафурӯш» чӣ маъно дорад? Шарҳ диҳед.
3. Дар панди дуом чаро гуфтааст, ки ба олимони тавозӯ ва ба чоҳилон бо хомӯши гуфтугӯ ва сӯҳбат намоед?
4. Ҷумлаи «Аз омӯхтан нанг мадор»-ро шарҳ диҳед.
5. «Ба айби худ бино бош»- Муроди адиб аз ин гуфтор чист?
6. «Баландӣ ба сабр ҷӯй»- Шумо ба андешаи адиб розӣ ҳастед?
7. Маънои ҷумлаи «Дар ниҳон беҳтар аз ошкор бош»-ро чӣ хел фаҳмидед? Маънидод кунед.
8. Адиб чаро мегӯяд: «Бандаи ҳирс мабош»?
9. Шумо ба андешаи Ансорӣ «аз дарवेशӣ матарс»-ро розӣ ҳастед? Агар розӣ набошед, фикратонро бо далел исбот кунед.
10. Устод Рӯдакӣ дар бораи қаноат чӣ гуфта буд ба хотир оред. Пасон Ансорӣ андешаи Рӯдакиро давом дода чӣ мегӯяд?
11. «Миқдори моли худ ба ҳеҷ кас магӯй! Ин фикр қобили қабул аст? (Агар он кас дӯст бошад-чӣ?)
12. Пурхӯрӣ ва баднафсӣ боз чӣ зарар дорад?
13. Ба ғайр аз он, ки дар китоб оварда шудааст (46) ботин аз зоҳир боз чӣ бузургӣ ва бартарӣ дорад?
14. Мафҳумҳои «Қорҳои ҳардучаҳонӣ»-ро чӣ хел мефаҳмед? Шарҳ диҳед.
15. Мазмуни ғазалро гӯед ва онро ҳифз намоед.
16. «Донишманди олтаборе ба Ҳирот бор медиҳад», маънояшро бигӯед. Ё худ «бор додан» чӣ маъно дорад?
17. "Хусраво ногаҳ хазоне даррасад гулзорро", ҳамин мисраъро калима ба калима маънидод намоед.
18. Ғазал ва рубоӣро дар хона аз ёд намоед.

НИЗОМУЛМУЛК (1017-1092)

Абуали Ҳасан ибни Али ибни Исҳоқи Тусӣ, ки бо номи Низомулмулк машҳур аст, соли 1017 дар деҳаи Радакони вилояти Тус ба дунё омадааст. Таҳсили ибтидоияшро дар Тус гузаронида хату савод пайдо мекунад ва дар ҳамон ҷо дар назди донишмандони бузург илмҳои гуногуни замонашро ба хубӣ аз худ менамояд. Абуали махсусан дар донишҷуи илмҳои калом, таърих, ҷуғрофия мумтоз мешавад. Дониш ва ақлу заковати баландаш имконият доданд, ки ӯро ба корҳои роҳбарии давлатӣ ҷалб намоянд. Низомулмулк, пеш аз он, ки ба мансаби вазирӣ расад, дар девон ба корҳои оддӣ машғул буд ва ба мактабу маориф роҳбарӣ мекард.

Низомулмулк дар замони худ яке аз симоҳои барҷаста буда, дар инкишофи илму фарҳанг хизмати бузург кардааст. Бо ташаббус ва роҳбарии ӯ дар шаҳрҳои гуногуни мамлакат мадрасаҳо сохта, донишмандони бузург ба мадрасаҳо ҷалб карда шуданд. ӯ бо шоир, риёзидон ва астрономи барҷастаи форсу тоҷик Умари Хайём алоқаи дӯстӣ дошта, ба олим ёрии моддию маънавӣ мерасонд. Дар натиҷаи ҳамкории онҳо соли 1079 тақвими нав тартиб дода шуд. Ин тақвим дар Аврупо аз тарафи Папа Григорий соли 1582 қабул гардид.

Дар дарбор Низомулмулк мақому мартабаи зиёд дошт. Ҳасудон аз пешрафту муваффақиятҳои қори ӯ ҳасад бурда, аз ҷаи нест кардани Низомулмулк шуданд. Ниҳоят, соли 1092 Низомулмулк аз тарафи ин гурӯҳ кушта мешавад.

Дар таърихи маданияти халқҳои форсу тоҷик Низомулмулкро на ҳамчун вазир, балки ҳамчун муаллифи «Сиёсатнома» мешиносанд. ӯ ин асарро дар охири ҳаёти умраш навишта ба анҷом расонд. Асар аз 51 боб иборат буда, доир ба масъалаҳои гуногуни давлатдорӣ, қондаку усули роҳбарӣ маслиҳатҳои муфид медиҳад, ки имрӯз ҳам бисёр фикрҳои Низомулмулк қимату арзиши худро гум накардаанд.

Низомулмулк дар ҳар як боб пас аз баёни масъалаи асосӣ барои тасдиқи ин масъала аз ҳаёти шояхони гузашта, сарлашқарон, вазирону олимону ва шоирону нависандагон нақлу ривоят, ҳикояҳо меорад, ки онҳо характери пандомӯзӣ доранд. Ақидаҳои ӯ барои ягонагии давлат аҳамияти калон доранд.

Низомулмулк ба воситаи ҳикоятҳои пандомез тарзу усули қорбарии роҳбарони давлатро нишон дода аз онҳо талаб мекунад, ки бояд роҳи адолат, некандешӣ, нақӯкориро нисбат ба халқ пеш гиранд.

ЧАНД ҲИКОЯТ АЗ «СИЁСАТНОМА»

Исмоили Сомони ва Амри Лайс. Амири Одил, аз ҷумлаи Сомониён яке будааст, ки уро Исмоил ибни Аҳмад гуфтандӣ, саҳт одил будааст.

Дар байни лашқари Исмоил ва Амри Лайс муҳорибаи шадид ба вуқӯъ меояд ва лашқари Исмоил зафар меёбад. Пас аз ғолибият Амир Исмоил рӯй сӯи бузургону сарони лашқари ҳеш қарду гуфт:

- Ин нусрат Худои таоло маро дод ва ҳеҷ касро бар ин неъмат бар ман даст нест ҷуз Худоӣро. Бидонед, ки ин Амри Лайс марде бузургҳиммату бузургато ва ба раъю тадбир ва бедор дар қорҳо ва фароҳнону намак.¹ Раъӣи ман ҷунон аст, ки бикӯшам, то уро ҳеҷ газанде нарасаду аз ин банд халосӣ ёбад». Бузургон гуфтанд: - Раъӣи² амир савобтар, ҳар ҷӣ маслиҳат бошад, фармояд.

Амри Лайс ҷун ин бишунид, гуфт: - Донам, ки маро ҳаргиз аз ин банд халосӣ нахоҳад буд, валекин ту, ки Исмоилӣ, мӯътамадеро³ пеши ман фирист. Дарвақт мӯътамадеро пеш фиристод. Амри Лайс мӯътамадро гуфт: - Ту Исмоилро бигӯӣ, маро на ту шикастӣ, балки диёнату⁴ сирати ту шикаст ва ин мамлақатро Худои таоло аз ман биситуд ва ба ту дод ва ту бад-ин некӣ сазоворӣ. Ва ман мувофиқати Худои таоло қардам ва туро ҷуз нек нахоҳам ва ту дар ин ҳол мулк нав гирифтаӣ, валекин ҳазона надорӣ. Маро ва бародари маро ганҷо ва дафинаҳост бисёр ва нусхати ҷумла бо ман аст. Ман он ҳамаро ба ту арзонӣ дорам, то ту бад-он қавиҳол шавӣ.

Ва қалиди ҳазоин ба Амир Исмоил фиристод. Ва ҷун мӯътамад омад ва он ҷӣ шунида буд, бозгуфт, ганҷнома пеши Амир Исмоил биниҳод. Рӯӣ ба наздикон қарду гуфт: - Ин Амри Лайс аз бас зиракӣ, ки дорад, мехоҳад, ки зирақонро дар дом андозад. Ганҷномаро бардошт ва пеши он мӯътамад андохту гуфт: - Инро бад-ӯ боздеҳ ва бигӯӣ, ки туро ва бародари туро ганҷ аз қучо омад, ки падари шумо марди рӯӣгар буд ва шуморо рӯӣгарӣ омӯхт. Аз иттифоқи осмонӣ мулк фуру гирифтед ва ба

таҳаввур кори шумо баромад ва ин ганҷҳо ва дираму динор, ҳама он аст, ки аз мардум ба тазаллум ва ноҳақ ситодаед, баҳон ресмони гандапирон ва моли гарибону ятимон ва заифон аст.

Ва ҷавоби ҳама фардо пеши Худои таоло шуморо мебояд дод. Ту мехоҳӣ, ки ин мазламаро дар гардани ман кунӣ, то чун фардо ба Қиёмат хасмон шуморо бигиранд, ки моли мо ба ноҳақ аз мо ситодаед, боздихед ва гӯед: «Ҳар чӣ ситодаем, ба Исмоил додаем». Аз ӯ талаб кунед, ки ман тоқати ҷавоби хасмон надорам.

Аз худотарсӣ ва диёнате, ки дар ӯ буд, он ганҷҳоро напазируфт ва бад-ӯ боздоду ба дунё гарра нашуд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Маънояш:** Исмоил Амри Лайсро ситониш карда, ӯро химматбаланд ҷавонмарди оқил, ботадбир мегӯяд. Ва ҳамеша дастархонаш барои бечорагон ва бузургон кушодааст. Яъне, ба халқ нону намаки беминнат меодааст.
2. **Раъй** – хоҳиш, пешниҳод.
3. **Муътамад** – шахси холис, боваринок.
4. **Диёнат** – худотарсӣ, диндорӣ, мусулмонӣ.

Пурсиш

1. *Чаро Исмоили Сомониро Амири Одил мегӯянд? Дар ҳикояи боло одилиш ӯро шумо дар чӣ мебинед?*
2. *Бо кадом мақсад Амри Лайс калиди хазинаҳоро ба Исмоил дод?*
3. *Чаро Исмоил хоҳиши Амри Лайсро қабул накард? Ба фикри шумо оиди ин масъала рафтори Исмоил дуруст буд?*
4. *Синонимҳои калимаи «дунё»-ро гӯед.*

ЧАРО ОЛИ СОСОН ЗАВОЛ ЁФТ ?

Бузургмехрро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳин Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз ба ройю тадбир ва хираду дониш туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: «Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандро харидорӣ накарданд ва кор ба нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳардуро хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ, ки кор бо нодонону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ завол ёбад».

ЧАВОБИ УМАРИ ХАТТОБ БА ЯЗДИГУРД

Гўянд Яздигурд шаҳриёри охири мулки Аҷам буд. Расул фиристод ба амиралмўминин Умар¹. Расул ба Умар гуфт: «Имрӯз дар ҳама олам даргоҳе аз даргоҳи мо анбӯҳтар нест ва хизонае аз хизонаи мо ободонтар нест ва лашкаре аз лашкари мо далертар не. Ва чандон иддату олат, ки мо дорем, кас надорад». Амиралмўминин ҷавоб бозфиристоду гуфт: «Бале, даргоҳи шумо анбӯҳ аст, валекин аз мугазаллимон ва ҳазинаи ободон аст, валекин аз моли ятимон ва лашкари шумо далер аст дар бефармонию исён. Чун давлат рафт, иддату олат суд надорад. Ва ин ҳам далел аст бар бедавлатии шумо».

Ҳамчунон буд, ки амиралмўминин ҷавоб дод.

Воли бояд, ки аввал инсоф аз хеш бидиҳад, то ҳамгинон мунсиф шаванду тамаъ аз муҳол ва новочибибибуррад.

БОЗАРГОН ВА СУЛТОН МАҲМУД

Гўянд, бозаргоне ба мазолимгоҳи султон Маҳмуд омад ва аз писари ӯ, Масъуд, бинолид ва тазаллум карду гуфт: - Марде бозаргонам ва муддати дароз шуд, то ин ҷо мондаам ва меҳоҳам, ки ба шаҳри хеш равам. Наметавонам рафт, ки писарат шаст ҳазор динор коло аз ман бихаридаасту зарри ман намедихад. Хоҳам, ки амир Масъудро бо ман ба қозӣ фиристонед.

Султон Маҳмуд аз сухани бозаргон дилтанг шуд. Пайгоме дурушт ба вай фиристоду гуфт: - Дарҳол хоҳам, ки ҳаққи вай ба вай расонӣ, ё бархезию бо вай ба маҷлиси ҳукм равӣ.¹

Бозаргон ба сарои қозӣ рафт ва расул наздики амир Масъуд омаду бигузорид. Масъуд андар монд. Ходимеро гуфт: - Бинигар, то дар ҳазина нақд чанд аст?

Ҳазинадор рафт ва киёс карду омад ва гуфт: - Бист ҳазор динор ҳаст. Гуфт: - Баргиру ба наздики бозаргон бар ва тамомати молро се рӯз замон ва мӯҳлат хоҳ, то бирасонам.

Расули султонро гуфт, ки султонро бигӯӣ, ки бист ҳазор динор дарҳол бидодаам ва тамомати ҳаққи вай то се рӯзи дигар ба вай бидиҳам. Ва ман қабо пӯшидавӯ миён баста ва мӯза пӯшидаю ба по истодаам, то Султон ҷӣ фармояд, ки ба маҷлиси қозӣ равам, ё моли бозаргон тамомат ба вай диҳам.

Расул биёмад ва чунин гуфт:

Султон Махмуд гуфт: - Ба ҳақиқат бидон, ки рӯи ман набинӣ, то моли бозаргон ба тамому камол нарасонӣ.

Масъуд низ сухан наёрифт, гуфт ва ба ҳар ҷониб кас фиристоду аз ҳар кас қарзе хост. Чун намози дигар шуд, шаст хазор динор ба бозаргон расида буд ва ин хабар ба атрофи олам бирасид ва бозаргонон бо якдигар ҳикоят карданд.

УМАР ВА ПИРАЗАН

Шабе Умар ибни Алхаттоб¹, ба асас мегашт ва ман бо вай будам. Аз Мадина² берун шудем ва дар сахро деворбасте буд вайрон ва аз он ҷо рӯшноие метофт. Умар маро гуфт: - Биё, то он ҷо равему бинигарем, то кист, ки дар нимашабон оташ афрухтааст. Бирафтем, то назди вай расидем. Пиразанеро дидем, ки дег бар сари оташ ниҳода буд ва ду бачаи тифл дар пеши ӯ хуфта ва мегуфт: «Худои таоло, доди ман аз Умар биситонад», бо Зайд гуфт: «Ту ин ҷо бош, то ман наздики ин пиразан шавам ва аз ҳоли ӯ пурсам».

Чун пеши пиразан расид, гуфт: «Бад-ин нимашаб ҷӣ мепазӣ дар ин сахро?» Гуфт: - «Зани дарвешам ва дар Мадина сарое мулк дорам ва бар ҳеч қодир наям ва аз шарми ду кӯдаки тифл, ки аз гуруснагӣ мегирянд бонг медоранд ва ман чизе надорам, ки эшонро бидихам, бад-ин сахро берун омадам, то ҳамсоғон надонанд, ки аз ҷихати ҷӣ мегирянд... Ва ҳар замоне, ки эшон аз ҷихати гуруснагӣ бигирянд ва таом хоҳанд, ман ин дегро бар сари оташ ниҳам ва гӯям: «Шумо хобаке бикунед, то вақти бедор шудани шумо ин дег расида бошад». Дили эшонро бад-ин хурсанд кунам ва бад-ин умед бихуспанд ва чун бедор шаванд, чизе набинанд, боз бонг бардоранд. Ва ҳам ин замон бад-ин баҳона хобонидаам ва ду рӯз аст, ки на ман чизе хӯрдаам ва на ин кӯдакон. Ва дар ин дег ҷуз об чизе нест».

Умарро дил бисӯхт ва гуфт: - Ҷон он аст, ки нафрин кунӣ ва ба худояш бисупорӣ.

Ва ин зан низ шаинохт ӯро. Умар гуфт: - Замоне сабр кун, ҳамин ҷо, то ман оям.

Пас, Умар аз пеши ин зан бозгашт. Чун ба ман расид, гуфт: «Биё, то биравем».

Чун ба хона расид, ман бар дари хона бинишастам, ӯ даррафт. Соате шуд, берун омад ва анбоне чанд бар дӯш гирифта. Пас, маро гуфт:³ «Рав, то наздики он пиразан шавем», Гуфтам: - Ё

амир, агар чора нест аз рафтан, ин анбонҳо бар гардани ман нех, то баргирам. Умар гуфт: - Агар (ин) бор ту баргирӣ, бори гуноҳон аз Умар кӣ баргирад?

Ҳамерафт, то наздики он пиразан ва он анбонҳоро аз гардан фуру гирифт ва пешӣ ӯ биниҳод: яке пури орд ва яке пури биринҷ ва нахӯд ва дунбаю пия ва маро гуфт: - Эӣ Зайд, ту дар ин сахро рав, ҳар чӣ ёбӣ аз хору дарамна⁴ гирд кун ва зуд биёр.

Ман ба талаби ҳезум рафтам. Умар сабуе⁵ баргирифт ва об биёвард ва биринҷу нахӯдро бишуст ва дар дег кард ва қадре пияю дунба дар ӯ афканд ва аз он орд кӯмоче бикард. Ва ман ҳезум биёвардам ва ӯ ба дасти хеш он дегро бипухт ва он кӯмоч зери оташ кард. Кӯмоч ва дег ҳар ду пухта шуд ва аз он тариде⁶ сохт. Чун сард шуд, пиразанро гуфт: - Тифлаконро бедор кун ва биғӯй, «бархезед, ки дег бирасид». Зан кӯдаконро бедор кард. Умар хӯрданӣ пешӣ эшон ниҳод ва худ онсӯтар ба намоз машғул шуд. Чун соате бигузашт, дид, ки зан ва фарзандонаш сер хӯрда бо якдигар бозӣ мекунанд.

ТАДБИРИ СУЛТОН

Ва ҳам шунидам, ки дар Ғазнин хаббозон⁷ дарҳои дӯкон барниҳоданд. Нон азизу ноёфт гашт ва дарвешон дар ранҷ афтоданд ва тазаллум⁸ ба даргоҳи султон оварданд ва аз нонвоён бинолиданд. Султон бифармуд, то нонвои хос биёваранд ва дар зери пой фил афғанданд.

Чун бимурд ба дандони пил бастанду дар шаҳр бигардониданд ва бар вай мунодӣ карданд, ки «ҳар кӣ дари дӯкон кушода накунаду нон нафурушад, бо ӯ ҳамин равад, ки бо ин рафт».

Анборҳо харҷ карданд, намози шом бар дари дӯконе панҷоҳ нон монда буд ва касе намехарид.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Умар ибни Алхаттоб – яке аз чор ёрони Муҳаммад, халифи дуюм, пас аз Абӯбакр.
2. Мадина – шаҳрест дар Арабистони Саудӣ. Дар рӯзгори Расули Акрам пойтахти хилофат буд.
3. Маъноияш: Агар ҳамин хел беадолатӣ дар ҳаққи шумо карда бошад, дуою дашномаш бидеҳ ва ба Худо бисупораш.
4. Хору дарамна – ҳезум, хасу хошок.
5. Сабӯ – кӯзан обгирӣ.

6. Тарид – хӯрок, нони башир.
7. Хаббозон - нонвой, нонпаз.
8. Тазаллум – додхоҳй аз зулм, арзу шикоят.

Пурсиш ва супориш

1. Мақсади нависанда аз ин ҳикоя дар чист?
2. Чаро ҳама корро бевосита худи Умар иҷро кард?
3. Дар ҳикоя кадом рафтори Умар ба шумо тасанд омад?
4. Оё тадбири андешидаи султон дар ҳаққи нонвой одилона буд?

ҲИКОЯИ ПИРАЗАНИ МАЗЛУМ ВА НҶШЕРВОНИ ОДИЛ

Чунин гуянд, ки чун Кубод фармон ёфт, Нушервони Одил, ки писари ӯ буд, ба ҷои ӯ бинишаст, ҳаждаҳсола буд ва кори подшоҳй ҳамеронд. Ӯ марде буд зиштихоро ба зишт доштй ва некиҳо ба неки. Ва ҳамеша гуфтй: «Падарам заифроест ва салим ва зуд фирефта шавад ва вилоят вайрон мешавад ва хазина тикй ва мол аз миён мебаранд ва зиштномиву мазолим дар гардани ӯ ҳамемонад. Ва фалон волй ва омил, ки эшон фалон вилоятро аз ӯ хост, ба ноҳақ ҳалок карданд ва раоё дарвеш монд. Бад-он бадраи динор, ки оварданд ва симдустй, ки буд, фирефта шуд ва аз эшон хушнуд шуд ва ин моя тамиз накарда ва аз эшон напурсид, ки ту амир ва волии он вилоятй. Ман туро бад-он вилоят чандон ҳаволат кардам, ки мавочиби ту ва хайли ту бошад. Донам, ки аз эшон ситудай ва пешӣ ман овардай ва аз мероси падар барнадоштай. Ҳама он аст, ки аз раоё ба ноҳақ бистудай. Ва омилро ҳамчунин гуфтй, ки моли вилоят чандин аст, баъзе ба барот харҷ кардй ва баъзе ба хазина супурдй. Ин зиёдатихо, ки бо ту мебинам, аз кучо овардй? Ҳама он аст, ки ба ноҳақ бистудй ва ба урф он баҷо наёвардй, то дигар ростй пеша кардандй.

Чун се чаҳор сол бар он бигзашт, гумоштагон ҳамчунон дароздастй мекарданд. Чун ҳозир шуданд, Нӯшервон бар тахт нишаст, Худойро сипос кард, пас гуфт:

- Бидонед, ки маро ин подшоҳй Худои аза ва чалла дод ва дигар аз мероси падар ёфтаам ва се дигар адувон бар ман хуруҷ карданд, бо эшон масоф кардам ва дигар бор мулкро ба шамшер гирифтам. Чун Худойтаоло чаҳон ба ман дод, ман ба шумо арзонй доштам ва ҳар касро вилоят додам ва ҳар киро дар ин давлат ҳаққе бар ман буд, бенасиб нагузоштам, вайро ва

бузургоне, ки бузургӣ ва вилоят аз падарам ёфтаанд, эшонро ҳам бад-он маҳал мартабат бидоштаам ва манзалату нонпораи эшон кам накардаам. Ман ҳурмати шумо нигоҳ дорам ва шумо сухани ман нашнавед ва аз Худойтаоло натарсед ва аз халқ шарм надоред ва ман аз Яздон метарсам. Набойд, ки бедоду шумии шумо дар рӯзгори ман расад. Бояд, ки пас аз ин бо халқи Худой некӯӣ кунед ва раият сабукбор доред ва заифонро маёзоред ва мар уламо ро ҳурмат доред ва аз бадон бипархезед.

Худойро бар хештан гувоҳ гирифтаам, ки агар касе хилофи ин тариқа варзад, набахшам.

Ҳама гуфтаанд:

- Чунин фармон дорем.

Чун рӯзе чанд баромад, ҳама бар сари кор шуданд ва ҳамон бедодӣ ва дароздастӣ пеш гирифтаанд ва Нӯшервонро ба чашми кӯдакӣ нигоҳ карданд. Ва ҳар кас пиндошт, ки Нӯшервонро ӯ бар тахти подшоҳӣ нишондааст, агар хоҳад ӯро подшоҳ дорад ва агар нахоҳад, надорад. Ва Нӯшервон тан ҳамезад ва бо эшон ба мадуро рӯзгор ҳамегузaronид, то дар ин ҳадис панҷ сол баромад.

Магар сипаҳсолоре аз ӯ тавонгартар ва бонематтар набуд ва Нӯшервон ӯро волии Озарбойҷон карда буд ва дар ҳама мамлакат ҳеч амир аз ӯ бузургтар бо хайлу таҷаммул набуд. ӯро магар орзу чунон афтод, ки дар он шаҳр, ки нишастӣ ӯро боғе ва нишастангоҳе бошад.

Дар он шаҳр пиразане буд, он миқдор заминпорае буд вайро, ки даخلي ӯ ҳар сол чандон будӣ, ки хирочи воли бедодӣ ва барзгар насиби хеш бардоштӣ. Ва он қадар насиби пиразан расидӣ, ки соли то соли дигар ҳар рӯз чаҳортоӣ нон будӣ, яктоӣ ба нонхӯриш бедодӣ ва яктоӣ ба чароғ ва як нон ба чашт хӯрдӣ ва як нон ба шаб хӯрдӣ. Ва чома ба тараххум мардумон ба вай додандӣ ва ҳаргиз аз ҳона бадар наёмандӣ ва дар машаққат рӯз мегузaronидӣ. Магар ин сипаҳсолорро он пораи замин дархурд буд, ки дар чумлаи боғу сарой гирад. Кас бад-он пиразан фиристод, ки ин пораи замин бифурӯш, ки маро дархурд аст.

Гуфт:

- Нафурӯшам, ки маро дар ҳама чаҳон ин қадар замин аст, ки кути ман аз он қост, кас кути худ нафурӯшад.

Гуфт:

- Ман ивази он замин бидихам, ки ҳам чандон дахлаш бувад.

Пиразан гуфт:

- Замини ман ҳалол аст, аз падару модар мерос ёфтаам ва ҳамсоғон мувофиқанд ва маро озарм⁹ доранд. Ва он замин, ки ту маро диҳӣ чандон хосият дар вай набошад. Агар даст аз ин боздорӣ, туро бехтар.

Сипаҳсолор сухани пиразан нашунид ва ба зулм замин аз ӯ бигрифт ва девор гирди ӯ даркашид. Пиразан дармонд. Қораш ба зарурат расид. Бад-он розӣ шуд, ки баҳон замин ё иваз бидиҳад, худро пеши ӯ афканд, ки ё баҳо бидеҳ ё иваз. Пиразан ноумед аз пеши ӯ берун омад ва низ ӯро дар саҳро нагузоштанд. То ду сол баромад. Пиразан очиз шуд ва тамаи инсоф аз вай бибурид ва бо худ гуфт:

- Оҳани сард мекӯбам. Эзид забардасти ҳар дастеро даст офаридааст. Охир ин бо ҳама бузургӣ чоқари Нӯшервон аст. Тадбири ман он аст, ки худро пеши Нӯшервон афканам ва аз ҳоли худ ӯро маълум гардонам.

Пас барҳост ва ба ранҷу душворӣ аз Озарбойҷон ба Мадоин шуд. Чун даргоҳи Нӯшервон бидид, гуфт:

- Маро нагузоранд, ки дар ин даргоҳ шавам, он ки волии ӯ дар Озарбойҷон аст ва чоқари ӯст маро дар сарояш нагузоштӣ, кай ба ин боргоҳ гузоранд, ки худованди ҷаҳон аст. Тадбири ман он аст, ки дар саҳрое ӯро бинам ва қиссан худ бар вай арз кунам.

Қазоро он сипаҳсолор, ки замини ӯ ситуда буд, ба даргоҳ омада буд. Нӯшервон азми шикор кард. Пиразан хабар ёфт, ки Нӯшервон ба фалон шикоргоҳ меравад. Барҳост тарсон-тарсон ба сахтиву ранҷи тамом бад-он шикоргоҳ шуд ва дар паси хошоке бинишаст ва он шаб он ҷо бихуфт.

Рӯзи дигар Нӯшервон даррасид ва бузургон бипароканданд ва ба шикор машғул шуданд. Нӯшервон бо силоҳдоре бимонд. Пиразан чун маликро танҳо бидид аз паси хошок барҳосту гуфт:

- Эй малик, доди ин заифа бидеҳ!

Нӯшервон сӯи ӯ асп ронд ва қиссан ӯ бихонд. Об дар дидан Нӯшервон бигардид ва гуфт:

- Дил машғул мадор, ки то акнун кор туро афтода буд, акнун маро афтод, муроди ту ҳосил кунам ва ё туро ба шаҳри ту фиристам. Он гоҳ фаррошро гуфт:

- Инро бар шутур нишон ва ба деҳ бубар ва ба меҳтардеҳ супор, то чун аз шикоргоҳ бозоям, ӯро ба шаҳр бар ва дар хонаи худ нигоҳ дор. Ҳар рӯз ду ман нон ва як ман гӯшт ва ҳар моҳ панҷ динори зар аз ҳазина бад-ӯ мерасон, то он рӯз, ки ӯро аз ту талаб дорем.

Фаррош ҳамчунон кард. Чун Нушервон аз шикор бозгардид, дар андеша буд, ки чӣ чора кунад, то ҳақиқати ин ҳол маълум шавад, чунон ки бузургон надонанд. Пас нимрӯзӣ, ки ҳама халқ хуфта буданд ва дари сарой холи буд, ходимро гуфт:

- Бирав фалон гуломро овоз кун.

Чун гулом биёмад, гуфт:

- Донӣ, ки эй гулом, маро гуломони шоиста бисёранд. Аз ҳама туро баргузидам ва эътимод бар ту кардам. Бояд, ки нафақот аз хазина биситонӣ ва ба Озарбойҷон шавӣ, ба фалон шаҳр ва фалон маҳаллат ва бист рӯз он ҷо мақом кунӣ ва бад-он мардум чунон намоӣ, ки ман ба талаби гуломи гурехта омадаам ва пас бо ҳаргуна мардум нишасту хест кунӣ ва бо эшон биёмезӣ. Ва дар миёни сухан, дар ҳоли мастию хушёрӣ аз эшон суол кунӣ, ки дар ин мамлакат зане фалон буд, фалон ном, кучо шуд, ки аз ӯ нишон намедиханд. Ва бишнава, ки чӣ мегӯянд ва ёд гиру хабар боз ор ва туро бад-ин кор мефиристам. Валекин туро дар боргоҳ пеши бузургон бихонам ва бо овози баланд битӯям, чунон, ки ҳама бишнавад:

- Бирав, аз хазина нафақот биситон ва аз он ҷо ба Озарбойҷон шав ва ба ҳар шаҳру ноҳияте расӣ, бубин ва бипурс, ки ҳоли галлаҳо ва меваҳои эшон имсол чӣ гуна аст? Чӣ офати осмонӣ расидааст ё на, ва ҳамчунин аҳвол бубин ва бипурс. Чунон, ки ёбӣ, ба зудӣ бозгард ва маро хабар кун, то ҳеч кас надонад, ки ман ба чӣ кор мефиристам.

Гулом гуфт:

- Фармонбардорам.

Дигар рӯз азми роҳ кард ва ба он шаҳр шуд ва бист рӯз он ҷо мақом кард ва бо ҳар кӣ нишастӣ, аз ҳоли пиразан пурсидӣ. Ҳама гуфтанд, ки ин пиразани мастураро шавҳару фарзандон ба раҳмати Худой шуданд ва ӯро пореа замин маврӯс буд ва онро ба барзгар дода буд. Волиро мурод он буд, ки боғ ва сарое созад ва он заминро ба зӯр бигирифт ва дар ҷумлаи боғ даровард, на баҳо дод ва на иваз. Ва соли он пиразан ба дари сарои ӯ омад, гӯш бад-ӯ накард ва акнун муддатест, ки кас ӯро надидааст.

Гулом ҳолҳоро маълум кард ва ба даргоҳи Нушервон омад ва аҳвол бозгуфт. Нушервонро таҳқиқ шуд, ки пиразан рост гуфтааст. Рӯзи дигар бор дод ва чун бузургон ҳозир шуданд, замоне буд Нушервон рӯй бад-он бузургон карду гуфт:

- Волии Озарбойҷонро чӣ миқдор дастгоҳ бошад?

Гуфтанд:

- Ду бор ҳазор-ҳазор динор, ки ўро бад-он ҳочат нест.

Гуфт:

- Аз матоъ ва тачаммул?

Гуфтанд:

- Сесад ҳазор-ҳазор заррина ва симина.

Гуфт:

- Аз ҷавоҳир?

Гуфтанд:

- Понсад ҳазор-ҳазор динор.

Гуфт:

- Мулк?

Гуфтанд:

- Дар Хуросону Ироқ ва Озарбойҷон дар ҳеч ноҳияту шаҳре нест, ки ўро он чо даҳ пора ва ҳафт пора мулку деҳ ва осиею корвонсаро ва гармобаю мустағал нест.

Гуфт:

- Чаҳорпой?

Гуфтанд:

- Сӣ ҳазор.

Гуфт:

- Бандан дирамҳарида?

Гуфтанд:

Ҳазору ҳафтсад гуломи румӣ ва ҳабашии дирамҳарида дорад.

Гуфт:

- Акнун касе, ки чандин неъмат дорад ва ҳар рӯз аз бист гуна таом ва барраву ҳалво ширин хӯрад ва заифи дигар, ки аз парастори Худойтаоло буда бошад, яке бомдод хӯрад ва яке шабонгоҳ, ин кас ба ноҳақ ду нони хушк аз ӯ биситонад ва ўро маҳрум гардонад бар ӯ чӣ вочиб ояд?

Ҳама гуфтанд:

- Ин касро муставҷиби ҳама уқубат бувад ва ҳар баде, ки бо вай кунанд, сазовор аст.

Нӯшервон гуфт:

- Пас ҳам акнун бихоҳам, ки пӯсти ӯ бикананд ва гӯшти ӯ ба сагон диҳанд ва пӯстро пури коҳ кунанд ва бар дари саро биёвезанд ва ҳафт рӯз мунодӣ кунанд, ки ҳар кӣ баъд аз ин ситам кунад ва тӯрбаи коҳ, ё мурге, ё дастаи тарра аз касе ба зулм биситонад, бо ӯ ҳамин кунанд, ки бо ин карданд. Пас он фаррошро гуфт: - Пиразанро биёвар. Ва бузургонро гуфт: - Ин

ситамрасида аст ва он ситамгар, ки ин ҷазо ёфт, - ва он гуломро гуфт, ки туро ба ҷӣ кор ба Озарбойҷон фиристода будам?

Гуфт:

- Бад-он то аз ҳоли пиразан, ки зулм бар ӯ рафта ба ҳақиқат маликро хабар кунам.

Пас бузургонро гуфт:

-То бидонед, ки ман ин сиёсатро бар газоф накардаам. Баъд аз ин бо ситамгарон ҷуз ба шамшер сухан нахоҳам гуфт ва мешу барра аз гург ниҳон хоҳам дошт ва дастҳои дароз кӯтоҳ хоҳам кард ва муфсидонро аз рӯи замин пок хоҳам кард. Ва ҷаҳонро бо адлу дод ободон хоҳам дошт, ки Худойтаоло маро аз баҳри ин кор фиристодааст. Агар шонстӣ, ки мардумон ҳар ҷӣ хостандӣ, кардандӣ, эзидтаоло подшоҳонро падидор накардӣ ва бар сари эшон барнагумоштӣ. Шумо акнун ҷаҳд кунед, то коре накунад, ки ба шумо ҳамин равад, ки бо ин золим рафт.

Ҷар кӣ дар он маҷлис буд аз ҳайбату сиёсати Нӯшервон захирашон об шуд. Он пиразанро гуфт:

- Он ки бар ту ситам кард, ҷавобаш додам, он сарову боғро, ки замини ту дар он аст, ба ту бахшидам ва сутуру нафақа фармудам, ки то ту ба саломат ба шаҳри хеш бозрасӣ ва маро ба дуо ёд орӣ.

Пас гуфт:

- Ҷаро бояд, ки дари сарои мо бар ситамгарон кушода ва бар ситамрасидагон баста, ки раоё ва лашкариён ҳар ду зердастон ва коркунон моанд: раоё агар ба даргоҳ ояд, нагузоранд, ки ӯ неши ман ояд ва ҳоли хеш бозгӯяд. Агар ин пиразан роҳ биёфтӣ, уро ба шикоргоҳ рафтан ҳочат набудӣ.

Пас фармуд, то силсилае созанд ва ҷарасҳо биёвезанд, чунон ки дасти ҳафтсола буд, ӯ бирасад, то ҳар мутазаллиме, ки ба даргоҳ ояд, уро ба ҳочиб ҳочат набошад. Силсила бичунбонад, ҷарасҳо ба бонг оянд, Нӯшервон бишнавад ва доди ӯ бидихад. Ҷамчунин карданд. Бузургони сарони сипоҳ бозгаштанд ва ба хонаи хеш бозомаданд. Дарҳол вакилону уммол зердастон ва хайли⁷ хешро бихонданду гуфтанд:

- Бигӯед, дар ин даҳ сол чизе ба новочиби аз кӣ ситудаед?! Агар ба ноҳақ касеро биёзурдаед, бояд ки мову шумо бари он шавем, то эшонро хушнуд кунем, пеш аз он ки касе ба даргоҳ равад ва аз мо шикоят кунад.

Ҷамгинон биистонданд ва хасмонро хушнудӣ чустанд, баъзе ба узр, баъзе ба мол ва бо ин ҳама хат ба иқрои меистоданд, ки

фалон аз фалон хушнуд аст ва ҳеҷ даъво надорад. Бад – ин ки сиёсати бавочиб, ки Нушервон бикард, мамлакати ӯ рост биистод ва ҳама дастҳои дароз кӯтоҳ шуд ва халқи олам баросуданд, чунон ки ҳафт сол бигузашт, ки ҳеҷ кас ба даргоҳи ӯ аз мутазаллим наёмад.

ХАРИ ЧАБРДИДА

Чунин овардаанд, ки баъд аз ҳафт сол нимрӯзӣ, ки дари сарой холи буд ва мардумон ҳама рафта буданд ва навбатчиён хуфта, яке аз чаррасҳо бонг баромад.

Нушервон бишунид, дарвақт ду ходимро бифиристонд, ки бингаред, ки кист, ки ба тазаллум омадааст. Чун ходимон ба дари сарой омаданд, хареро диданд, пир ва лоғар, ки аз дари сарой даромада буд ва пушт дар он силсилаҳо мемолид ва аз чунбиши занҷир аз чарасҳо бонг меомад. Ҳар ду ходим рафтанду гуфтанд:

- Ҳеҷ кас ба тазаллум наёмадааст, магар хари лоғар, ки андаромадааст. Чун осеби занҷир ба пушти ӯ расида ва ӯро хуш омадааст ва ба сабаби хориш ҳештанро ба занҷир ҳамеолод.

Нушервон гуфт:

- Эй нодонон, ки шумоед, на чунин аст, ки пиндоред. Чун нек бингаред, он хар ҳам ба дод хоستان омадааст. Ин харро дар миёни бозор баред ва аз ҳар кас аҳволи ин хар бипурсед ва ба ростӣ маълуми раъи ман кунед.

Ходимон аз пеши малик берун омаданд ва он харро дар миёни бозор бурданд ва аз мардумон пурсидан гирифтанд, ки касе ҳаст харро бишносад?

Гуфтанд:

- Шиносем.

Ходим гуфт:

- Чун шиносед?

Гуфтанд:

- Ин хар аз фалон козур аст ва қариб бист сол аст, ки то пеши ӯ мебинем. Ҳар рӯз чомаҳои мардумон бар пушти ӯ ниҳода ба козургоҳ мебурд ва шабонгоҳ меовард. То чавон буд, кораш метавонист кардан, алафаш меод. Акнун, ки пир шуд ва аз кор фуру монд, озодаш кард ва акнун муддати як солу ним аст, то аз хона берун кардааст ва рӯз дар маҳаллатҳо ва кӯю бозор мегардад. Ва хар кас барои Худо поре алаф ва об медиҳанд. Магар ду шабонарӯз аст, ки обу гиёҳ наёфта ва ҳарза мегардад.

Ва чун ходимон аз ҳар кӣ шуниданд, ҳамин шуниданд, сабукбор гаштанд ва маълуми раъи малик карданд. Нушервон гуфт:

- На, шуморо гуфтам, ки ин хар ба дод хоستان омадааст? Ин харро имшаб неку доред. Фардо он мардро бо чаҳор катхудо аз маҳаллаи у бо ин хар ба даргоҳ оред, пеши ман, то он чӣ вочиб ояд, бифармоям.

Дигар рӯз ходимон чунин карданд. Харро ва козулло бо чаҳор кадхудо ба вақти бор додан ба даргоҳ бурданд.

Нушервон козулло гуфт:

- Ин хар то ҷавон буд, кор метавонист кард, алафаш меодид. Акнун, ки пир гашт, аз кор фуру монд, аз баҳри он, ки алафаш бояд додан лозим, номи «озодӣ» бар вай ниҳодӣ ва аз дараш берун кардӣ. Пас ҳаққи хидмати бистсола кучо шуд?

Бифармуд, то чихил даррааш бизаданд ва гуфт:

- То ин хар зиндааст, хоҳам, ки ҳар шабонарӯзӣ чандон, ки коху ҷав тавонад хӯрдан, ба қалами ин чаҳор мард медиҳӣ ва агар тақсир кунӣ, маълуми ман гардад, туро куштан фармоям.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Симдӯст – зарпараст, хасис.
2. Барот – хуччат.
3. Урф – неки, расм, таомул.
4. Аммон – шакли ҷамъи амакҳо.
5. Бодофра – азобу шиканча, интиқом.
6. Сулаҳо – некукорон.
7. Хайл – галаи саворон, гурӯҳи аспҳо; авлод, қавм..
8. Тачаммул – пироста, худорой, шукӯх, дабдаба.
9. Озарм – иззату эҳтиром, шарму ҳаё.
10. Қист – ҳисса, қисмат, бахш.
11. Мустагал – ҷои ғаллакорӣ, ғаллазор.

Пурсиш ва супориш

1. Нушервон кадом ҳислатҳоро барои шоҳон муҳим ҳисоб мекард?
2. Пиразани мазлум бо кадом мақсад назди Нушервон омад?
3. Рафтори Нушервон нисбати сипаҳсолор магар аз рӯи адолат буд?
4. Нависанда дар нақиш ҳар кадом табақаи ҷомеаро нишон додааст?
5. Исмҳои хосро ёфта ба дафтратон нависед.

САЪДУДДИНИ ВАРОВИНИ

Саъдуддин нависандаи хушзавқ ва донишманди тавоное будааст. ӯ дар нимаи дуюми асри XI ва нимаи аввали асри XII зиндагӣ кардааст. Нависанда илмҳои маъмули замонаро аз худ намудааст. Махсусан, аз таърих ва фарҳанги гузаштагонӣ хеш огоҳии комил доштааст. Саъдуддин аз хурдсолӣ ҳикоёту масалҳои халқӣ, нақлу ривоят, зарбулмасалу мақоли мардумиро аз бар менамуд. Исботи суҳанони мо асари ҳаҷман бузургӣ «Марзбоннома» шуда метавонад. Ин асар дар асри X бо лаҳҷаи мардуми Табаристон аз тарафи Марзубон ибни Рустам ибни Шаҳриёр эҷод гардида буд. Вале мутолиаи он барои мардуми дигар манотиқи Эронзамин душвортар гардид. Ба хотири сода ва дастраси ом гардонидани мазмуну муҳтаҳои «Марзбоннома»-и Марзубон ибни Рустам онро аз нав иншо намуд. Вале номашро тағйир надовд. Боз онро бо номи муаллифи аввалааш Марзбон лоиқ донист.

Саъдуддин ба асар ҳикоёту тамсилот, нақлу ривоят ва дигар асарҳои халқиро ворид сохт, ки бисёр ҷолибу хушоянданд. Мавзӯи ҳикоёту тамсилоти «Марзбоннома» рангин буда, барои тарбияи инсонҳо аҳамияти бузург доранд. Панду андарзҳои ҳақимона мардуми ҷомеаро ба ростӣю покӣ, хоксорӣю ватандӯстӣ, шӯҳону ҳокимонро ба адлу дод, некию нақӯкорӣ ҳидоят мекунанд. Дар баробари ин нависанда дар зимни асарҳои халқӣ ҳисоли нопоки одамӣ: дурӯғтӯӣ, фиребу найранг, кибру гурурро саҳт нақӯҳиш менамояд.

ХУРӢС БО РӢБОӢ

Зирак гуфт: - Шунидам, ки Хурӯсе буд ҷаҳонгардида ва домҳои мақр дарида ва бисёр дostonҳои рӯбоҳои дида ва дostonҳои ҳайли эшон шунид. Рӯзе ин Хурӯс ба тамошони бӯстон мегашт.

Фаротар рафт бар сари роҳе биистод. Чун лолаи шукуфта, қолаҳои ҷадии мушкин аз фарқи торақ бар дӯш ва гардан афтада, ҳукаи лаъл бар гӯшаи қулоҳи пушонид, дар қисвати мунаққаш бинишонда. Чун арӯс дар ҳичла ва товус дар қилва домани раъное пойкашон мегардид. Овозе бикард. Рӯбоҳе бишнид. Тамаъ дар он Хурӯс овард ва ба ҳирсе тамоми бедавид, то ба наздики Хурӯс омад. Хурӯс аз бим бар деворе ҷаст. Рӯбоҳ гуфт:

- Аз ман ҷаро меҳаросӣ? Бидон, ки ман ин соат дар ин перомун мегаштам. Ногоҳ бонги намози ту ба гӯши ман омад. Аз нағмоти ту дил дар панҷаи синаи ман тапидан гирифт. Агар ҷӣ ту мавзунӣ, руминаҷодӣ, дар пардаи завқ ва шавқ ба самъи ман расониданд ва силсилаи ваҷди ман бичунбониданд, то ҳамчун Билол аз Ҳабата, аз Рум дуоӣи ту маро ба ин-ҷо кашонид. Байт:

*Ман гирди сари кӯйи ту аз баҳри ту гардам,
Булбул зи пайи гул ба қанори ҷаман ояд.*

Инак бар азви ин табриқ омадам, то баракоти анфосу истиноси ту дарёбам ва лаҳзае биосоҷаму туро огоҳ кунам, ки подшоҳи вақт мунодӣ фармудааст, ки ҳеҷ кас мабод, ки бар кас бедод кунаду андешаи ҷавру ситам дар дил гирад, то зӯрманде даст дароз накунад. Ва ҷуз ба лутфу эҳсон ба яқдигар зиндагӣ накунад.

Чунон, ки кабутар ҳам ошени уқоб бошаду мағас ҳам хоҷаи анкабут. Шер дар беша ба таарузи шағол машғул нашавад ва юз давдони тамаъ аз оҳу баркашад. Сағ дар пустини рӯбоҳ наҷфтад ва боз қулоҳи хурӯс нарабояд.

Хурӯс дар миёнаи сухан гардан дароз карду сӯи роҳ нигарист. Рӯбоҳ гуфт:

- Ҷӣ менигарӣ?

Гуфт:

- Ҷонваре мебинам, ки ба ин ҷониб меояд. Чунон, ки бод бар гардаш намерасад. Гурге бо думи дарозу гӯшҳои бузург рӯ ба мо ниҳодаасту ҷунон меояд, ки чун тир аз қамон.

Рӯбоҳро аз ин сухан санги ноумедӣ дар дандон омад ва

табларзаи ҳавл бар аъзо афтоду аз қасди хурӯс даргузашт. Саросема паногоҳе талабид, ки бад-он пинҳон шавад. Хурӯс гуфт:

- Биё, бехтар бингарем, кӣ меояд?

Рӯбоҳ гуфт:

- Ин иморату аломат, ки шарҳ медиҳӣ, чунон менамояд, ки саги тозӣ аст ва маро аз дидани ӯ басе хуррамӣ набошад.

Хурӯс гуфт:

- На ту мегӯӣ, ки мунодӣ аз адли подшоҳ нидо дар ҷаҳон додааст, ки касро бар кас адоват нарасад. Ва имрӯз ҳамаи ботилҷӯёни ҷаврпеша аз бими қаҳру сиёсати ӯ озари халқ раҳо кардаанд?

Рӯбоҳ гуфт:

- Аммо имкон дорад, ки ин саг он бонги мунодӣ настунида бошад ва ин овоза бад-ӯ нарасида. Беш аз ин дар мақом таваққуф шоиста нест.

Аз он ҷо барҷаст ва ба сӯроҳие дарҳазид.

Ин афсона аз баҳри он гуфтам, ки шояд яке аз ҷумлаи ин қавм овозаи мувофиқати аҳд настунида бошад, бишнавад ва адлу дод баргузинад.

ХУСРАВ ВА МАРДИ ЗИШТРҶӢ

Шер гуфт: - Шунидам Хусравро нишоти шикор барангехт, ба саҳро берун шуд. Чашмаш ба марди зиштрӯӣ афтод. Замомати манзар ва лиқои макри ӯ ба фоли фаррух надошт. Фармуд, то ӯро аз пеши эшон дур карданд ва бигзаштанд.

Мард гарҷӣ дар сурат қабехӣ дошт, лек ба ҳисоли нек ҳарҷӣ оростватар буд. Бо худ гуфт: “Шоҳ дар ин паргор айби наққош кардааст ва надоништа, ки риштаи гарон фитратро дар коргоҳи фалак як сари сӯзан хато набошад. Ман ӯро бо сарриштаи ростӣ афканам, то аз мавқеи ин зилат мутанба шавад ва бидонад, ки қураи он фоли бад ба номи ӯ гардонидааст ва ҳаволати ӯ ба ман афтода”.

Чун Хусрав аз шикоргоҳ боз омад, шоҳини ҳимматро парвоз додаву муаллақзанон аз авҷи маҳлақи хеш дар миҳлоби талаб оварда. Қалби акбарро ба қалодаи тақлиду маҷраи тасхир ба асгар андохта, паланги ду ранги замонаро ба полҳанги қаҳр қапида:

*Дода ба қалам қарори давлат,
Теги омада ёри гори давлат.
Бикшода гиреҳ зи абруи бахт,
Бар баста раҳи шикори давлат.*

Иттифоқо, ба ҳамон ҷойгоҳ расид, ки он мардро ёфта буд. Мард аз дур овоз баровард: «Маро саволест дар пардаи насихат. Агар як соат Хусрав инони азамат кашида дорад ва аз авчи Кибриё қадаме фурутар ниҳад аз фондае холӣ набошад».

Хусрав асп боздошту гуфт:

- Эй шайх! Биё то чӣ дорӣ?

Гуфт:

- Эй малик, имрӯз тамошойи шикорат чӣ гуна буд?

Гуфт:

- Ҳарчӣ ба муродтару нақтар.

Гуфт:

- Ҳазонаю асбоби комроният барқарор аст?

Гуфт:

- Бале.

Гуфт:

- Аз ҳеҷ ҷониб хабари номувофиқ шунидаӣ?

Гуфт:

- Хайр!

Гуфт:

- Аз ин хайл, ки дар рикоби туанд, ҳеҷ якеро аз ҳаводис осебе расид?

Гуфт:

- Нарасид!

Гуфт:

- Пас маро бадон азлолу истиҳонат чаро дур фармудӣ кардан?

Гуфт:

- Зеро, ки дидори амсоли ту бар мардум шум гирифтаанд.

Гуфт:

- Бадин ҳисоб дидори Хусрав бар ман шум буда бошад, на дидори ман бар Хусрав.

Хусрав аз он ҷо, ки камоли донишу инсофи ӯ буд, сухан таслим кард ва узрҳо хост.

Ин афсона аз баҳри он гуфтам, то дидори ман бар ҳар кӣ ояд, муборак ояд.

МУШ БО МОР

Деву Говпой гуфт:

- Шунидам, ки Муше дар хонаи тавонгаре хона сохт. Ва аз хона роҳе дар боғ бурда ва муддатҳои дароз зиндагонӣ мекарду мегуфт:

*Он к-ӯ ба саломате ноне дорад,
В-аз баҳри нишаст ошён дорад.
На ходими кас буд, на маҳдومي касе,
Гӯ: "Шод бизӣ, ки хуш ҷаҳоне дорад"*

Рӯзе море аждаҳопайкар аз сахрон шӯристон лабташнаи ҷигартофта ба тамъи обихӯр дар ин боғ омад. Ва аз он ҷо гузар бар хонаи муш карду ҷашмаш бар он оромҷой афтод. Дар вай ҷунон бӯстонсароие кушода, ки дар амну нузҳат аз равзаи Ираму арсаи ҳарам нишон дошт, бо худ гуфт:

Байт:

*Рӯзе нигар, ки туги ҷонам ба лабат,
Аз баҳри ниста омаду бар шакар афтод.*

Мор ҷун он ганҷи хонаи офият биёфт бар сари ганҷи мурод рафт. Ва сар бар пойи саломат ниҳод ва бар дари ганҷ биншаст. Оре, ҳар киро пой бар ганҷи саодат фуру равад, ҳалқаи ин дар занад. Аммо толибони дунё ҳалқаи дари қаноатро ба шакли мор мебинанд, ки ҳар касро дасти ҷунбонидани он нест. Лочарам аз салвати сарон иқбол ҷун ҳалқа бардаранд:

*Касе, ки иззату узлат наёфт, ҳеҷ наёфт,
Касе, ки рӯи қаноат надид, ҳеҷ надид.*

Мор пойафзоли талаб боз кард ва биншаст. Муш ҷун ба хона омад, аз дур нигоҳ кард. Мореро дар хонаи худ дид ҷун дуди сиёҳ печида. Ҷаҳон бар ҷашмаш торику сиёҳ шуд. Ва охи дудосо аз сина баровард:

"- Ё раб! Дуди дили кадом ҳасм дар ман расид, ки хонумони маро ҷунин сиёҳ кард. Магар ин сиёҳии ӯст, ки ман дар хиёнат бо халқи Худой кардам?! Ё худ ҳамон оташ аст, ки дар дили ҳамсоғгон афрӯхтаам ва хонаие аз баҳри оташ бигзошта". Алқисса, Муш бо диле хаста пеши модар омад ва аз вуқӯи ҳолату даст ёфтани мор бар хонаву асбоби ӯ хикоят кард. Ва аз модар тариқи дафъи он муболиғаҳо менамуд. Модар гуфт:

- Магар бар мулк қаноату кифояти зиёдат талабидӣ ва дасти

таарруз ба гирдкарда ва андӯхтаи дигарон ёзидӣ? Бирав ва маскани дигар гир, ки туро зӯри бозӯи мор набошад ва шери шарзаро аз захри ӯ захра бирезад:

*Сад косаи ангубинро як зарра бас бувад,
З-он чошинӣ, ки дар бани дандони арқам аст.*

Муш гуфт:

- Ин фасл агарчӣ мушбаъ гуфтӣ, аммо маро серӣ намекунад. Чӣ ҳамияти нафс ва байти табъ ба – он рухсат ниҳад, ки бо ҳар носозӣ дарсозад, ки мардони мард аз мукофоти ҷаври ҷобирону қасди қосидон, то мумкин бошад, даст боз нагирад ва то як тири тадбир дар ҷаъбаи имкон доранд, аз манозилати хасм инон напечанд ва салоҳи хунар дар пойи касал нарезанд.

Модар гуфт:

- Ту агар муқовати ин хасми қавӣ ба зоҳироти мушон ва моъованати эшон хоҳӣ кард, ҳаргиз ба идроки максуд нарасӣ. Чӣ аз шуъон моҳтоб, ки дар равзан афтад, бар боми осмон натавон рафт.

Туро ин кор бар-нояд, ту бар ин кор барнаоӣ!

Муш гуфт: - Ба чашим истикрор¹⁷ дар ман нигоҳ макун. Ман ин морро ба дасти боғбон хоҳам гирифт. Ва ӯро ба куштани мор тақриз кунам.

Муш рафт. Ва рӯзе чанд мулозими коре мебуд ва худ нақшаи макр бар хасм мекашид.

Рӯзе мушоҳида мекард, ки мор аз сӯроҳ дар боғ омад ва зери гулбуне, ки ҳар вақт он ҷо осоиш кардӣ, пушт бар Офтоб кард ва осуда бихуфт. Ва дар ҳамон наздикӣ боғбонро низ дар истироҳат ҷойи худ хуфта ёфт ва бахти худро бедор дид. Муш бар синаи боғбон част. Аз хоб даромад. Муш пинҳон шуд. Дигарбора боғбон дар хоб рафт. Ва муш ҳамон амал мекард ва ӯ аз хоб бедор мешуд. То чандин қарат ин шакл муқаррар гашт. Оташи газаб дар ниҳоди боғбон афтад. Чун дуд аз ҷой бархост ва гурзе гарон зери паҳлӯи хеш ниҳода буд, баргирифт. Ва вақти ҳаракати муш нигоҳ дошт. Муш ба қоидаи гузапта бар шиками боғбон афтад. Боғбон аз ҷой барчасту аз дунболи муш медавид. ӯ ба оҳистагӣ мерафт, то ба наздики мор расид. Ҳамон ҷо ба сӯроҳе фуру ҳазид. Боғбон бар мор зафар ёфт. Сараш бикӯфту боз гардид.

Калимаю ибораҳои тоза.

1. Ҳайл – макру ҳила
2. Колаҳои чаҳди мушқин – силсилаи асбобҳои мушқин.
3. Фарку торақ – аз пасу пеш, аз поёну боло.
4. Қуқа – тугма
5. Пайкашон – хабаррасон
6. Анфосу истисноси – аз суҳанони дилнишини ту баҳраёб гардам.
7. Ботилҷӯй – ноҳақ, дурӯғтӯй.
8. Қабех – ноҳуб, яъне афту андоми бад дошт.
9. Маънои ҷумла: Агар зоҳиран андоми ноҳуб дошт, вале ботинан ораста буд, хислатҳои ҳамидаро доро буд.
10. Кибриё ё авҷи кибриё – бузургӣ, азамат, (сифати Худо), гурур, ҳавобаландӣ.
11. Обишхӯр – ҷойи обхӯрдан.
12. Офият – осудагӣ, оромӣ, амонӣ.
13. Узлат – гӯшанишинӣ, мардумгурезӣ.
14. Арқам – мори заҳрдор, мори сиёҳу сафед.
15. Мушбаъ – қаноатбахш, батафсил.
16. Манозилати ҳасм – манзил, ҷойгоҳи душман.
17. Истикрор – ором шудан, ҷой гирифтган.

Пурсиш ва супориш

1. Рӯбоҳ ба Хурӯс чӣ хабари хуш гуфт?
2. Хурӯс ба гуфтори Рӯбоҳ бовар кард?
3. Мақсади Рӯбоҳ аз гузориши ин нақша чӣ буд?
4. Оқибати кори Рӯбоҳ ба чӣ анҷомид?
5. Муроди нависанда аз баёни ин ҳикоят чист?
6. Хусрав чаро мардро таҳқир кард ва аз сари роҳаш дур намуд?
7. Оё ин амалаш шоиста буд?
8. Посухи мард ба Хусрав магар аз рӯи адолат буд?
9. Гуфтугӯи Хусраву он мардро саҳнаҷае бисозед ва онро дар синфи иҷро кунед.
10. Дар хонаи тавонгар хона сохтани муш магар кори шоиста буд?
11. Модари муш ба фарзандаш чӣ гуфт?
12. Чаро маслиҳати модарро муш қабул накард? Рафтораши дуруст буд?
13. Муш чӣ тадбир намуд, то ба мурод бирасад?
14. Оё ба ин ҳикоя ягон номи дигар гузоштан мумкин аст?

АҲМАДИ ҶОМӢ (1049-1141)

Аҳмад ибни Абулҳасан соли 1049 дар Ҷом ба дунё омадааст. Ба ҳамин хотир у бо номи Аҳмади Ҷомӣ машхур аст. Дар Афғонистон бо номи ин деҳ вилояти Ҷом низ мавҷуд аст. Аз он ҷо шахсиятҳои маъруфи фарҳангию адабӣ мисли Абдуллоҳи Ансорӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон сар боло карда, ин марзу бумро машхури ҷаҳон гардониданд. Аз назди деҳ дарёи пуртуғёни Ҳарирӯд бо сад созу навои дилангез мегузарад ва ҳамеша аз файзи он Ҷому гирду атрофи он сабзу хуррам, гулпӯш аст ва аз кишту зироат ва боғу роғаш пайдоост, ки дар ин ҷойгоҳ мардуми меҳнатқарин рӯзгор доранд. Аҳмади Ҷомӣ бештари ҳаёташро дар ҳамин ҷо гузаронида, асарҳои бузургашро эҷод кардааст. Соли 1141 хоки муқаддаси Ҷом фарзанди бовафо, шоири шаҳир, мутафаккири барҷастаашро дар қалбаш ниҳон кард. Имрӯз ҳам турбати гулпӯши Аҳмади Ҷомиро садҳо мардуми Сайёра зиёрат мекунанд. Мардуми одди диёр ба ӯ меҳру муҳаббати беандоза доранд ва дар борааш нақлу ривоятҳои рангин, шеърҳои таронаҳои намакин эҷод кардаанд. Ҳоло муште аз он хирвор:

*Хушо, Ҷому хушо оби равонаш, ё Аҳмади Ҷом!
Хушо, он файзи рӯи мардумонаш, ё Аҳмади Ҷом!
Мағӯ Ҷому бигӯ дарёе аз ишқ, ё Аҳмади Ҷом!
Ки Аҳмад чун наҳанге дар миёнаш, ё Аҳмади Ҷом!*

*Худо мегӯям Шайх Аҳмади Ҷом,
Ба пайи равзаи ӯ медиҳам ҷон.
Ки Шайх Аҳмад дуто гулдаста дора,
Ба кафгоҳаш дарахти ниста дора.*

Аз Аҳмади Ҷомӣ осори пурарзише ба мо мерос мондааст. Дар асарҳои «Анисуттолибин», «Равзатулмутанабин» ва ғайра масоили суфия ва андешаи намояндагони ин маслак баён карда шуданд. Инчунин, дар ин асарҳо панду андарз фаровон истифода гардида, инсонҳоро ба ахлоқи нек ҳидоят мекунанд.

Дар баробари ин Аҳмади Қомӣ адиби хушзавқ низ ҳаст. Бо насру назм омехта қиссаи «Се парӣ»-ро иншо намудааст, ки дар он аз номи қаҳрамонони асосии асар ғазалҳои ишқӣ оварда шудаанд, ки басо содаю равон ва хушоянҷанд. Инчунин, девони алоҳида низ дорад, ки дар он ғазалиёт, рубоӣҳои шӯрангези адиб гирд оварда шудаанд. Инак, ду ғазали Аҳмади Қомиро бароятон пешкаш менамоем. Онҳоро хонед ва хифз намоед.

ҲЕЧ НЕСТ

Могу мулку тахту бахту миру чокар ҳеч нест,
Кору бору гиру дору зебу зевар, ҳеч нест.
Қасру насру шоҳу моҳу боғу роғу гулситон,
Чун ғушойи чашми ибрат эй бародар, ҳеч нест.
Амри наҳийи¹ подшоҳони ҷаҳон сар то ба сар,
Пеши наздикони вай гашта мугаррар,² ҳеч нест.
Гар бигирӣ Шарқу Ғарбу Руму Шому Ҳинду Чин,
Ё шавӣ Қоруни сонӣ, ё ки Қайсар, ҳеч нест.
Гар равад фармону амрат дар ҳама рӯи замин,
Ё бигирӣ кулли олам чун Сикандар, ҳеч нест.
Як нафас гар ту барорӣ на ба ёдат тавба кун,
Дар дӯкону рӯзи Маҳшар³ ғайри довар, ҳеч нест.
Аҳмади Қомӣ, чӣ банди дил дар ин дунёи дун,
К-он чӣ мебинӣ ба чашми сар⁴ саросар, ҳеч нест.

МУМТОЗ ШУД

Боз дар ҷойе наво оғоз шуд,
Боз най дар пардаҳо дамсоз шуд.
Боз ошиқ бодаи ваҳдат чашид,
Боз сармастӣ зи нав оғоз шуд.
Боз булбул дар чаман нағма гирифт,
Боз чанги мутриб андар соз шуд.
Боз сӯфиро сафое рух намуд,
Боз он маҳбуб андар ноз шуд.
Боз булбул дар ҳавои гул парид,
Боз гул бо булбулон дамсоз шуд.
Боз мичғонаш саросар тир гашт,
Боз теги ишқ сарандоз шуд.

Боз моро фатҳи бобе рух намуд,
 Боз он дарҳои раҳмат боз шуд.
 Боз дил дар пойи ҷонон сар ниҳод,
 Боз ҷон дар гамзаҳо гаммоз⁵ шуд.
 Боз оташ дар ниҳоди мо ҷой гирифт,
 Боз Аҳмад дар ҷаҳон мумтоз шуд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Амри наҳй – амри манъ кардан, боздоштан.
2. Муғаррар – собитшуда, муайяншуда, таъиншуда.
3. Маҳшар – фардо рӯзи Қиёмат, охират.
4. Чашми сар – бофаросат, бо ақлу тамиз.
5. Гаммоз – ишораткунанда ба чашм, чашмакзан. Маънои байт он аст, ки боз дар нозу карашмаҳои ҷонон (Худо) дили ошиқ шефтатар, ошуфтатар гардид.

Пурсиш ва супориш

1. Рӯзгори пурбаракати Аҳмадро ҳикоят кунед.
2. Кадом асарҳои Аҳмади Ҷомӣ офаридааст?
3. Ҷаро мардуми оддӣ Ҷом ба Аҳмад бисёр меҳру садоқат доранд? Ёро ба чӣ ташбеҳ додаанд?
4. Аз газали аввал чизҳои ҳафтгонаро ёбед ва бо ҳам муқоиса намоед. Ин вожаҳо аз кадом ҷиҳат бо ҳам монанданд?
5. Ҷар ду газали дар китоб овардашударо ҳифз намоед.
6. Ҷом дар кадом давлат воқеъ гардидааст? Онро аз харита ёбед.

АТТОРИ НИШОПУРӢ (1119-1221)

Абуҳомид Фаридуддин Аттор соли 1119 дар шаҳри бостонии Нишопур дида ба ҷаҳон бикшуд. Ӯ бештарин илмҳои замонашро омӯхт, шӯҳрату мақоми хосса пайдо кард ва яке аз пешвоёни тариқати тасаввуф гардид. Аттор умри зиёд дид ва соли 1221 аз дасти Чингизиён ба қатл расид. Перомуни қатли Шайх Аттор муаллифи тазкираи «Рӯзи равшан» Ҳусайни Сабо ҳикояти дардомезе меорад: «Муғуле аз он лашкар Атторро ба мақтал (қатлгоҳ) кашид. Шайх гуфт:

- Кулоҳи намад бар сару шамшери мисрӣ бар камар, барои тороҷу қатл аз Туркистон омадӣ ва медонӣ, ки дар ин парда туро намешиносанд.

Муғул хост, ки Шайхро ба қатл расонад. Шахсе пайдо шуд ва гуфт, ки ин касро макуш. Ман бар ивази хуни ин ҳаждаҳ ҳазор дирҳам медиҳам. Шайх ба муғул гуфт:

- Эй оқо, маро мафрӯш, ки қимати ман зиёда аз ин аст.

Баъд аз он чун андаке роҳ қатъ намуд шахси дигар пеш омаду гуфт:

- Ин пирро макуш ва ба ман бифрӯш. Барои қимати вай як турба қоҳ хоҳам дод.

Шайх Аттор гуфт:

- Бифрӯш, ки беш аз ин намеарзам.

Муғул ба ғазаб омад ва Шайхро «шарбати шаҳодат чашонид» (кушт).

Аттор дар ин ҳангом хеле пир шуда буд.

Шайхи бузургвор умри бобаракати хешро ройгон нагузаронида ба наслҳои оянда осори пурарзише мерос гузошт.

Махсусан, панду андарзҳои ҳақимонаи ӯ солҳои асрҳо боз инсонҳоро ба покию ростӣ, ба некӯкорию меҳнатдӯстӣ ва дигар фазилатҳои шоиста ҳидоят мекунад. Аз ин хотир, «Панднома»-и Аттор ба китоби муқаддаси «Чор китоб» шомил шудааст. Инак, ба мутолиаи шумо намунаҳо аз эҷодиёти ин марди фозилу хирадмандро пешниҳод менамоем.

ПАНДНОМАИ АТТОР

ДАР БАЁНИ ОН, КИ

СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ САОДАТМАНДИ АСТ

Ҳар ки онро се аломат бошад,
Дар ҷаҳон аҳли саодат бошад.
Аввалан, бо айб набвад дар ҷаҳон,
Дар маломат ҳеҷ нақшоёд забон,
Заҳмати худро зи мардум дур дор,
Бори худ бар кас маяфган, зинҳор.
Ҳар киро бинӣ ба роҳи носавоб,
Сар ба роҳаш ор, то ёбӣ савоб.

ДАР БАЁНИ ОН, КИ СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ РАСТАГОРИСТ

Гар ҳамехоӣ, ки бошӣ растагор,
Рух мегардон, эй бародар аз се кор:
Зиллате¹ дидан бувад ҳукми қазош,
Баъд аз он ҷустан ба ҷону дил ризош;
Чист савум? – дур будан аз риё.²
Ҳар кӣ ин дорад бувад аҳли сафо.
Садақа³, к-олуда гардад бо риё,
Кай бувад он садақа макбули Худо?

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ФАСОДИ ПОДШОҲОН АЗ ЧОР ЧИЗ АСТ

Чор чиз омад фасоди подшоҳ,
Бо ту мегӯям, вале дораш нигоҳ.
Аввалан, дар мамлакат ҷаври амир,
Дигар он бошад хиёнат бо вазир.

Чун шавад гофил вазири беҳабар,
 Мулки шоҳ аз вай шавад зеру забар.
 Подшоҳро з-ин сабаб девон шавад,
 Оқибат ранчи дили султон шавад.
 Гар амиронро шавад кувват падида,
 Дар вилоят фитнаҳо гардад чадида,
 Чун салобат⁴ ӯ дар вучуди шаҳ шавад,
 Дасти мирон аз ситам кӯтаҳ шавад.
 Гар наорад шаҳ салобатро ба кор.
 Мулк вайрон гардад аз ҳар нобакор.
 Бо раъият гар кунад султон ситам,
 Мар варо бошад бақо дар мулк кам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Зиллат – хорӣ, азобу ранҷ.
2. Риё – дурӯғ, нописандӣ, худнамоӣ.
3. Садақа – бахшиш, инъом.
4. Салобат – сиёсат.

Пурсиш ва супориш

1. Сабаби дар навбати аввал аз тарафи мугул кушта нашудани Атторро шумо чӣ тавр маънидод мекунед?
2. «Қиммати вай як турба коҳ»-ро чӣ хел мефаҳмед? Маънидод кунед.
3. Байти: «Ҳар киро бинӣ ба роҳи носавоб,
«Сар ба роҳаш ор, то ёбӣ савоб»-ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки шумо дар ҳаққи падару модар ва ҳамсинфони худ чӣ амали нек ва кори савоб кардед?
4. Калимаи растагориро шарҳ диҳед ва се аломати онро гӯед.
5. Барои пойдории мамлакат подшоҳ бояд чӣ кор кунад?

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ЧАҲОР ЧИЗ АСТ, КИ БАЪД АЗ РАФТАН ОВАРДАНИ ОН МУҲОЛ АСТ

Чор чиз аст, ки баъд аз рафтаниаш,
 Аз муҳолол¹ аст боз оварданиаш.
 Боз чун оӣ ҳадиси² рафтаро?
 Қас нагардонад қазои рафтаро!

Боз кай гардад чу тир андохтӣ?
 Ҳамчунин умре, ки зоеъ³ сохтӣ.
 Ҳар кӣ беандеша гуфтораш бувад,
 Пас надоматҳои бисёраш бувад.
 То нагуфтӣ, метавонӣ гуфтаниш.
 Чун бигуфтӣ кай тавон бинхуфтаниш?
 Умро медон ганимат ҳар нафас,
 Чун равад дигар наёяд боз пас.
 Ҳар кӣ меҳоҳад, ки бошад дар амон,
 Муҳр мебояд ниҳодан дар забон.

ДАР БАЁНИ ОДОБИ СУХАН КАРДАН БО МАРДУМОН

Эй писар, кам гӯй бо мардум дурушт,
 В-ар бигӯй бар ту гардонад пушт.
 Чун ҳадиси хуб гӯй бо факир,
 Беҳ бувад з-онаш, ки пӯшонӣ ҳарир⁴.
 Ҳар кӣ бо мардум насозад дар ҷаҳон,
 Зиндагонӣ талх дорад ҷовидон.
 Он ки шӯҳ асту надорад шарм низ,
 Дон, ки ӯ нопокзодаст, эй азиз.
 Аз маломат то бимонӣ дар амон,
 Бош доим ҳамнишини олимон.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муҳол – душвор, амри маҳол.
2. Ҳадис – суҳан, он чизе, ки гуфта мешавад.
3. Зоеъ – бекор, бемақсад, бенатича.
4. Ҳарир – абрешим, шохӣ: дар ин ҷо ба маънои курта, ҷома.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро ҷаҳор чизе, ки омад, боз ҷаҳор чизи дигарро мебарад? Исбот кунед.
2. Ба фикри шумо бедодию зулм подшоҳро шикаст дода метавонад?
3. Душмани бисёр, қарзи бешумор аз кадом ҷиҳат ба инсон шикаст меоваранд?
4. Адиб чаро масҳара кардан, пичинг заданро амали хуб намешуморад?

ДАР БАЁНИ ЭҲТИРОЗ АЗ ДУШМАНОН

Аз ду кас парҳез кун, эй хушёр!
То набинӣ накбате¹ аз рӯзгор.
Аввал аз душман, ки ӯ истезарӯст,
В-он гаҳе аз сӯҳбати нодони дӯст.
Хешро аз назди душман дур дор,
Ёри нодонро зи худ маҳчур² дор.
Беҳтарин хислат агар донӣ кирост?
Он кӣ дод инсофу инсофаш нахост.
Хашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширингар аст.
Аз маломат то бимонӣ дар амон,
Бош доим ҳамнишини зиракон!

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ХОРӢ ОВАРАД

Чанд хислат оварад хорӣ ба рӯй,
Бо ту гӯям гар ҳаме гӯй бигӯй.,
Аввал он бошад, ки монанди магас,
Марди ноҳонда шавад меҳмони кас.
Ҳар кӣ ӯ меҳмони кас ноҳонда шуд,
Назди мардум хору зору ронда шуд.
Дигар он бошад, ки нодоне равад,
Қадхудои³ хонаи мардум шавад.
Қор қардан бар ҳадиси он ду мард,
Аз паи ҷаҳланд доим дар набард⁴.
Ҳар кӣ биншинад забардасти судур⁵,
Гар расад хорӣ ба рӯяш нест дур.
Нест ҷамъеро чу бар қавли ту гӯш,
Сад сухан гар бошадат яқсар бигӯш.
Ҳоҷати худро мағӯ бо душманон!
3-ин батар хорӣ мабошад дар ҷаҳон.
Аз фурумоя муроди худ мачӯй,
То наёяд мар туро хорӣ ба рӯй.

ДАР БОРАИ ФАЗИЛАТИ МЕҲМОН

Эй бародар, меҳмонро нек дор,
Ҳаст меҳмон аз атои Кирдугор.

Меҳмон рӯзӣ зи худ меоварад,
Пас гуноҳи мизбонро мебарад.
Ҳар киро ҷаббор дорад душманаш,
Боз дорад меҳмон аз масканаш.
Мунъиме,⁶ к-ӯ дошт меҳмонро накӯ,
Ҳақ кушояд боби раҳматро бар ӯ.
Ҳар киро шуд таъб аз меҳмон малул,
Аз вай озурда Худову ҳам расул.
Бандае, ки хидмати меҳмон кунад,
Хешро шоистаи раҳмон кунад.
Ҳар кӣ меҳмонро ба рӯи тоза дид,
Аз Худо алтофи беандоза дид.
Аз такаллуф дур бош, эй мизбон,
То гаронӣ набвадат аз меҳмон.
Меҳмонро, эй писар, эъзоз кун,
Гар бувад кофир дар ӯ дар боз кун.
Ҳаст меҳмон аз атоҳон карим,
Ҳар кӣ з-ӯ пинҳон шавад, бошад лаим.
Маърифат дорӣ, гиреҳ бар захр мабанд,
Чун расад меҳмон ба рӯяш дар мабанд.
Ҳар кӣ меҳмонро гиромӣ мекунад,
Кӯшише дар неқномӣ мекунад.
Ҳар кӣ меҳмонат шавад, ар хосу ом,
Пеши ӯ мебояд овардан таом.

• БАЁНИ ФАЗИЛАТИ МАҚБУЛОН

Дӯсти бад бошад зиёнкор, эй писар!
Ту тамаъ з-он дӯст бардор, эй писар!
Дӯстӣ ҳаргиз макун бо бодахор!
Аз чунин кас хештанро дур дор!
Мунъиме гар кунад тарки закот,
Дур аз вай бош то дорӣ ҳаёт.
Дур шав, з-он кас, ки хоҳад аз ту суд!
Гар сари худ бар қадамҳои ту суд.

ДАР БАЁНИ ҒАМҲОРИИ МАРДУМ

Бар сари болини беморон гузар,
З-он, ки ҳаст ин суннати хайр-ул башар⁷.

То тавонӣ ташнаро сероб кун,
 Дар маҷолис хидмати асҳоб⁸ кун.
 Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз!
 То азизи дигарон бошӣ ту низ!
 Иллоти мардум зи пурхӯрӣ бувад,
 Хурдани пур тухми беморӣ бувад.
 Роҳате набвад ҳасуди шумро,
 Козиби⁹ бадбахтро набвад вафо.
 Тавбаи бадхӯ кучо маҳкам бувад,
 Мар бахилонро мурувват кам бувад.
 Он ки бошад дар паи қути¹⁰ ҳаром,
 Дар тани ӯ дил ҳамемирад тамом.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Накбат** – саҳтӣ, бадбахтӣ, хорӣ.
2. **Маҳҷур** – дур, ҷудо аз худ.
3. **Қадҳудо** – соҳиб, оқсақол.
4. **Набард** – разм, ҷанг.
5. **Судур** – болонишин, воломақом.
6. **Мунъим** – давлатманд.
7. **Суннати хайр-ул-башар** – расми одамони нек.
8. **Асҳоб** – ҳамсӯҳбатон.
9. **Козиб** – дурӯғ.
10. **Қут** – хӯрданӣ, гизои хом.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро Аттор дӯсти нодонро мазаммат намуда, душмани доноро аз ӯ авлотар мешуморад?*
2. *Қадам қорҳое ҳастанд, ки ба инсон хорӣ меоваранд? Онҳоро аз матн ёфта, номбар кунед.*
3. *Судхӯрон киҳоянд ва чаро шоир ба онҳо нафрат дорад?*
4. *Меҳмонро чӣ хел бояд қабул кард?*
5. *Чаро адиб мегӯяд, ки дар ҷавонӣ пиронро эҳтиром кун, азиз дор.*

АНДАРЗҲО

1. Бадагӣ аз худшиносӣ шуд тамом,
Нест марди беадаб соҳибмақом.
2. Бирав, савдон беҳуда мапаймой!
Манеҳ берун зи ҳадди хештан пой!
3. Чун гуноҳи нақд омад дар вучуд,
Тавбаи нася надорад ҳеч суд.
4. Эӣ бародар, гар хирад дорӣ тамом,
Нарму ширин гӯӣ бо мардум калом!
5. Ҳар кӣ бошад туршрӯӣ,
Дӯстон аз вай бигардонанд рӯӣ.
6. Ҳар кӣ ўро маърифат ҳосил нашуд,
Ҳеч бар мақсуди худ восил¹ нашуд.
7. Ҳар кӣ дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу илмро дорад азиз.
8. Ҳар ҷо ки офтоб рахшон гардад,
Пайдо бошад, ки соя пинҳон гардад.
9. Ҳар кӣ аз душман набошад барҳазар,
Оқибат бинад аз ў ранҷу зарар.
10. Ҳар кӣ по аз ҳадди худ бартар ниҳад,
Сар диҳад бар боду тан бар сар ниҳад.
11. Ҳеч касро дар ҷаҳони баҳру бар²,
Аз қаноат нест мулке бештар.
12. Ҷумла торикист ин меҳмонсарой³,
Илм дар вай чун чароғи раҳнамой.
13. Таҷа кам кун низ дар паҳлӯи дар,
Бош доим аз ҷунин хислат бадар.

14. Чомаро бар тан нашояд дӯхтан,
Бояд аз мардон адаб омӯхтан.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Восил – ба маънои ба муроду мақсад расидан.
2. Бахру бар – ба маънои дунё, сайёра.
3. Меҳмонсарой – хонаи муваққатӣ, яъне мувофиқи шарҳи ислом ин дунё, ки мо зиндагӣ мекунем як дам аст.

Пурсиш ва супориш

1. Зери мафҳуми худшиносӣ чиро мефаҳмед?
2. Адиб шахсонеро, ки дар аввали рӯз ва пеш аз шом хоб мекунад, мазаммат кардааст. Сабаби инро шумо дар чӣ мебинед?
3. Танҳо сафар кардан хатар дорад. Оё ин андешаи шоир дуруст аст?
4. Шоир дар бораи ҳурмати нон чӣ ақида дорад?
5. Панду андарзҳоро ифоданок хонед ва аз ёд намоед.

ҲИКОЯҲО

(аз “Мантикутгайр”)

МОДАР

Модареро тифл дар об уфтод,
Ҷони модар дар тафту тоб уфтод.
Дар таҳйири тифл¹ мезад дасту по,
Об бурдаш то ба нови осие.
Хост шуд дар нов, ки он модар бидид,
Шуд ба пешии об, аз пас рафт расид.
Модараш дар ҷаст ўро баргирифт,
Шир додаш ҳолеву² дар гирифт.

ҚАҲТӢ ДАР МИСР

Хест андар Миср қаҳтӣ ногаҳон,
Халқ мемурданду мегуфтанд «нон»!
Ҷумла раҳ ба раҳ ҳам мурда буд,
Ними зинда ним мурда хӯрда буд.

Аз казо девонае чун он бидид,
Халқ мемуранду номад нон падинг.
Гуфт: «Эй дорандаи дунёву дин,
Чун надодӣ ризқ, камтар офарин!»
Ҳар кӣ у густохи он даргоҳ шавад,
Узр хоҳад боз чун огоҳ шавад.
Гар кажӣ гӯяд ба-дин даргоҳ, на рост,
Узри он бояд ба ширинӣ бихост.
Ҳарчӣ аз девона ояд дар вучуд,
Узр фармоянд аз девони чуд³.

ТОВОНИ ХАР

Буд дар Корез бесармое,
Орият хоста хар аз ҳамсоёе.
Рафт сӯи осиеву хуш бихуфт,
Чун бихуфт он мард, холи хар бирӯфт.
Гург он харро бидриду бихвард,
Рӯзи дигар товон хост он мард.
Ҳар ду тан омаданд аз роҳ давон,
То ба назди мири Корез он замон.
Қиссаро пеши мир баргуфт рост,
3-ӯ пурсиданд: «К-ин товон кирост?»
Мир гуфто: «Ҳар кӣ гурги яктана,
Сар диҳад дар дашту саҳро гурусна.
Бешак ин товон бар ӯ бошад дуруст,
Ҳар дуру товон аз ӯ боист чувст».

ИБРОҲИМИ АДҲАМ (аз «Газкиратулавлиё»)

Иброҳим подшоҳи Балх буд ва оламе зери фармон дошт ва чихил шамшери заррин ва чихил гурзи заррин дар пеш ва паси ӯ мебуданд.

Як шаб дар тахт хуфта буд. Ними шаб сақфи хона чунбид, чунон, ки гӯё касе бар бом меравад. Овоз дод, ки «Кист?».

Гуфт: - Ошност. Уштуре гум кардаам, бар ин бом талаб мекунам.

Гуфт: - Эӣ чоҳил, уштур бар бом мечӯӣ?

Гуфт: - Эй гофил, ту маъбудро⁴ дар чомаи атлас хуфта бар тахти заррин металаби?

Аз ин сухан ҳайбате ба дили ӯ омад ва оташ дар дилаш афтод, то рӯз хуфт. Чун рӯз баромад, ба суфа боз шуд ва мутафаккир ва мутаҳаййир ва андӯхгин бар тахт нишаст. Аркони давлат ҳар яке бар ҷойгоҳи хеш истоданд, гуломон саф кашиданд ва бори омм доданд. Ногоҳ марде боҳайбат аз дар даромад, чунон, ки ҳеч касро аз ҳашам захра набуд, ки бигӯяд: «Ту кистӣ?» Ҷумларо забонҳо ба гулӯ фуру шуд ва ҳамчунон меомад, то пеши тахт.

Иброҳим гуфт: - Чӣ меҳоҳӣ?

Гуфт: - Дар ин работ фуру оям.

Гуфт: - Работ нест, сарои ман аст. Ту девонаӣ?

Гуфт: - Ин сарой пеш аз ин аз онӣ кӣ буд?

Гуфт: - Аз онӣ падарам.

Гуфт: - Пеш аз он?

Гуфт: - Аз онӣ падари падарам.

Гуфт: - Пеш аз он?

Гуфт: - Аз онӣ падари фалон кас.

Гуфт: - Ҳама кучо шуданд?

Гуфт: - Бирафтанд ва бимурданд.

Гуфт: - Пас работ ин бувад, ки яке меояд ва яке мегузорад.

МОДАРИ ШОФЕЙ

Шофей шашсола буд, ки ба дабиристон мерафт ва модараш зоҳидае⁵ буд аз Бани Ҳошим⁶, ки мардум амонат ба ӯ месупурданд.

Рузе ду кас омаданд ва чомадоне ба ӯ супориданд. Баъд аз соате яке аз он ду омад ва чомадон хост. Ба хӯи хуш ба ӯ дод.

Баъд аз чанде он дигаре омад ва чомадон талабид.

Модари Шофей гуфт: - Ба ёри ту додам.

Гуфт: - Магар на қарор кардем, ки то ҳарду ҳозир набошем, чомадон боз надиҳӣ?

Гуфт: - Бале.

Гуфт: - Акнун чаро додӣ?

Модари Шофей малӯл шуд. Шофей даромад ва гуфт: - Ҳеч боке нест. Муддаӣ кучост, то ҷавоб гӯям?

Муддаи гуфт: - Манам!

Шофей гуфт: - Ҷомадони ту барҷост. Бирав ва ёри худ биёвар ва биситон.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Таҳйирӣ тифл – дар халосии тифл, кӯдак.
2. Ҳоле – фавран, зуд, дарҳол.
3. Ҷуд – бахшиш, ҷавонмардӣ, саховат, эҳсон.
4. Маъбуд – ҳамчун худо, бут, ки инсон онро парастид мекунад.
5. Зоҳид – марди худотарс, парҳезкор, порсо.
6. Бани Ҳошим – аҷдодони Расули Акрам, Муҳаммади Мустафо.

Пурсиш ва супориш

1. Мазмуни ҳикояро нақл кунед.
2. Меҳри модар нисбати фарзанд дар кадом байт ҷамъбасти гардидааст?
3. Аз ҳикояи дувум байти «Гуфто: «Эй дорандаи дунёву дин» киро дар назар дорад?
4. Ба андешаи шоир товони харро бояд кӣ диҳад? Ҷаро соҳиби хар ва марди бесармоя беғуноҳанд? Андешаатонро нисбати пешниҳоди шоир ё хулосаи адиб баён кунед.
5. Байти охири ҳикояро шарҳ диҳед.
6. Ҷаро он мард ба суоли подшоҳ ҷавоб дод, ки «уштурро гум кардам, бар ин бом талаб мекунам»? Сухани ӯро тавзеҳ диҳед.
7. Ҷаро мардум амонати хешро ба модари Шофей месупориданд?
8. Рафтори модар, ки амонатро ба як нафари онҳо дод, дуруст буд?
9. Шофей чӣ хел модарашро аз даъвогар халос кард?
10. Ҷикояҳоро ифоданок хонед ва мазмунашонро нақл кунед.

САЪДИИ ШЕРОЗӢ (1184-1292)

*Асарҳои Саъдӣ хазинаи суханҳои
пурҳикматанд. Саъдӣ шоир ва
нависандаи рӯйиҷаҳонист.*

С.Айнӣ

Муслихиддин Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар Шероз ба дунё омадааст. Пас аз таҳсили ибтидоӣ дар мадрасаи «Низомия»-и Бағдод хондааст.

Саъдӣ саёҳатро дӯст медошт. Ӯ дар бисёр шаҳрҳои Ирону Арабистон буда, хангоми сафар бо одамон ошно шуда, бо онҳо сӯхбат мекард ва аз тарзи зисти онҳо огоҳӣ меёфт.

Зиндагии мардумонро саросар омӯхта, пасон ду асари машҳури худ – «Бӯстон» ва «Гулистон»-ро навиштааст.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ саршори панду ахлоқ аст. Ин худ як мактаби тарбия буда, дар ҳама давру замон ба мардумони олам панди рӯзгор додааст.

Шайх Саъдӣ боз газалу таронаи бешумор ҳам навиштааст.

Саъдии Шерозӣ умри дароз дидааст, аз сад ҳам гузашта, соли 1292 аз олам даргузаштааст.

Шайх Саъдӣ бо «Гулистон» ва «Бӯстон»-и худ ҳамеша бо мардуми некхоҳи олам аст.

ХИКОЯТҶО (Аз “Гулистон”)

ХИРАДИ НӮШЕРВОНИ ОДИЛ

Овардаанд, ки Нушервони Одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданд ва намак набуд. Фуломе ба русто¹ фиристод, то намак орад. Нушервон гуфт:

- Намак ба қиммат биситон², то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

Гуфтанд:

- Аз ин қадар чӣ халал ояд?

Нушервон гуфт:

- Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст, ҳар кӣ омад, бар ӯ мазида (илова) кард, то бад-ин гоят расид.

*Агар зи боги раият малик хӯрад себе,
Бароваранд гуломони ӯ дарахт аз бех.
Ба панҷ байза³, ки султон ситам раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор мург ба сих.*

ДУОИ ДАРВЕШ

Дарвеше мустаҷобуддаъват (одаме, ки дуояш аз ҷониби Худо қабул шавад) дар Бағдод падид омад. Ҳаҷҷоч ибни Юсуфро⁴ хабар карданд. Бихондаш ва гуфт:

- Дуои хайре бар ман бикун.

Дарвеш гуфт:

- Худоё, ҷонаш биситон!

Гуфт:

- Аз баҳри Худо, ин чӣ дуост?

Гуфт:

- Дуои хайр аст туро ва ҷумлаи мусулмононро. То ту аз азоби Ҳақ ва халқ аз балои ту бираҳанд.

*Эй забардасти зердастозор,
Гарм то кай бимонад ин бозор?
Ба чӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?
Мурданат бех, ки мардумозорӣ!*

ДУ ШОҲЗОДА

Ду амирзода дар Миср буданд. Яке илм омӯхт ва дигаре мол андӯхт. Оқибатуламп⁵, он яке алломаи⁶ аср гашт ва ин яке Азизи Миср⁷ шуд.

Пас ин тавонгар ба чашми ҳақорат дар фақеҳ (донандаи илми Ислом) назар кардӣ ва гуфт:

- Ман ба ин салтанат расидам ва ин ҳамчунон дар масканат (бечорагӣ) бимондааст.

Гуфт:

- Эй бародар, шукри неъматӣ бори⁸ ҳамчунон афзунтар аст бар ман, ки мероси пайгамбарон ёфтам, яъне илм. Ва ту мероси Фиръавн ва Ҳомон⁹, яъне мулки Миср.

*Ман он мӯрам, ки дар поям бимоланд,
На занбӯрам, ки аз дастам биноланд.
Кучо худ шукри ин неъмат гузорам,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам.*

Мақбаран Саъдӣ дар Шероз

ҶАБРИ УСТОД БЕҲ АЗ МЕҲРИ ПАДАР!

Ҳакиме писаронро панд меод:

- Эй чонони падар, ҳунар омӯсед, ки ба мулку давлати дунё эътимод нест. Симу зар дар сафар маҳалли хатар аст: ё дузд ба якбора барад, ё хоҷа ба тафориқ бихӯрад (ё соҳибаш кам-кам истифода карда ба охир расонад). Аммо ҳунар чашмаи зоянда¹⁰ аст ва давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунар дар нафси худ давлат аст. Ҳунарманд ҳар ҷо, ки равад, қадр бинад ва дар садр (пешгоҳ) нишинад ва беҳунар ҳар ҷо ки равад, луқма чинад ва сахтӣ бинад.

*Вақте афтод фитнае дар Шом,
Ҳар кас аз гӯшае фаро рафтанд.*

*Рӯстозодагони донишманд,
Ба вазирӣ подшо рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл,
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.*

*Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симинаш бар канор ниҳод.
Бар сари лавҳи ӯ навишта ба зар:
«Ҷабри устод беҳ зи меҳри падар!»*

*Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,
К-ин моли падар харҷ тавон кард ба ду рӯз.*

Калимаю ибораҳон тоза

1. **Русто** – деҳа, қишлоқ, касаба.
2. **Намак ба қимат биситон** – намакро бо пул бихар.
3. **Байза** – тухми мург.
4. **Ҳаҷҷоч ибни Юсуф** – халифаи араб, ки бисёр зolim гузашта буд.
5. **Оқибатулаmr** – ниҳоят, хулоса.
6. **Аллома** – шахси маъруф, бомаърифат, донишманд.
7. **Азизи Миср** – номи шоҳе, ки дар Миср подшоҳӣ кардааст.
8. **Шукри неъматӣ борӣ** – шукри неъматӣ Худо.
9. **Фиръавн ва Ҳомон** – подшоҳони қадимии Миср, ки сарвату боигариашон беҳисоб буд.
10. **Чашмаи зоянда ва давлати поянда** – яъне, илму ҳунар ҳамеша мисли чашма ҷовидон аст ва давлатест, ки сарвату дорояш беҳисобу доимист.

Пурсиш ва супориш

1. «**Гулистон**» ба мардум панди рӯзгор додааст, чӣ маъно дорад?
Ба тафсил шарҳ диҳед.
2. *Ба андешаи шумо чаро аз нахуст (аз аввал) зулм кам будаасту баъд зиёд мегардад?*
3. *Дар ҳикояи дуюм нависанда чаро мақоми дарवेशро баланд гузоштааст.*
4. *Саъдӣ чаро Ҳаҷҷочро сахт мазаммат намудааст?*
5. *Ҳикояи «Ҷабри устод беҳ аз меҳри падар»-ро маънидод намоед ва гӯед, ки чаро Саъдӣ аҳли ҳунарро ситоиш кардааст?*
6. *Шероз дар кадом мамлакат воқеъ гардидааст? Аз харита шаҳри Шерозро ёбед.*

ДУ ДАРВЕШ

Ду дарвеши хуросонӣ сафар карданд: Яке заиф буд, ки ҳар шаб ифтори¹ рӯза мекард ва дигаре қавӣ, ки рӯзе се бор мехӯрд. Қазоро² бар дари шаҳре ба тӯхмати ҷосусӣ гирифта омаданд ва ҳар ду ро ба хонае карданду дар ба гил бароварданд³. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд, мурда, заиф чон ба саломат бурда. Дар аҷаб монданд. Ҳакиме гуфт: - «Хилофи ин аҷаб мебуд. Он яке бисёрхор (пӯрхӯр) буд, тоқати бенавой наёвард, ба саҳтӣ ҳалок шуд ва дигар хештандор буд, лочарам⁴ бар одати хештан сабр карду ба саломат бимонд»:

*Чун кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу саҳтӣ пешаш ояд, саҳл гирад.
В-агар танпарвар аст андар фароҳӣ,
Чу тангӣ бинад, аз саҳтӣ бимирад!*

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ифтор – рӯза кушодан, таомхӯрӣ.
2. Қазоро – иттифоқо, ногаҳон.
3. Яъне дарашро бо гил маҳкам карданд.
4. Лочарам – ночор.

Пурсиш ва супориш

1. Гӯед, ки чаро марди логар чон ба саломат бурд?
2. Зери мафҳуми «хештандор буд» шумо чиро мефаҳмед?
3. Мақсади нависанда аз ин ҳикоя чист?
4. Порчаи шеърро аз ёд намоед.

ЧАШМИ ТАНГИ ДУНЁДОР

Бозаргонеро¹ дидам, ки саду панҷох шутур бор дошт ва чихил бандаву хидматгор. Шабе дар қазираи Кеш маро ба хучраи худ даровард. Ҳама шаб наёромид аз суҳанҳои парешон гуфтан: «Фалон анборам дар Туркистон аст ва фалон бизоат ба Ҳиндустон ва ин қаблаи² фалон замин аст ва фалон чизро фалон кас зомин».

Гоҳ гуфтӣ:

- Хоҳи Искандария дорам, ки ҳавое хуш аст.

Боз гуфтӣ:

- На, ки дарёи Мағриб (бахри Миёназамин) мушавваш аст. Саъдиё, сафари дигар дар пеш аст, агар он карда шавад, бақияи умри худ ба гӯшае бинишинам ва тарки тиҷорат кунам.

Гуфтам:

- Он кадом сафар аст?

Гуфт:

- Гугирди порсӣ хоҳам бурдан ба Чин, ки шунидам қиммати азим дорад ва аз он ҷо косаи чинӣ ба Рум орам. Ва дебои румӣ ба Ҳинд. Ва фӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб. Ва обгинаи ҳалабӣ ба Яман. Ва бурди яманӣ ба Порс ва аз он пас тарки сафар кунам ва ба дӯконе бинишинам.

Инсоф³, аз ин молихулиё (хаёлҳои хом) чандон фуру гуфт, ки беш тоқати гуфтаниш намонд. Сипас гуфт:

- Эй Саъдӣ, ту ҳам сухане бигӯӣ, аз онҳо, ки дидаӣ ва шунидаӣ!

Гуфтам:

*Он шунидастӣ, ки дар саҳрои Гӯр,
Борсолоре⁴ бияфтод аз сутур⁵.*

*Гуфт: «Чашми танги дунёдорро,
Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!»*

Калимаю ибораҳои тоза

1. Бозаргон – савдогар, аҳли тиҷорат.
2. Қабола – васиқа, ҳуччате, ки ба соҳиби замин дода мешавад.
3. Инсоф – ин ҷо ба маънои ба ростӣ, ростӣ гап, ҳамин ки.
4. Борсолор – соҳиби борҳои қорвон.
5. Сутур – хар, асп ва дигар қорвои саворӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Ба андешаи шумо рафтори бозаргон дуруст аст?
2. Шумо ба ақидаи Саъдӣ, ки бозаргонро мазаммат кардааст, розӣ ҳастед?
3. Оё бисёр сафар кардан, тиҷорат намудан аз ҳунари бозаргонии ӯ шаҳодат медиҳанд?
4. Ҳикояро хонда, калимаю ибораҳои бароятон ношинос ё ҷумлаҳои, ки маънии онро дарк накардед, ишорат кунед. Баъд аз омӯзгор пурсед.

ДУ БАРОДАР

Ду бародар, яке хидмати султон кардӣ ва дигар бо зӯри бозу нон хӯрдӣ. Боре бародари тавонгар ба бародари дарвеш гуфт:

- Чаро хидмати подшоҳ накуни, то аз машаққати кор кардан бираҳӣ?

Бародари дарвеш гуфт:

- Ту чаро кор накуни, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ, ки хирадмандон гуфтаанд: «Нони худ хӯрдану нишастан, бех, ки камари заррин ба хидмат бастан».

*Ба даст оҳаки тафта¹ кардан хамир,
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.*

*Умри гаронмоя² дар ин сарф шуд:
То чӣ хӯрам сайфу³ чӣ нӯшам шито⁴?
Эй шикамхора, ба ноне бисоз,
То накуни пушт ба хидмат дуто⁵!*

ДАРВЕШИ ҲОҶАТМАНД ВА ТУНДРҶИ ДАВЛАТМАНД

Дарवेशеро зарурат пеш омад. Касе гуфт:

- Фалон неъмате дорад бекиёс. (Молу пули фалон кас беҳисоб аст). Агар бар ҳоҷати ту вокиф гардад, ҳамоно дар қазои он таваққуф раво надорад. (Яъне ба ту ёрӣ расонад).

Гуфт:

- Ман ўро надонам.

Гуфт:

- Манат роҳбарӣ кунам.

Дасташ гирифт, то ба манзили он шахс даровард. Якеро дид лаб фурӯҳишта ва тунд нишаста. Баргашт ва сухан нагуфт.

Касе гуфташ:

- Чӣ кардӣ?

Гуфт:

- Атои ўро ба ликои ў бахшидам.

*Мабар ҳоҷат ба наздики турушрӯй,
Ки аз хӯи бадаш фарсуда гардӣ.
Агар гӯй ғами дил, бо касе гӯй,
Ки аз рӯяш ба нақд осуда гардӣ.*

Калимаю ибораҳон тоза

1. Оҳаки тафта – оҳаки ханӯз нагудохташуда.
2. Умри гаронмоя – умри азиз.
3. Сайф – тобистон.
4. Шито – зимистон.
5. Маънов байт: Эй шикамгурусна, ба порчаи ноне қаноат куну дар назди шоҳону ҳокимон хушомад мағӯ, қомататро дуто нақун.

Пурсиш ва супориш

1. Амали кадом бародарон ба шумо маъқул омад?
2. Шумо ба ҷои бародари он тавонгар мешудед чӣ хел ҷавоб медодед?
3. «Атои ӯро ба лиқояш бахшидам» чӣ маънӣ дорад?
4. Синонимҳои калимаҳои рӯй, гам, роҳбар, шахс, манзил-ро номбар кунед ва дар хона ба ҳар яки онҳо ҷумла нависед.

ПАНДҲО

1. Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри гирд овардани мол!

2. Оқилеро пурсиданд, ки некбахт кисту бадбахт чист? Гуфт: «Некбахт он, ки хӯрду кишт ва бадбахт он, ки мурду ҳишт (монда рафт).

3. Ду кас ранчи беҳуда бурданд ва саъйи бефоида карданд: яке он, ки мол андӯхту нахӯрд ва дигар он, ки омӯхту амал накард.

*Илм чандон, ки бештар хонӣ,
Чун амал дар ту нест, нодонӣ.
На муҳаққиқ¹ бувад, на донишманд,
Чорпое, ки бар ӯ китобе чанд!
Он тиҳимагзро² чӣ илму хабар,
Ки бар ӯ ҳезум аст ё дафтар?*

4. Олими парҳезгор – кӯрест машғалдор!

5. Бефоида ҳар кӣ умр дарбохт.

Чизе нахариду зар биандохт.

6. Раҳм овардан бар бадон – ситам аст бар некон ва авф кардан аз золимон – ҷабр аст бар мазлумон.

7. Ҳар кӣ бо душманон сулҳ мекунад, сари озори дӯстон дорад³.

*Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,
Ки бо душманонат бувад ҳамнишаст.*

8. Сухан дар миёни ду душман чунон гӯй, ки агар дӯст шаванд шармзада набошӣ!

*Миёни ду кас ҷанг чу оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.*

9. Якero гуфтанд:

- Олими беамал ба чӣ монанд?

Гуфт:

- Ба занбӯри беасал.

*Занбӯри дурушти бемурувватро гӯй:
"Боре, чу асал намедиҳӣ, неш мазан!"*

Ҳар кӣ илм хонду амал накард, бад-он монад, ки гов ронду тухм наафшонд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Муҳаққиқ** – таҳқиқкунанда, олим.
2. **Тихимағз** – ба маънои бедониш, бефарҳанг.
3. **Сари озори дӯстон дорад** – мақсади дӯстонро озор додан, аз худ ҷудо карданро дорад.

Пурсиш ва супориш

1. «Осоиши умр»-ро чӣ хел мефаҳмед?
2. «Илм омӯхту амал накард» чӣ маъно дорад?
3. Ҷаро ба бадону золимон раҳму шавқат намудан ситам ва ҷабр аст ба некону мазлумон?
4. Пешванд ва решаи калимаи «бемурувват»-ро ёбед.

БАЙТ

1. Машав гарра бар хусни гуфтори хеш,
Ба таҳсини нодону пиндори хеш!

Ҳар кӣ бо донотар аз худ баҳс кунад, то бидонад, кӣ доност, ё бидонад, кӣ нодон аст.

2. Ҳар кӣ бо бадон нишинад – неки набинад.
3. На ҳар кӣ ба сурат некӯст, сирати зебо дар ўст. Кор дарун дорад на пўст.

*Тавон шинохт ба як рӯз дар шамоили мард,
Ки то кучояш расидааст, пойгоҳи улум².
Вале зи ботинаш эмин мабошу гарра машав,
Ки хубси нафс³ нагардад ба солҳо маълум.*

4. Ҳар киро, ки душман дар пеш аст, агар накушад, душмани хеш аст.

БАЙТ

*Санг бар дасту мор бар сари санг,
Хирарой бувад қиёсу даранг⁴.*

5. Чавонмарде, ки бихӯрад ва бидиҳад, беҳ аз обиде⁵, ки рӯза дораду надиҳад.

6. Андак-андак хеле шавад, қатра-қатра селе гардад. Яъне онон, ки дасти қудрат надоранд, санги хӯрда нигоҳ доранд, то ба вақти фурсат димор аз димоғи золим бароранд.

7. Душмане заиф, ки дар тоат ояд ва дӯсти намояд, мақсуди вай чуз он нест, ки душмане қавӣ гардад. Ва гуфтаанд, ки бар дӯстии дӯстон эътимод нест. Ҳар кӣ душмани кӯчакро ҳақир шуморад, бадон монад, ки оташи андакро мӯҳмал⁶ гузорад.

ҚИТЪА

*Имрӯз бидуш, ки метавон кушт,
К-оташ чу баланд шуд, ҷаҳон сӯхт.
Магзор, ки зеҳ қунад камонро!
Душман чу ба тир метавон дӯхт.*

8. *Дар сухан бо дӯстон оҳиста бош!
То надорад душмани хунҳор гӯш.
Пеши девор он чӣ гӯӣ, ҳуш дор!
То набошад дар паси девор гӯш.*

Калимаю ибораҳои тоза

1. Пивдори хеш – фикр, гумон ё андешаи хеш.
2. Улум – илмҳо.
3. Хубси нафс – палидӣ, нопокии нафс
4. Дар ин маврид сабру таҳаммул намудан аз беақлист.

5. Обид – худотарс, рӯхонӣ, худочӯӣ.

6. Мӯҳмал – бесоҳиб, беназорат.

Пурсиш ва супориш

1. Дар байни байти аввал аз ҷумлаи сонӣ аз нигоҳи мазмун чӣ муносибат аст?
2. Аввал зоҳир ва ботинро шарҳ диҳед. Баъд маънои зоҳирӣ ва ботиниро вобаста ба мазмуни боло маънидод намоед.
3. Чаро адиб «Бо ашхоси бад нишинед, некӣ набинед» мегӯяд?

САЪДӢ ВА ПОДШОҲИ НОИНСОФ

Муътакиф¹ будам дар Димишқ, ки яке аз мулуки араб, ки ба беинсофӣ мансуб буд, иттифоқан ба зиёрат омаду намоз кард ва ҳочат хост.

Он гоҳ маро гуфт:

- Аз он ҷо, ки ҳиммати дарвешон аст ва сидқи муомилати эшон, хотире ҳамроҳи ман кунед,² ки аз душмани саъб³ андешанокам.

Гуфтамаш:

- Ба раияти заиф⁴ раҳмат кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ!

ФАРД

*Ба бозувони тавонону қуввати сари даст,
Хатост панҷаи мискини нотавон бишкаст.*

*Ҳар он, ки тухми бадӣ кишту чашии некӣ дошт,
Димоғи беҳуда пухта, хаёли ботил⁵ баст.
Зи гӯш пунба берун ору доди халқ бидеҳ⁶,
В-гар. ту менадиҳӣ дод, рӯзи доде ҳаст!*

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвхоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон бегамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ!*

ШУҶОАТИ МАЛИКЗОДА

Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир⁷ ва дигар бародаронаш баланду хубрӯй. Боре падар ба кароҳат⁸ ва истехкор⁹ дар ӯ назар кард. Писар ба фаросат ва истибсор¹⁰ ба ҷой овард ва гуфт:

- Эй падар, кӯтоҳи хирадманд беҳ, ки нодони баланд. На ҳар чӣ ба комат меҳтар¹¹, ба қимат беҳтар!

*Он шунидӣ, ки логарӣ доно,
Гуфт боре ба аблаҳи фарбеҳ:
«Асти тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилаи ҳар беҳ».*

Падар бихандид ва аркони давлат биписандиданд ва бародарон ба ҷон биранҷиданд.

*То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта¹² бошад.
Ҳар беша гумон мабар, ки холист,
Шояд, ки паланг хуфта бошад.*

Шунидам маликро дар он қурб¹³ душмани саъб рӯй намуд. Чун лашкар аз ҳар ду тараф рӯй дар ҳам оварданд, аввал касе, ки ба майдон даромад, ин писар буд ва гуфт:

*Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг бинӣ пушти ман,
Он манам, к-андар миёни хоку хун бинӣ саре!
В-он, ки ҷанг орад ба хуни хеш бозӣ мекунад,
Рӯзи майдон в-он, ки бигрезад ба хуни лашкаре.*

Ин бигуфту ба сипоҳи душман зад ва тани чанд мардони қорӣ биандоخت. Чун пеши падар омад, замини хидмат бибӯсиду гуфт:

*Эй, ки шахси манат ҳақир намуд,
То дурушти ҳунар напиндорӣ.
Асти логармиён ба қор ояд,
Рӯзи майдон, на гови парворӣ¹⁴.*

Овардаанд, ки сипоҳи душман бисёр буду инон андак. Ҷамоате оҳанги гурез карданд, писар наърае заду гуфт:

- Эй мардон, бикӯшед, то ҷомаи занон напӯшед!

Саворонро ба гуфтани ӯ таҳаввур¹⁵ зиёдат ғанг ва ба як бор ҳамла бурданд. Шунидам, ки ҳам дар он рӯз бар душман зафар

ёфтанд. Малик (он писарро) сару чашмаш бибӯсиду дар канор гирифт ва ҳар рӯз назар беш кард, то валиаҳди¹⁶ хеш кард. Бародарон ҳасад бурданд ва заҳр дар таомаш карданд.

Хоҳараш аз гурфа¹⁷ бидид, дарича ба ҳам зад. Писар дарёфт ва даст аз таом бозкашиду гуфт:

- Маҳол аст, агар ҳунарманд бимирад ва беҳунар ҷои ӯ бигирад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муътакиф – шахсе, ки дар масҷид ҷой гирифта, ибодат мекунад.
2. Хотире ҳамроҳи ман кунед – яъне маро дуо кунед.
3. Саъб – пурхатар, хатарнок, саҳт.
4. Раят – халқ.
5. Ботил – ночиз, ноҳақ.
6. Доди халқ бидеҳ - яъне ба доди халқ бирас.
7. Ҳақир – хурд, нотаъво.
8. Қароҳат – нописанд доштан.
9. Истеҳқор – хурд ва залил шумурдан.
10. Истибсор – биниш.
11. Меҳтар – калонтар.
12. Нуҳуфта – пинҳон.
13. Курб – аз қариб, наздикӣ.
14. Парворӣ – парвардашуда, фарбеҳ.
15. Таҳаввур – шердилӣ, часорат.
16. Валиаҳд – касе, ки подшоҳ ӯро дар вақти зиндагиаш ба ҷойи худ таъин мекунад.
17. Гурфа – болохона, ё дарича.

Пурсиш ва супориш

1. Бо кадом мақсад подшоҳи беинсоф барои дуоии хайр назди Саъдӣ омад?
2. Дар ҷавоби Саъдӣ кадом хислатҳои нависанда инъикос ёфтааст?
3. «Бани одам аъзои якдигаранд»-ро маънидод кунед ва аз ёд намоед.
4. Чаро муносибати падар нисбати фарзанди хурдӣ дигар гапшт?
5. «Маҳол аст агар ҳунарманд бимирад ва беҳунар ҷои ӯ бигирад» ба мазмун ва идеяи ҳикоя чӣ муносибат дорад?
6. Аз рӯи ҳикоя дар хона дар бораи рафтору кирдори се бародарон фикратонро баён карда ба дафтратон нависед.

БУЛБУЛ ВА МҶҮР

Овардаанд, ки булбуле дар боғе бар шохе ошён¹ сохт ва барои чандрузае мақом маскане² пардохт³.

Булбул шабу рӯз дар гулистон дар парвоз омада ва барбати⁴ нағмоти⁵ дилфиреб дар овоз оварда. Мӯр ба ҷамъи нафақоти⁶ лайлу наҳор⁷ машғул гардида ва ҳазордастон⁸ дар ҷаману боғ ба овози хуш ғарра гашта.

Булбул бо шохӣ гул рамзе мегуфт⁹ ва бодӣ сабо дар миён ғамзе¹⁰ мекард. Чун он мӯри заиф нози гулу ниёзи булбул мушоҳида менамуд, ба забони ҳол мегуфт:

- Аз ин қилу қол¹¹ чӣ кушоянд?

Чун фасли баҳор рафт ва мавсими ҳазон даромад, хор ҷон гулро гирифт ва зог дар мақоми булбул нузул кард¹². Бодӣ ҳазон дар вазидан омад ва баргӣ дарахт резидан гирифт. Рухсоран барг зард шуд ва нафаси ҳаво сард ғашт. Аз қиллаи абр дурр мерехт ва аз гирболи ҳаво кофур мебехт.

Ногоҳ булбул дар боғ омад, на гул дид ва на бӯи сунбул шунид. Забонаш бо ҳазор дoston лол бимонд. На гул, ки ҷамоли ӯ бинад ва на сабза, ки дар камоли ӯ нигарад. Аз бебаргӣ тоқаташ тоқ шуд ва бенавой аз наво фуру монд. Ба ёдаш омад, ки на охиррӯзе мӯре дар зерин дарахт хона дошт ва донae ҷамъ мекард, имрӯз ҳоҷат бар ӯ барам ва чизе талаб кунам.

Булбул – гуруснаи дирӯза, пеши мӯр ба дарйӯза¹³ рафт ва гуфт:

- Эй азиз, саховат нишони бахтиёрӣ аст ва сармоияи комгорӣ¹⁴. Ман умри азизи худро ба ғафлат мегузозтам ва ту зиракӣ мекардӣ ва захира меандохтӣ. Чӣ шавад, ки имрӯз насибе аз он каромат кунӣ?

Мӯр гуфт:

- Ту шабу рӯз дар қол будӣ на дар ҳол. Ту лаҳзае дар таровати гул машғул будӣ ва даме наззораи баҳор, намедонистӣ, ки ҳар баҳореро ҳазоне ва ҳар роҳро поёне бошад.

Қалимаю ибораҳои тоза

1. Ошён - хона, лона.
2. Маскан - ҷой.
3. Пардохтан - оростан, обод кардан.
4. Барбат - номи асбоби мусиқӣ.

5. Нағомот – овозҳо, нағмаҳо.
6. Нафақот - харчи зиндагии хонавода.
7. Лайлу наҳор – шабу рӯз.
8. Ҳазордастон – булбул.
9. Бо шохи гул рамзе гуфт – яъне, ба гулҳо рози пинҳонӣ баён мекард.
10. Ғаммоз – суҳанчин, хабаркаш.
11. Қялу қол – гуфтугӯ.
12. Дар мақомӣ булбул нузул кард – яъне, ҷои булбулро гирифт.
13. Дарйӯза – гадоӣ.
14. Комгорӣ – комёбӣ.

Супориш ва пурсиш

1. Булбулро чӣ маҷбур кард, ки назди мӯр ояд? Оё кори ӯ ба фикри шумо дуруст аст?
2. «Аз куллаи абр дурр мерехт ва аз гирболи ҳаво кофур мебехт»-ро маънидод намоед.
3. «Ту шабу рӯз дар қол будӣ на дар ҳол»-ро шарҳ диҳед.

ГИЛИ ХУШБҮӢ

Гиле хушбӯӣ дар ҳаммом рӯзе,
 Расид аз дасти маҳбубе ба дастам.
 Бад-ӯ гуфтам, ки: «Мушкӣ ё абирӣ,
 Ки аз бӯи диловези ту мастам?»
 Бигуфто: «Ман гиле ночиз будам,
 Валекин муддате бо гул нишастам.
 Камоли ҳамнишин бар ман асар кард,
 Вагарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам».

Калимаю ибораҳои тоза

1. Гил – хоки бо об омехта, лой; хоки саҳт ва хушк; барои шустушӯӣ ба ҷои собун ба кор бурда мешуд.
2. Мушк ё абир – навъи растаниҳои хушбӯӣ.
3. Камоли ҳамнишинӣ – камоли ҳамсӯҳбатӣю дӯстӣ бо гул сабаби тағйири ҳолати гил шуд.

Пурсиш ва супориш

1. Моҳияти шеър ва мақсади адибро маънидод кунед.
2. Порчаҳоро ба наср баргардонед. Ҳангоми баргардонидан

зарбулмасали «Бо моҳи шинӣ моҳи шавӣ, бо дег шинӣ сиёҳ шавӣ»-ро истифода баред.

3. Шеърро аз ёд кунед ва ҳар як байтро маънидод намоед.

ПОДШОҲ ВА ҒУЛОМИ АҶАМӢ

Подшоҳе бо ғуломи аҷамӣ (эронӣ) дар киштӣ нишаст. Ғулом харгиз дарё надида буд ва меҳнати (азоби) киштӣ наозмуда. Гираву зорӣ оғоз кард ва ларза бар андомаш (вучудаш) афтод. Чандон, ки мулотифат карданд (дилдорӣ доданд), ором нагирифт. Айши малик аз ӯ мунағғас шуд (кайфаш парид). Чорае надонистанд.

Ҳакиме дар он киштӣ буд, ба малик гуфт:

- Агар фармон диҳӣ, ман ӯро ба тариқе хомӯш мегардонам.

Подшоҳ гуфт:

- Ғоятӣ (ниҳоятӣ) лутфу карам мешавад.

Ҳақим фармуд, то ғуломро ба дарё андохтанд. Боре чанд ғӯта хӯрд. Пас аз мӯяш гирифтанду пеши киштӣ оварданд. Ғулом ба ҳар ду даст дар суккони киштӣ овехт (ба рули киштӣ часпид). Чун (аз об) баромад, ба ғӯшае бинишаст ва ором ёфт.

Малик ҳайрон шуд ва пурсид:

- Дар ин ҷо чӣ ҳикмат буд?

Ҳақим гуфт:

- Аввал меҳнати ғарқ шуданро начашаида буд ва қадри саломати киштиро намедонист. Қадри офият (тандурустӣ) касе донад, ки ба мусибате гирифтोर ояд.

ДУРӮҒИ МАСЛИҲАТОМЕЗ

Подшоҳеро шунидам, ки ба куштани асири ишорат кард. Асири бечора дар ҳолати ноумедӣ подшоҳро дашном додан гирифт ва сақат (бад) гуфтган. Гуфтанд: «Ҳар кӣ даст аз ҷон бишӯяд (аз ҷони худ умедашро канад), ҳар чӣ дар дил дорад, биғӯяд».

БАӢТ

Вақти зарурат намонад ғурез,

Даст бигирад сари шамшери тез.

Подшоҳ пурсид, ки:

- Чӣ мегӯяд?

Яке аз вазирони некмазҳар (поқдил) гуфт:

- Эй, худованд, мегӯяд: «Касоне, ки хашми худро фуру менишонад, гуноҳи касонро мебахшанд».

Подшоҳ (ба ҳоли ӯ) раҳм кард ва аз хуни ӯ гузашт.

Вазири дигар, ки зидди ӯ буд, гуфт:

- Абнои чинси моро нашоёд (ба тоифаи мо – вазирон раво нест) дар хузури подшоҳон чуз ба ростӣ сухан гуфтан. Ин подшоҳро дашном дод ва носазо гуфт.

Подшоҳ рӯй аз ин сухан дарҳам кашид ва гуфт:

- Маро дурӯғ писандидатар омад аз ин рост, ки ту гуфтӣ. Мақсади он дар маслиҳате буд ва бинои (асоси) ин бар хубсе (бадӣ ва палидӣ). Хукамо гуфтаанд: «Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз ростӣ фитнаангез».

Пурсиш ва супориш

1. Чаро барои хомӯш намудани гулом ҳақиме ба подшоҳ маслиҳат дод?
2. Андешаи шумо дар бораи вазирони подшоҳ чӣ гуна аст? Вазири аввал ба подшоҳ дурӯғ гуфт, магар ин амал раво аст?
3. Нисбати амали подшоҳ чӣ андеша дорад? Аз марғ раҳо кардани гунаҳкор магар аз рӯи адолат аст?

БА МАН ЗАҲМАТ МАДЕХ

Дарвеше танҳо дар гӯшаи саҳро нишаста буд. Подшоҳе ба ӯ (аз пеши ӯ) бигузашт. Дарвеш аз он ҷо, ки фароғи мулки қаноат аст сар бар наёвард ва илтифот накард. Султон аз он ҷо, ки сатвати (шукӯҳ) салтанат аст, биранҷид ва гуфт:

- Ин тоифаи хирқапӯшон (дарвешон) мисоли ҳайвонанд ва аҳлиятӯ одамият надоранд.

Вазир наздаш омад ва гуфт:

- Эй дарвеш, султони рӯи замин бар ту гузар кард, чаро хизмат накардӣ ва шартӣ адаб ба ҷо наовардӣ?

Дарвеш гуфт:

- Султонро бигӯ, аз касе хизмат умед дошта бош, ки аз ту (яъне аз подшоҳ) умеди неъмат дорад ва дигар бидон, ки: «Мулк (подшоҳон) аз баҳри поси (муҳофизати) раййатанд, на раййат (фуқаро) аз баҳри тоати (хизмати) мулуқ».

ҚИТЪА

*Подшоҳ посбони дарвеш аст,
Гарчӣ неъмат ба фарри давлати ўст.
Гусфанд аз барои чўпон нест,
Балки чўпон барои хизмати ўст.*

Маликро гуфти дарвеш устувор омад (маъқул шуд) ва гуфт:

- Аз ман чизе бихоҳ!

Гуфт:

- Он меҳоҳам, ки дигар бор ба ман заҳмат надихӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Дар ҳикояи аввал нависанда ба кадом масъала бештар аҳамият додааст?
2. «Зи гўш пунба бурун ор»-ро маънидод намоед ва бигўед, ки имрӯз ин ифода ё таъбир чӣ хел истифода мешавад?
3. Дар ҳикояти дуюм кадом хислати инсон ситоиш шудааст?
4. Ибораи «заҳмат мадеҳ» дар матн чӣ маънӣ дорад?
5. Ба фикри шумо рафтори дарвеш нисбати подшоҳ дуруст буд?
6. Ҳикоятҳоро хонед, лугатҳоро бо шарҳашон аз қавсайн ба дафтарадон навишта маънидод кунед.

ҲИКОЯТ

Пиёдае сару по бараҳна бо қорвони Ҳичоз аз (шаҳри) Куфа ҳамроҳи мо шуд. Маблаге, чизе надошт. Хиромон ҳамерафт ва мегуфт:

*На ба уштуре саворам,
На чу хар ба зери борам.
На худованди раийят,
На гуломи шаҳриёрам.*

*Ғами мавҷуди парешониш мардум надорам,
Нафас мезанам осудаву умре ба сар орам.*

Уштурсаворе гуфташ:

- Эй дарвеш, кучо меравӣ баргард, ки ба сахтӣ мемирӣ.

Нашунид ва қадам дар биёбон ниҳод. Чун ба (мавзеи) Нахлаи Маҳмуд расидем, тавонгарро аҷал фаро расид. Дарвеш ба болинаш омад ва гуфт:

- Мо ба сахтӣ намурдем ва ту ба бухтӣ (уштурсаворӣ) бимурдӣ.

БАЙТ

*Шахсе ҳама шаб бар сари бемор гирифт,
Чун рӯз шуд, ӯ бимурду бемор бизист.*

*Эй басо аспи тезрав, ки бимонд,
Ки хари ланг чон ба манзил бурд.
Бас, ки дар хок тандурустонро,
Дафн кардему захмхӯрда намурд.*

Пурсиш ва супориш

1. Мувофиқи мазмун ба ҳикоя ном гузоред.
2. Моҳият ва мақсади адиб аз овардани ҳикоя дар чист?
3. Чаро Ҳоча мурду марди дарвеш зинда монд?

САМАРАИ НЕКӢ

Бо тоифаи бузургон ба киштӣ нишаста будам. Заврақе дар паи мо ғарқ шуд. Ду бародар дар гирдоб афтоданд. Яке аз бузургон ба маллоҳ гуфт:

- Бигир ин ҳар дуру, ки ба ҳар яке панҷох динор медиҳам (Ин ду касро начот дех, барои ҳар як панҷох динор ба ту медиҳам).

Маллоҳ дар об афтод, то якеро бираҳонид. Он дигар ҳалок шуд. Гуфтам: - Бақияи умраш намонда буд. Аз ин сабаб дар начот додани ӯ таъхир кардӣ ва дар они дигар таъчил (шитоб)?

Маллоҳ бихандид ва гуфт:

- Он чӣ ту гуфтӣ яқин аст (лекин), майли хотири ман ба раҳонидани ин бештар буд. Вақте дар биёбон монда будам, ин маро ба шутур нишонд ва аз дасти он дигар тозиёна хӯрда будам, дар тифлӣ.

*То тавонӣ даруни касе махрош,
К-андар он роҳ хорҳо бошад.
Кори дарвешӣ мустаманд барор,
Ки туро низ корҳо бошад.*

Пурсиш ва супориш

1. *Аз рӯи ҳикоя нақшаи онро тартиб диҳед.*
2. *Чаро маллоҳ яке аз бародаронро аз марғ наҷот доду дигарро не?*
3. *Мақсади Саъдӣ аз баёни ҳикоя чист?*
4. *Порчаи шеърӣ охир аз чанд байт ва аз чанд мисраъ иборат аст?*

АДАБ АЗ КӢ ОМУХТӢ?

Луқмони Ҳакимро гуфтаанд:

- Адаб аз кӣ омухтӣ?

Гуфт:

- Аз беадабон: ҳар чӣ аз онҳо дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам.

КАМ ХӢРДАН АДАБ АСТ

Обидеро ҳикоят кунанд, ки шабе даҳ ман таом мехӯрд ва то саҳар хатме мекард. Соҳибдиле бишнид ва гуфт:

- Агар ним ноне мехӯрду мехобид, бисёр аз ин фозилтар мебуд.

Андарун аз таом ҳолӣ дор,

То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

ХОРКАНИ ҲИММАТБАЛАНД

Ҳотами Тойро гуфтанд:

- Аз худ бузургҳимматтар дар ҷаҳон касеро дидаӣ ё шунидаӣ?

Гуфт:

- Бале, рӯзе ба амиронии араб чиҳил шутур қурбон карда будам.

Пас ба гӯшаи саҳро ба ҳоҷате бурун рафтам (барои коре ба саҳро баромадам). Хорканеро дидам, ки пуштае хор фароҳам оварда (чамъ кардааст). Гуфтамаш:

- «Ба меҳмони Ҳотам чаро намеравай, ки халқе бар симоти (дастархони) ӯ гирд омадаанд?»

Гуфт:

Ҳар кӣ нон аз амали хеш хӯрад,

Миннати Ҳотами Той набарад.

Ман уро ба ҳиммату ҷавонмардӣ аз худ бартар (баландтар) дидам.

Пурсиш ва супориш

1. Пур хӯрдан аз кадом ҷиҳат ба инсон зарар доштааст?
2. Ҳотами Той кӣ буд? Бо кадом хислатҳои дар байни мардум маъруф гардид?
3. Чаро марди хоркан дар ҳимматбаландӣ аз Ҳотам ҳам бузургтар будааст?
4. Калимаи бузургҳимматтар кадом ҳиссаи нутқ мешавад? Онро аз ҷиҳати сохт низ таҳлил намоед.

ДАҲОНИ ПҮШИДА ҲАЗОР ТИЛЛО

Бозоргоне ҳазор динор зарар дид ва ба писараш гуфт:

- Набояд, ки бо касе ин суханро дар миён ниҳӣ (набояд ин суханро ба касе бигӯӣ).

Писар гуфт:

- Эй падар, фармон турост, нагӯям (ба касе нагӯям), лекин маро ба фойдаи ин муталеъ (огоҳ) гардон, ки маслиҳат дар ниҳон доштан чист?

Гуфт:

- То мусибат ду нашавад: яке нуқсонӣ моя (кам шудани сармоя) ва дигар шамомати (маломати) ҳамсоя.

БАЙТ

*Магӯ андӯҳи хеш бо душманон,
Ки «лоҳавл» гӯянд шодикунон.*

ЧАВОНИ ДОНИШМАНД

Чавоне хирадманд аз фунуни фазоил ҳаззи вофир дошт ва таъби нофир (аз донишҳои гуногун маълумоти зиёд дошт ва аз бисёр гап задан нафрат мекард). Чандон, ки дар маҳофили донишманд нишастӣ (ҳар қадар дар маҷлисҳои донишмандон менишаст) забон аз сухан бибасти (гап намезад).

Боре падараш гуфт:

- Эй писар, ту низ он чӣ медонӣ, бигӯӣ!

Гуфт:

- Тарсам, ки бипурсандам аз он чӣ намедонам ва шармсори барам (метарсам он чиро, ки намедонам пурсида шармандаам кунанд).

БАЙТ

*Ногуфта надорад касе бо ту кор,
Валекин чу гуфти, далелаш биёр!*

АГАР ДОНО МЕБУД

Ҷолинус аблаҳеро дид, ки даст дар гиребони донишманде
зада, беҳурмати мекунад. Гуфт:

- Агар ин доно мебуд, кори вай бо нодон ба ин ҷо намерасид.

КИТӢА

*Ду оқилро набошад кину пайкор,
На доное ситезад бо сабукбор.
Агар нодон ба ваҳшат сахт гӯяд,
Хирадмандаш ба нармӣ дил бичӯяд.
Ду соҳибдил ниғаҳ доранд мӯе,
Ҳамедун саркашу в-озармчӯе.
В-агар бар ҳар ду ҷониб ҷоҳилонанд,
Агар занҷир бошад, бигсилонанд.*

Пурсиш ва супориш

1. Бигӯед, ки номи ҳикояи аввал ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?
2. Ба андешаи шумо рафтори ҷавон (аз ҳикояти дуҷум) дуруст аст?
3. Ҷолинус дар ҳикояи «Агар доно мебуд» чаро рафтори донишмандро тисанд накард?
4. Лугатҳоро аз қавсайн ба дафтарадон нависед ва ҳифз намоед.

ОВОЗИ НОХУШ

Яке дар масҷиди Санҷор барои савоб бонги намоз (азон) мегуфт, ба тарзе, ки шунавандагон аз ӯ нафрат мекарданд. Соҳиб масҷид амире буд одил ва нексиришт. Намехост, ки муаззин дилозурда гардад. Гуфт:

- Эй ҷавонмард, ин масҷид муаззинони қадим дорад. Ҳар якеро панҷ динор мураттаб доштаам (маош қарор додаам). Туро даҳ динор медиҳам, то ҷон дигар равай.

Бар ин қавл иттифоқ карданд ва (ӯ) бирафт.

Пас аз муддате дар гузаре (дар сари роҳе) пешни амир боз омад ва гуфт:

- Эй худованд (хўчаин), бар ман ҳайф кардӣ (дар ҳаққи ман ҷабр кардӣ, ки ба даҳ динорам аз он буқъа (масҷид), бадар кардӣ. Он ҷо ки рафтаам, бист динор медиҳанд то ба ҷои дигар равам (лекин ман) қабул намекунам.

Амир аз ханда беҳуд гашт ва гуфт:

- Зинҳор наситон (нагир), ки ба панҷоҳ динор розӣ мегарданд.

БАЙТ

*Ба теша кас нахарошад зи рӯи хоро гил,
Чунон, ки бонги дурушти ту мехарошад дил.*

ҶАВОБИ МОДАР

Рӯзе ба гуруру ҷаҳли ҷавонӣ бонг бар модар задам.
Дилозурда ба кунҷе нишаст ва гирён ҳамегуфт:

- Магар хурдиатро фаромӯш кардӣ, ки дурушгӣ мекунӣ?

ҶИҶҒА

*Чӣ хуш гуфт золе ба фарзанди хеш,
Чу дидаш палангафкану пилтан:
«Гар аз аҳди хурдет ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар оғӯши ман.
Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,
Ки ту шермардию ман пиразан».*

ҲУНАРАТ ЧИСТ?

Араби саҳроиеро дидам, ба писари худ мегуфт:

- Туро хоҳанд пурсид, ки ҳунарат чист, нагӯянд, ки падарат кист?

*Писареро падар насихат кард,
К-«Эй ҷавонмард, ёд гир ин панд.
Ҳар ки бо аҳди худ вафо накунад,
Нашавад дӯстрӯю донишманд».*

Пурсиш ва супориш

1. Гӯед, ки дар ҳикоя кадом хислати инсон мазаммат шудааст?
2. Агар шахсе шеърро ҳамин тавр нохуш хонад, ба шумо хуш меояд?
3. Ҳикояи «Ҷавоби модар» аз кадом ҷиҳат ба шумо маъқул шуд?

4. *Оид ба рафтор ва гуфтори ҷавон нисбати модар чӣ андеша доред?*
5. *«Ҳунарат чист?»-ро маънидод кунед ва бигӯед, ки чаро падар ба писараш чунин гуфт?*
6. *«Ҳар кӣ бо аҳди худ вафо накунад» чӣ маъно дорад?*
7. *Аз рӯи ҳикояи «Овози нохуш» саҳначае ташкил намоед.*

ПАҲЛАВОНИ ТАРСОНЧАК

Соле аз Балх ба Бомиён сафар мекардам ва роҳ аз ҳаромиён (дуздон) пурхатар. Ҷавоне ба бадрақа (барои роҳнамоӣ) ҳамроҳи мо шуд; сипарбоз, чархандоз (тирандоз) ва пилзӯр, ки даҳ марди тавоно зеҳи камони ўро кашада рӯи замин пушти ўро зада наметавонист. Лекин нозпарвард буд, на ҷаҳондидаву сафаркарда. Раъди кӯси (овози нақораи) диловарон ба гӯшаш нарасида ва барқи шамшери саворон надида (буд).

БАЙТ

*На афтода дар дасти душман асир,
Ба гирдаш на борида борони тир.*

Иттифоқо ману ин ҷавон ҳар ду дар паи ҳам давон будем. Ҳар девори қадим, ки ба пешаш мебаромад, ба қуввати бозу меафканд ва ҳар дарахти азим, ки мидид, ба зӯри сарпанча аз бех меканд ва фаҳркунон мегуфт:

БАЙТ

*Пил ку, то китфу бозуи гурдон бинад?
Шер ку, то кафу сарпанчаи мардон бинад?*

Мо дар ин ҳолат (будем), ки ду ҳинду аз паси санге сар бароварданд ва оҳанги қитоли (қасди куштани) мо карданд. Дар дасти яке ҷубе ва дар бағали дигаре кулӯхкӯбе буд. Ба ҷавон гуфтам:

- Чӣ пой (ба чӣ нигоҳ карда истоӣ)?

*Бисёр он чӣ дорӣ зи мардию зӯрӣ,
Ки душман ба пой худ омад ба гӯре.*

Тиру камонро дидам аз дасти ҷавон афтода ва баданаш ба ларза даромада.

Чорае чуз он надидем, ки либосу силоху чома раҳо кардем (кашида додем) ва ҷон ба саломат бурдем.

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи амали ҷавон чӣ андеша доред?
2. Оё ўро далер гуфтан мумкин аст?
3. Чаро бо ҳамин қувваю тавоноӣ аз ду ҳинду тарсид? Магар ўро тарсончак гуфтан равост?
4. Аз рӯи мазмуни ҳикоя нақша тартиб диҳед ва дар хона нақли хаттӣ нависед.
5. Лугатҳои қавсайро аз худ намоед.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ МАҶОЗ, ТАШБЕҲ ВА ТАВСИФ

Барои он, ки асари бадеиро аниқтар дарк кунед, аз нозукиҳои он огоҳ бошед, бояд моҳияти санъатҳои маҷоз, ташбеҳ ва тавсифро донед, аз худ намоед.

Маҷоз. Равшан аст, ки аксарияти калимаю ибораҳо ба ғайри маъноӣ асли боз маъноӣ маҷозӣ низ доранд. Яъне духӯра ҳастанд. Аз ин хотир дар грамматикаи забони тоҷикӣ онҳоро ба ду қисм: маъноӣ маҷозӣ ва асли тақсим кардаанд. Аммо дар адабиётшиносӣ бошад, маъноӣ маҷозиро санъати маҷоз мегӯянд.

Ба ҳамин тарик, калимаю ибораҳое, ки бидуни маъноӣ асли дар асари бадеӣ истифода шудаанд, санъати маҷоз ном доранд. Санъати маҷоз дар афсона, ҳикоя, латифа, дoston, чистон ва махсусан зарбулмасалу мақол истифода бурда мешаванд. Чунончӣ: 1. Бародари азиз, аз худ наравед. 2. Офтобро бо доман пӯшида намешавад. 3. Вазнин шавед. Дар ҷумлаи аввал иборан «аз худ наравед» ба маъноӣ ҳавобаландӣ, мағрурӣ, худписандӣ омадааст, дар ҷумлаи дуюм «Офтоб» маъноӣ ҳақиқат, аниқ адолат ва воқеиятро дорад. Яъне, адолат бояд дастболо шавад. Дар ҷумлаи сеюм калимаи «вазнин» ба маъноӣ маҷозӣ омада, аз худ наравед, худписанд, мағрур нашаведро ифода мекунад.

Ташбеҳ. Ташбеҳ маъноӣ чизеро ба чизе, якеро ба дигаре монанд карданро дорад. Масалан, Гуландом мисли дугонааш Садбарг аълохон аст. Дар ин ҷумла Гуландом аз рӯи донишаш ба Садбарг монанд карда шудааст.

Ташбеҳ унсурҳои ба худ хос дорад: ташбеҳшаванда, ташбеҳкунанда, олот ё воситаи ташбеҳ. Дар ҷумлаи боло Гуландом ташбеҳшаванда, Садбарг ташбеҳкунанда ва мисли, монанди воситаҳои ташбеҳ мебошанд. Ташбеҳ намудҳои гуногун дорад. Маъмултаринаш ташбеҳи равшан, пӯшида мебошад. Ташбеҳе, ки дар боло оварда шудааст, ташбеҳи равшан буда, ба воситаи олотҳои ташбеҳ (мисли, монанди) ба вучуд омадааст.

Дар адабиёти бадеӣ, ташбеҳ барои возеҳу равшан ва нишонрас баромадани фикр, барҷастагии образ ва бадеиёти асар хизмат мекунад. Нависанда ҳатто ба як калима ё ибора метавонад, маъниҳои олиро ифода намояд. Масалан, дар афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» гуянда аз санъати ташбеҳ бисёр ба маврид истифода бурда, Эраҷро ба Офтоб ва дигар рафӣқонашро ба ситораҳо монанд кардааст: «Эраҷ, гӯё Офтоб ва бачагони дигар ситораҳои дурахшон буданд, ки гирди ўро печонида гирифта буданд». Устод Рӯдакӣ дар шеъри машҳури худ «Бӯи ҷӯи Мӯлиён» амири Бухороро ба сарв ва худи Бухороро ба бӯстон ташбеҳ намудааст, ки бисёр ин тасвир зебою дилкаш баромадааст:

*Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.*

Пурсиш ва супориш

- 1. Аз байти зер ташбеҳкунанда ва ташбеҳшавандаширо ёбед. Онҳо бо воситаи кадом олотӣ ташбеҳ бо ҳам алоқаманд шудаанд?*

*Бихандад лола бар саҳро, ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун, ба сони дидаи Маҷнун.*

- 3. Байти болоро ба наср баргардонед ва аз он қофияширо муайян намоед.*

Тавсиф. Тавсиф маънои васф кардан, ситонш намудани касеро, чизеро дорад. Ва яке аз санъатҳои маъмултарини адабиёти бадеист. Адибон ва ровиён барои пурҷозибӣ, дилкашу рангин баромадани ҳодисаю воқеаҳо, сифату хусусияти предмет, ё шахсҳои алоҳида, яъне персонажҳои асарро қатор номбар

мекунанд. Масалан, гули сурхи хушбӯи зебо ба ман ҳада карданд. Дар ин чумла, сифатҳои гул: сурх, хушбӯӣ ва зебо ба тафсил оварда шудаанд, ки дар забон онҳоро муайянкунанда мегӯянд. Дар асари бадеӣ бошад, чунин таркибҳои тавсиф мегӯянд.

«Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир ва дигар бародаронаш баланду хубрӯӣ». Дар ин чумла Саъдӣ сифати бародаронро додааст. Яъне маликзода кӯтоҳу бечора, вале бародаронаш баланд ва хубрӯӣ буданд. Илова бар ин, дар ин чумла низ, санъати тазод омадааст. Хусусияти ин санъат он аст, ки ду чиз (сифат, хислат), ду шахс муқобили ҳам гузошта мешавад. Ё ҳодисаю воқеаҳои зидди якдигар низ тазод шуда метавонанд. Дар чумлаи боло сифатҳои маликзода (кӯтоҳу ҳақир) ба бародаронаш (баланду хубрӯӣ) муқобил гузошта шудаанд. Аз ин хотир Саъдӣ дар ин чумла аз санъатҳои тавсиф ва тазод, ки бештар дар якҷоягӣ меоянд, ба маврид истифода бурдааст. Як мисоли дигар аз Саъдӣ: «Дурӯғи маслиҳатомез, беҳ аз рости фитнаангез». Дар ин чумла ҳам тавсиф ва ҳам тазод бо ҳам омехта шуда, идеяи адибро нурборон кардаанд. Аввалан рости дурӯғ муқобил, зидди ҳам омада, сониян сифату дурӯғи маслиҳатомез ва рости фитнаангез бамаврид истифода шуда, андешаи Саъдиро возеҳ нишон додаанд.

Пурсиш ва супориш

1. Аз қитъаи зер санъати тавсиф ва тазодро муайян намоед:

Чӣ хуш гуфт, золе ба фарзанди хеш,

Чу дидаш паланг афканду пилтан.

“Гар аз аҳди хурдет ёд омадӣ,

Ки бечора будӣ дар оғӯши ман.

Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,

Ки ту шермардию ман тиразан”.

2. Тазодро дар забон бо чӣ истилоҳ ифода мекунанд?

3. Доир ба тавсиф ва тазод мисолҳо гӯед.

КАМОЛИДДИН БИНОЙ (1453-1512)

«Мавлоно Биноӣ аз табақаи миёна аст. Ҷои таваллудаш шаҳри Ҳирот мебошад. Қобилияти ӯ бағоят зиёд аст. Аввал ба таҳсил машғул шуд. Дар ин соҳа рушди тамом ҳосил намуд, ба хат ишқ пайдо намуд, ба андак фурсат хеле хушхат гардид. Ба мусиқӣ майл намуд, зуд омӯخت ва оид ба адвор рисолае навишт».

Алишер Навоӣ

Соли 1453 дар оилаи усто Муҳаммадхони Сабз тифле ба дунё омад, ки хурсандии аҳли оила ҳадду канор надошт. Ба ӯ Шерали ном гузошанд. Муҳаммадхон марди ҳунарманд, бинокор, меъмор буд. Зиндагиашон фақирона мегузашт. Шерали, ки бачаи зирак ва хушзеҳн буд, дар мактаб нағз мехонд, ба сухани устодонаш диққат меод. Натиҷаи ҳамин саъю кӯшиш буд, ки ӯ бисёр илмҳои замонашро ба ҳубӣ аз худ кард. Ӯ бештар ба забону адабиёт, таърих ва мусиқӣ майлу рағбат дошт. Ҳанӯз дар айёми мактабхониаш шеър менавишт. Дар ин бора худи шоир чунин мегӯяд:

*Ёдам омад, ки баҳри касби адаб,
Мешудам тифл ҷониби мактаб.
Таъби мавзун маро гаризӣ буд,
Фаҳми ман дар камоли тезӣ буд.
Сар зи ман завқи шеър бар мезад,
Шеърар аз рӯи завқ сар мезад.*

Пас аз он пайваста аз шоирони гузашта ва ҳамзамонаш абёти зиёдеро аз ёд мекунад ва шеърар рангину пурҷозибар мегардад.

Камолитдин Биноӣ соли 1512 дар қатли омми шаҳри Қарши аз дасти сарбозони Шоҳ Исмоили Сафавӣ ба қатл мерасад.

Биноӣ аз худ мероси гаронбаҳое гузоштааст. Бештарин асари ахлоқии адиб достони «Бехрӯзу Баҳром» аст, ки ҳоло дар поён муште аз хирвор чанд ҳикояи онро пешкашатон мегардонем.

ҲАМНИШИНИ БАД

Рӯзе аз рӯзҳо магар Бехрӯз,
Рафт берун ба толеи фирӯз.

Дид биншаста паҳлӯи Баҳром,
Чанд фард аз авоми каланҷом¹.

Вах, чӣ анҷом², аз сибоз³ батар,
Шаклашон дода аз низоз хабар.

Ҳама авбошу⁴ муфсид⁵ у пок,
Покашон қалбу қалбашон нопок.

Ду-се ноодаме лаванду дағал,
Нохушоянда ҳамчу бӯи бағал.

Чашми Бехрӯз чун бар у афтод,
Оташи гайрат андар у афтод.

Хонд Баҳромро ба чониби худ,
Сохт дар хонааш мусоҳиби худ.

Гуфт: «Маншин бадон табоқкешон,
То насӯзӣ ба оташи эшон».

Ҳар кӣ шуд ҳамнишини шӯъла чу дуд,
Шӯъла дар вай гирифта бинӣ зуд.

Чун ба гургон рафиқ гардад меш,
Оқибат дар фано ниҳад тани хеш.

Кас, ки бо нокасон қарин шуд, рафт
Хас, ки бо шӯъла ҳамнишин шуд, рафт.

Ҳар ки атвори неку бад гирад,
Ҳама аз ҳамнишин х (в) ард гирад.

Нек бо бад на кори фарзон (а) аст,
Нон фиғандан ба қалби девон (а) аст.

Нек бо бад макун, ки дармонӣ,
Абадуддаҳр дар зарар монӣ.

Накуни хоҷа ёри золим,
Ва-р кунӣ, кай гузорадат солим?

Калимаю ибораҳон тоза

1. Каланъом – монанди чорпоён.
2. Анъом – чорпоён.
3. Сябоъ – даррандагон.
4. Авбош – нокас, дузд, бечогард.
5. Муфсид – вайронкор, бадкор.

Пурсиш ва супориш

1. Ҳикояро хонед ва ташбеҳу маҷозҳояшро ёбед.
2. Чаро Бехрӯз аз дидани рафиқони Баҳром нороҳат шуд?
3. Сифатҳои ҳамнишанони Баҳромро ҳикоят кунед.
4. Чаро бо ашхоси бад нишинӣ бад мешавӣ?
5. Андешаатонро дар бораи рафиқи бад бо чанд ҷумла баён кунед ва мақоли «аз одами бад ҳазар»-ро истифода баред.

МАРДИ АБЛАҲ

Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.

Шуда аз сарди дай¹ афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.

Мардро рахмаш бар ӯ омад,
Ба тараҳҳум² зи хар фуру омад.

Карда ҷояш даруни тӯрбаи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.

Нафаси хар чу гарм кард ӯро,
Гарм гардид табъи сард ӯро.

Бори аввал, ки сар зи ҷо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.

Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.

Ӯ барҷо монду рафт хар ба сақар³,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.

Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон⁴.

ТАЪКИД

Некӣ бо бад бубин чӣ суд овард,
Суд бин, к-аз хараш фуруд овард.
Кард сахвеву монд дар хирмон⁵,
Нест худкардаро, бале, дармон!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Дай – зимистон.
2. Тараххум – раҳму шафқат.
3. Сақар – яке аз табақаҳои Дузах.
4. Ҳашияш – хас, гиёҳи хушк.
5. Ҳирмон – навмедӣ, бенасибӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Амали он мард нисбати мор дуруст буд?
2. Мисраи «Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар»-ро шарҳ диҳед.
3. Мисраи «Нест худкардаро, бале, дармон»-ро дар байни халқ боз чӣ хел таъбир мекунанд?
4. Чаро ба ҳикоя «Марди аблаҳ» ном ниҳоданд? Онро ба номи «Марди сода» иваз кунем, беҳтар нест?

БОҒБОН ВА ХИРС

Гуфт Беҳрӯзи оқибатафрӯз,
Ки: «Аз ин пеш дар деҳе ҳама рӯз
Боғбоне ба боғ мегардид,
Мор мекушт ҳар кучо медид.
Дошт море ватан ба гӯшаи боғ,
Дилаш аз захми боғбон шуд доғ.
Аз қазо боғбони нодондил,
Дошт хирсе магар дар он манзил.
Буд он хирс боғбонро дӯст,
Гарчӣ нодон ба дӯстӣ на нақӯст.
Боғбон сар ниҳода буд ба хоб,
Аз магас буд гӯиё ба азоб.
Боғбон дар нахези хоб афтод,
Мор бишниду дар шитоб афтод.
Рафт пинҳон ба зери домонаш,

То ситонад ба захри худ ҷонаш.
 Гуфт бо худ зи рӯи дониш мор,
 Ки «ба захмаш агар кунам озор».
 Гарчӣ донам, ки ҷон нахоҳад бурд,
 Лек андарзамон нахоҳад мурд.
 Хоҳад аз ҷои хештан барҷаст,
 Сару мағзи маро ба санг шикаст.
 З-он ҷӣ ҳосил маро, ки душмани ман,
 Мирад, аммо зи баъди мурдани ман?»
 Мори зирак аз он пушаймон гашт,
 Рафт аз қатли боғбон бигзашт,
 Лек он хирс даст меафшонд,
 В-аз рухи боғбон мағас меронд.
 Гарчи кардӣ фузун мағасронӣ,
 Менишастӣ мағас ба пешонӣ.
 Рафт он хирси кинаҷӯ дар ҷанг,
 В-аз сари қаҳр даст бурд ба санг.
 Кард қасди мағас ба санги дурушт,
 Бар сари боғбон зад, уро кушт.
 Хасмаш аз зиракӣ накард озор,
 Аблаҳи дӯст бин, ки кушташ зор.
 Тарки ин аблаҳони нодон гӯй,
 В-ар на аз ҷони хеш даст бишӯй.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Боғбони нодондил – боғбони сода, нодон.
2. Нахез – камин, камингоҳ.

Пурсиш ва супориш

1. Ҳикояро хонед ва мувофиқи мазмунани ба он номи дигар гузоред.
2. Гӯед, ки мақоли «Аз дӯсти нодон, душмани доно беҳтар» ба мазмуни ҳикоя алоқа дорад ё не?
3. Ҳиллаю найранги морро шумо дар ҷӣ мебинед?
4. Мақсади адиб аз овардани ҳикоя дар ҷист?
5. Идеяи ҳикоя имрӯз ҷӣ аҳамият дорад?

ДАРАХТИ ҶОВИДОН

Буд Кисро¹ нишаста хурраму шод,
Сухани Ҷинд дар миён афтод.
Гуфт шахсе: «Дар он диёри васеъ,
Ҳаст кӯҳе дар он дарахти рафеъ².
Доимо ҳаст меваҳои тараш,
Мурдари зинда мекунад самараш».
Майли он сӯ намуд Кисроро,
Шавқаш аз ҷо рабуд Кисроро.
Ба яке аз хавоси³ худ фармуд,
Ки: «Сӯи Ҷинд рав, талаб кун зуд».
Рафт то Ҷинд, гашт то як сол,
Ҳама ҷо кард аз он дарахт савол.
Кас хабар э-он дарахту мева надод,
Охираш кард олиме иршод⁴.
Гуфт: «Он кӯҳ мардуми доност,
Илми ӯ он дарахти побарҷост.
Ки аз он мева гар хӯрад эшон,
Зинда гарданд, ҷон баранд эшон».
Мард наздикии Кисро омад боз,
Парда бардошт аз ҳақиқати роз.
Гуфт Кисро: «Яқин, ки ҳеҷ самар,
Набувад ҳамчу илм ҷонпарвар».

Калимаю ибораҳои тоза

1. Кисро – Нушервони Одил - яке аз шоҳони сулолаи Сосониён.
2. Рафеъ – оля, баланд.
3. Хавос – наздикон, бузургон.
4. Иршод – раҳнамой намуд, равшан гардонид.

Пурсиш ва супориш

1. Зери мафҳуми «Дарахти ҷовидон» чиро мефаҳмед?
2. Мисраи «Мурдари зинда мекунад самараш» чӣ маънӣ дорад?
3. Оё илм мурдари зинда карда метавонад? Шумо аҳамияти илмро дар чӣ мебинед?
4. Аз ҳикоя сифатҳоиро ёфта ба дафтариатон нависед.

ПИСАРИ ПИРАМАРД

Чатри аъзам Ҳасаншоҳи баққол,
Он ба дониш сипеҳри фазлу камол.
Муқтадон¹ маволии² Шероз,
Пешвои аҳолии Шероз.
Рафт рӯзе бари Ҷаҳоншоҳдон,
Ки Ҷаҳоншоҳ буд шоҳи ҷаҳон.
Шоҳ бархост баҳри ӯ филҳол³,
То ба даҳ гом кардаш истиқбол.
Ба сари маснади худаш биншонд,
Пас ба иззат бар ӯ хикоят ронд.
Шоҳ гуфташ: «Эй баландмақом!
Толиби илмро ба чиддӣ тамом!
Илм то чанд гаҳ шавад ҳосил?»
Гуфт: «Сӣ сол, гар бувад қобил».
Шоҳ гуфто: «Бигӯй фондаро,
Нафъи сӣ солу ранчи зоидаро!
Зуд баргӯй, эй, ту маъдани илм?
Нафъи сисола ранч бурдани илм»⁴.
Гуфт: «Шоҳо, мани дилафтода,
На маликзодаам, на шаҳзода.
Падарам буд марди баққоле,
Марди дарвешӣ бе зару моле.
Рӯз то шаб нишаста дар бозор,
Ҳосилаш не ба гайри шаш динор.
Кас надидам бар ӯ салом кунад,
Ё ба таъзими ӯ киём кунад.
Ӯ ба ҳар кас салом ҳам гуфтӣ,
Дар ҷавобаш алайк кам гуфтӣ.
Илмро бин, ки ҳамчу ман писаре,
К-аш бувад дар ҷаҳон чунон падаре.
Баҳри ман подшоҳ зи авҷи ҷалол,
Даҳ қадам омада ба истиқбол.
Ҷой дода ба маснади хешам,
Ба тавозӯи нишаста дар пешам.
Писари пирамарди камкоса,
Шуда ба подшоҳ ҳамкоса.

Ин яке буд аз фавоиди³ илм,
Бешумор аст нафъи зоиди илм».
Хуш баромад шаҳ аз ишорати ӯ,
Офарин гуфт бар иборати ӯ.

ТАЪКИД

Соҳиби илм ҳар кучо бошад,
Ҳама кораш ба муддао бошад.
Бо бузурге, ки илм ёр шавад,
Дар бузургӣ яке ҳазор шавад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муқтадо – пешво.
2. Мавоӣ – бузург, барҷаста.
3. Филҳол – якбора, дарҳол.
4. Маъдани илм – ҳазинаи илм.
5. Фавоид – ҷамъи ғоида.

Пурсиш ва супориш

1. Мазмуни ҳикояро нақл кунед ва гӯед, ки Ҳасанишоҳи Баққол чӣ хел одам буд?
2. Ба андешаи шумо ҳурмату эҳтироми аҳли илм зарур аст?
3. Шумо чӣ хел одамро олим гуфта метавонед?
4. Мақоли «Олим шудан осону одам шудан душвор» чӣ маънӣ дорад?

МАВРИДИ СУХАН ГУФТАН

Марди нодони бесарупое,
Рафт назди ҳакими доное.
Ба каломи тавил¹ шуд қоил,
Калимоташ тамом лотоил².
Кард оғози гуфтани ҳазён,
В-аз каломаш ҳаким дар гашён.
Охир аз ҳарза гуфтани бисёр,
Рафт дасту забон-ш ҳар ду зи кор.
Гуфт: «Бас мекунам, ки гаштӣ гич»,
Гуфт: «Мискин, ту худ нагуфтӣ ҳеч»,
Эй писар, дар сухан тааммул кун,
Баду неки сухан тахайюл³ кун!

Гар сухан лоик аст, дар вай печ,
В-ар на сад сол гуфтай, ҳама ҳеч.

Гуфт Бузарчумехри олирой,
Он ба дониш ҳақими уқдакушой⁴.
«Ҳар кӣ гӯяд сухан зи ҳад берун,
Шак маёвар, ки ҳаст аҳли чунун».

ХУЛОСА

Сухани хуш зи ҳар чӣ мағруб аст,
Шеваи ихтисор матлуб аст.
Шаҳд агар нафъи бекарон дорад,
Чун аз он пур хӯрӣ, зиён дорад.
Гарчи ҳарфи накӯ хунар бошад,
Дар камаш лутф бештар бошад.
Ҳарфи некӯ агарчӣ дурр гӯйӣ,
Некӣ аз вай равад, чу пур гӯйӣ.
Мухтасар гӯ, каломи тул гузор;
Арз манзур кун, фузул гузор!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Каломи тавил – сухани дароз, ҳарзагӯӣ.
2. Лотоял – беҳуда, ҳазён.
3. Таҳайюл – фикр, андеша намудан.
4. Ҳақими уқдакушой – донишманди гирехкушой, мушкилкушой.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро кам гуфтан савоб аст, мегӯянд?*
2. *Бузарчумехр кӣ буд?*
3. *Бо мазмуни ҳикоя шинос шавед ва порчаи хулосаашро аз ёд кунед.*

ЧОҲКАН ЗЕРИ ЧОҲ

Буд марде ба рӯзгори қадим,
Бо дили мустақиму табъи салим¹.
Одате доштӣ, ки ҳаррӯза,
Гирди дарҳо шудӣ ба дарюза².
Ин насихат ба ҳар саро гуфтӣ,
Чанд навбат муқарраро гуфтӣ:

«К-он чӣ бар нафси хеш напсандӣ,
Ба дигар халку хеш напсандӣ.
Бар дигар мардумон ҳамон андеш,
Ки наноӣ гар оядат дар пеш».
Рӯзе аз рӯзҳо ба ҷоё шуд,
Наъразан бар дари сарое шуд,
Панди худ боз гуфт сар то сар,
Баъд аз он хост чизе аз паси дар.
Соҳиби хона меҳтари деҳ буд,
Мулку молаш зи дигарон беҳ буд.
Гуфт меҳтар ба мардуми хона:
«К-ин мард кист – девона?
Пушт бар ному нанг оварда,
Мардумонро ба танг оварда.
Комил-ул-ақли пешбин шудааст,
Халкро носеҳу³ амин шудааст.
Беҳ, ки фикри фано кунем ўро,
В-аз сари халқ во кунем ўро.
Қадаре захр дар хамир кунем,
Баҳри ў чанд нон фатир кунем.
То хӯрад з-он фатиру мирад зор,
Накунед халкро дигар озор».
Ҳафт нон баҳри ў чунон карданд,
Монда нон бар кафаш равон карданд.
Нон гирифтӯ бурун шуд он дарвеш,
То барад нон ба сӯи хонаи хеш.
Хонааш дур буд з-он манзил,
Бешае буд дар миёни ҳоил⁴.
Мард дар беша такзанон мерафт,
Баста бар пушти худ нон мерафт.
Буд бечора такзанон дар роҳ,
Ки гирифтанд раҳ бад-ў ногоҳ.
Ҳафт фарзанди хосаи меҳтар,
Ҳар яке буд аз он дигар беҳтар.
Аз шикор омада ҳама бетоб,
На дар он роҳ хӯрда нон, не об.
Ҳафто нон зи пушти он дарвеш,
Даррабуданд, сохт тӯъмаи хеш.

Ҳафт барно чу ҳафт нон хӯрданд,
 Боз гаштанду дарзамон мурданд.
 Меҳтар аз ғавти ҳафт сар фарзанд,
 То ба як ҳафта риш бармеканд.
 Баъди як ҳафта омад он дарвеш,
 Кард бар дар ҳамон насиҳати хеш.
 Гуш бар қавли ӯ чу бинҳоданд,
 Сар ба сар дар таачҷуб афтоданд:
 К-«Ин гадопеша заҳр дар нон хӯрд.
 Сахтҷон заҳр хӯрда чун чон бурд?»
 Гуфт шахсе: «Нахӯрда он нонро,
 В-арна медод дарзамон ҷонро».
 Меҳтар аз хона сар бурун овард,
 Гуфт дарвешро, ки «эӣ сарамард!
 Нон, ки он рӯз 3-ин саро бурдӣ,
 Ба кучо бурдиву кучо хӯрдӣ?»
 Гуфт: «Будам ба роҳи хонаи хеш,
 Писарони ту омаданд ба пеш.
 Ҳафт тан ҳафт нони ман бурданд,
 Ғасб кардану нони ман хӯрданд».
 Меҳтар аз вай чу ин суҳан бишнид,
 Дили тангаш зи ғусса хун гардид.
 Сухт ҷонаш зи ҳаҷри фарзандон,
 Гашт гирён чу орзумандон.
 «Чаҳ, ки аз баҳри дигаре кандам,
 Ҳам дар он чаҳ фитод фарзандам».
 Зинҳор он чӣ нописанд бувад,
 Ки аз ӯ халқро газанд бувад.
 То тавонӣ ба ҳеҷ кас мапсанд!
 Гар нахоҳӣ, ки уфти ба газанд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Бо дили мустақиму таъби салим – бо дили кушоду таъби баланд.
2. Дарюза – гадоӣ.
3. Носеҳ - насиҳаткунанда.
4. Миёни ҳонл – бешан хавфнок, ҳавлноқ.
5. Ғасб карданд – ба зурӣ нонҳоро қашида гирифтанд.

Пурсиш ва супориш

1. *Аз кадом ҷиҳат амали меҳтари деҳ ношоиста аст?*
2. *Чаро фарзандони сардори деҳа мурданд?*
3. *Ба ҳикоя боз ягон номи дигар гузоштан мумкин аст?*
4. *Мақсади адиб аз иншои ҳикояи мазкур дар чист?*
5. *Ҳикояро хонда мазмунашро нақл кунед.*

НҶШЕРВОН ЧАРО ОДИЛ ШУД?

Аз Нӯшервон касе пурсид:
«К-аз ҷӣ майли дилат ба адл кашид?
Ту ки дурӣ зи давлати Ислои,
Муттасиф чун шудӣ ба адл тамом?¹
Сабаби ин ҳама адолат чист?
Мӯчиби² адли безаволат чист?»
Гуфт: «Дар ҳини кӯдакӣ³ як бор,
Мешудам дар раҳе ба азми шикор,
Дар рикобам пиёда буд басте,
Чӯб бар каф ниҳода буд касе.
Аз миёни шон саге гузар мекард,
В-аз ҳаёҳуяшон ҳазар мекард.
Он пиёда фиғанд чӯб аз даст,
Хӯрд бар пон саг, ки хурд шикаст.
Саги мискин фиғону войкашон,
Рафт аз пай шикастапой кашон.
Рафт чун он пиёда як-ду кадам,
Асп бар по-ш зад, ки гашт қалам.
Аспи бадфеъл низ тарф набаст,
Пои вай дар кӯе фитоду шикаст.
Чун мукофотро чунон дидам,
Равиши одилӣ⁴ писандидам.
З-ин мукофот нафси золими ман,
Монд занҷири адлро гардан.
Чун мукофоти зулм донидам,
Зулм бар халқ кам тавонидам.
Ҷазм кардам, ки мардуми золим,
Кам бимонанд дар ҷаҳон солим».

Калимаю ибораҳои тоза

1. Маънои байти дуҷум: Ту, ки гайри дини Исломи ҳастӣ, чӣ хел шуд, ки одил шудӣ?
2. Муъҷиб – сабаб
3. Ҳини кӯдакӣ – айёми кӯдакӣ, давраи кӯдакӣ.
4. Равиши одилӣ – пешаи одилӣ, амали одилӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Ҳикояро хонед ва сабаби одилии Нӯшеровноро гӯед.
2. Маънои «мукофоти амал»-ро шарҳ диҳед.
3. Муносибати нависанда ба мардуми золим чӣ тавр ба қалам дода шудааст?

ПАДАРИ ХЕШ БОШ

Дар Самарқанд мавлавихоне,
Буд дар кашфи илм пурдоне.
Бар ҳама фазл ӯ мусаллам буд,
Ҳамчу ӯ аҳли донише кам буд.
Ба насаб гар бузургзода набуд,
Кас аз ӯ дар ҳасаб¹ зиёда набуд.
Бо бузурге магар ба баҳс афтод,
Кардаш илзом², сар ба ҷанг афтод.
Гуфт хасмаш зи рӯи таън ба ӯ,
Ки: «Кӣ будат падар, биё баргӯ?!»
Мавлавӣ гуфт: «Эй ҳамидасияр!
Накунад кас зи ман саволи падар.
Аз падар кунӣ гар савол, бирав,
Писарамро бигӯ, ҷавоб шунав».
Мард бояд, ки худ падар бошад,
Бонси фахри сад писар бошад.
В-арна фазли падар чӣ суд кунад,
Фазли шахси дигар чӣ суд кунад?

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ҳасаб – қадру манзалат, мартабаи инсон дар фазлу дониш.
2. Илзом қардан – мағлуб қардан, қоиладардан.

Пурсиш ва супориш

1. Нисбати амали рақиби Мавлавӣ андешаи хешро баён кунед.
2. «Мард бояд, ки худ падар бошад», чӣ маъно доранд?
3. Байтҳои охири ҳикояро, ки сиёҳтар чоп шудаанд, аз ёд кунед.
4. Az рӯи мазмуни ҳикоя иншо нависед.

МАЪМУН ВА ҶАВОНИ ДОНИШМАНД

Буд Маъмун миёнаи ҷамъе,
Ҷамчу ҷамъеву дар миён шамъе.
Ҷамъи фозилнажоду донишвар,
Сар ба сар фозилони кишвар.
Ногаҳ омад ғариб дарвеше,
Бо адаб сар фиканд дар пеше,
Дид сӯяш, халифа раҳм намуд,
Ба нишпастан ишораташ фармуд.
Уламоро магар ба масъалае,
Дар миён уфтод валвалае.
Баҳс карданд аз он мақула¹ басе,
Оқибат ҳалли он накард касе.
Сар ба сар тан ба аҷз дар доданд,
Дари аҷзу қусур букшоданд.
Охируламр он ҷавони ғариб,
Гуфт дар ҳалли он ҷавоби аҷиб.
Уқдаи баҳсро чунин букшод,
Ки зи ҳар гӯша хост раҳматобод.
Буд аз ӯ, нуқтае чунон зад сар,
Дид Маъмун дар ӯ ба ҷашми дигар.
Хору зор ончунон намонд ӯро,
Бартар аз чанд кас нишонд ӯро.
Баҳси дигаре сар аз миён барзад,
3-ӯ ҷавоби дигар равонтар зад.
Боз Маъмун назар бар ӯ андохт,
Бар се-чори дигар муқаддам сохт.
Дар сеюм баҳс фоик омад² боз,
Гуфтаи ӯ мувофиқ омад боз.
Лаб ба таҳсини ӯ халифа кушод,
Бар сари маснади худаш ҷо дод.
Уламо чун шуданд аз паи ҳам,
Зад ба норафтаниш халифа рақам.

Гуфт: «То базми ишрат ороянд,
 Сокиён бо кадаҳ дарун оянд».
 Ҷоми май даргирифт нӯшонӯш,
 Чангу най даргирифт ҷӯшу хурӯш.
 Бурд соқӣ³ ба шеваҳои ачиб,
 Қадаҳе сӯи он ҷавони ғариб.
 Моили май нашуд чу соғар пеш,
 Ҳамчу чанг у фиканд сар дар пеш.
 Гуфт Маъмун, ки: «Соғаре даркаш,
 Машав аз май чу зоҳидон саркаш».
 Гуфт: к-«Эй офтоби чархи сарир,
 Нест пӯшида бар замири мунир.
 Ақлу дониш васила буд маро,
 Ки ба қурби ту рӯ намуд маро.
 Қадаре ақл буд мояи ман,
 Ки бад-ин ҷо расонд пояи ман.
 Май зи ман чу ақро бистонад,
 Сабаби қурби ман қучо монад?
 Сабаби қурб чун шавад маъдум,
 3-ин саодат маро қунад маҳрум.
 Мояи ақл дода бозорам,
 Ки чунин гарм шуд харидорам.
 Бода чун аз кафам барад моя,
 Бешак андозадам аз ин поя».
 Бода бо он, ки гармбозор аст,
 Судаҳ андак, зиёнаш бисёр аст.
 Чашм аз суди андакаш бардор,
 То набинӣ зиёни ӯ бисёр.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Мақула – Гуфтор, гап, сухан; 2. Навъ, хел, чинс, қисм.
2. Фонқ омад – Беҳтар, афзал; 2. Ғолиб, забардаст.
3. Соқӣ – шахсе, ки майкаш аст.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро ҷавонро шахси донишманд ва бо илму фарҳанг мегӯем?
2. Ҷавони донишманд чаро аз май рӯй гардонд?
3. Дар бораи зарари май ба инсон чиҳоро медонед?
4. Ҳикояро бурро бо навбат хонед ва мазмунашро нақл кунед.

САРИ ҲОТАМ

Дар замоне, ки Ҳотам андар даҳр,
Ба карам шӯхра гашт¹ дар ҳама шаҳр.
Ҳама чо гуфтугӯи Ҳотам буд,
Халқро рӯ ба сӯи Ҳотам буд.
Подшоҳе зи хусравони араб,
Арабе сӯи хеш кард талаб.
Ки: «Зи Ҳотам ба чон расида дилам,
Пеши мардум зи чуди ӯ хичилам².
Арабе галлабони сахрой,
Шуда дар чуд Ҳотами Тойй.
Ҳар кӣ номаш барад неку гӯяд.
Ҳама кас зикри хайри ӯ гӯяд.
Рашки ӯ оташам ба чон задааст,
Шуъла дар қони нотавон задааст.
Тег бардору рав ба маскани ӯ,
Сари ӯро чудо кун аз тани ӯ.
Гар расони ба ман сари Ҳотам,
Диҳамат то ба даҳ ҳазор дирам.
То шавад номи ӯ зи олам гум,
Гум кунад зикри хайри ӯ мардум.
Ман дигар дасти чуд бикшоям,
Сад чу Ҳотам вучуд бинмоям.
Чун касон аз сахо сухан гӯянд,
Ҳама чо аз саҳои ман гӯянд».
Араб омад сӯи қаблаи Тай,
То барад баҳри подшоҳ сари вай.
Буд Ҳотам ситода бар сари роҳ,
Ки расид аз раҳ он араб ногоҳ.
Бар араб гуфт: - «Ман нишон диҳамат,
Сари Ҳотам ҳамин замон диҳамат».
Ҳамроҳаш бурд дар биёбоне,
Ки набуд он ба чуз ду тан қоне.
Теги хунреси худ ба дасти араб,
Доду биншаст пеши ӯ баадаб.
Ки: «Бизан тегро бар гардани ман,
Сари Ҳотам чудо кун аз тани ман.
Манам он Ҳотаме, ки мегӯй,
В-ин сараст, он саре, ки мечӯй.

Сарам афган, ки бе сарам наравӣ,
То тихидаст аз барам наравӣ».
Араб аз кори худ пушаймон шуд,
Аз каф андохт теғу гирён шуд.
Гуфт: «Бархез, эй карамгустар³,
Ба карам аз гуноҳи ман бутзар,
Ки фалон шоҳ даҳ ҳазор дирам
Ваъда кардаст то сари ту барам.
Тамаъ андохт дар гуноҳ маро,
В-аз тамаъ гашт рӯ сиёҳ маро.»

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ба карам шӯҳра гашт – дар саховат дар байни халқи олам машҳур гашт.
2. Зи ҷуди ӯ хичилам – аз саховатмандии ӯ нороҳат мешавам, маъқул нест.
3. Карамгустар – саховатпеша, саховатманд.

Супориш

1. Мувофиқи фаҳмиштон мазмуни ҳикояро ба наср гардонед.
Ҳангоми иҷрои супориш калимаҳои саховатманд, ҷуд, хайру эҳсонро истифода баред.

ҶОМАИ ОШХҶҮРӢ

Маҷмае доштанд оме чанд,
Даъвие чанд пухта хоме чанд.
Рафт Баҳлул ҷониби эшон,
Бесару по мисоли дарвешон.
Раҳ надодандаш андар он маҳфил¹,
Рафт берун равон аз он манзил.
Шуд шитобон ба ҷониби бозор,
Орият² кард ҷома ва дастор.
Дар бару сар фиғанд суфу катон,
Рост Хоҷа Носири бозургон.
Боз баргашту шуд дар он маҳфил,
Сӯи он мардумони нодондил.
Зиннату зеби ҷомааш диданд,
Укдаҳои амомааш диданд.

Баҳри таъзими ӯ зи ҷо ҷастанд,
 Пеши ӯ даст бар камар бастанд.
 Биншонданд дар сафи болош,
 Аввалан пеши ӯ ниҳоданд ош.
 Чун кашиданд сӯи халқ таом,
 Чашм бар хоҷа доштанд тамом.
 Хоҷа чун сӯи он азизон шид,
 Остинро зи дасти хеш кашид.
 Даҳони остин дар ош ниҳод,
 Гуфт: «Инро бихӯр, ки нӯшат бод».
 Ҳама з-он дар таачҷуб афтоданд.
 Ҳозирон лаб ба ханда букшоданд.
 Гуфт Бахлул, ки: «Эй галатбинон,
 Сар ба сар сурати нуқатбинон.
 Ман ҳамон ринди бесару поям,
 Ки надодед раҳ ба ин ҷоям.
 Ман ҳамон жандапӯшу дарвешам,
 Ки бирондед аз дари хешам.
 Ҷома то дар бадан набуд маро,
 Ҳеч кас дар намекушуд маро.
 То ки дар бар фиғандаам ҷома,
 Ҷой дорам ба садри ҳангома³.
 Чунки аз баҳри ҷома буд таом,
 Ҷома беҳ гар шавад таомошом.
 Ин мақомам ба иззати ҷом(а) аст,
 В-ин таомам ба давлати ҷом(а) аст».
 Мардумон дар хичолат афтоданд,
 Ҳама инсоф таври ӯ доданд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Маҳфил – ҷамъомад, базми дӯстон, маҷлис.
2. Орият – чизеро барои истифода ба мӯҳлате амонат гирифтани.
3. Садри ҳангома – пешгоҳи нишаст, болонишини шудам.

Пурсиш ва супориш

1. *Аз мазмуни ҳикоя шумо чӣ хулоса баровардед?*
2. *Чаро мардум дар охир пушаймон шуданд?*
3. *Аз ҳикоя ҷонишинҳоро ёбед, хелҳои онҳоро муайян намоед.*
4. *Аз рӯи ҳикоя саҳнача тартиб диҳед.*

БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ (1470-1529)

*Моро ба ҷафо кушта пушаймон
шуда бошӣ?
Хуни дили мо рехта ҳайрон шуда
бошӣ?
Ҳилолӣ*

Шаб торику зулмотӣ буд. Барои мардumi Ҳирот ин шаб, яъне шаби ҷумъаи соли 1529 як умр шаби бехосият хоҳад монд. Дору гир, доду фарёд, гиряю лобаи кӯдакону занон хомӯшии шабро ҳалалдор мекард. Ясавулон ва сарбозони Убайдуллоҳон ҳонаҳон мардумро талаю тороч мекарданд, одамони «гарданкаш», «ёғӣ», ё «шиамазҳаб»-ро ба зиндон ё ба қозихона мебурданд.

Чор сарбози Убайдуллоҳон ба назди дарвозае омада Ҳилолиро ба маҳкамаи қозӣ бурданд.

Шоир шарту русуми инсонӣ ба ҷо оварда салом дод. Аммо салом бечавоб монд. Қозикалон ба ҳучум гузашт.

- Шумо, шоир Ҳилолӣ? Чунин бандаҳои осӣ ба худ лақабҳои осмонӣ меёбанд. Садқаи ҳилоли Худои азза ва ҷалла шавед.

- Ман гуноҳе надорам ва сабаби ба марҳамати шумоён расиданамро намедонам.

- Намедонӣ! Ҳамаашро нағз медонӣ. Ҳоло ба ёдат меорем. Аввалан, дар як шеърат хони поқдину маъдалатгустар, ҳомии шарриати Ислому сояи Худо дар замин Убайдуллоҳонро танқиду мазаммат кардӣ! Магар ин гуноҳ нест? Сониян, аз рӯи қору рафторат шиамазҳаб ҳастӣ! Ба шиа буданат мана, ин ҳомиёни дину диёнат гувоҳ ҳастанд ва шиа буданатро тасдиқ мекунанд!

Мавлоно Бақои Лағи ва Мавлоно Гулҷеҳр, ки дар назди қозикалон ҳузур доштанд, аз ҷой бархеста суханони Мавлоно Шамсиддинро тасдиқ карданд.

- Баред! Пагоҳ дар бозори Чорсу амри моро амалӣ кунед!

Хуршеди оламтоб кайҳо аз паси қуллаҳои кӯҳ баромада, саховатмандона нурпошӣ мекард. Вале офтоби зиндагии Ҳилолӣ рӯ ба гуруб оварда буд. Шоири номуродро ясавулон кашон-кашон ба сӯи бозори Чорсуи Ҳирот мебурданд. Як гурӯҳ мардуми авом ҳамроҳӣ мекарданд. Баъзеҳо ба ҳоли шоир гиря мекарданд ва баъзе ҳасудон, суннимазҳабон ба сари Ҳилолӣ санг мепартофтанд. Сари шоир хуншор шуда буд. Қатраҳои хун ба рӯи гандумгуни шоир таровида, риши мошу биринчи шоирро лолагун карданд. Ӯ бо сари баланд пеш мерафт. Адиб ба атрофиён хирадмандона назар мекард. Аз байни ҳасудон, нотавонбинон, дӯстон, ҳешу ақрабояшро мечуст. Медид. Онҳо гирён буданд. Шоир бо ишорат бо онҳо хайру хуш менамуд ва байти зеро бо дарду алам мехонд.

Ин қатраи хун чист ба рӯи ту, Ҳилолӣ?

Гӯё ки дил аз гусса ба рӯи ту давида.

Ниҳоят Ҳилолиро ба бозорҷой оварданд. Дар назди ӯ чаллод Сайфулло шамшер дар даст меистод. Қатлгоҳи баландтар буд. Шоир издиҳомро хуб медид. Чанд дақиқа хомӯшӣ ҳукмфармо гардид. Ҳилолӣ сар баланд кард ва ба тарафи мардум назар андохт. Баъд гуфт:

- Хешу табор, дӯстон, ман бо шумо худохофизӣ мекунам. Онҳо дар қасди ҷони ман буданд. Ман аз мурдан наметарсам.

Оре, онҳо ҷисми маро нест мекунанд, шеъри маро нест карда наметавонанд!

Баъд Ҳилолиро қатл намуданд.

САД ҶОН ФИДОИ ДҶҶСТ

Бархез, то ниҳем сари худ ба пой дӯст,
Ҷонро фидо кунем, ки сад ҷон фидои дӯст.
Дар дӯстӣ мулоҳизаи маргу зист нест,
Душман беҳ аз касе, ки намирад барои дӯст.
Ҳошо¹, ки гайри дӯст кунад ҷо ба ҷашми ман,
Дидан наметавон дигареро ба ҷон дӯст.
Аз дӯст ҳар ҷафо, ки расад ҷои миннат аст,
Зеро, ки нест ҳеч вафо ҷун ҷафои дӯст.
Бо дӯст ошно шуда, бегонаам зи халк,
То ошнои ман набувад ошнои дӯст.

Дар халқои сағони дараш меравам, ки боз
Аҳбоб² сар занад ба гирди сарои дӯст.
Дасти дуо кушод Ҳилолӣ ба ҳазратат,
Яъне ба даст нест маро чуз дуои дӯст.

ЧӢ КУНАМ?

Баҳор мерасад, аммо баҳорро чӣ кунам?
Чу нест гулрухи ман, лолазорро чӣ кунам?
Ба ихтиёр тавонам, ки рози дил накшоюям,
Фигону нолаи беихтиёрро чӣ кунам?
Агарчӣ рӯи ту хуршедвор чилванамост,
Сиёҳрӯи шабҳои торро чӣ кунам?
Қарори ошиқи бедил ба сабр бошаду бас,
Чу сабр нест, дили беқарорро чӣ кунам?
Гирифтаи ин, ки шаб аз май даме биосоюям,
Ассабоҳ балои хуморро чӣ кунам?
Ҳилолӣ ин ҳама ғамро тавон кашид, вале
Ғами ғарибию ҳичрони ёрро чӣ кунам?

ГУЛ

Омад бӯи хуш дилам аз рангу бӯи гул,
Он бех, ки май кашам ду-се рӯзе ба рӯи гул.
Гул дидам, орзуи касе дар дилам фитод,
К-аз диданаш касе накунад орзуи гул.
Ин дам, ки бӯи дилкаши гул медиҳад насим,
Бас дилкаш аст, гашти гулистон ба бӯи гул.
Хуш, он ки ёр бошаду ман дар ҳарими боғ,
Ман сӯи ӯ назар фиғанам, ӯ ба сӯи гул.
Дид он ду рух Ҳилолию осудадил нишаст,
Аз чувтучӯи лолаю аз гуфтугӯи гул.

РӯЗИ НАВРӯЗ АСТ

Рӯзи наврӯз аст сарви гулӯзори ман кучост?
Дар чаман ёрон ҳама чамъанду ёри ман кучост?
Гашта мардум ҳар яке имрӯз сайди чобуке,
Чобуки сайдафкани мардумшиқори ман кучост?
Нест як соат қарор ин қони нооромро,
Ё раб³, он ороми қони беқарори ман кучост?

Сӯхт аз дарди ҷудой дил ба умеди висол,
 Марҳами доғи дили уммедвори ман кучост?
 Рӯзгоре шуд, ки дур афтодаам, охир бигурс,
 К-он сияҳрӯзу парешонрӯзгори ман кучост?
 Буд умре бар сари кӯят Ҳилолӣ хоки роҳ,
 Соате, эй маҳ, нагуфтӣ хоксори ман кучост?⁴

ДҶҶСТОН

Дӯстон, имшаб давои ҷони маҳзунам кунед,
 Бар сарам афсонае хонеду афсунам кунед.
 Нест андӯҳи маро бо дарди Маҷнун нисбате,
 Мешавам девона, гар нисбат ба Маҷнунам кунед.
 Лолагун шуд ҳирқаи садҷокам аз хуноби ашк,
 Шарҳи ин сурат ба шӯҳи ҷомагулгунам кунед.
 Шаҳсавори ман ба саҳро рафтаву ман мондаам,
 3-ин гунаҳ аз шаҳр меҳоҳам, ки берунам кунед.
 Васфи қаддашро ба мизони⁵ хирад санчидаам,
 Офарин бар эътидоли табъи мавзунам кунед.
 Чашми пурхунам бубинеду мапурсед аз дилам,
 Ҳолати дилро қиёс аз чашми пурхунам кунед.
 Чун Ҳилолӣ дӯш бар хоки дараш ҷо кардаам,
 Шояд аз имрӯз ҷо бар авҷи гардунам⁶ кунед.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ҳошо, ки – Худо нигоҳ дорад, дур бод, пок бод.
2. Аҳбоб – ҷамъи дӯстон.
3. Ё Раб – эй Худо, эй Парвардигор.
4. Хоксори ман кучост? – киноя аз худ, яъне ман ошики дилфиғор дар кучоям, ки аз ҳолам намекурсӣ?
5. Мизон – тарозу, ченак.
6. Гардун – осмон.

Пурсиш ва супориш

1. Ғазалҳоро ифоданок хонед ва мавзӯҳои онҳоро муайян кунед.
2. Дар ғазали «Сад ҷон фидои дӯст» шоир чӣ хел дӯстро ситоиш кардааст?
3. Оё имрӯз ҳам дар ситоиши дӯст чунин суханонро гуфтаи ҷои аст?

4. *Наврӯз чӣ хел ид аст? Шумо иди Наврӯзро чӣ хел мегузаронед?*
5. *Шоир дар иди Наврӯз киро интизор аст?*
6. *Ғазали «Рӯзи Наврӯз» аз чанд байт ва чанд мисраъ иборат аст?*

ДАР БОРАИ ОДОБ

Надонам, к-ин ҳама тарки адаб чист?
 Ҳади худро намедонӣ, сабаб чист?
 Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манеҳ пой,
 Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ дар миён ой.
 Адаб ороиши афъол бошад,
 Адаб осоиши аҳвол бошад.
 Фурӯғи зоҳир¹ аз ороиши уст,
 Фароғи ботин² аз осоиши уст.
 Адаб маҷмӯаи ҳусну ҷамол аст,
 Баҳоре дар камоли эътидол³ аст.
 Ҳама корат ба қадри хеш бояд,
 Зи қадри худ на кам, на беш бояд,
 Ба ин мизон, агар худро бисанҷӣ,
 Наранҷанд аз туву худ ҳам наранҷӣ.
 Чу биншинӣ, чунон бояд, ки шояд,
 Чу бархезӣ, чунон шояд, ки бояд.
 Чароғи дида шаб ҷое маяфрӯз,
 Ки гардад тира, чун равшан шавад рӯз.
 Сухан бо маҳрамон бояд чунон гуфт,
 Ки бо ағёр⁴ дар маҷлис тавон гуфт.
 Чаро сомеъ⁵ ниҳад бар нуктае гӯш,
 Ки бояд кардаш аз хотир фаромӯш?
 Манеҳ бар ҳарфи кас зинҳор ангушт,
 Ки афтад чун қалам ангушт аз мушт.
 Чаро ҷое қадам бояд ниҳодан,
 Ки он ҷо бе маҳал бошад ситодан.
 Адабро раҳбари кӯи талаб кун,
 Вагарна нафси саркашро адаб кун.
 Адаб дар анҷуман шамъи мунир⁶ аст,
 Далели покии мо фи-замир⁷ аст.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Фурӯғи зоҳир** – зебогии зоҳир, ороиши зоҳир.
2. **Фароғи ботин** – оромии ботин, осудагии ботин.

3. Эътидол – муътадил, мавзунӣ.
4. Агёр – гайр, бегона, ношинос.
5. Сомеъ – шунаванда.
6. Шамъи мунир – шамъи равшан.
7. Фи-замир – аз таҳти дил.

Пурсиш ва супориш

1. Ба ақидаи адиб барои боадаб шудан чӣ бояд кард?
2. Адаб дар зиндагӣ чӣ аҳамият дорад?
3. Синонимҳои адабро номбар кунед.
4. Калимаи адаб дар матн чанд маротиба такрор шудааст?

КИТӢА ДАР САХТИИ ҲОЛИ ХУД

1. Ох, аз ин рӯзгори баргашта,
Ки зи ман лаҳза-лаҳза баргардад.
Гар фалакро ба коми худ хоҳам,
Ӯ ба коми каси дигар гардад.
В-ар зи чоми нишот бода хӯрам,
Бода хунобаи чигар гардад.
В-ар қадам бар бисоти сабза ниҳам,
Сабза дарҳол нештар гардад.
Лек бо ин хушам, ки толеи ман,
Натавонад аз ин батар гардад.

РУБОИҲО

2. Дар олами бевафо касе хуррам нест,
Шодию нишот дар бани одам нест!
Он кас, ки дар ин замона ўро ғам нест,
Ё одам нест, ё аз ин олам нест!
3. Ёр омаду ёри дилнавоз омад боз,
Баҳри дили хаста чорасоз омад боз.
Умрам ҳама рафта буд, аз рафтани ӯ,
Сад шукр, ки умри рафта боз омад, боз.

Пурсиш ва супориш

1. Дар порчаи аввал шоир чаро аз рӯзгори хеш ишқоят дорад?
2. Шоир дар мисраи «Сад шукр, ки умри рафта боз омад, боз» чиро дар назар дорад, умри рафта чист?
3. Порчаҳоро хонед, маънидод кунед ва ҳифз намоед.

ДАР БОРАИ ДАЛЕРӢ

Биё, эй бедили аз кор монда,
Зи бим андар паси девор монда.
Далерӣ кун, ки майдон аз далер аст,
Агар рӯбах далер афтод, шер аст.
Чӣ хуш гӯянд мардони чигардор,
Ки: - «Пое пеш нест, дасте бурун ор!».
К-аз ин даст аз ҳама кас пеш бошӣ,
Ба ин ҷо аз ҳама кас беш бошӣ.
Раҳи сахрои расвой гурез аст,
Калиди мамлакат шамшери тез аст.
Ба як дам оламеро фатҳ кардан¹,
Беҳ аз нанги ҳама олам ба гардан.
Сари душман равон аз тан чудо кун,
Вагарна рав, сари худро фидо кун!
Агар сад сол зери санг бошӣ,
Аз он беҳтар, ки зери нанг бошӣ.
Зи гайрат гар яке мардонагӣ кард,
Ту гӯӣ чоҳиле девонагӣ кард?
Мағӯ чоҳил, ки ҷои ҳайрат аст ин,
Беҳ аз сад оқили бегайрат аст ин.
Қавидил шав, ки дар майдони мардӣ²,
Гар аз куштан битарсӣ, кушта гардӣ.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Фатҳ кардан – ғолиб омадан, гирифтан.
2. Майдони мардӣ – майдони ҷанг, муҳориба.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро рӯбоҳ далер шавад? Ҳамин тавр шуданиаш мумкин аст?*
2. *Чаро аз оқили тарсонҷак шахси чоҳили ҷасурро адиб боло гузоштааст?*
3. *«Калиди мамлакат шамшери тез аст»-ро шарҳ диҳед.*

ДАР БОРАИ ВАФОДОРӢ

Ҷафокоро, вафодорӣ биёмӯз,
Зи ёрон шеван ёрӣ биёмӯз!

Ба ҳар кас рӯзи неъмат¹ аҳд бастӣ,
 Фаромӯшаш макун, дар тангдастӣ!
 Чу нон бардоштӣ, хонро² маяндоз,
 Намак хӯрдӣ намакдонро маяндоз.
 Набояд рӯзи аввал аҳд³ бастан,
 Пас аз бастан намебояд шикастан.
 Зи мо сарриштаи аҳд аст зинҳор,
 Ки ин сарриштаро аз даст магзор.
 Тарике хуштар аз аҳду вафо нест,
 Вале афсӯс, к-он дар аҳди мо нест.
 Вафо, гар з-он ки дар олам набошад,
 Чӣ бошад, гар ҷафое ҳам набошад!
 Нашояд ҳар замон ёре гирифтан,
 Зи ёрон дар дил озоре гирифтан.
 Гуле, к-он ҳар замон бошад ба ҷое,
 Намеояд аз ӯ бӯи вафое.
 Ба мутриб муҳтасибро з-он бувад ҷанг,
 Ки ҳар дам дар мақоме дорад оҳанг.
 Яке к-ӯ рӯзу шаб як ҷо муқим аст,
 Зи ёрони вафодори қадим аст.
 Касе, к-аз дӯстӣ берун ниҳад пай,
 Дар оини вафо сағ беҳтар аз вай.
 Зи кӯи ӯ қадам натвон кашидан,
 Ба роҳи ӯ ба сар бояд давидан ...

Калимаю ибораҳои тоза

1. Неъмат – сериву пурӣ, фаровонӣ, рӯзи осоиштагӣ.
2. Хон – дастархон.
3. Аҳд – 1. Паймон, ваъда. 2. Замон, вақт.
4. Муҳтасиб – назоратчи динӣ.
5. Пай – пой, қадам.

Пурсиш ва супориш

1. Одами тангдаст гуфта киро мегӯянд?
2. Зарбулмасали «Намак хӯрда ба намакдон туф накунед» ба кадом байти порчаи боло рост меояд?
3. Муродиф ё синонимҳои вафодор, ҷафокор, ёр ва озорро ёбед.
4. Калимаи давиданро таҳлили фонетикӣ намоед.

АБУЛФАЗЛИ МАЙБАДИ

(ваф. 1155)

Абулфазл Рашидиддини Майбади дар нимаи дувуми асри XI таваллуд ёфтааст. Ӯ аз хурди ба хондан шавку завқ дошт ва пайваста ба омӯхтани илмҳои маъмули замонааш саъю талош мекард. Махсусан, илмҳои калом, ҳадис, фикҳро дар назди донишмандони соҳибном ба хубӣ аз худ намуд. Пасон ба Бағдод рафта, аз фақҳони шинохта дарс гирифт ва дониши хешро васеъ ва мукамал сохт.

Абулфазли Майбади соли 1155 вафот кард. Ӯ асарҳои зиёд доир ба тасаввуф иншо кардааст. Бузургтарин асари Абулфазл «Кашфуласрор» мебошад. Донишманд ин асари бузургро дар давоми солҳои тулонӣ эҷод карда, онро соли 1126 ба итмом расонидааст. «Кашфуласрор» тафсири сураю оятҳои «Куръон» аст. Муаллиф ҳангоми тафсири оятҳои ин китоби муқаддас, аз ҳадисҳои Расули Акрам, аз рӯзгори хулафои Рошиддин, шайхони муътабар, фақҳони ба ҳақрасида ва ба хусус, Абдуллоҳи Ансорӣ нақлу ҳикоятҳои дилангез овардааст, ки ҳоло аз ҳамин китоби муътабар – «Кашфуласрор» бароятон чанд ҳикоятро меорем.

НАСИҲАТ

Насиҳат кардан ва шафқат намудан аз ҳеҷ мусулмон боз нагирӣ ва худро аз ҳама кас камтар донӣ ва ҳаққи ҳама кас фаро пешӣ хеш дорӣ ва инсоф ҳама аз худ бидиҳӣ, то исори хусни ахлоқ бошад. Аз хилофу маъризаан¹ бародарон ва дурӯғзан кардани эшон бипарҳезӣ. Эшонро сухани дурушт ва ҷавоби нохуш нагӯӣ.

Юсуф Хусайни Розӣ аз Зуфнуни Мисрӣ² пурсид:

- Бо кӣ сӯхбат дорам?

Гуфт:

- Сӯхбат бо касе кун, ки мар ӯро мулк набувад. Яъне, он чӣ дорад бо худ надорад. Ҳар ҷо хусумат аст, аз он афтодааст. Туву ман дар миён аст. Чун туву ман аз миён бархезад, ҳеҷ хусумат наместонад.

Гуфто:

- Мардеро зане буд ва дар кори ишқи вай нек рафта буд. Ва он занро сапедие дар чашм буд. Ва мард фарти (ба хотири)

мухаббат аз он беҳабар буд. То рӯзе ишқи вай рӯй ба нуқсон ниҳод, гуфт:

- Ин сапедӣ дар чашми ту кай падид омад?

Зан гуфт:

- Он гаҳ, ки камоли ишқи туро нуқсон омад.

*Эй бози ҳаво гирифта боз ойу марав,
К-аз риштаи ту саре дар ангушти ман аст.*

ШҶҮРИДА ВА ХАММОР

Шӯридае ба кулбаи хаммор (майфурӯш) шуд. Дираме дошт, ба вай дод ва гуфт:

- Ба ин як дирам маро шароб дех!

Хаммор гуфт:

- Маро шароб намонд.

Он шӯрида гуфт:

- Ман худ марди шӯридаам ва тоқати ҳақиқати шароб надорам.

Қатрае бинмо, то аз он бӯие ба ман расад. Бинӣ, ки он чанд мастӣ кунам ва чӣ шӯр ангезам.

ҲАҚҚИ ДАРВЕШОН

Ишон се бародар буданд дар Яман. Бӯстоне доштанд ба ду фарсангӣ. Аз падари эшон боз монда ба мерос. Дар он бӯстон ҳам заръ³ буд ва ҳам дарахти хурмо ва ангур. Ва падари эшон марди солеҳ буд. Ҳар сол ҳосили он бӯстон се қисм кардӣ. Қисмате вачҳи иморат ва нафақаи бӯстон ва қисмате аз он дарвешон ва қисмате нафақаи хешро. Чун падар аз дунё бирафт ва бӯстон ба писарон афтод, саҳми дарвешон боз гирифтанд. Он бародар, ки беҳини эшон⁴ буду порсотар ва басин камтар эшонро гуфт:

- Ҳаққи дарвешон боз магиред. Ва он суннате, ки падар ниҳодаст, бигзоред, ки зиёни кор шавад ва баракати он камтар гардад.

Эшон фармон набурданд. Чун вақти чидани мева буд, савганд хӯрданд, ки саҳаргоҳон бираванд ва хурмову ангур бибаранд ва нагуфтанд «иншооллоҳ». Мақсуди эшон ба вақти саҳаргоҳ он буд, ки то дарвешон надонанд ва ҳозир нашаванд, ки дар рӯзгори падарашон ҳар сол вақти чидани мева ва зироат муайян буд.

Эшон савганд хӯрданд, ки бомлод пинҳон аз дарвешон раванд ва мева чинанд. Ва он гоҳ дар хоб шуданд. Раббулоламин он шаб оташе фуру кушод, то ҳар чӣ дар он бӯстон буд хама бисӯхт ва хокистар гардид. Ва эшон аз он ҳолу аз он азоб беҳабар.

Он шаб бар он азму он тақдир хуфта. Пас чун дар бӯстон шуданд, дарахтон ва зироати он диданд сӯхта ва хокистар гашта, гуфтанд:

- Мо роҳ гум кардем. Магар ин на бӯстони мост?

Чун нек нигоҳ қарданд, бидонистанд, ки чурм эшонро, ки ҳаққи дарвешон боз гирифтанд ва гуфтанд:

- На, на, роҳ гум накардаем, ки ин бӯстони мост. Моро аз мева ва бари он маҳрум кардаанд ва аз неъмат бебаҳра мондаем. Бо он, ки ҳаққи дарвешон боз гирифтем.

Бозгаштанд ва чурми⁵ худ иқрор⁶ қарданд.

Гуфтанд:

- Эй вой бар мо, ки аз андозаи худ даргузаштем, ки ҳаққи дарвешон боз гирифтем.

Калима ва ибораҳои тоза

1. Маъриза – танбех, хусумат.
2. Зунуни Мисрӣ – фақеҳи бузурги ислом.
3. Заръ – зироат, кишти полезӣ.
4. Беҳин – беҳтар, хубтар, боақлтар.
5. Манқатъ – қатъ бигардад, намонад.
6. Чурм – айб, гуноҳ.
7. Иқрор – қонл шудан, эътироф қардан.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро Абулфазл гуфтааст, ки танҳо ба муслмонҳо шафқат намо. Дигар инсонҳо чӣ? Дар ин бора, андешаи ӯ дуруст аст? Фикратонро баён кунед.
2. Муаллиф мегӯяд, ки бо қасе сӯхбат кун, ки ӯро мулк набувад. Шумо дар ин бора чӣ андеша доред?
3. Муҳаббати мард нисбати занаш чаро кам гардид?
4. Аз бӯйи май шахс маст мешавад? Ё нависанда дар зимни он дигар мақсад дорад?
5. Бӯстонсарои бародарон чаро сӯхт? Чӣ гуноҳ қарданд?
6. Чаро маслиҳати бародари хурди ро нагирифтанд?
7. Мақсади нависанда дар ин ҳикоя чист?

АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР САДАИ ХХ

САДРИДДИН АЙНӢ (1878-1954)

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекориву нодонӣ намонем.
Ба дунё ҳар касе бекор гардад,
Ба чаши аҳли олам хор гардад.*

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ 15 апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи ноҳияи Ғиждувони вилояти Бухорои Ҷумҳурии Ўзбекистон ба дунё омадааст. Ӯ дар деҳа хату савод бароварда, пасон барои такмили дониш ба шаҳри Бухоро омад. Ӯ аз хурдӣ рӯзи некро налид. Касалии вабо падару модари Садриддини хурдсолро ба коми худ фуру бурд. Баъд аз ин бори зиндагӣ ба сараш афтод, ки дар ин бора дар «Ёддоштҳо»-яш бисёр бадард қисса намудааст. Устод соли 1954 дар Душанбе вафот кард. Имрӯз турбати устод дар чорбоғи ба номи Айнӣ хеле обод аст. Мардуми кишвар ва меҳмонони оликадри давлатҳои дунё турбати устро зиёрат мекунанд.

Хизматҳои устод С.Айниро ба назар гирифта бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ӯ унвони олий – Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Асарҳои устод Айнӣ; «Дохунда», «Фуломон», «Ёддоштҳо», «Марги судхӯр», «Одина», «Қаҳрамони халқи тоҷик - Темурмалик» ва ғайра хазинаи адабиёти тоҷикро ганитар гардонид.

Устод Айнӣ на танҳо нависанда, балки забоншинос, фарҳангшинос, адабиётшиноси мумтоз ҳастанд ва доир ба ин

соҳаҳо асарҳои пурарзиш иншо кардаанд. Асарҳои илмию бадеии устод барон олимон, адибон ва хонандагон мактаби омӯзишанд.

Ҳоло порчаеро аз «Ёддоштҳо» ва пораеро «Қаҳрамони халқи тоҷик - Темурмалик» барон мутолиа пешкаши шумо мегардонем.

ВАФОТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ВАБОИ УМУМӢ

Дар аввалҳои тобистони соли 1306 ҳичрӣ (дар моҳи июни соли 1889) дар шаҳри Бухоро бемории вабо ва мурумури пайдо шуд. Акаам аз шаҳр бемор шуда ба деҳа баргашта омад. Тағои калонам Мулло Дехқонро дар шаҳр вабо зада вафот кардааст, ки мурдаи ӯро аз он ҷо ба хонаи худшошон ба деҳаи Маҳаллаи Боло овардаанд. Ахволи сиҳати падарам хуб набуд ва ӯ дар хона ба ака ва додарҳоям саробонӣ карда монд, ман модарамро ба сари мурдаи тағоиям ба хонаи бобоям бурдам.

Намедонам дар он ҷо ба модарам вабо расид ё ба марги бародараш бисёр сӯхт, ки дар ҳамон ҷо бемор шуд. Ман ӯро ба ҳар савор карда, базӯр ба хона овардам ва дидам, ки дар ин ҷо ҳам падар ва ҳам бародарони хурдсол, ки яке 9-сола ва дигаре 4-сола буд, бемор шуда афтоданд.

Акнун хонаи мо ранги як беморхонаро гирифта буд, ки дар вай ҳам доктор, ҳам фелдшер, ҳам ҳамшираи шафқат ва ҳам санитар танҳо ман будам. Дар як хонаи ҳафтболор 5 бемор қатор хобида буданд ва ман бо навбат ба ҳар кадоми онҳо об, оби чӯш, ё ин ки шир меодам, магасҳояшонро мерондам, берун баромадан хоҳанд, ба қадри қувва ёрӣ мекардам.

Дар байни як ҳафта ҳамаи хонаҳои деҳа монанди хонаи мо гармид, на танҳо дар деҳаи мо, ҳатто дар туман (район) ҳам одами тандуруст кам монд ва мурумури сар шуд. Аз деҳаи мо, ки тахминан 300 хонавор одам дошт, ҳар рӯз як ё ду чанозаро ба мазор мебурданд.

Ман он вақтҳо намедонистам ва ҳоло ҳам муайян карда наметавонам, ки беморони ман чӣ дард доштанд, он вақтҳо дар деҳаҳо доктор набуд. Дар деҳаи мо бошад, ҳамон табиби кӯхнаи нодон ҳам набуд, ки бо ҷӯшонида додани хасу хошок беморон ва бемордоронро тасаллӣ диҳад. Дар деҳаи мо танҳо эшонон ва дуохонон буданд, ки бесаводони деҳа ҳам ба онҳо ихлос

надоштанг ва онҳо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои дурдаст кор мефармуданд.

Як рӯз ман ба Қорӣ Маҳмуд, ки номи ӯ дар ин дафтар пештар гузашт, гуфтам:

- Амаки эшон, Шумо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои бегона кор мефармоед ва ҳол он, ки дар деҳаи худамон ҳам беморон бисёр шуданд, чаро инҳоро намехонед, ки шояд аз даму нафаси шумо шифо ёбанд?

Ӯ ҷавоб дод:

- Ҳеч дузд аҳолии деҳа ва маҳаллаи худро тороҷ намекунад. Магар ман аз дузд ҳам ноинсофтарам, ки ҳамсояғони худро фиреб диҳам?

Қисми ба фиребгарии худ иқрор кардани ин гуфтаҳои Қорӣ Маҳмуд дуруст бошад ҳам, қисми аз боинсофӣ фиреб надодани ҳамсояғони худаш дуруғ буд. Дурусташ ин буд, ки ҳамсояғон, азбаски ҷӣ будани ҳамсояи дуохонии худро медонистанд, фиреб намехӯрданд.

Аз миёнаи беморони ман аҳволи падарам бисёр саҳт буд ва ӯ қариб ҳамеша беҳуш меҳобид ва танҳо об мепурсид ва менӯшид. Ва рӯзе чашмашро кушода аз ман пурсид:

- Ба ҷуворӣ дубора об доӣ?

- Не.

- Аз оби аввал чанд рӯз гузашт?

- 10 рӯз гузашт.

- Хуб, ҳоло обталаб нашудааст! – Ва боз чашмашро пӯшида беҳуд шуд.

Баъд аз он ӯ рӯзе чанд бор бо ман ҳамин тариқа суолу ҷавоб мекардагӣ шуд.

Рӯзе, ки аз оби аввал 20 рӯз гузашта буд, ба суоли охириини ӯ «20 рӯз гузашт» гуфта ҷавоб додам.

- Ин тавр бошад, ба об омодааст. Агар тавонӣ, рафта як об деҳ. Кулӯҳи офтобхӯрдари бисёр андохтаам. Агар об нахӯрад, нобуд мешавад, - гуфт.

Ман каландчаамро гирифта ёбон баромадан хостам. Дар ин вақт ба зиракии сағ қоил шудам: ҳар вақт, ки ман ба ҷое мерафтам, ӯ аз дунболам мерафт ва аз ман ҳеч ҷудо намешуд. Аз вақте, ки ман бемордор шуда дар хона мондам, ӯ ҳам аз пеши дари хона намечунбид. Имрӯз, ки ман каландчаро гирифта ба ёбон рафта истода будам, вай ба ман нигоҳ карда думашро

чунбонид ва баъд ба дари хона наздиктар рафта гумшукашро ба рӯи остона монда ва чашмонашро ба сӯи беморон дӯхта хобид. Гуё вай дур рафтани маро дониста, хост, ки ба ҷои ман бемордорӣ кунад.

Он сол об фаровон буд, ба болои ин, бештарини деҳқонон бемор буданд, ки касе аз паи об намедавид. Бинобар ин ман ба осонӣ аз ҷӯи калон об кушода, оварда замини чуворино об додам ва зуд ба пеши беморон баргаштам. Баъд аз ягон соати омадани ман падарам чашмонашро кушода:

- Об додӣ? – гуфта пурсид.
- Об додам!
- Боракалло! – боз чашм пӯшид.

Дар рӯзи 40-уми бемориаш ӯ арақ карда тамоман хушёр шуд. Шир талаб кард, додам, хӯрд. Дар рӯзи дуҷум аз ҷояш хеста нишаст, дар рӯзи сеҷум асосанон ба пой худ берун баромад, мо тамоман хурсанд шудем, ки ӯ халос шуд. Лекин дар рӯзи 10-уми саломатӣ ёфтаниш ӯ дубора бемор шуда ба бистар ғалтид.

Усто амак, ки ӯ ҳам бемор буд ва аҳли хонаводааш ҳам бемор буданд, бо вучуди ин дар беморни аввалин падарам рӯзе як бор омада хабар мегирифт ва моро тасалли медод, ки ӯ сиҳат хоҳад ёфт: «Фақат чор дона арақи хунук барои ӯ лозим аст».

Дар ҳақиқат ҳам падарам баъд аз арақ кардан сиҳат ёфта буд. Аммо вақте, ки дуҷумбора бемор шуд, Усто амак чизе намегуфт ва моро тасалли намедод. Лекин ба гумони ман ин беморни ӯ аз аввала сабуктар буд, ки ин бор оромтар мехобид ва аз хуш намерафт.

Дар рӯзи ҳафтуми беморни дуҷум, вақте ки Усто амак омада беморро дид, ба ман таъин кард, ки агар аҳволаш бадтар шавад, зуд ӯро хабар диҳам.

- Ман ҷӣ медонам, ки аҳволаш бадтар аст ё беҳтар? – гуфтам ман дар ҳолате, ки дар чашмонам об чарх мезад.

- Гиря нақун, мард бош, писари падарат шав! Аҳволи падарат хеле саҳт аст, лекин барои пеш аз вақт ба мусибат дучор накардани шумоён худро ором нигоҳ медорад. Ту ҳам барои ба ташвиш дучор накардани ӯ худро ором нигоҳ дор! Аломати бад шудани аҳволаш ин аст, ки нафасҳои саҳт-саҳт мекашад ва гулӯяш хишпос мезанад. Ман равам, ки аҳволи янғаат бад буд.

Шаб шуд. Ман чароғи сиёхро даргиронда бар болои чароғпоя мондам. Ғайр аз ман ҳама дар хоби беморӣ буданд. Ханӯз аввали

шаб буд, ки падарам нафасҳои сахт кашидан гирифт ва гулуяш хир-хир кард. Усто амакро ҷеғ зада овардам. Ӯ бо пахта ба даҳони падарам об чакконидан гирифт. Бемор чашмашро кушод, аввал ба ман ва баъд ба Усто амак нигоҳ карда гуфт:

- Зиёдтар об диҳед, бо қошук резед!

Амак ба гулуи ӯ ду қошук об рехт.

- Бас, - гуфт падарам ва чашмонашро ба тарафи ман гардонида сухани худро давом дод:

- Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат!...

Бемор чашмонашро пӯшид. Баъд аз ягон дақиқа боз нафас кашидан гирифт. Амак бо пахта обчаккониро сар кард. Дар ин миён бемор дар ҷояш қад рост кардан хост ва ба тарафи ман чашм дӯхт, дубора ғалтид ва дастонаш як чунбиш хӯрданд ва баъд аз он ором гирифт. Ин оромии абадии ӯ буд!

Дар ин вақт падарам аз рӯи ҳисоби солгардонӣ, ки ҳисоби шамсӣ мебошад, 57 солро пур карда буд.

Усто амак баъд аз бастани манаҳ ва сарангуштони пой мурда ва пӯшонидани чашмони ӯ, ба ман гуфт:

- Агар ман рафта беморони худро хабар гирифта оям, ту наметарсӣ?

- Ҷаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам? – гуфтам дар ҷавоб.

- Бале, шер, - гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард. Модар ва акаам баъд аз дубора омадани амак фаҳмиданд, ки падар мурдааст ва додаронам бошанд, баъд аз рӯз шудан фаҳмиданд.

Дар деҳаи ҳамсоя Йӯлдошбой ном як савдогари қалъачӣ буд, ӯ мавиз, гӯлинг, карбос ва ҷомаҳои пахтадори гичдувонӣ гундошта ба Қазалӣ, Оқмасҷид, Оренбург ва ба дигар шаҳрҳои қозоқон ва бошқирдон мебурд ва аз он ҷоҳо молҳои русӣ меовард. Баъд аз муромурӣ сар шудан ӯ ба кафанфурӯшӣ даромад.

Назар ба қавли худаш, ӯ ин корро барои ҳоҷатбарорин мардум мекард, вагарна ӯ ба «кафанфурӯшӣ барин як кори паст ҳеҷ эҳтиёҷ надошта» аст, ба мурдаи падари ман ҳам ӯ «ҳоҷатбарорӣ» карда, асбоби такфин ва чизҳои дигари ҷанозаро дода моро сад танга қарздор кард. Назар ба қавли Усто амак,

агар по пули нақд медоштем, ҳамон чизҳоро аз бозор 25-30 танга арзонтар гирифтани мумкин будааст.

Барои харчи нақда ҳам 20 танга даркор шуд, ки ин маблағро ҳам ба шартӣ 25 танга карда додан, ба мо «ҳочатбарорӣ» карда дод. Барои бегоҳи душанбе, чумъа ва хатми қуръон ҳам 25 танга лозим шуд, ки мо ин маблағро аз одамони гуногун ба тарзи қарзи майда гирифта сарф намудем. Ҳамин тариқа шуда ман мурдаи падарро 150 танга (22с.50 тин) харч карда бардоштам.

Баъд аз гузаштани рӯзҳои азодории падарам, намедонам, аз бехабарии ман ё бо ягон сабаби дигар гови ҷӯшноамон дар як шаб бемор шуда, ҳаром мурд. Модарам ин хабарро дар бистари бемориаш шунида гуфт:

- Ҳар балое, ки омада бошад, ба ҳамон гов занад. Кошкӣ вай пештар мемурад, ки шояд падарат зинда мемонд. Гӯсолаашро ҳам барои саломатии худат ва бародаронат дафъ кардан даркор аст, - ва фармуд, ки вайро ба Ҳочаҳон бурда диҳам: ин як одами маиби бедасту по буд, ки дар як гӯшаи деҳа хобида бо садакаи мардум зиндагонӣ мекард.

Ман гӯсоларо ба ӯ бурдам. Аммо ӯ қабул накард, ва:

- Шумоҳо ҳозир аз ман мӯхтоҷтаред, чунки мардум ба ман садақа медиҳанд, ман бо вай як навъ зиндагӣ мекунам. Аммо шумоҳо ба садақагирӣ одат накардаед. Акнун ки падаратон вафот кард, маълум нест, ки баъд аз ин ҳоли шумоҳо чӣ мешавад? - гуфт.

Аммо дубора модарам илтимос карда фиристод, ки барои саломатии бачагон қабул кунад. Ин дафъа гӯсоларо ба ӯ ба хотири ризои модарам базӯр қабул кунондам.

Дар ин вақт ман фаҳмидам, ки Ҳочаҳони маиби барҷоманда аз имоми деҳаи мо боинсофтар будааст. Имом дар рӯзи чанозаи падарам 10 тангаеро, ки ба ӯ доданд, бе ҳеч «лозим нест» гуфтан қабул карда буд. Ва, ҳол он ки вай дар ҳамон вақтҳо дар анбори худ 50 ман (400 пуд) гандум ва 25 ман (200 пуд) ҷав дошт ва чӣ қадар пули нақд ва асбобу ашё доштанаширо, албатта, ман намедонистам. Аммо Ҳочаҳон ғайр аз ду чашме, ки ба садакаи мардум нигарон буд, чизе надошт.

Ака ва укаҳоям, ба қавли мӯйсафедон, аз хавфи мурдан гузашта буданд, аммо аҳволи модарам рӯз то рӯз вазнинтар мешуд. Дар вақтҳои охир ба пешни дар баровардани ҳам мумкин

нашуд ва ҳаман эҳтиёҷҳои табиаш дар ҷои худаш мешуд, ки ман тоза мекардам.

Бародаронам беҳтар шуда бошанд ҳам, озодона ба по хеста гашта наметавонишанд, аломати беҳтари аҳволи онҳо дар ин буд, ки кам-кам чиз меҳӯрданд. Ман бо маслиҳати кампирон ва мӯйсафедон мурғонро ба онҳо хӯрондам. Назар ба қавли тачрибакорон, ягона чизе, ки дар он вақт ба онҳо қувват бахшад, шӯрбӯи мурғ буд. Ман мурғонро ягон-ягон кушта намак мезадам ва ҳар мурғро 3 ё 4 бор шӯрбӯ карда, ба онҳо меҳӯрондам.

Чуворино дар вақт-вақташ об дода бошам ҳам, вайро аз ҳучум ва торочи паррандагон нигоҳдорӣ карда наметавонишам, дар вақти шира пайдо кардан, донаҳояшро гунҷишкон ҷунон макиданд, ки баъзе сарҳояш паҳол барин тамоман бедон шуда мوند. Аммо сарҳон саломатмонда монанди шиками офтобан сафолин пӯрра ва гафс шуда буданд. Акнун ҳучуми гунҷишкон он қадар зарар накунад ҳам (чунки ҳар гунҷишк бо 10-12 дона сер мешуд), ҳучуми зоғҳои сиёҳ ва зоғчаҳо, ки дар деҳаи мо бисёр буданд, сар шуда буд. Акнун бими он буд, ки ҷуворӣ тамом талаф шавад ва мо ҳам талаф шавем, зеро адо кардани қарзи мурдан падарам ва хӯроки зимистонии мо ба саломат мондани ҳамин ҷуворӣ вобаста буд ва ғӯза бошад, пояхушк шуда, кайҳо талаф шуда рафта буд. Дар хонаи мо орди гандуме монда буд, ки танҳо барои ягон моҳ кифоя мекард.

Аммо ман наметавонишам, ки модарамро ба он ҳол гузошта барои «ҷувориҳои гӯӣ» ба ёбон равам (дар он вақт одатан паррандагонро аз кишти ҷуворӣ «ҳой-ҳой, гала-гала ҳой» гӯён меронданд.)

Лекин дар ин миён воқеае рӯй дод, ки ман хотирҷамъона ба «ҷувориҳои гӯӣ» машғул шудам: дар вақти тангии аҳволи модарам яке аз тағоиҳоям – Алихон ҳамроҳи як нафар ҳамдеҳааш барои дидани ҳамширааш – модарам омад. Назар ба қавли ӯ, баъд аз ғӯронидани акааш – мулло тағоиям модару падараш ва дигар аҳли хонаводаашон ҳамагӣ бемор шудаанд. Зани худаш ва занҳои бародаронаш мурдаанд. Худаш ҳам бемор шуда будааст. Вақте, ки ӯ қадаре беҳтар шудааст, падару модараш барои хабаргирии мо фиристодаанд.

Тағоиям аҳволи модарамро вазнин дида, уро ба хонаи худшоян бурдан хост:

- Дар он ҷо падару модар зинда ва ман саломатӣ ёфтаам.

Аммо дар ин чо ба ту, ки хурдсол мебошӣ ва ба бародаронат ҳам нигоҳубин карданат зарур аст, ба модарат парасторӣ кардан душвор аст, - гуфт.

Мо розӣ шудем. Ӯ ду чӯбро ба шакли нардбон дуруст кард ва ба чои пояҳои нардбон ба онҳо аргамчин кашид, ки инро «сароча» меномиданд. Ду харро пасу пеш гузошта нардбонро ба болои онҳо бор карда баст ва бар рӯи пояҳои аргамчинӣ кӯрпахоро болоиҳам паҳн карда ба рӯи вай беморро дароз хобонид ва бар болои ӯ як сӯзаниро пушонид ба роҳ даромад.

Аз рафтани модар чӣ гуна мутаассир шудани бародаронамро намедонам, аммо дили худам бисёр вайрон шуд ва кӯшиш мекардам, ки овоз набарорам ва беморро азоб надихам. Лекин аз гирия беовоз худдорӣ карда натавонистам. Чашмам ба чашми модарам афтод, аз чашмони ниммурдаи ӯ катраҳои бисёр хурди сиришк бар рӯи заб-зардшудаю борик гардидарафтааш мешориданд.

- Ба ҳазор дарой! – гуфт дар вақте, ки харҳо ба ҳаракат даромада буданд.

Онҳо аз назар гоиб шуда рафтанд, ман дар дили худ «ӯ ҳоло намемирад, наҳод, ки ман аз падару модар якбора ҷудо шавам» гӯён худро тасаллӣ додам ва чашмонамро, ки аз ашки талх сӯзиш мекарданд, бо остин пок кардам.

Бештарини вақти ман дар ёбон мегузашт. Дар хона танҳо дар вақти об чӯшонда ба беморон додан ва ягон чиз пухта хӯрондан мемондам. Шабҳо баъд аз торик шудани рӯз ба сари ҷуворӣ мерафтам. Дар ёбон кори муҳими ман «ҷувориҳои гӯй» буд. Аммо он паррандагони шилқинро аз як тарафи замин парронам, дарҳол ба тарафи дигараш омада ба сари хӯшаҳои марворидмонанди ҷуворӣ менишастанд. Он паррандагон ба кулӯху сангҳое, ки бо фалоҳбон (фалоҳун) ҳаво меводам, ҳеҷ аҳамият намедоданд. Ҳарчанд бо ғуррида рафтани санг ё кулӯхи фалоҳбон аз сари ҷуворӣ хезанд ҳам, пеш аз он, ки он санг ё кулӯх ба замин ғалтад, онҳо боз ба сари ҷуворӣ менишастанд.

Дар ин кор Икромхоҷа (писари дуҷуми Усто амак) тадбире кард, ки ман қадре осуда шудам; ӯ ба ман фармуд, ки дар ғафсии банди дасти одам, ба дарозии як оршин як чӯби саҳт ёфта бо арраву тешаву рандаву парма ба сари замин овардам. Ӯ он чӯбро ба шакли лӯла тарошида бо ранда суфта карда ва аз як

тарафи дигари чӯб як сӯрохчан дигар ҳам кард ва ин асбобро «таппончаи чӯбин» ном ниҳод.

Дар он вақтҳо дар деҳаи мо шикорчиён бисёр буданд, ки милтиқи шикорӣ, қадимро қор мефармуданд ва доруи милтиқ (борут)-ро худшошон месохтанд. Иқромхоҷа аз як шикорчӣ як халтача дору овард ва сӯрохи чӯбро бо дору пур карда аз рӯяш қадаре пахта тикқонд ва чӯбро ба тарафи паррандагон рост карда аз сӯрохи болоияш оташ дод.

Бо расидани оташ ба дору он чӯб қафида рафт. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ӯ зарар нарасид. Аммо аз бӯи дору паррандагон аз сари замин чунон гурехтанд, ки то як соат бозгашта наомаданд.

Хеши ихтирочини мо бо ин қадар аз кори худ даст нақашид ва дафъаи дигар аз чӯби аз аввали гафстар боз як таппончаи чӯбин сохт. Ин дафъа ба сӯрохи вай доруро камтар андохт ва сахт ҳам ҷой накард. Ин дафъа таппончаи мо накафида матлаб ҳосил шуд ва бо паррондани вай паррандаҳо парида мерафтанд. Мо сабр мекардем ва ҳар вақт ки паррандагон боз омаданд, боз як бор мепаррондем. Ба ҳамин тариқа ҷуворӣ ба осонӣ аз зарари зиёд эмин монд.

Рӯзи дигар Иқромхоҷа аз шикорчиён қадаре кӯрғошим оварда сочма рехт. Донаҳои сочмаи ӯ аз сочмаи шикорчиён резатар буда, ба қадри донаҳои арзан буданд. Иқромхоҷа бо ин сочма ва таппончаи чӯбин гунчишкон ва қафтарҳои ёбоиро шикор мекард, ки ба химча гузаронида ва ба оташ дошта бирён карда мехӯрдем. Як рӯз шикори мо барор гирифта 4 дона қабӯтар (қафтар) шикор кардем, ки ду донаашро ба бародарони бемор бирён карда додам.

Сарҳои ҷуворӣ сафед шуда пухта истода буданд. Дар он рӯзҳо падари Иқромхоҷа – Усто амак, ки баъд аз вафоти падарам бемор шуда буд, ба по хеста асозанон ба ёбон баромад ва ҷуворини маро аз назар гузаронида:

- Сарҳои пухтаи ҷувориатро пеш-пеш шикаста гирифта, дар ҷое гун қардан гир. Агар ба пухтани ҳамаи инҳо ё ба хазонрезӣ нигарон шавӣ, қорат зӯр мешавад, дар он вақти танг ба танҳои ин қорро карда наметавонӣ, - гуфт ва аз паҳлуи замини ҷуворини мо як замини почпоя – ҷон гандумро нишон дода илова кард:

- Ана дар ҳамин ҷо гун кун, ки замини хушки сахти ҳамвор аст ва дар ин ҷо кӯфта бардошта гирифтани дон осон мешавад.

Ман аз ҳамон рӯз сар карда ба чуворигундорӣ даромадам. Акнун шабҳо ҳам дар ёбон мондан даркор буд. Ман ба ин мақсад чуворипояҳои сарҳшон шикаста гирифташударо ғалтонда бароварда дар сари хирманам як қоза (чайла) сохтам. Ҳар қадар, ки сарҳои чувориҳо бисёртар шикаста мегирифтам, чуворипояҳо ҳам ҳамон қадар бисёр шуда қозаам ҳам ҳамон қадар борону шамолногузар мешуд. Охир чуворипояҳо ҳамон қадар бисёр шуданд, ки нимаи вақти ҳаррӯзаамро барои ба хона қашонда бурдани онҳо сарф мекардам.

Дар қозаам шабҳо дар пеши ман Икромхоҷа меҳобид ва азбаски модараш ўгай буд, ба хонааш рафтан намехост. Бачагони тандуруст ё аз беморӣ саломатёфтаи деҳа ҳам шабҳо ба пеши мо гун мешуданд ва то нимаҳои шаб гапзанон нишаста, баъд хона ба хона мерафтанд ва баъзеҳояшон, ки модари ўгай доштанд, дар ҳамин ҷо бар рӯи сарҳои чуворӣ ё чуворипояҳо меҳобиданд.

Як шаб ҳаво соф буд, сармои тунди тирамоҳӣ ба бадани кас монанди бигизи дар оташ тафсида сӯзиш кунонида меҳалид. Дар равшании моҳ қираҳои бар рӯи растаниҳо пайдошуда, монанди барфи навборида ялаққосзанон менамуданд. Ҳар кас медонист, ки имшаб ҳама чизҳоро хувук мезанад ва фардо гундор-гундор сар мешавад.

Ман ҳам фикр мекардам, ки «агар имшаб сармо занад, фардо ҳамаи чувориҳоро гундошта гирифтаи даркор мешавад ва ҳол он, ки ҳанӯз дар замин нимаи чуворипоя бар пой ва сарҳояшон нашикастагӣ буд. Баъд аз сармо задан оҳистакорӣ ба қор намеравад, чунки ба зудӣ ялагард шуда мардум чорпоҳояшонро дар ёбон озодона яла карда сар мемиҳанд ва эҳтимоли борон боридан ҳам ҳаст, дар он вақт ҳамаи чувориҳоям нобуд мешаванд. Аммо як худам ба танҳои ин қадар чизро чӣ гуна ба зудӣ мегундорам?»

Ман дар ҳамин гуна фикру ҳаёл будам, ки Икромхоҷа омад. Ё аз сармо меларзид ва шикояткунон гуфт:

- Хостам аз кӯрпаҳои аз модарам ба мерос монда якеширо биёрам, лекин модари ўгай надод. Ба падарам гуфтам, ў ҳам тарафи вайро гирифта:

- Агар як кӯрпачаро гирифта ба ту диҳам, ў норозӣ мешавад ва худаш аз беморӣ нав хестааст, аҷаб нест, ки қанда шавад. Ин гуна сармо одамро намекушад. Рафтан гир! – гуфт.

Боз се бача омад ва яке аз онҳо ба ман гуфт:

- Ту барои «во бибем»-гӯй ба маҳаллаи Боло нарафтӣ?

Ин сухан як дег оби ҷӯшон буд, ки ба сари ман рехт ё санги осие буд, ки бар сари ман гардида тамоми аъзои баданамро ордвор соида партофт. Ман фаҳмидам, ки модарам мурдааст ва ин бача, аз кучо бошад, шунда омадааст ва ба ман ба ҳамон тарзи ифодае, ки ба ақидаи ҳудаш шоирона ва болояш пушидааст, фаҳмондан хостааст. Аммо ба чашмонам об чарх назад, гӯё маро ба он сухан дар оташ андохта гудохта бошад, ҳаман наму тарихи баданам хушкида буданд. Ман фикр мекардам: «Акнун чӣ кор мекарда бошам? Дар 12-солагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар, бародарон бемор, акаам бошад, ҳар вақт саломат ёбад, ба хондан меравад ва додарҳои хурдсолро ҳам бояд ман саровонӣ кунам. Хондан ... ва он хондан, ки худ мехостам ва падар дар нафаси вопасинаш васият карда буд, чӣ мешавад?»

Вақте, ки он бача ба ман «ту барои во бибем-гӯй нарафтӣ» гуфт, як рафиқаш ба ӯ: «Озим нест, ба ӯ тасалли додан зарур аст, ки на ин ки ҳазл кунӣ» гӯён пичиррос зад ва ба ман нигоҳ карда суханашро давом дод:

- Зарар надорад, Икромхоча ҳам бемодар аст.

- Ғам нахӯр! Ҳар чӣ бошад, мегузарад, «чист, ки нагузарад?» - гуфт Икромхоча, - ман 10 сол аст, ки бе модар зиндагонӣ мекунам, маро гург нахӯрд.

- Ту модар надошта бошӣ ҳам, - гуфт ба Икромхоча бачаи дигар, ки то ҳол хомӯш истода буд, - падар дорӣ ва модари ӯгаӣ дорӣ. Аммо барои ин (маро ишора карда) зӯр шуд, ки аз падару модар якбора ҷудо гардид. Худо осон кунад.

- Ман, ки аз модар ҷудо мешудаам, кошӣ аз падар ҳам ҷудо мешудам, - гуфт Икромхоча оҳе кашида, - то ки ба дасти модари ӯгаӣ гирифта намегардидам.

Инсон вақте, ки дар як душвории беилоҷ монда аз ҳар тараф ба худ тасалли меҷӯяд, ба ҳар муносибат ва ҳар чиз барои худ як тасалли тарошида мебарорад. Ман ҳам аз ин сухани Икромхоча барои худ як тасалли тарошида баровардам ва дар дили худ гуфтам: «Агар баъд аз мурдани модарам, падарам зинда мебуд ва зани дигар мегирифт, дар он вақт чӣ мекардам? Албатта, модари ӯгаӣ маро рӯи хуш намедод, дар хона роҳ намедод, аз кӯрпаҳои модарам ба ман намедод ва ба болон ин, падари меҳрубонамро ба ман номехрубон мекард. Ҳоло ҳарчанд

бепадару модар монда бошам ҳам, худ ба худам соҳиб мебошам, чуворӣ аз они ман, хар аз они ман, додарҳо дар ихтиёри ман. Дуруст аст, ки аҳволам душвор аст, лекин аз зердастии модари ӯгаӣ осонтар аст». Ана бо ҳамин фикр хеле тасаллӣ ёфтам. Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро хоб рабуд ва баъд аз он танҳои худро ва хусусан ҷудоии падару модарро, ки ягона ғамхори меҳрубони ман буданд, ҳис кардам ва дигарбора лашкари андӯху алам ба ман ҳучум оварда, тамоми хавосамро фаро гирифт. Акнун бо «ҳой-ҳой» гиря кардан мехостам, аммо аз бими нороҳат кардани рафиқон, ки маҳз барои тасаллӣ додан ба ман ба гирди ман ғун шуда, дар зери қирави тунд меҳобиданд, худдорӣ намудам. Орзу мекардам, ки коре шуда ҳамаи ин ғаму кулфатҳо ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман ҳам андаке рӯи осойшро бинам ва бо хоҳиши ин орзу байти зерини як ғазали Бедилро, ки падарам дар ин гуна мавридҳо бисёр мехонд, ба ёд овардам ва бо овози пасти ҳазин замзама кардан гирифтам:

*Эй фаромӯшӣ, кучоӣ, то ба фарёдам расӣ!
Боз андӯхи дили ғампарварам омад ба ёд!*

Дар ин вақт суруди ҷуфтронон шунида шуда, маро ба худ машғул кард.

Ҷуфтронони райони Ғиждувон одатан дар шабҳои тобистон дар соати 10-и шаб ғов баста кор сар мекарданд ва заминро пеш аз баромадани Офтоб дандонаву мола карда, намашро тамоман дар худаш нигоҳ медоштанд, аз хушконидаани партави Офтоб эмин мекарданд: шабҳои дарози тирамоҳ бошад, баъд аз нимаи шаб кор сар карда бо ҳамон мақсад, пеш аз тулӯи Офтоб корашонро тамом менамуданд. Дар ин гуна вақтҳо ягона тасаллибахши он ҷуфтронон, ки бо маҷбурияти зиндагӣ хоби ширинро тарк карда, дар шаби тор кор мекарданд, сурудхонӣ буд.

Бештарини деҳқонони районҳои Ғиждувон ва Вобканд сурудхон ва шашмақомдон буданд. Онҳо, бо вучуди бесаводӣ, шашмақомро бо ғазалҳои классикӣ аз падару бобоҳшон даҳан ба даҳан омӯхта буданд (қувваи мусиқии шаҳри Бухороро ҳамеша аҳолии районҳои Ғиждувон ва Вобканд пур карда меистоданд. Аз боқимондаи онҳо – ҳофизии халқии Тоҷикистон устоди шашмақомдон Бобоқул Файзуллоев аз Ғиждувон ва

ходими хизматнишондодаи санъати Ўзбекистон нотанависи шашмақомшинос Шохназар Соҳибов аз Вобканд аст) .

Зотан, шашмақом хеле хузнангез буда, ҳақиқатан тарчимони аҳволи онрӯзаи меҳнаткашон ва аз ин чумла дехконон буд. Ҳарчанд дар фуруварди ҳар як ҳавои шашмақом тарона ва уфарҳои хеле шӯҳи шӯрангез бошанд ҳам, инҳо махсуси базмҳои хонагии рақсдор буда, чуфтронон ба асл ва асоси ҳавоҳои шашмақом, ки ба ҳоли худашон мувофиқ буд, қаноат мекарданд.

Чуфтроне, ки дуртар аз хирмангоҳи ман замин меронд, дар ҳавои савти ушшоқ, ки вайро савти калон ҳам мегӯянд, як газали Бедилро сар кард ва дар авҷи он ҳаво чуфтрони дигар, ки дуртар аз вай қор мекард, ба ӯ ёрӣ дод. Ман бо шунидани он газал дар он суруд, бе он ки овозе барорам, дарун-дарун гирифта дили мусибатманзили худро қадаре холи кардам ва дар ин ҷо ба тарзи намуна нақл кардани се байти он газалро, ки ба аҳволи оншабаи худам хеле мувофиқ буд, муносиб дидам:

*Далели қорвони ашқам, оҳи сардро монам,
Асарпарварди доғам, ҳарфи соҳибдардро монам.
Рафиқи ваҳшати ман ғайри доғи дил намебошад,
Дар ин гурбатсаро Хуршеди танҳоғардро монам ...
Фалак умрест дур аз дӯстон медорадам, Бедил,
Ба рӯи саҳфаи офоқ байти фардро монам.*

Баъд аз ба охир расидани суруди чуфтрони аввал, чуфтрони дигар як газали Ҳофизро, ки аввалаш ин байт аст:

*Сабо, ба лутф бигӯ он гизоли раъноро,
Ки сар ба кӯҳу биёбон ту додаӣ моро.*

дар ҳавои Ироқ сар кард ва дар авҷи ин ҳаво чуфтрони дигар ба ӯ ёрӣ дод.

Ба ҳамин тариқа сурудхони чуфтронон дар он биёбони ором то поёни шаб давом намуд ва вақте ки рӯз сафед шуд, онҳо хомӯш монданд ва рафиқонам бедор гардида маро ба тарафи худ машғул карданд.

Ин порча як марсияест, ки аҳволи онвақтан худро баъд аз шаст сол ба қалам оварда ба модари худ бахшидам. Агар ин мусибатнома аз ҳад зиёд андӯҳовар баромада хонандагони мӯхтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам ва маро, ки

маҷбурияти фарзанди худро, қисман бошад ҳам, адо кардан хостам, умедворам, ки бубахшанд.

Пурсиш ва супориш

1. *Шумо ягон асари устод Айниро хондаед?*
2. *Дар бораи касалии вабо чӣ маълумот доред?*
3. *Падари нависанда чӣ хел одам буд? Кадом хислатҳои некро дошт?*
4. *Падари устод Айни нисбати муллою эшон чӣ андеша дошт?*
5. *Хабари марги модарро шумида, нависанда ба кадом ҳолат гирифторм гардид?*
6. *Дар бораи шашмақом шумо чӣ маълумот доред?*
7. *Айни ба шашмақомхонон чӣ назар дошт?*
8. *Чаро парчаи дар боло хондаатонро нависанда марсия гуфтааст?*
9. *Чаро нависанда модари бемораширо ба ҳавлии тағояш фиристод?*
10. *Аз матни боло газали Бедилро ҳифз намоед.*

ҚАҲРАМОНИ ХАЛҚИ ТОҶИК – ТЕМУРМАЛИК

1. ҚАЛЪАИ ОБӢ ВА КИШТИИ САРПӢШИДА

Шаҳри Хучанд монанди чандин шаҳрҳо ва районҳои дигари Мовароуннаҳр ва Хуросон дар ҳучуми Чингиз ба холи худ гузошта шуда буд. Дар он ҷо аз тарафи султон Муҳаммад дастаи аскарони муҳофиз гузошта нашуда буд. Аҳолии он ҷо ҳам монанди аҳолии дигар ҷойҳои мамлакати султон ба дасти тақдир супурда шуда буданд. Маслиҳате ҳам, ки аз тарафи султон ба онҳо дода шуда буд, ҳамон «маслиҳат» буд, ки ӯ дар вақти гурези худ ба аҳолии сари роҳ дода буд. Ин «маслиҳат» ҳамин буд, ки мегуфт: «... Чораи кори худ созед ва барои худ гурезгоҳе ба даст оваред ... . Агар гурехта натавонед, таслим шавед!».

Аммо ҳокими Хучанд Темурмалик ба он гуна «маслиҳат» ва фармонҳои хоинона ва агар сабуктар карда гӯем, беномусона гӯш надод ва аз вақте, ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар паи мудофияи Ватан афтод.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ӯро маҷбур

мекард, ки то дар бадан ҷон ва рамаке дорад, вазифаи аз тарафи ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – ватан хоин ва оқи модар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуқтаро бо хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта, поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда намеомад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қахрамонона дар сафи ҷанги мудофиаи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастона, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофиаи ватан кӯшиш намояд.

Темурмалик барои иҷрои ин мақсади худ атрофи шаҳри Хучандро аз назар гузаронида, дар миёни дарёи Сир ҷазирае ёфт, ки дар он ҷо қалъае сохтан мумкин буд. Ӯ аз ҳама кор аввал мардуми Хучандро сафарбар карда, дар он ҷазира як қалъаи мустаҳкам бино намуданро сар кард.

Ҳарчанд шаҳри Хучанд қалъаи қадимии мустаҳкаме дошта бошад ҳам, назар ба фикри Темурмалик бо одами кам ба он қалъа таъя карда, дар муқобили чингизиён муддати дароз истодагарӣ намуда, ҷангидан мумкин набуд. Чунки онҳо бо аскарӣ бисёр қалъаи хушқиро дар муҳосираи саҳт мегирифтанд, бо манҷаниқҳои калон, ки ягона яроқи қалъагирӣ он замон буд шаҳр ва деворҳои вайро хароб мекарданд ва зарфҳои пурнефтро оташ зада ба шаҳр андохта, сӯхторҳо ба амал меоварданд.

Аммо қалъае, ки Темурмалик дар миёнаи об сохтан мехост, аз хавфи санги манҷаниқ ва оташи нефт дар амон буд. Зеро бинобар аз хушқӣ дур будани қалъаи обӣ, сангҳо ва зарфҳои пурнефт, ки аз канор андохта мешуданд, ба вай намерасиданд.

Дар вақте, ки хучандиён дар зери роҳбарии Темурмалик қалъаи обӣ месохтанд, ҳар рӯз аз сафи ҷанг хабарҳои бад-хабарҳои ноумедкунанда мерасид.

Аммо ҳеҷ кадоми ин гуна хабарҳо ба азму иродаи Темурмалик футур нарасонид. Балки ҳар хабаре, ки ӯ дар бораи ваҳшигарии чингизиён нисбат ба аҳоли, боғу бӯстонҳо ва киштзорҳо сӯхтани онҳо мешунид, оташи интиқомгирӣ ӯ ба ҷӯш омада, дар мудофиаи ватан ва авлоди вай собитқадамтар мегардид.

Темурмалик баъд аз тамом намудани сохтмони қалъа, он ҷоро бо озуқа ва аслиҳа пур кард. Хубтарин аслиҳаи ҷангии он

замон шамшер, ханчар, найза, табарзин ва камону тир буд, ки ҳамаи ин гуна яроқҳоро худи аҳолии Хучанд бо як суръат ва ғайрати ҷанговарона сохта ба қалъа мерасониданд.

2. ТАЙЁРИИ ҲАРБИИ ҶАНГОВАРОН

Темурмалик дар рӯзҳое, ки дар сохтани қалъа ва киштиҳо машғули мекард, барои расонидани ҷавонони ҷанговар ҳам тайёри меид. Ӯ дар интиҳоб ва расонидани ҷавонони ҷанговар мазмуни ин байтро барои худ дастур кард:

Пароканда лашкар наояд ба кор,

Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.

Темурмалик ба ин мулоҳиза аз ҷавонони Хучанд танҳо ҳазор нафарро интиҳоб кард, ки ҳар кадоми онҳо дар сиҳати бадан, дар қуввати дасту бозу ва дар матонати дилу ирода мумтози замони худ буданд.

Темурмалик ин ҷавонро аз як тараф таълими ҳарбӣ дода, ба онҳо яроқкорфармоиро омӯзад, аз тарафи дигар бо нутқҳои оташини худ ҳисси ватанпарварии онҳоро бедор ва зиёд мекард ва фоҷиаҳоеро, ки чингизиёни хунхори ваҳшӣ нисбат ба аҳолии ҷойҳои ишғолкардаашон ба вучуд оварда буданд, ба ҷавонон нақл карда, дили онҳоро нисбат ба душмани разил бо оташи ғазаб ва нафрат шӯълавар мекард.

Темурмалик чунон, ки сарфармондеҳ, саринженер ва сарташвиқотчи ҷанги Хучанд буд, инчунин ӯ сармуаллими ҳарбӣ ҳам буд, ки ҳамаи он ҳазор ҷавонро шахсан худаш таълим меод...

Темурмалик, ба замми ин, ки лашкаркаши донишманди замони худ буд, дар кор фармудани яроқҳои ҳарбии он замон ҳам маҳорати фавқуллодда дошт. Хусусан, дар тирандозӣ чунин иқтидори комил дошт, ки дар ҳеч ҷо ва аз ҳеч нишона тирӣ ӯ хато намехӯрд.

Ҳар ҷанговаре, ки саҳтгарини камонҳоро кашада тавонад, «кодирандоз» ва тираш ҳеч хато нахӯрад, «қадарандоз» меғуфтанд. Ба ин маънӣ Темурмалик ҳам кодирандоз ва ҳам қадарандоз буд.

Темурмалик ҷанговарони ҷавони худро ҳам бо таълиму тарбияи ҳарбӣ ва бо варзиши тирандозӣ қариб ба дараҷаи кодирандозӣ ва қадарандозӣ расонид.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро султон Муҳаммад дар ҷимояи Хучанд иштирок накард?*
2. *Темурмалик барои ҷимояи шаҳр чӣ корхоро анҷом дод?*
3. *Чаро Темурмалик танҳо ҳазор нафар ҷавонро иштихоб кард?*
4. *«Қодирандоз» ва «қадарандоз» чӣ маъно доранд?*
5. *Матнро хонед ва мазмунашро нақл намоед.*

3. ХУЧУМИ ЧИНГИЗИЁН БА ХУЧАНД ВА ЧАНГ ДАР БОЛОИ ИН ШАҲР, «ФИЛ» ВА «ТИЛИСМ»

Воқеан ба тарафи Хучанд ҳаракат кардани чингизиён ба ин тариқа рӯй дода буд: Чингизхон дар соли 615 (1219) тайёрии дуруст дида, ғайр аз он қисмҳои аскарӣ, ки дар сарҳади Хитой ва маркази Мугулистон гузошта буд, бақияи тамоми лашкариёни худро бо худ гирифта ба қасди поймол кардани Мовароуннаҳр, Хоразм ва Хуросон ба роҳ баромад ва дар аснои роҳ Арслонхон, Айдикут ва сойири қавмҳои кўчманчи турк, ки ба ӯ тобеъ шуда буданд, ба лашкари ӯ пайвастанд.

Чингизхон ба Ўтрор, ки шаҳри сарҳади мамлакати султон Муҳаммад буд, расида, ду писари худ – Ўктой ва Чиготойро бо лашкари гарон ба муҳосираи Ўтрор амр фармуд, писари дигари худ Ҷуҷиро фармуд, ки бо кўшуни худ дашту биёбонҳои он давру пешро гардиш карда роҳхоро забт ва нигоҳдорӣ намояд, то ки хоразмиён ба лашкариёни ӯ ҳучуми ногаҳонӣ наоваранд ва шабохун назананд. Ҷ Улоқнӯён ва Мангубуқоро бо панҷ ҳазор кас ба тарафи Банокат ва Хучанд фиристода худаш ба тарафи Бухоро ҳаракат кард.

Чун Улоқнӯён ба Банокат расид, ҳокими он ҷо Ялангумалик бо қавми қоникӣ, ки нўкарони ӯ буданд ва аҳолии шаҳр се рӯз дар муҳосира буданд. Аммо Ялангумалик дар муқобили чингизиён истодагарӣ карданро лозим надониста, барои “ҳалос кардани ҷони худ” дар рӯзи чорум бо нўкарони худ аз шаҳр баромада ба Улоқнӯён таслим шуд ва дарвозаҳои шаҳрро ба рӯи мугулон кушода гузошт.

Улоқнӯён бар хилофи умеди Ялангумалик ва ваъдаи худ дар навбати аввал ўро бо тамоми нўкаронаш аз дами тег ва неши тир гузаронид, баъд аз он аҳолии шаҳрро берун бароварда, дар майдоне гун кард ва аз байни онҳо ҷавонон ва хунармандонро ҷудо карда гирифта, бақияи онҳоро тамоман қатли ом кард ва шаҳрро баъд аз тороч кардан сўхта ба замин яксон намуд.

Улоқнӯён баъд аз тамои кардани кори Банокат асирони банокатӣ – ҷавонон ва ҳунармандонро ба номи ҳашарӣ пеш андохта ба ҷониби Хучанд раҳсипор шуд. Асирони пиёда ва гурусна дар зери теги бараҳнаи саворони чингизи хунрез пеш медавиданд. Аз асирон ҳар касе, ки аз гуруснагӣ ва мондагӣ, ё ин ки аз беморӣ аз рафтор бозмемонд, ҷаллодони хунхор бо найза ва шамшер ўро кушта реза-реза карда партофта мерафтанд.

Аммо Хучанд, ки дар зери роҳбарияти фарзанди содиқи худ Темурмалик ба мудофия тайёр шуда буд, Улоқнӯёнро монанди Банокат пешвоз нагирифт: Темурмалик наздик расидани чингизиёнро шунида, аз дувоздаҳ киштии сарпӯшидаи худ шаш киштиро ба сафар тайёр кард, намадҳои болопӯши киштиҳоро дар об тар карда, ҳар қабати онҳоро бо қабати дигар болои ҳам часпонида, ба бом ва девораи киштиҳо кашида, рӯи онҳоро ҳам бо як қабат лойи саҳти гафс андовонид ва ҷавонони тирандозро ба пешни даричаҳои тирандозии сипардори киштӣ шинонида ба пешвози душмани хунхор тайёр шуд.

Вақте ки Улоқнӯён ба канори оби Хучанд – дарёи Сир расида барои худ гузаргоҳ мечуст, он шаш киштӣ ба канор наздик омада, душманро дар зери тирборон гирифтанд. Тирҳои пӯлодпайкони синашикоф аз камонҳои ҷавонони тоҷики кодирандоз ҷафта аз даричаҳои киштӣ баромада монанди уқобони тезнохун, аммо бо суръати барқ дар ҳаво парвоз мекарданд ва беҳато ба сина, шикам ва рӯи ҷаҳми мугулон зада ҷок-ҷок мегардонданд.

Улоқнӯён, ки аз он пеш он гуна чизҳоро надида буд, дар аввали кор саросема шуда монд. Ў ҳарчанд диққат мекард, бар рӯи об аз бани одам касеро намедид, ў ҳамин қадарро медид, ки чизҳои калони сиёҳчаранг дар об ҳаракат мекунанд ва аз ҳар тарафи онҳо тирҳо баромада омада нӯкарони ўро ба ҳуни худашон огушта мегардонанд. Ў баъд аз андешан бисёр гумон кард, ки бояд онҳо филҳои султон Муҳаммад бошанд. Зеро ў шунида буд, ки султон ҳайвонҳои кавиҳайкали ҷангӣ дорад, ки онҳоро фил меноманд ва бист занҷир аз он филҳоро дар Самарқанд барои муҳофизати он шаҳр гузоштааст ва бо ин мулоҳиза ў ба дили худ гузаронид, ки аҷаб нест ҷанде аз он ҳайвонҳоро ба Хучанд ҳам фиристода бошад. Ў бо ин гумон нӯкарони худро фармуд, ки он чизҳоро ба зери тирборони саҳт бигиранд.

Мугулон, ки дар тирандозӣ машхури ҷаҳон шуда буданд, бо як ғазаби ваҳшиёна киштиҳоро дар зери борони тир гирифтанд.

Тирҳо ҳам бехато ба кишти бармехурданд ва ба ҷои расидаашон то сӯфур фуру рафта халида мемонданд. Аммо ба киштиҳо, ки ба гумони мугулон филҳо буданд, таъсире намекарданд. Ва ҳол он, ки назар ба шунидани Улоқнӯён захми бисёр филҳоро ҳам аз по меафтанд ва ҳеч набошад аз сафи ҷанг мегурезанд. Ин «филҳо» бошанд бо вучуди ин ҳама тир хурдан бо ҳамон суръату ғайрати аввалӣ дар ҳаракат буда, дар ҳар ҷо, ки гуруҳи серодами мугулонро меиданд, ҳамон ҷоро тирборон менамуданд ва тирҳояшон ҳам бехато муғулкуши мекарданд. Аммо тирҳои мугулон ба киштинишинон, ки пеши даричаҳои сипардор нишаста тир меандохтанд, ҳеч зарар расонида наметавонист.

Дар охири рӯз киштиҳо ба сабаби бар баданашон бисёр халида мондани тирҳои мугулон шакли ҷайраҳосро гирифтанд, ки ба ҳучум тайёр шуда истода дукҳои бадани худро барҳезонда бошанд ва монанди ҷайраи ҳучумкунанда босуръат ҳаракат карда, босуръат тир меандохтанд.

Улоқнӯён дар охир ба ин фикр омад, ки бояд ин чизро фил ва ё ягон ҷондори дигар набошанд, зеро агар ҷондор мебуданд, каме ҳам бошад аз тирборони мо зарар меиданд, балки инҳо бояд тилисме бошанд, ки тоҷикони Хучанд дар муқобили мо баста бошанд.

Улоқнӯён монанди мугулони онвақта ба сеҳру ҷоду ва тилисм боварӣ дошт ва инро ҳам шунида буд, ки тоҷикон мохиртарини ҷодугарон ва тилисmbандони дунёанд. Ў баъд аз ба ин ҳаёл омадан бисёр маънос шуд. Зеро назар ба ақидан вай ба муқобили сеҳру ҷоду ва тилисм дасти одамони оддӣ ва яроқи онҳо ҳеч кор карда наметавонист.

Шаб омад. Улоқнӯён дар ҳолате, ки як қисми аскаронаш кушта ва хаста шуда буданд ва ҳудаш дар фикри «тилисмҳо» дар зер бори андешаву алам монда буд, аз канори об дуртар – дар ҷое, ки тири дарёгардони Темурмалик ба он ҷо намерасид, рафта манзил кард. Темурмалик ҳам бо киштиҳои худ аз сафи ҷанг ба пеши қалъаи оби худ баргашт. Ҷавонони киштисаворро ҳӯрок ва осоиш дод ва устоҳоро фармуд, ки киштиҳои имрӯз ба ҷанг иштироккардари таъмир ва ислоҳ намоянд ва шаш киштии он рӯз ба ҷанг набаромадаро фармон дод, ки ба сафар тайёр шаванд.

Темурмалик баъд аз анҷом додани корҳои қалъаи обӣ ва киштиҳои ҳудаш ба заврақи нишаста, ба тарафи шаҳри Хучанд

аз об баромад ва ба қалъаи хушкӣ рафт. Мардуми шаҳр ва деҳоти атрофро, ки ба қалъаи хушкӣ ғун шуда буданд, ба мудофияи шаҳр таъкид намуд ва ба онҳо тавсия кард, ки ба ҳеч ҳиллаву найранг ва ба тарсоннишу таҳдид таслим нашавад ва оқибати таслимшудагонро пешни назар оварда то чон дар бадан доранд, худро ниғаҳдори кунанд.

Темурмалик вақте ба қалъаи обӣ баргашта омад, ки шаб аз нима гузашта буд. Ӯ як қисм ҷавононро, ки рӯзи гузашта дар ҷанг иштирок накарда буданд, бо шамшерҳо, шофҳо, ханҷарҳо, найзаҳо, гурзҳо ва табарзинҳо мусаллаҳ карда, ба киштиҳое, ки он рӯз дар эҳтиёт монда буданд, савор кард ва ҳудаш дар киштии пешгард нишаста дар торикии шаб ба сафар баромад. Ӯ киштиҳоро дар канор лангар андохта, ду нафар ҷавонони хушёрӣ пиёдагардро ба хушкӣ фароварда фармуд, ки ба лашкаргоҳи мугулон рафта аз аҳволи онҳо хабар биёранд.

Ин ду нафар ҷавони бодпой ба тарафи мақсад рафта ба зудӣ баргашта омаданд. Назар ба қавли онҳо мугулон монанди мурдаҳо хобида буданд ва посбонони дар гирди лашкаргоҳ гузошташон ҳам аз мондагии рӯзи гузашта ва бедорхобии шабона ба танг омада дар пинак рафта буданд.

Темурмалик фурсатро ғанимат шумурда, дар ҳар қадам кишти ба қадри даркорӣ посбон гузошта, ҳудаш бо ҷавонони зубдан ҷанговари коромӯхта ба хушкӣ фаромад ва бо роҳнишондиҳии он ду ҷавон, ки аз ўрдуи душман хабар оварда буданд, бо пасхамиҳо, ҷариҳо ва ҷўйҳо роҳи лашкаргоҳи Улоқнўёнро пеш гирифт. Чун ба мақсад наздик расид, фармон дод, ки якбора ба ўрдугоҳи душман ҳучум оварда, аввал посбононро куштанд ва дар миёнаи қўшун даромада, лашкаргоҳро зеру забар карданд.

Ҳучуми ногаҳонии шабона – шабохун муваффақиятнок баромад. То вақте, ки мугулон аз хоб бедор шуда хушёр шаванд ва ба ҷанг тайёр гарданд, қисми муҳими онҳо кушта ва хаста шуданд ва Темурмалик баъд аз ба ҷанг тайёр шудани мугулон бо ҷангҳои мудофиягӣ оҳиста-оҳиста ақиб гашта, худро ба канор кашид ва ҷанговарони худро дар киштиҳои «зирехпӯш» шинонда фармуд, ки дар пешни даричаҳои сипардор нишаста чингизиёнро, ки ба канор наздик омада буданд, тирборон кунанд.

Улоқнўён дар ин тирборон ҳам талафот дода маҷбур шуд, ки ақиб гардад, лекин дар натиҷаи ин воқеа ӯ фаҳмид, ки он чизҳое,

ки бар рӯи об сайр карда нӯкарони уро тирборон мекардаанд, на фил будаанду на тилисму чоду, балки қалъаҳои дарёгард – киштиҳои болопӯшида будаанд, ки онҳоро Темурмалики қаҳрамон ва донишманд эҷод карда будааст.

Ба Улоқнӯён пай дар пай мадад меомад, дастаҳои аскарини муғулон, ки дар роҳҳо ва деҳот барои беҳавф қардани пушту паҳлӯҳои ўрдуи чингизиён мегаштанд, баъд аз адои вазифаи асосиашон бо фармони Ҷучӣ асирони ҷавонро ҳамроҳи худ гирифта, ба пеши Улоқнӯён гун шудан гирифтанд. Ба ин тариқа дар пеши оби Хучанд саворони муғул ба бист ҳазор ва асирони ҳарбӣ, ки шаҳрӣ номида мешуданд, ба панҷоҳ ҳазор расиданд.

Бо вучуди ин Улоқнӯён ҳасорат намекард, ки ба қанор наздик омада, бо киштиҳои Темурмалик ҷанги рӯбарӯ кунад. У аскарони худро аз майдони тиррасии қанори об дуртар манзил дода, ба таҳияи асбоби киштишикан ва киштисӯз даромад: ў ба воситаи ҳунармандони асир чанд адад манҷаниқҳои қалон ва ҷарҳҳои нефтандоз созондан гирифт ва ҳам фармуд, ки зарфҳои ёфта, онҳоро бо нефт пур қардан гирифт.

Аммо Темурмалик дар ин муддат ором намеистод ва ҳар рӯз бо киштиҳои қанори дарёро сайр карда ҳар аспу одаме, ки аз муғулон дар майдони тиррас ва дар ҷарогоҳҳо ба назараш намоён мешуд, бо тирҳои синашикоф ба заминашон фарш мекард.

Дар ин гуна ҷангҳо муғулон бисёр талаф мешуда бошанд ҳам, бо мададҳои пай дар пай шумораи лашқаронашон кам намегардид, балки ҳар рӯз зиёд мешуд.

Улоқнӯён баъд аз тайёр шудани манҷаниқҳо ва ҷарҳҳои нефтандоз дар қанори об сарқубҳо бино кунонида асбобҳои сангандоз ва нефтандозро ба болон онҳо шинонид. Ҳарчанд дар рафти ин корҳо Темурмалик пай дар пай тирборон карда, ба кӯшуни ў зарарҳои намоён мерасонда бошад ҳам, сардори муғул бо талаф қардани бисёр нӯкарон ва асирон, ин корро пеш бурд.

Манҷаниқҳо ба қор даромаданд. Чингизиён бо ин асбоб бо сангҳои панҷпутӣ, даҳпутӣ, киштиҳои Темурмаликҳо сангборон қардан гирифтанд. Аммо ҳар санге, ки ба кишти мерасид, чунон, ки ба ҳуволи пурпахта расида бошад, ба намадҳои нарм бархӯрда, ба киштиҳо ҳеч осебе расонда натавониста ба об мегелид. Киштишинишон бошанд, дар пеши даричаҳои сипардор оромона нишаста тир меандохтанд ва тирҳоиашон беҳато муғулкушӣ мекарданд.

Ин ҷанги манҷаниқӣ барои Улоқнӯён бефоида ва пурзарар баромад ва бинобар ин ӯ чархҳои нефтандозиро босуръат ба қор даровард. Аммо муғулон ҳар зарфи пурнефтро, ки оташ зада ба болои киштиҳои Темурмалик меандохтанд, ба намадҳои тари пурлой бархӯрда, ҷоеро намесӯзонид ва азбаски бомҳои киштиҳои шервонилуш буданд, зарфи пурнефт дар он ҷо як сония ҳам қарор нагирифта ба рӯи об гелида мерафт ва нефти оташгирифта ба рӯи об қадре сӯхта хомӯш мегардид ва аз худ ба рӯи об мавҷҳои чиркине мегузошт. Аммо темурмаликиён ҳамчунон душманкушӣ мекарданд.

Ҷангҳои манҷаниқӣ ва чархӣ чандин рӯзҳо бар зарари чингизиён давом карданд. Дар ин миён Улоқнӯён ба Ҷуҷӣ хабар фиристода, аз вай мадад ва барои ба даст овардани Хучанд маслиҳат пурсид. Ҷуҷӣ аз аскар ва асир ба Улоқнӯён мадади нав фиристода ба ӯ маслиҳат ва таълимот дод, ки дарёро бо санг пур карда ба қалъаи обии Темурмалик роҳи хушкӣ созад.

Мувофиқи дастуруламали Ҷуҷӣ Улоқнӯён панҷоҳ ҳазор нафар асирро даҳ-даҳ ва сад-сад тақсим карда, ба болои ҳар гурӯҳ аз муғулони савор муваккал гузошт ва фармон дод, ки онҳо аз кӯҳ санг кашонанд.

Муғулон барои сангкашонӣ кӯҳеро, ки ба ҳамон муносибат номаш «Кӯҳи Муғул» шуда мондааст, интиҳоб карданд. Як қисми асирони ҳашариро ба сангбуррӣ ва сангқобӣ ва қисми дигарашонро ба сангкашонӣ қор фармуданд.

Чингизиён қувваи одамай ва вазни сангро ба ҳисоб нагирифта ҳар як санги калонро ба пушти ҳар асир, ки рост ояд, мегузоштанд. Ӯ маҷбур буд, ки он сангро ба як бардоштан аз кӯҳ то қанори об, ки бист километр зиёдтар масофа дошт, расонад. Саворони муғул бо шамшерҳои аз ғилоф кашида гурӯҳҳои сангкашононро меронданд ва ҳар асире, ки дар санг бардоштан ва роҳ рафтани сустӣ кунад, ё аз гуруснагӣ ва беморӣ аз пой монад, дар ҳамон ҷо кушта партофта мешуд. Дар ин шароит ҳар рӯз садҳо асирон аз сафи қор мебаромада бошанд ҳам чингизиён ҷои онҳоро бо асирони нави, ки Ҷуҷӣ мефиристод, пур карда қорро давом мекунониданд.

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пай дар

пай сари сангрзони мугулро ба ҷои сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва ўрдугоҳи мугулро парешон мекарданд.

Дар ҷангҳои оби Темурмалик ҳеч талафот намедода бошад ҳам, дар ҷангҳои шабохунӣ беталафот намегашт. Мугулон хоҳ дар ҷанги оби бошад, хоҳ дар ҳучумҳои шабохунии Темурмалик беандоза талафот медоданд. Аммо аз он ҷо, ки қувваи мугулон бисёр буд ва ҳар рӯз ба онҳо мадади нав мерасид, талафоти онҳо ҳис карда намешуд ва талафоти Темурмалик ҳарчанд кам бошад ҳам, ба назар намоён мегардид. Бо вучуди ин, Темурмалик бо шиддати аввала ва балки аз вай ҳам зиёдтар ҷангро давом мекунонид. Рӯз то рӯз зиёд шудани ҳисси интиқомгирии темурмаликиён нисбат ба чингизиён ва торафт шуълавартар шудани оташи газабу нафрат нисбат ба онҳо ҷои камии ҷисмонии темурмаликиёнро пур мекард.

Лекин аз даст рафтани шахри Хучанд ва қалъаи қадимии он ва қатли ом ёфтани аҳолии қори Темурмаликро душвор кард.

Пурсиш ва супориш

1. *Аз ин қисмат кадом лаҳзаҳо ба шумо писанд омад ва ҷаро?*
2. *Ҷаро ба киштиҳои аскарони Темурмалик тире найзаи сарбозони мугул таъсир намекарданд?*
3. *Мугулон барои ғалаба дар ин ҷанг кадом роҳу воситаҳоро истифода бурданд?*
4. *Ҷаро шумораи лашкари мугул бо вучуди он ки талафоти зиёд медоданд, кам намегардид?*
5. *Дар бораи таърихи шахри Хучанд чӣ медонед?*
6. *Аз харитаи шахри Хучанд, дарёи Сир ва Мугулистонро ёбед.*

4. ИШҒОЛ КАРДА ШУДАНИ ХУЧАНД, РОЛИ САВДОГАРОН ДАР ИШҒОЛҲОИ ЧИНГИЗИЁН. ҚАТЛИ ОМ КАРДА ШУДАНИ АҲОЛӢ.

Вақте ки қувваи Улоқнуён зиёд шуд, як қисми аскарони худро дар зери фармони Мангубуқо ба тарафи шахри Хучанд гузаронидан хост. Ў ба ин мақсад ҷандин сар гупсарҳо тайёр кард ва барои аз об гузаронидани аскарони гузаргоҳи Маҳрамро, ки аз назорати киштиҳои Темурмалик бисёр дур буд, интиҳоб кард. Ў фармуд, ки ҷандин амад (сал) сохта онҳоро ба

гупсарҳо пайваст карданд ва гупсарҳоро ба аспони зӯри оббур бастанд ва аспу одам ва яроқҳои худро бар рӯи амандҳо ҷой дода, шабона аз об ба тарафи чапи дарён Сир гузаштанд.

Чингизиён баъди аз об гузаштан тайёрии ҳарбӣ дида ба тарафи шаҳри Хучанд ҳаракат карданд. Дар роҳ деҳаҳо ва ҷоҳои аҳолинишин ҳама ҳолӣ буданд. Як қисми аҳолии он ҷоҳо ба шаҳр кӯчида ва қисми дигарашон ба кӯҳистон гурехта буданд. Аммо боғу бўстонҳо бо тоқҳои ангур ва дарахтони мевадор ва киштзорҳо бо ҳосилоти бисёрашон барқарор монда буданд. Муғулони ваҳшӣ ҳамаи ободӣ ва осори маданиятро, ки дар пеши роҳашон мебаромад, сӯхта ва вайрон карда пеш мерафтанд.

Вакте ки муғулон ба Қистакӯз расиданд, хабари аз об гузаштани онҳо ба шаҳри Хучанд расид. Аҳолии шаҳр, ки чанд вақт боз ҳуҷуми чингизиёро дар назар доштанд, ба сабаби ба шаҳр наздик омадани онҳо ҳеҷ саросема нашуда, «меҳмонони ноҳонда»-ро аз болои девори қалъа бо тирҳои паррони камон ва сангҳои манҷаниқ ва чархҳои сангпаррон пешвоз гирифтанд.

Шаҳр дар муҳосира монд, аммо азбаски қувваи калони муғулон ба муқобили Темурмалик ва қалъаи обии он банд буд, муҳосираи шаҳр он қадар саҳт нашуд. Аҳолии шаҳр ҳар рӯз аз болои шинакҳои қалъа бо сангу тир ва аз дарвозаҳо баромада дар майдон бо гурз, найза ва шамшер бар зидди чингизиён саҳт меҷангиданд. Шабҳо ба ўрдугоҳи душман шабохун мезаданд.

Аҳоли бо ҳамаи ҷангҳо аз деҳоте, ки ҳанӯз аз тарафи муғулҳо ишғол нашуда буданд, ба шаҳр озуқа мекашонданд ва бо Темурмалик ҳам алоқаи худро нигоҳ дошта, аз вай таълимот мегирифтанд ва ба вай бо озуқа ва аслиҳа мадад мерасониданд.

Ин ҷанги хунин хеле дер кашид, ба муғулон ҳар рӯз мадади нав мерасида бошад ҳам, бо ҷанг ишғол шудани шаҳр ба назарашон дур менамуд. Бинобар ин онҳо роҳи игвогариро, ки дар ишғол кардани шаҳрҳои дигар ба кор бурда буданд, дар ин ҷо ҳам пеш гирифтанд. Ин роҳ аз истифодаи савдогарони ҷосус буд.

Чандин сол пештар аз он, ки Чингизхон ба тарафи Мовароуннаҳр ба сафари ҳарбӣ барояд, бо савдогарони ин сарзаминҳо алоқаи худро маҳкам карда, ба корҳои тиҷоратии онҳо ёриҳои кулӣ мерасонид, молҳои онҳоро бо нархҳои баланд мехарид, ба онҳо пешақӣ нуқраи хом ва дигар чизҳои пурқиммат дода, молҳои махсусро супориш мекард.

Ҳатто ҳудаш ва шоҳзодагони вай ба тарзи фондашарик ҳам ба савдогарон камтар сармоя, пул ва мол дода онҳоро ба кор медароварданд.

Савдогарон, ки аз Чингизхон ин қадар ёрмандӣ медиданд, ҳавохоҳи ӯ шуда бо дилхоҳ ва ихтиёри худ дер боз ба манфиати ӯ ва бар зарари ватан ва ҳамватанони худ ба ӯ ҷосусӣ мекарданд. Дар вақти ҷанг бошад, ҳар қадоми онҳо ба шаҳри худ аз тарафи Чингиз вакил ва намоянда шуда мерафтанд ва ҳамшаҳриёни худро бо ташвиқ ва тарсонииш ва бо роҳи ҳар гуна игво аз ҷанг ва муқобилат боздошта, ба таслим шудан розӣ мекарданд.

Чингизхон аз савдогарони Мовароуннаҳр ва Туркистон ва танҳо дар сафари ҳарбии ба Мовароуннаҳр кардааш фоида бурд, ҳатто дар сафари Хитой ҳам аз он гуна савдогарон истифода кард. Чунончи, пеш аз ба мамлакати Хитой ҳучум карданиш Ҷаъфарихоча ном савдогарро ба он мамлакат элчӣ карда фиристода буд, ки барои лашкаркашии ӯ замина тайёр кунад.

Дар сафари Мовароуннаҳр ва Хуросон бошад, савдогарон мисли сиёҳгӯш, ки пешопеши ҳайвоноти даррандаи бузург рафта, барои онҳо сайд пайдо мекунад, пеш-пешӣ Чингиз гашта мардумро ба таслим шудан даъват мекарданд, то ки чингизӣни дарранда бе ҳеҷ ҷангу ҷидол гӯшти одамхӯрӣ кунанд ...

Ба Хучанд Аҳмади Хучандӣ фиристода шуд, ки ин одам аз савдогарони Хучанд буда, бо Чингизхон алоқан дерин дошт. Дар бораи муносибати Аҳмади Хучандӣ бо Чингизхон ҳуҷҷатҳои таърихӣ чунин мегӯянд: «... дар он омон, ки лашкариёни подшоҳи ҷаҳонгир Чингизхон саҳронишин буданд, пӯшокворӣ ва палосворӣ дар ўрдуи ӯ қаҳтӣ тамом дошт ва дар хариду фурӯши он чизҳо мановфеи бисёре ҳосил мешуд, бинобар ин Аҳмади Хучандӣ ва ду каси дигар аз бозоргонони Бухоро асвоб (либосҳо) ва карбос ва гайри золика аз амтиа (матӯъҳо), ки лоиқи қабоили муғул буд, ҷамъ оварда мутаваҷҷеҳи ўрдуи хон шуданд...».

Назар ба тафсилоте, ки ҳуҷҷати мазкур медиҳад, роҳдорони Чингиз матӯъҳои Хучандиро писандида ба хон тақдим мекунанд. Аммо Аҳмади Хучандӣ ба молҳои худ баҳои аз ҳад зиёд талаб мекунад. Хон аз ноинсофии Аҳмад ранҷида бухориёро металабад. Онҳо ихтиёри молҳояшонро ба хон воғузур мекунанд. Хон хурсанд шуда, ба молҳои онҳо аз умедашон зиёдтар қиммат

медихад. Баъд аз он бадмуомилағни Аҳмадро бахшида, ба молхон ӯ ҳам қиммати калон медихад.

Аз рафти воқеа маълум мешавад, ки Чингиз аз пулпарастии Аҳмад фонда бурда, ӯро ба доми худ кашид ва дар сафари Мовароуннаҳр дар қатори савдогарони пулпарастии дигар ӯро ҳам ба зарари ҳамватанонаш ба маъфияти худ қор фармуд.

Ҷосуси игвоғари чингизиён – Аҳмади Хучандӣ ба шаҳри Хучанд ба сифати як «ҳамватан» ба осонӣ даромад. Аммо аз он ҷо, ки оммаи аҳолии Хучанд бо ҷасорати табиӣ ва тарбияи Темурмалик дар мудоғии ватан тайёр буда, дар ин роҳ аз кушта шудан наметарсиданд, ӯ кори худро махфияна дар миёнаи савдогарони калон, ки ҳампешагони ӯ буданд ва дар миёнаи шайхону муллоён, ки ба ҳадя ва тӯхфаи сарватмандон вобаста буданд, пеш бурд.

Савдогарон, ки мисли Аҳмад ба фондаи тиҷоратии Муғулистон оби даҳонашон мерафт ва дар бадали як ҷуракарбос ба даст даромадани чанд болиш нуқраи хомро ба пеши назар меоварданд, ба таслим розӣ шуданд. Инчунин шайхон ва муллоён ҳам, аз як тараф, бо ташвиқоти Аҳмад аз инъому эҳсонии Чингизхон умедвор шуда ва аз тарафи дигар, валинеъматии худ – савдогарони калонро ҳаводорӣ карда, розӣ шуданд, ки шаҳрро ба муғулон супоранд.

Дар натиҷа ин гуруҳи ватанфурӯш бе он, ки ба аҳолии шаҳр хабар диҳанд, вакилони худро бо пешкашҳои лоиқ ба пеши сараскари муғул фиристода, дарвозаҳоро ба рӯи чингизиён бо дасти худ кушоданд.

Вақте ки шабона муғулон ба сари аҳолии шаҳр ногаҳонӣ рехтанд, халқи ватандӯст то ҷон доштанд, ҷангида дар майдони мубориза кушта шуданд ва онҳоро, ки ярок бардошта наметавонишанд, бо илтимоси намоёндагони таслимчӣ “амон дода” аз шаҳр бароварданд.

Лекин тақдири Хучанд ва аҳолии он аз тақдири Банокат ва аҳолии вай беҳтар нашуд: чингизиёни ваҳшӣ баъд аз тороч шаҳрро сӯхта ва вайрон карда ба замин яксон намуданд: аз байни аҳолии «амон дода» аз шаҳр бароварда шуда ҳунармандон ва ҷавононро ҷудо карда, боқимондаҳоро аз зану мард ва бемору пир то баҷагони ширхор аз дами теғи худ гузарониданд. Танҳо он чанд нафар савдогарони калон ва рӯҳониён бо як қабат

пӯшокии заруриашон бар болон тӯдаҳон хокистари шаҳр ва дар байни ҷасадҳои реза-резашудаи аҳолии шаҳр зинда монданд.

Фочиаи таслими шаҳри Хучанд ва қатли ом карда шудани аҳолии он барои Темурмалик як мусибати пурзӯри ногаҳонӣ шуд. Ӯ монанди шери захмхӯрда мегуррид, аммо ба захми худ мархам намеёфт; ӯ мисли баҳри дар талотумомада мешӯрид, аммо шӯридани вай ғайр аз дар изтироб андохтани ҳастии худаш ба вай фоидае намебахшид; ӯ ҳамчун наҳанги дар регзори беобафтада метапид, аммо ин тапиш ӯро аз гирдоби ҳаёт боз ҳам дуртар меафганд.

Темурмалик ғайр аз ба хоинон лаънат ва нафрат фиристодан ва рафиқони худро барои интиқомкашӣ аз душманони ғаддори хунхор ташвиқ карда, ба онҳо ҷасорат ва ғайрати тоза додан, барои худ воситаи тасаллии дигаре наёфт.

Темурмалик аз корҳои амалӣ дар роҳи интиқомкашӣ аз хоинони ватан ҳамин қадар карда тавонист, ки ба «баҳонаи музокираи таслими худ» Аҳмад ва чанде аз калоншавандагони таслимчиёно ба пеши худ ҷеғ зад ва худ бо ду-се нафар рафиқонаш, ки ба онҳо таълимоти махсус дода буд, ба канори об баромад. Вақте ки таслимчиён ба лаби об расиданд, Темурмалик бе он, ки бо онҳо гуфтугӯ кунад ва ба онҳо фурсати лабқушӣ ва яроқбардорӣ диҳад, бо табарзин ба сари Аҳмад хучум оварда, каллаи ӯро монанди ҷӯбқадуи хушк пора-пора кард ва ҷавонони ӯ ҳам ба дигарон ҳамла бурда, бо шамшери тез бадани онҳоро реза-реза намуданд.

Ҷавонон хоистанд, ки ҷасадҳои пошхӯрдаи хоинонро дар об андохта аз онҳо дар дунё асаре боқӣ нагузоранд. Аммо Темурмалик ба ин кор роҳ надод:

- Ҷасади мурдори ин палидон оби зулоли дарён ватани моро ҳаром мегардонад. Монед, ки гӯшти инҳоро шағолон, гургон ва мургони мурдорхӯр хӯрда, асари инҳоро аз рӯи замин нест кунанд! – гуфт.

Пурсиш ва супориш

- 1. Мақсади мугулон аз куштори мардуми шаҳри Хучанд дар чӣ буд?*
- 2. Ҷаро савдогарон ва рӯҳониён ба мугулон ҳамкорӣ карданд?*
- 3. Оё онҳоро хоини Ватан гуфтан равоист? Андешаатонро баён кунед.*

4. «... бо табарзин ба сари Аҳмад ҳуҷум оварда, каллаи ӯро монанди чўбқадуи хушк пора-пора кард ...». Дар ин ҷумла кадом санъати бадеӣ истифода шудааст? Ёбед ва онро маънидоҳ кунед.

5. САФАРИ ОБӢ, ДОМБУРРӢ

Баъд аз фочнаи Хучанд кори Темурмалик рӯз то рӯз душвор шудан гирифт: озуқа ва яроқи аслиҳа аз ҳеч ҷо ба ӯ намеомад, аз вачҳи шамшер, найза, гурз ва табарзин барин яроқҳо бисёр тангӣ нақашад ҳам тир, ки як чизи бисёр сарфшаванда ва яроқи умумии асосӣ буд, кам шудан гирифт; барои тирсозӣ чўб ва пару пайкон ҳам дар дасти ӯ кам монда буданд; дар ҷангҳои шабохунӣ ҷанговаронаш ҳам кам шудан гирифтанд. Муғулон бошанд торафт аскар ва ҳашари худро зиёд карда, кори дар об роҳи хушкӣ сохта ба қалъаи обӣ расондандро пеш мебуданд.

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеч ғоида надорад, пас ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунад, то ки дар ягон ҷои муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом гирад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда онҳоро барои сафар тайёр кунанд, ҳудаш ба қайқе савор шуда ба хушкӣ баромадани шуд.

Рафиқони Темурмалик аз ин ҳаракати ӯ дар шубҳа афтада дар дили худ гузарониданд, ки мабодо ӯ ба хушкӣ баромада худро яққаву танҳо ба ӯрдуи муғулон зада талаф нашавад ва ба ин мулоҳиза ба хушкӣ баромадани ӯро манъ карданд.

- Дар шаҳри сӯхта хокистаргардида ва аҳолиаш кушташуда акнун гуро ҷӣ мондааст? Агар дар паи зану фарзандат мерафта бошӣ, бояд донӣ, ки тақдирӣ онҳо ҳам аз тақдирӣ хешу табори мо ва ҳамаи мардуми шаҳри мо фарқ накардагист. Дар вақте ки мо ба ин мусибати ҷонгудоҷ сабр мекунем, дар суроғи бозмондагони худ рафтани ту ба шаъни ту муносиб нест, ки дар паи ҷустуҷӯи беғоида худро ба тахлука андозӣ. Ба ту лозим аст, ки зиндагии худро ниғаҳдорӣ карда, моро дар интиқомгири аз душманон сардорӣ кунӣ.

- Ман, - гуфт Темурмалик, - аз он вақт боз, ки ҷанг сар шудааст, ҳеч гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ кунонида, барои онҳо ғамхориҳои ҷудоғона накардаам. Ба

ин кори ман худи шумоён шоҳид ҳастед. Аммо маро дар хушкӣ як чизи дигари пурқиммат ҳаст, ки ман вайро аз ҳар чиз зиёдтар дӯст медорам. Ман меҳоҳам, ки як миқдори он чизро бо худ гирам, ки агар дар ғарибӣ афтам, вай барои мани аз ватан дурафтода тасаллои дили ҳичронзада мешавад.

- Агар ба ҳама ҳол ба хушкӣ баромадан хоҳӣ, чанде аз моёнро ҳамроҳи худ гир, ки дар тахлукаҳо ба ту ёрӣ расонем, - гуфт яке аз ҷанговарон.

- Дар сафарҳои пинҳонӣ ҳамеша аз чанд тан як тан камтаҳлукатар ва номаълумтар аст, - гуфт Темурмалик ва ба қаик савор шуда вайро ба тарафи хушкӣ ронда рафт.

Вақте ки ҷавонон фармоиши Темурмаликро ба амал оварда киштиҳоро барои сафар тайёр карда буданд, ӯ ҳам аз хушкӣ баргашта омад ва дар дасти ӯ ғайр аз як ҳалтачае, ки дар даруни вай будани як чизи андаке маълум мешуд, дигар чизе набуд. Вай дар он ҷо он ҳалтачаро дар як миёнбанд тугун карда, ба миёни худ баст ва либосҳои ҳарбиرو пӯшида бар сафар тайёр шуд.

Ҷанговарон, ки як қаик тиллову танга гирифта омадани Уро мунтазир буданд, бо дидани ин як ҳалтачаи назарногир дар тааҷҷуб афтоданд ва дар дили худ гузарониданд, ки шояд дар даруни ин ҳалтача алмос, ё сангҳои пурқиммати дигар бошад, ки ба як хирочи мамлакат меарзида бошад.

Ҷавонон дар ин хусус бисёртар тааҷҷуб мекарданд, ки аз он пеш Темурмалик ба молу чизи дунё муҳаббат нишон намедод. Ҳоло ба ӯ чӣ шудааст, ки якчанд сангчаро ин қадар эҳтиёт мекунад ва барои овардани вай худро дар тахлука меандозад? Дар ҳар ҳол бо вай дар бораи чӣ будани он чиз суҳан кушоданро муносиб надиданд.

Темурмалик ҷавонро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард, ҷой гирифта ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, охи ҷонқоҳе кашид ва худ ба худ мазмуни ин байтро суруд:

*Меравам 3-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,
Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!*

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёри шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бор мерафтанд. Мугулон баъд аз

сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дартохт шуданд, ки он сайди аз дом частаро ба даст дароранд. Саворони мугул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор баъд аз талафоти бисёр додан маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта аз дур назорат карда рафтаро барои худ мувофиқ ёфтанд.

Улоқнӯён ба Банокат – ба аскарони муҳофизи (гарнизони) мугул хабар фиристод, ки дар он ҷо дар роҳи киштиҳои Темурмалик занҷири гароне бикашанд, то ки киштиҳои вай ё дар он ҷо ба занҷир бархӯрда шиканад ва гарқ шаванд, ё ки аз роҳ бозмонда дар муҳосира афтанд.

Темурмалик роҳи худ давом меод. Вақте ки ӯ ба пеши Банокат расида дид, ки мугулон роҳашро занҷирбанд кардаанд, дар лаби ӯ табассуми истехзокоронае пайдо шуд ва дар дили худ: «агар роҳи сели ҷӯшон ва оташи хурӯшонро бастан мумкин мебуд, аҷаб набуд, ки мугулон роҳи маро баста тавонанд. Аммо ҷунон ки он дар дунё мумкин нест, ин ҳам имкон надорад» гуфт ва табарзини пӯлодини худро ба даст гирифта, дар пеши як даричаи киштӣ нишаст ва киштирононро фармуд ҳамон паҳлуи киштиро, ки ӯ дар он ҷо нишастааст, ба занҷир наздик баранд.

Киштӣ бо як паҳлу ба занҷир наздик расид. Даричаи киштӣ кушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4-5 рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури Офтоби шаъшаапоши нимрӯзӣ медурахшид, намоён шуд.

Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барқе, ки аз ҳаво мечаҳад, поин фаромад. Баъд аз дар об фуру рафтани занҷири кандашуда садои шараққоси бурида шудани вай ба гӯши мугулон, ки аз дур нигоҳ карда истода гарқ шудан ё ба муҳосира афтодани қаҳрамони пуртавононро нигарон буданд, расид ва дар паси садои занҷир садои кафи дасти чингизиён ҳам баланд гардид. Аммо маълум нашуд, ки онҳо ин кори мӯъҷизавори баҳодури номдорро бо қарсақзаниҳо таҳсин мекарданд, ё ин ки ба сабаби аз доми занҷирашон частани ин шери далер кафи афсӯс ба ҳам месуданд.

Киштиҳо бо низому тартибе, ки адмиралӣ худраси тоҷик – Темурмалик нишон меод, роҳи худро давом доданд. Чингизиён монанди девонағони занҷиргусиста саросемавор ба ҳар сӯ

медавиданд, аммо чуръат надоштанд, ки ба киштиҳо наздик оянд ва бо киштанишинон мардонавор мубориза намоянд.

Улоқнӯён барои хабардор кардан аз ин аҳвол ба пеши Чучӣ чопар фиристод. Чучӣ фармуд, ки саворони муғул дар ду тараф ва дуртар аз канор дар ҷойҳои пинҳон ва пасхам камин гиранд ва худро ба темурмаликиён ҳеҷ нишон надиханд. Ҳар гоҳ, ки Темурмалик аз об ба хушкӣ барояд, бо ӯ мубориза сар кунанд. Вақте, ки бо қувваи бисёр бо ӯ бичанганд, оқибат ё талаф мешаванд, ё дастгир ва ё асир.

Ин фармони Чучӣ ба амал омад. Дар назари киштанишинон то ҷоҳои дур ягон муғул ҳам намоён намешуд. Киштиҳо хеле поин дар қисми поёни дарёи Сир расида буданд. Темурмалик то охир бо ин роҳ сафар карда наметавонист, чунки охири ин роҳи обӣ ба кӯли Арал мерасид, ки атрофи вай дар дасти муғулон буд. Чун ӯ дид, ки дар он наздикиҳо аз душман хавфе нест, фармон дод, ки бору бунаҳ ва аспу аробахоро ба хушкӣ бароранд.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро сарбозон аз рафтори Темурмалик, ки ӯ ба хушкӣ танҳо рафтани буд, норизо шуданд?*
2. *Ба андешаи шумо Темурмалик аз хушкӣ чӣ гирифт? Лаъл, ёқут ё ки ягон чизи дигар?*
3. *Бо кадом мақсад Темурмалик ва ҷанговарони ӯ соҳили назди Хучандро тарк карданд?*
4. *Дар ин қисмат қорнамоиш Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?*
5. *Пас аз мутолиаи ин боб калимаҳои бароятон номафҳумро ҷудо карда, аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъни онҳоро ёбед ва ҳифз намоед.*
6. *Аз харита дарёи Сир ва баҳри Аралро ёбед.*
7. *Дар байти зер:*
Меравам з-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,
Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!
кадом санъати шеърӣ истифода шудааст?

6. ҶАНГ ДАР БИЁБОН ВА ТИРИ БЕПАЙҶОН

Темурмаликиён ҳамаи асбоб, аслиҳа ва озуқаю аспу аробаеро, ки дар киштиҳо доштанд, ба канори чапи дарёи Сир

бароварданд. Ҳамаи ашӯро ба аробаҳо бор карда, аробаҳоро ба аспҳо бастанд ва якчанд сар аспе, ки дар миёна буд, бо навбат ва дукаса савор шуда роҳи биёбонро пеш гирифтанд.

Дидбонони пинҳони чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷои биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дида, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаҳи худро пеш гузаронида, худаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил истод. Тирҳои ӯ монанди уқобоне, ки ногаҳонӣ парвоз карда ба гурӯҳи бумҳо ҳучум оварданд, ба тӯдаи душманон парвозкунон мерафтанд, ҳар тири ӯ беҳато одаме ё асперо ба замин мегелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида вазифаи қофиласолориро адо кард.

Ин аҳвол чандин бор такрор ёфт ва чандин рӯз давом кард. Дар охири муғулон бисёр шуда то талаф шудани як қисмашон истода меҷангиданд ва оқибат шикаст хӯрда пас мегаштанд. Дар ин ҷангҳо баъзе ҷанговарони Темурмалик ҳам кушта ва хаста шуданд.

Оқибат чингизиён бисёр шуда атрофи қофилаи Темурмаликро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаҳоро дар миён гирифта рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудои чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва худаш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Аспи Темурмалик дар миёнаи тӯдаи душманон даромад. «Шамшери дурӯя кори муғулонро якрӯя кардан гирифт», аспи омӯхтаи кордидаи ӯ ҳам душманкушӣ мекард; чарогноя шуда, худро бо тамоми вазниниаш ба болон муғулон мепартофт, лағад ҳавола мекард ва дандон мезад ва бо ҳар роҳе, ки донд ва тавонад, вай ҳам аз чингизиён интиқомӣ ҳамватанони худро мегирифт.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтан ва пароканда шудан маҷбур гардиданд. Темурмалик бо ҷанговарони худ сафари худро давом дод. Лекин муғулон ӯро

ба осуда сафар кардан роҳ намедоданд ва баъд аз ҳар ҷанг, ки нафаси худро рост мегирифтанд ва қувваи нав ба онҳо мерасид, таъкиб ва ҳучуми худро такрор мекарданд.

Дар ҳар кадоми ин ҷангҳо қувваи Темурмалик кам шудан мегирифт; ҷанговаронаш кушта ва хаста мешуданд, камонҳо шикаста, зехҳо канда шуда, дами шамшер ва табарзинҳо баргашта ва сипарҳо дарида мерафтанд. Оқибат рӯзе мугулон бо қувваи бисёр калон аз канори биёбон намоён гардиданд. Вақте ки Темурмалик сиёҳии душманҳоро дид ва шумораашонро тахмин кард, ҷанговарони худро пеши худ гирд оварда гуфт:

- Ҷавонони қаҳрамони ватандӯст! Имрӯз дар ин маърака бояд аз мо кам саломат монад. Чунки ин ҷанг дар шароите мегузарад, ки душман аз мо даҳ баробар зиёд аст, ҳам яроқи онҳо пурра ва аспҳошон бардам аст. Ва ҳол он, ки дар дасти мо яроқ қариб намондааст ва он чизе ҳам, ки боқӣ мондааст, шикаста, канда шуда ва дамаш баргаштааст. Ҳар касе, ки аз шумо ҷонаш барояш ширин бошад, ҳамин вақт аз байни мо дур шуда худро ба гӯшаи биёбон гирад, то ки дар вақти гармии ҷанг аз саф гурехта сабаби дилшикастагии дигарон нашавад. Дар ин ҷанг танҳо касе иштирок карда метавонад, ки нисбат ба душмани ваҳшии хунхор нафрату ғазаби бисёр дошта бошад, хори асириро ба худ ор дониста, ҷони худро ба кафи даст гирифта ва синаашро сипар карда, ба майдон даромада тавонад.

Ҷанговарон, ки ин суханони сардори худро шуниданд, ба ҷӯшу хурӯш омада, ба ӯ бо мазмуни байтҳои зерин ҷавоб доданд:

*Ҷаҳон то ҷаҳон аст гардандааст,
Бимирад агар шоҳ, агар бандааст.
Ба дунё намонда касе ҷовидон,
Наёбем мо ҳам зи мурдан амон.
Бимирем чун кому ноком мо,
Ҷамон беҳ, ки мирем бо ном мо!
Ба номи накӯ кушта гаштан ба ҷанг,
Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!
Бифармо, ки мо ҷонсупорӣ кунем,
Ба ҷанги ватан бар ту ёрӣ кунем!
Бифармо, ки мо дар сафи қорзор,
Барорем аз мағзи душман димор!*

*Бифармо, ки бо оташи ҷанг зуд,
Барорем аз ҷастии ҷасм дуд!
Ту фармон деҳу қаҳрамонӣ бубин,
Зи мо ҷондиҳӣ, ҷонситонӣ бубин!
Ба дарё фиристӣ агар баҳри ҷанг,
Зи тӯфон натарсем ҳамчун наҳанг.
Ба ҳар ҷо, ки ёбем хасми дурушт,
Салоҳ ар набошад, кушемаш ба мушт!
Ситонем мо хуни хеш аз адӯ,
Аз он пеш, ки хуни мо резад ў.
Чу кардем якчанд душман ҳалок,
Пас он гоҳ аз қишта гаштан чӣ бок?
Ки ин маргамон умри сонӣ диҳад,
Ҳаёти нави ҷовидонӣ диҳад.*

Чун Темурмалик аз ҷанговарони худ ин суханҳои қаҳрамононаро шунид, ба онҳо таҳсину офарин гуфта, ҳар кадомашонро як-як ба бағал кашида, сару рӯяшонро падарона бӯсид ва онҳоро, ки аз сад нафар зиёд набуданд, ба пеши бору бунаҳ пиёда дар саф рост кард ва худ ба аспи оҳурави шертавон савор шуда дар пеш истод.

Чун муғулон наздик расиданд, Темурмалик нафарони худро ба тирборон фармон дода, хулаш ба тарафи муғулон асп монда худро дар қалби душман зад. Ў бо ҳамлаҳои паёпай чингизиёро сар мезад, даст мебурид, по мешикаст ва сина медарид ва гурӯҳҳои дар гузештаи афтодаи онҳоро то пароканда шуда дур гардидан пеш мекард. Вақте ки қалби лашкари душманро торумор кард, паҳлуи рости чапро ҳам ба ҳамин ҳол овард.

Пиёдагардони Темурмалик қалъавор дар пеши бору бунаҳ саф кашида истода чингизиёро тирборон мекарданд ва тирҳои онҳо монанди ҷолан баҳорӣ, ки гиёҳҳоро хароб ва поймол кунад, душманро ба замин меҳобониданд.

Дар вақте ки қариб буд душман тамоман мағлуб ва пароканда шавад, аз як гӯшаи биёбон гурӯҳи нави саворони чингизиён пайдо шуда ба пушти сафи темурмаликиён тохт оварданд ва ду тараф ба ҳам омехта шуда, ба тарзи дасту гиребон ва бағал ба бағал бо ҳам мечангиданд.

Муғулон аз ҳама пештар бору бунаҳ Темурмаликро ба чанд аспу ароба, ки боқӣ монда буд, ба даст дароварда, бо посбонони

зӯрдаст ба ақибгоҳи дурдаст фиристонданд ва боқимондаҳошон то торикии шаб ҷангро давом кунониданд.

Вақте ки торикии ҳама ҷоро фуру гирифта дӯсту душманро аз якдигар фарқ карда намешудагӣ шуд, муғулони зиндамонда аз майдон баромада рафтанд ва Темурмалик ҳам, ки аспаш пайзада шуда ва худаш аз ҷанд ҷои баданаш захмдор шуда буд, пиёда аз майдони ҷанг баргашта ба қароргоҳи худ омада дид, ки дар он ҷо на бору буна мондааст ва на аспу одам.

Темурмалик бо синаи сӯзон ва дили бирён яккаву танҳо ҷанггоҳро давр мезад ва мурдаҳои ёрони бо ҷон баробари худро аз лошай муғулон ҷудо карда ба канорае баровард.

Дар ҳамин вақт ду нафар аз рафиқонаш, ки онҳо ҳам аз ҷанд ҷояшон захмдор шуда буданд, аз як канор пайдо шуда дар мурдагундорӣ ба ӯ ҳамроҳӣ карданд ва ҳамаи мурдаҳошонро дар он ҷо гӯрониданд.

Темурмалик бо ду рафиқи худ шабро дар он ҷо, дар пеши пуштаҳои куштаҳои муғулон гузаронид ва баъд аз рӯз сафед шудан аз ҷанггоҳ як халтача талқон ва ҷанд дона қурут ёфта, аз он чизҳо кути лоямуте карда, ҳар се нафар ба роҳ дароманданд. Лекин боз ба онҳо осуда сафар кардан муяссар нашуд ва ҳанӯз аз ҷанггоҳи дирӯза бисёр дур нарафта буданд, ки гурӯҳе аз саворони муғул ба онҳо расида ба таслим даъват карданд.

Темурмалик боз ба ҷанг даромад. Ин ҷанг бисёр дер нақашада бошад ҳам, муғули бисёре кушта гардид ва ду рафиқи Темурмалик ҳам талаф шуданд. Муғулони зиндамонда пас гаштанд. Темурмалик ҳам дар ҳолате, ки бо худ гайр аз як камону се тир, ки яке аз онҳо ҳам бепаёкон буд, яроқе ва чизе дигар надошт, ба роҳ даромад ва ҳанӯз бисёр роҳ нарафта ба паси худ нигоҳ карда дид, ки се нафар муғул аз думболаш омада истодаанд.

Темурмалик аз роҳ боз истода рӯй ба муғулон карда ва он тире бепаёкноро ба ҷиллаи камон гузошта ҷашми росте яке аз онҳоро нишон гирифта зеҳро кашиду сар дод.

Муғуле, ки ҷашмаш ба тире бепаёкони Темурмалик нишона шуда буд, «воҳ» гӯён ду дасташро ба рӯ кашид. Маълум буд, ки тире бепаёкони қаҳрамони пуртавон ба нишон расида, ҷашми ӯро баровардааст.

Темурмалик ду тире боқимондаро ба ҳаво баланд карда ба ду нафар муғули боқимонда нишон дода овоз дод:

- Ҳанӯз дар дасти ман ин ду тир ҳаст, ки барои тамои кардани кори ҳар ду шумо басанда аст. Лекин маро ҳайф меояд, ки инҳоро барои рехтани хуни мурдори шумо нобуд кунам. Беҳтар он аст, ки шумо ҷони худро ганимат шумурда аз дунболи ман баргардед ва ин ду тир ҳам дар дасти ман саломат монад.

Муғулон, ки «қодирандозӣ» ва «қадарандозии» ин диловарро борҳо озмуда буданд ва чашми ҳамроҳшон ба онҳо дарси ибрати нав дода буд, танбеҳи ӯро қабул карда, ба роҳи омадашон баргашта рафтанд ва Темурмалик ҳам ба тарафи Хоразм раҳсипор гардид, ки шояд аз он ҷо ба муқобили чингизиён муборизаи наве ташкил намояд.

Пурсиш ва супориш

- 1. Темурмалик ва ҷанговарони ӯ бо кадом усул дар биёбон ба муқобили муғулон ҷангиданд?*
- 2. Сабаби шикасти хӯрдани Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?*
- 3. Бо кадом мақсад Темурмалик ба ҷанговаронаш муроҷиат кард?*
- 4. Ҷавоби ҷанговарони Темурмаликро ифоданок хонед.*
- 5. «Темурмалик боз ба ҷанг даромад». Аз он аъзоҳои ҷумлаҳо муайян намоед.*

6. ТАНҲОГАРДӢ. ФОҶИАИ ХОРАЗМ. ТУРКОНҲОТУН. ДАР ШАҲРИ КАТ. ИНТИҚОМ

Темурмалик яккаву танҳо аз ҷангтоҳ бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада ба ҷоҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид. Аммо ҳаман он ҷоҳои собиқ обод аз биёбони холии беобу алаф бадтар шуда буданд; киштзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб карда шуда буданд; деҳаҳо ва роботҳо тамоиан сӯхта вайрон буданд. Дар тамои он ҷоҳо аз ҷинси одаи ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва ҷизе ба назар наменамуд. Аз нишонаи одаи танҳо ҷасадҳои сарбурида, синадариди, дасту по шикаста ва шикам ҷок кардашуда буданд, ки гӯшти онҳоро даррандагон ва паррандагони мурдорхӯр хӯрда буданд ва мехӯрданд. Маълум буд, ки онҳо асари панҷаҳои мурдори даррандагони хунхори чингизӣ буданд, ки аз худашон дар он сарзаминҳо нишона ва ёдгори гузошта буданд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва газобе, ки нисбат ба чингизиён дошт, сад чандон

зиёдтар шуда буд. Аммо чӣ чора, ки роҳи интиқомгириро намеёфт ва аз ин сабаб дарун-дарун месӯхт.

Ў дар ҳолате, ки дилаш бо оташи ғазаб шӯълавар шуда буд, ба сӯи пойтахти Хоразм, ки дар он вақтҳо пойтахти Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам он ҷо буд, равон шуд, ки шояд аз он ҷо барои дили худ тасаллое ёбад. Аммо дар наздикии шаҳри Урганҷ ба майдоне расид, ки дар он ҷо садҳо ҳазор ҷасадҳои мардон, занон ва кӯдакони кушташуда ба ҳам омехта ва болон ҳам хобида буданд. Дар миёни кушташудагон ҷасадҳои баъзе занон менамуд, ки шиками онҳоро ҷок карда, тифли норасашонро бароварда, сар бурида дар канорашон гузошта буданд.

Темурмалик дигар тоқати дидани ин фоҷиагоҳ надошт ва дастҳои худро дар пеши чашм кашида ба шаҳр рафт. Аммо аз он шаҳри азиме, ки ӯ вайро чандин моҳ пеш аз ин дида буд, нишонае наменамуд: қасрҳо, кӯшкҳо, кохҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. Чингизиёни ваҳшӣ барои тамоман нест кардани осори маданият баъд аз вайрон кардан об сар дода буданд, ки ҷои шаҳри пештара монанди талобе ба назар менамуд.

Темурмалик аз даҳшати ин манзараи ваҳшатангез дар ҳайрат афтода, чашмони худро мемолид ва муайян карда наметавонист, ки оё ин манзарае, ки мебинад, як хоби ҳавлноки даҳшатоваре аст ё он шаҳри ободе, ки пеш аз ин дидани вай ба ҳаёлаш меояд, дар воқеъ ҳақиқат надоштааст ва дар ҳақиқат вай ҳаёле будааст, ки дар хоб ба сурати шаҳр ба назараш намуда будааст?

Темурмалик бешуурона ҳаракат карда, ба лаби дарёи Аму рафт ва дар лаби об нишаста, сару тани худро бо оби равони сард шустушӯ кард, ки қадре хунаш сард шуда, дилаш аз ҳаяҷон ва рағу паяш аз изтироб ором ёбад.

Ў баъд аз шустушӯ беҳаёлона ба ҳар тараф нигоҳ мекард, ки дар каноре, аз ҷои нишастааш дуртар ба рӯи реги обоварда ҷасади як одам ба назараш вохӯрд. Ў дар аввал он ҷасадро яке аз мурдагон гумон кард. Аммо баъд аз андаке ҷасад чунбид. Темурмалик донист, ки он ҷасад ҳанӯз зинда будааст ва аз ҷояш хеста ба пеши вай рафт. Дар ҳақиқат вай ҷон дошт, аммо қуввате надошт, ки аз ҷояш хезад ва ё гап занад.

Темурмалик донист, ки ин одам гурусна аст. Ӯро бардошта

ба хушкӣ баровард ва аз хӯроки эҳтиётӣ худ як каф талқонро ба об омехта атола карда дар даҳони он кас рехт. Баъд аз соате «мурда» зинда шуда хеста нишаст ва қуввати гуфтор пайдо карда саргузашти худро ҳикоя кард.

Назар ба ҳикояи ӯ, султон Муҳаммад Хоразмшоҳ баъд аз гурехтанаш аз Самарқанд аз роҳ ба модараш Турконхотун, ки дар Хоразм буд мактубе фиристода фармудааст, ки ӯ аҳли ҳарам, ҳазина ва дигар чизҳои пурбаҳоро бардошта ба Мозандарон равад.

Турконхотун аз ин мактуб ва фармон ҳис кардааст, ки писараш аз чингизиён гурехтааст ва ӯ дар дили худ гумон кардааст, ки «акнун аҷаб нест аҳли дарбор ба писараш исён кунанд ва каси дигарро ба подшоҳӣ бардоранд». Бинобар ин ӯ қасонеро, ки эҳтимоли исён кардан ё қобилияти подшоҳ шудан доштаанд ва умуман қасонеро, ки мансуб ба қабилаи ҳуди Турконхотун набуданд, ба пою гарданашон сангҳои гарон баста дар оби Аму ғарқ кунонидааст.

Ин одам ҳам яке аз он бадбахтон будааст, ки аз хушбахтӣ обварзӣ ва оббозиро медонистааст ва бандҳои дар гардану по басташудаи ӯ ҳам сусттар будаанд, ки дар зерини об онҳоро кушода ва сангҳоро аз худ дур карда тавонистааст. Баъд аз бар рӯи об баромадан чандин рӯз дар об ва дар қазираҳо байни об мондааст ва дар охир худро ба ин канор кашидааст, лекин аз беҳолӣ дар ин ҷо афтада мондааст.

Темурмалик бо шунидани ин ҳикояти пурваҳшоният султон Муҳаммад ва модари ӯ Турконхотунро дар қатори чингизиён гузошта, ба ҳамаи онҳо лаънат ва нафрат фиристод ва баъд аз нигоҳубин карда ба қувват овардани ин одам ӯро ҳамроҳи худ гирифта ба роҳ даромад, ки шояд дар ягон ҷой қоре карда тавонад.

Роҳи ин ду рафиқ аз болои ҳамон кушишхона буд, ки Темурмалик аз дидани он манзараи пурфочиа бетокат шуда буд. Вақте ки рафиқи нави Темурмалик он манзараро дид, сайҳан ҷонкоҳе кашида ба рӯ афтад ва хомӯш шуд.

Темурмалик андаке об ёфта ба рӯи он кас зад, дасту пой ва шонаву бозухояшро молиш дод. Аммо он одам асари ҳаёт нишон наметод – ӯ дилкаф шуда мурда буд.

Темурмалик аз ваҳшати дар Хоразм пайдошуда дар даҳшат афтада, бе он, ки ба кучо рафтани худро муайян карда тавонад,

монанди сарсариёни яккаву танҳо ба роҳ даромад ва дар роҳи худ ба шаҳри Кат рост омад, ки атрофи ин шаҳр ҳам пур аз мурдаҳои лухсида ва пӯсида буд, боғу бӯстонҳо хароб ва биноҳо вайрон шуда буданд. Дар ин ҷо ҳам аз авлоди одам касе ба назар наменамуд. Танҳо дар як бинои нимхаробаи ҳокимнишини ин шаҳр дастаи қаровулони мугул бо як шаҳна ҷойгир шуда буданд.

Темурмалик дар фикри интиқомгирӣ афтада, ба гӯшаи вайронае худро кашида бе он, ки ҳаракате кунад ва садое барорад, то шаб дар он ҷо хобид ва баъд аз он ки сиёҳии шаб олафро фуру гирифт, ӯ аз ҷои пинҳоншудааш баромада, охиста-охиста ба бошишгоҳи мугулон рафт ва дар он ҷо камингоҳе ёфта, дар вай хазид, душманонро ба зери чашми худ гирифта, нигарони ғурсат шуд.

Мугулон як гӯсфандро хафа – бугӣ карда куштанд ва баъд аз пӯст канда тоза намудан вайро бар болои тӯдаи оташе гузошта хомсӯз ва нимбирён карданд. Аз хумҳое, ки аз шаробхонаи ҳокими пештараи он ҷо ганимат афтада буд, ба корсонҳо – табақҳои чӯбин шароб рехта, ҷунон ки кимиз менӯшида бошанд, пай дар пай нӯшидан гирифтанд. Гӯсфанди хомсӯз бар сархушҳо ба ҷон газак-нуқл хизмат мекард.

Мугулон аз бисёр нӯшидани шароби ангурии пурзӯр дар андак вақт маст гардиданд ва яке аз паси дигаре афтада, ҳамагӣ дар хоби мастӣ гунуданд.

Темурмаликро вақти кор расид: ӯ ҳамаи он чингизиёнро ба ҳобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнаҳезанд. Баъд аз он аз байни аспоне, ки дар он ҷо дар ихтиёри мугулон буд, як аспи туркмани оҳусурини гарданқозро ҷудо карда гирифт ва аз яроқҳои онҳо ҳам табарзин, шамшер ва камону тир барин аслиҳаҳоро ба қадри даркорӣ ва барои эҳтиёт як қадар хӯроқворӣ ва гӯшти хомсӯз гирифта аспро савор шуда ба роҳ даромад.

Пурсиш ва супориш

- 1. Мақсади мугулҳо аз тамоман хароб намудани Хоразм чӣ буд?*
- 2. Кирдору рафтори Турконхотунро шарҳ диҳед. Муносибати худро нисбати чунин ашхос баён намоед.*
- 3. Чаро ҳамсафари Темурмалик аз дидани Хоразми ваҳшатсаро якбора ҷон дод?*
- 4. Ҷумлаи «Темурмаликро вақти кор расид, ӯ ҳамаи он чингизиёнро ба ҳобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнаҳезанд»-ро шарҳ диҳед.*

8. СҶҲБАТ БО СУЛТОН МУҲАММАД. ҲАМРОҲӢ БА ҶАЛОЛИДДИН

Темурмалик аз шаҳри Кат баромада рост ба Нишопур рафт, ки султон Муҳаммад аз Самарканд гурехта омада, дар он ҷо маҷлиси айшу тараб барпо карда буд. Назар ба нишондодҳои баъзе асарҳои таърихӣ, «султон Муҳаммад дар моҳи сафари соли 617 (1220) ба Нишопур даромада, масолеҳи мамлакат (салоҳи ҳоли мамлакат)-ро пушти по зада, рӯй ба нишот ва айш овард ... ба нӯшидани косоти (косоҳои) молломол даромад ва асҳоби лавҳу тараб (аҳли бозӣ ва хушвақтӣ) дар хидмати ӯ гирд омада, надим ва мушири ӯ (ҳамсӯҳбат ва соҳибмашварати ӯ) шуданд...».

Темурмалик ба пеши султон даромад, аз саргузашти худ ва аҳволи мамлакат ба ӯ хикояҳо кард ва дар охир дар роҳи мудофияи мамлакат фикри худро ба ӯ баён намуд.

Султон Муҳаммад бо шунидани ҳар сухани Темурмалик гӯё ки аз худ дафъи малол мекарда бошад, соғарҳои паёпай мебардошт ва дар охир мастии султон ба дараҷае расид, ки суханони Темурмаликро нафаҳмида дар ҷавоби вай «ҳо-ҳо», «оре, бале» мегуфт ва баъд аз шунидани фикри Темурмалик дар бораи мудофияи мамлакат ба ҷон ҷавоб ин рӯбино хонд:

*Айёми гул асту бас намонад, май хӯр!
Гул худ чӣ ки то нафас намонад, май хӯр!
Аз даври фалак дар ин работи вайрон,
Бас зуд, на дер, кас намонад, май хӯр!*

Темурмалик ҳам дар ҷавоби ӯ ин рӯбино хонд:

*Шоҳо, зи ман гарон чӣ бар хоҳад хост?
В-аз мастии бекарон чӣ бар хоҳад хост?
Шаҳ масту ҷаҳон харобу душман пасу неш!
Пайдост, ки з-ин миён чӣ бар хоҳад хост?*

Ва аз маҷлиси ӯ бо ҳазор андӯху алам баромад. Аҳволи султон ва сӯҳбати вай ба Темурмалик аз ваҳшонияти чингизиён ҳам бадтар таъсир кард. Чунки ӯ ҳар ваҳшигарии чингизиёнро, ки мегид, дар ғазаб шуда ва ба гайрат омада, дар роҳи интиқомгирӣ аз душман устувортар мегардид. Аммо ин аҳволи султон ӯро ба навмедӣ ва маъюсӣ андохт, ки ин вазъият барои ӯ марги муфти бехунбаҳо буд.

Бо вучуди ин Темурмалик бо бузургони аҳли дарбор вохӯрда, ба ҳар кадомашон дар бораи муқобилат кардан ба душмани хунхори гаддор фикри худро гуфт. Аммо аз ҳеч кас ҷавоби мувофиқа нашунид ва дар охир ба пешни вазир рафт, ки дар ҳар кори мамлакат баъд аз султон ӯ ҷавобгар буд ва ба вай фикри худ ва аҳволи мамлакатро нақл карда дар охири суханаш гуфт:

- Аммо намедонам, чӣ ҳол пеш омадааст, ки на подшоҳ ба аҳволи парешони халқ назар меандозаду на амирон ва вазирон?

Вазир дар ҷавоб гуфт:

- Ҳар чизе, ки ту мегӯӣ, тамоман дуруст ва рост аст. Аммо ман ҳам дар пешни арбоби хирад ва тамиз маъзурам. Зеро ман ба вазифаи қавводагӣ (даллагӣ) ва дар тартиб додани маҷлисҳои базму тараб чунон машгулам, ки ба танзими асбоби аслиҳаи мардонагӣ пардохтан наметавонам. Чанд рӯз аст султон ба ман фармон додааст, ки барои якчанд қонин созанда либос ва асбоби зиннат тартиб диҳам ва то онҳо мукамал нашаванд, ба ҳеч кори дигар машғул нагардам.

Темурмалик азбаски дар дарбори султон Муҳаммад ҳеч ҷои умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андӯху алам ва ҳасрату гам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мидид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода ба душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вағарна бе ҳеч муқобилат ба ҷанг таслим шуданро ба аҳолӣ амр кардааст. Дар ин миён ӯ шунид, ки писари султон Муҳаммад – Ҷалололдин байрақи қаҳрамонӣ ва ватанпарвариро баланд бардошта дар ҳар ҷо бо муғулон меҷангад ва ба онҳо голиб мебарояд.

Темурмалик дар рикоби султон Ҷалололдин ба муқобили чингизиён ҷангиданро ният карда, ба тарафи ӯ раҳсипор гардид. Ҷалололдин дар он рӯзҳо дар музофоти Ғазнин дар мавзеи Боронӣ манзил дошт.

Темурмалик ба Боронӣ вақте расид, ки Ҷалололдин бо як лашкари қалони чингизиён, ки дар зери фармони Қайқурнуён буд, меҷангид ва ҷанговарони Ҷалололдин лашкари муғулро аз худ бисёр дида дар ҷанг дудила шуда истодаанд. Аммо Ҷалололдин пеш даромада, одамони худро ба пойдорӣ даъват мекунад.

Темурмалик ин ҳолро дида бе ҳеч гуфтугузор ба тарафи душман асп монд. Ин кори Темурмалик ба ташвиқоти қаҳрамононаи Ҷалололдин илова шуда, ҷанговаронро водор

кард, ки ҳама якборагӣ ба сӯи чингизиён бо тохт хучум оварданд ва аскарӣ муғулро қатл карданд.

Темурмалик то охири кори султон Ҷалололиддин бо ӯ ҳамроҳ буда ва ба муқобили душман дар рикоби ӯ қаҳрамониҳо нишон меод. Оқибат аз ҷиҳати худсарӣ, ихтилоф ва ахлоқ вайронии сардорони Хоразмшоҳӣ, ки онҳо дар замони султон Муҳаммад ин тарбияро аз ӯ гирифта буданд, кори Ҷалололиддин то охир барор нагирифт: дар Ироқи Аҷам, дар вақти дар паи ӯ афтодани чингизиён ҳокимони Шом ва Осиёи Хурд бо вучуди даъвати ӯ ба вай ёрӣ надоданд; бародараш Ғиёсиддин дар охири як масти малик Нусрат ном касеро, ки яке аз аркони давлати Ҷалололиддин буд, кушта ва аз бародар рӯйгардон шуда, ба тарафе баромада рафт. Бароқҳоҷиб ном қарахитой, ки аз дарбори султон Муҳаммад буд, дар Қирмон эълони истиқлол кард, ки ҳамаи ин ҳодисаҳо муборизаи Ҷалололидинро ба муқобили чингизиён мушкил мекарданд, аммо Ҷалололиддин муборизаи худро мардонавор давом меод.

Лекин қувваи вай нисбат ба қувваи чингизиён хеле кам буда, ҳамеша қанғои нобаробар мебуд. Чингизиён бошанд, паёспай қувваҳои нав гирифта, ба муқобили Ҷалололиддин ҳучумҳои пуршиддат мекарданд.

Дар як шабе, ки лашкариёни Ҷалололиддин ва худӣ ӯ дар хоб буданд, чингизиёни бисёре ногаҳонӣ ба ӯрдуи вай ҳучум карданд ва қариб ҳамаи лашкариёнаш кушта гаштанд ва султон Ҷалололиддин аз миёна гоиб шуд ва касе надонист, ки ӯ дар маърака кушта шуд, ё ин ки гурехта баромада дар кадом дашту биёбон дар дасти дуздон талаф гардид.

Чингизиён ҳам барои дастгир кардани Темурмалик чораҳои бисёре дида, ба ҳар чонибу атроф ҷосусҳо фиристода, кӯшиш мекарданд, ки Темурмаликро зудтар нест намоянд. Бинобар он Темурмалик маҷбур шуда буд, ки тағйири либос карда, яъне либоси дарवेशӣ пушида, ба дигар ҷойҳо равад.

Пурсиш ва супориш

- 1. Чаро Темурмалик ба назди султон Муҳаммад омад? Ба фикри шумо кори ӯ дуруст буд?*
- 2. Дар ҳолати қанғ ба қорҳои ношоиста машғул будани султон ва аркони давлат нишонҳои чист?*

3. *Ба рафтори султон Ҷалолиддин чи хел баҳо медиҳед?*
4. *Сабаби шикасти лашкари Ҷалолиддин дар чӣ буд?*
5. *Рубоии Султон Муҳаммад ва рубоии ҷавобгуфтаи Темурмаликро шарҳ диҳед.*

9. ИШТИЁҚИ ЁРУ ДИЁР, ЗИНДАГОНИИ ҶАЗИРА

Темурмалик муддати дароз дар Шом ва Арабистон бо либоси дарвешӣ гардиш кард. Дар ин миён Чингизи хунрез мурд, ба ҷои ӯ писараш - Уқтой бар тахти хонӣ нишаст. Дар замони ӯ шиддати ваҳшонияти чингизиён дар Мовароуннаҳр ва Хуросон қамтар шуд ва мардум кам-кам гун шуда ба зироат ва иморат рӯ оварданд, мамлакат як дараҷа оромӣ гирифт.

Темурмалик хеле пир шуда, мӯяш сафед ва рӯяш пурчин гардида буд. Бо вучуди ин ӯ меҳост, ки ба ватан равад, охири умрашро дар он ҷо гузаронад ва ҷисми беобу ҳавои ватан парваришӯфтаи худро дар вақти мурдан ба хоки ватан супорад. Вақте ки вай ором ёфтани мамлакати худро аз оянда ва равандагон шунид, бо ҳамон либоси дарвешӣ табарзин ва сӯтаро ба даст гирифта, пиёда ба роҳ даромад.

Темурмалик рост ба Хучанд омад, ки дар он ҷо зоида шуда буд. Аммо ӯ дар он ҷо фаҳмид, ки ҳанӯз ӯ ва қаҳрамони ӯ аз ёди дӯсту душман набаромадааст: чунонки аҳолии Хучанд номи ӯро ба некӣ ёд карда, ба ӯ офарин ва раҳмат мефиристанд, инчунин чингизиён ҳам ҳар гоҳ, ки номи ӯ ва қаҳрамони ӯро шунаванд, ба газаб омада, дили пуркинаашон нисбат ба ӯ бо оташи кинаву адоват аланга мезанад. Бинобар ин ӯ дар Хучанд доимӣ монданро мувофиқ наёфта, ба Фарғона рафт ва бошишгоҳи доимии худро дар қаландархонаи он ҷо кард, аммо ӯ гоҳ-гоҳ ба Хучанд меомад. Аз ҳар кас аҳволи мамлакатро мепурсид, воқеаҳои замони истилои чингизиён ва аҳволи замони ҳукмронии ононро мукамал ёд мегирифт.

Дар вақти истилои чингизиён, ҷудо шудани Темурмалик аз Хучанд фарзанди ӯ тифли навзод буд, ки бо занаш дар шаҳр монда буданд. Темурмаликро ақида он буд, ки зану фарзандаш дар қатори чандин ҳазор зану фарзандони ҳамватанонаш дар қатли оми чингизиён талаф шуда рафтаанд. Чунки онҳо то ба шаҳр даромадани душман ба ҳеҷ тараф гурехта ҳам

наметавонистанд. Бо вучуди ин, ӯ дар зимни ҳикояҳои гузашта, вақте ки суҳан дар бораи Темурмалик меомад, аз аҳволи зану фарзанди ӯ мепурсид. Аммо дар ҳар бор дар ҷавоб хабари талаф шуда рафтани онҳоро мешунид ва бо афсӯсу надомати дарунӣ гумони худро боз як бори дигар тасдиқ мекард. Бо ҳамаи ин ӯ аз пурсуков бознамеистод.

Як рӯз яке аз пирамардони деҳаи Қистакӯз, ки бо Темурмалик ҳамсӯхбат буд, дар вақти аз аҳволи зану фарзанди Темурмалик пурсидани ӯ (албатта, Темурмалик – Темурмалик будани худро аз ҳама кас пинҳон медошт) дар ҷавоб «Онҳо дар ҳамон қатли ом талаф шуда рафтанд» гуфта бошад ҳам, баъд аз андаке хомӯш мондан илова кард:

- Ҳарчанд аз он воқеа зиёдтар аз бист сол вақт гузашта бошад ҳам, муғулон ҳанӯз душмани Темурмалик ва авлоди ӯро аз ёд набаровардаанд. Агар ту сирро нигоҳ дошта тавонӣ, ман ҳақиқати ҳолро ба ту маълум мекунам.

Темурмалик, ки бо шунидани ин суҳанҳо ба будани ягон хабари дигар умедвор шуда дилаш ба тапидан даромада буд, бо қасам ва аҳду паймон ваъда дод, ки ҳар чизе, ки дар ин ҷо шунавад, дар ҳамин ҷо мемонад.

Пирамард ба суҳан даромад:

- Оре, дар он дарёи хуну оташ зани Темурмалик ҳам монанди ҳазорон занон, бачагон, пирон ва беморон ғарқ шуда рафт, аммо тифли навзоди ӯ саломат монд.

Темурмалик қариб буд, ки аз ин хабари шодивари ногаҳонӣ қолабтиҳӣ шавад ва рӯи фарзанди ба ҷон пайвандашро баъд аз наздик омадан ба ӯ надида шодикафак шавад. Аммо дили қаҳрамони ӯ, ки ба он ҳама ҷангу ҷидолҳои нобаробари пурошӯб ва ба он қадар мусибатҳо ва дарду аламҳои тоқатшикан тоб оварда буд, тавонист, ки ба ин шодмонии ногаҳонии аз ҳад зиёд ҳам тоқат кунад ва бо вучуди ин худро аз ҳаяҷон боз дошта натавониста суҳани пирамардро бурида:

- Ҷи гуна халос шуд ва ҳоло дар кучост? – гӯён савол дод.

Пирамард аз ҳаяҷон ва изтиробии фавқуллоддаи ҳамсӯхбати худ пай бурд, ки ин каландар худи ҳамон Темурмалик аст. Аммо худро ба нофаҳмӣ зада суҳани худро давом дод:

- Аз деҳаи мо дар ҳарами Темурмалик хизматгоре буд. Вақте, ки муғулон ҳамаи аҳолии Хучандро аз шаҳр баровардаанд, он

хизматгор ҳам тифли навзоди Темурмаликро бардошта ҳамрохи зани ӯ аз шахр баромадааст. Мугулон бо тирборон ва ханчару шамшер ҳамаро қатли ом кардаанд. Зани Темурмалик ҳам дар он миён кушта шудааст. Аммо он хизматгор бо вучуди аз чанд чояш захмдор шуданаш тифлро аз бағали худ напартофтааст ва тани худро ба қони он кӯдак сипар карда ва худро мурда сохта, дар қатори кушташудагон хобидааст ва баъд аз торик шудани шаб ӯ тифлро бардошта ба тарафи кӯхистон рафтааст, ки аҳолии деҳаи мо ҳам гурехта ба он ҷо рафта буданд.

Ҳаяҷони Темурмалик ҳеҷ паст намешуд, балки дақиқа ба дақиқа зиёдтар шуда мехост, ки ҳамаи саргузашти писарашро ва ҳоло дар кучо будани ӯро дар як сония фаҳмида гирад, бинобар ин боз сухани пирамардро бурида пурсид:

- Охир чӣ шуд ва он тифли навзоди бемодар чӣ гуна зинда монд?

- Сабр кун, ҳамаашро мегӯям, - гуфта пирамард ҳикояи худро давом кунонид, - падару модари он хизматгор ҳам дар он гурезгоҳ буданд, ки модараш тифлро ба тарбияи худ гирифт ва дар миёнаи гурезагон занони ширдор ҳам буданд, ки ҳар қадам аз шири фарзанди худ қадре нигоҳ дошта ба он тифл мемаконданд.

Муҳаббат ва шафқати Темурмалик ба он хизматгор, ки сабаби зинда мондани фарзандаш шудааст, ҷӯш зада:

- Ҳоло он хизматгор зиндааст? – гуфта пурсид.

- Не, - гуфт пирамард дар ҷавоб, - яке аз он захмҳо, ки дар қатли ом аз ханчари мугулон расида буд, ба бадӣ гашта реши равон шуд ва он ҷавон бо он реши равон дар ҳамон рӯзҳои гурезагӣ фавтид. Аммо падару модари ӯ он тифлро парвариш карда ба воя расонданд.

- Падару модараш ҳанӯз зиндаанд? – гуфта боз Темурмалик пурсид.

- Онҳо ҳам баъд аз ба воя расидани он кӯдак яке аз паси дигаре вафот карданд, - гуфт пирамард дар ҷавоб.

- Хуб, ҳоло он кӯдаки ба воярасида дар кучост? – гуфта пурсид Темурмалик бо ҳаяҷони аввалӣ.

- Аз кӣ ва чӣ будани он бача танҳо ман, ки бо падари он хизматгор дӯст будам ва як нафари дигар, ки аз қадрдонони Темурмалик аст, хабардор ҳастему бас. Мо барои ниғаҳдории

он шербача аз шарри душманони гуртабиати рӯбоҳхислат ин сирро махфӣ нигоҳ доштем. Баъд аз он ки кӯдак ҷавони калон шуд, барои ин ки ӯ фарзанди кадом кас будани худро донад, ҳақиқати ҳолро ба худи ӯ фаҳмонидем ва ӯро ҳам таъкид кардем, ки барои ниғаҳдорин ҷони худ ва ҷони парваришкунандагони худ ин сирро ба касе нагӯяд.

- Хуб, ҳоло он ҷавон дар қучост? – гӯён Темурмалик боз ҳам сухани пирамардро бурида пурсид.

- Баъд аз он, ки – гуфт пирамард, - падархонду модархондаш мурданд, ба ҷазирае, ки қалъаи Темурмалик дар он ҷо буд ва ҳоло муғулон он ҷазираро «Арал» мегӯянд, рафта дар он ҷо кулбае бино карда, ба худ бошишгоҳ сохт ва аз он ҷо бо каланд қадре замин кушода киштукор кард, то ки ҷои қаҳрамонии падарашро обод ва чароғашро равшан нигоҳ дорад ва ҳоло ҳам дар ҳамон ҷост.

- Дар он ҷазира гайр аз писари Темурмалик боз каси дигаре ҳаст? – Темурмалик пурсид.

- Баъд аз он, ки бо таҷрибаи писари Темурмалик мардум ҳосилхезии он ҷазираро донистанд ва дарё ҳам ҳар сол ба атрофи ҷазира хоку регҳои нав оварда партофта, он ҷоро васеъ кардан гирифт, баъзе беамин ва камзаминҳо тобистон он ҷо рафта киштукор мекардагӣ шуданд. Аммо гайр аз писари Темурмалик зимистон дигарон ба кишлоқи худ баргашта меоянд ва ӯ бошад, тобистону зимистон дар он ҷо зиндагӣ мекунад.

Темурмалик бо дили пур аз шодӣ аз пеши пирамард баромад ва шабона ба лаби дарё рафт, ки ба ҷазира гузарад. Хушбахтона, дар канори об якчанд қайқҳо буданд, ки деҳқонон тобистон дар рафтуоии ҷазира аз онҳо фоида мебурданд. Темурмалик ба яке аз он қайқҳо савор шуда ба ҷазирае, ки чандин сол пеш аз ин он ҷоро бо як олам андӯху алам тарк карда буд, гузашт.

Дар ҷазира аз қалъа асар намонда буд, аммо дар ҷои вай як кулбаи пастак менамуд, ки аз тобдонаш рӯшноии чароғе ба назар намоён мегардид. Азбаски ханӯз киштукор сар нашуда буд, дар он ҷо гайр аз нури чароғи он кулба дигар асари ҳаёт ва зиндагонӣ наменамуд.

Темурмалик рост ба пеши он кулба рафт ва дар торикӣ истода аз тобдон даруни кулбаро аз назар гузаронид. Дар он ҷо як

чавони баландқомати тахминан бисту дусола, ки нав мӯйлаб сабз карда буд, таом мехӯрд. Ӯ ба пеши дари даромади кулба омада истода сурфа кард.

Чавон дартоз аз кулба баромада:

- Кист? – гӯён ояндаро пурсид.

- Ман, - яке аз ҷӯраҳои падарат! – гӯён Темурмалик ба чавон наздик шуд ва ӯро ба оғӯши пирунаи худ, ки аз ғояти шавку ҳаяҷон чун оғӯши чавонон гарм шуда буд, бо иштиёқ ва шодмонӣ кашида падарона бӯсид ва ҳар ду ба кулба даромаданд.

Чавон дар пешгоҳи кулба пӯстакеро паҳн карда, қаландарро бар рӯи вай шинонд ва аз нону таоми тайёри худ ба пеши ӯ кашида, ӯро зиёфат кард.

Чавонро гармбӯсиҳо ва бо ҳаяҷон вохӯрдӣ карданҳои ин қаландари пир, ки аз ҳар ҳаракаташ иштиёқи падарона зоҳир буд, ба тарафи худ кашид. Бо вучуди ин аз он ҷо, ки кинаи чингизиён ва маъмурони онҳоро нисбат ба падари худ медонист, бо ин меҳмон бо эҳтиёт муносибат карданро лозим донист, ва дар муомилаи ин шахси ношинос мазмуни ин байтро, ки Саъдӣ гуфтааст:

*Манеҳ дар миён роз бо ҳар касе,
Ки ҷосус ҳамкоса дидам басе.*

ба худ дастуруламал қарор дода пурсид:

- Шумо бо падари ман дар кучо ва чӣ гуна ҷӯра шуда будед?

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши чавон як қисми тарҷуман ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, нишон медод, ки гӯё ӯ дар ҳамаи он корҳо ба Темурмалик ҳамроҳ будааст ва дар охири сухан аз чавон пурсид:

- Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

Чавон ҳамон эҳтиёткории аввалаашро аз даст надода ҷавоб дод:

- Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта ба ин синну сол расидаам.

- Ман падари ту мебошам! – гуфт қаландар дар ҳолате, ки ашқи шодӣ аз чапмонаш мечакид.

Чавон бо шунидани ин сухан, ки гувоҳии дилашро тасдиқ мекард, дар ҳаяҷони тӯфонмонанде афтод. Лекин аз эҳтиёткорӣ ба қувваи чавонӣ худдорӣ карда гуфт:

- Як пирамард ҳаст, ки «падаратро мешиносам» мегӯяд, агар ўро оварда бо шумо рӯ ба рӯ кунам, ҳақиқати ҳол равшан мешавад.

- Зудтар он пирамардро ҷеғ зан! – гуфт Темурмалик ба писараш.

Чавон ҳамон замон аз об бо қанқ гузашта ба тарафи шаҳр рафт ва саҳарии барвақт ду пирамардро ҳамроҳи худ гирифта омад, ки яке аз онҳо ҳамсӯҳбати дирузаи Темурмалик буд ва дигаре касе буд, ки дар аввалҳои ҳокимии Темурмалик дар Хуҷанд ба ў пешхизмати мекард.

Пирамардон ба кулба даромаданд. Чун чашми ҳамсӯҳбати дирузаи Темурмалик ба ў афтод, фарёди шодиёнае бароварда ўро ба бағал кашид ва сару рӯяшро бўсида гуфт:

- Худи дируз ман пай бурда будам, ки ту Темурмалик мебошӣ, азбаски ту сирри худро накушодӣ, ман ҳам изҳори дарёфти дили худро муносиб надониста будам; худоро шукр, ки он дарёфти ман рост баромад.

- Дили ман ҳам гувоҳи медиҳад, ки Шумо Темурмалик мебошед, - гуфт пирамарди пешхизмат, - бо вучуди ин агар рухсат диҳед, нишонаеро, ки худам медонам, бубинам, то ки дар дили касе шубҳа намонад.

Темурмалик рухсат дод. Пешхизмати пештарааш рони чапи ўро кушода чашм андохт ва фарёд кашид гуфт:

- Воллох, ки Шумо Темурмалик мебошед! – ва ба дигарон нигоҳ карда илова намуд, - Ин кас дар қанғи қарахитоиён аз рони чапи худ тир хӯрда захмдор шуда буд, ки ман он захмро намад сӯхта пахш карда, то беҳ шуданаш нигоҳубин карда будам ва ҷои он захм сиёҳча шуда монда буд. Он доғ ҳоло ҳам дар ҳамон ҷо ва ба ҳамон ҳол намоён аст.

Бо шунидани ин суҳанҳо чавон худро ба пой падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида қафи пой пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки шодии худро бар рӯи пон аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро аз бўсаҳои гарми муштоқона саршор мекард. Ду пирамард бошанд, яқдигарро оғӯш карда лабу рӯи ҳамдигарро мебӯсиданд ва бо ин шодии ногаҳонӣ худшоноро табрик мекарданд. Ин манзара чунон шодибашш буд, ки нависандаи ин сатрҳо ҳам дар вақти таҳрир худро аз ҳаяҷон боздошта натавонист.

Баъд аз он, ки падару писар аз бӯсаву канор дилосо шуданд, мӯйсафедон ҳам ба навбат Темурмаликро ба оғӯш кашада аз канору бӯс табли шодмониро баландовоз карданд.

Баъд аз рӯз сафед шудан пирамардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта худҳошон рафтанд, то ки ин ду аламрасидаи гами ҳичроншикан бо якдигар дарди дилҳои гамдидаи худро гуфта ва шунида доди худро аз айёми дурӣ ва маҷбурии гузашта ситонанд.

Пирамардон аз об гузаштанд. Баъд аз он, ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда ба хонаҳои худ рафтанд.

Лекин хабари омадани Темурмалик як сирри шодангези калоне буд, ки дар дили ҳеҷ кас намегунҷид: ҳар кадоми ин пирамардон ҳамин, ки дӯстони бозътимодашонро диданд «як гап мегӯям ба ҳеҷ кас нагӯй!» гӯён сирри омадани Темурмаликро кушоданд ва ҳамин қадар худдорӣ карда тавонистанд, ки дар бораи бошишгоҳи ӯ ва писари ӯ ба касе лаб накушоданд. Он дӯстони «бозътимод» ҳам ба дӯстони «бозътимод»-и худ ин сирро ба тарзе, ки дар боло нишон дода шуд, гуфта додан гирифтанд. Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд ва ӯ маҷбур шуд, ки аз ҷазира сафар кунад.

Пурсиш ва супориш

- 1. Чаро Темурмалик дар тиронсолӣ ба Ватан баргаишт?*
- 2. Аз қирдору рафтори писари Темурмалик кадом хислатҳои ӯро ҳис кардед? "Пирамардон аз об гузаштанд". Ҷумла хуллас аст ё тафсилӣ? Онро таҳлил кунед*

10. ЧИГАТОЙҲОН, САФАР АЗ ҶАЗИРА, ИНТИҚОМГИРӢ ДАР ВАҚТИ АСИРӢ. АТРИ КАФАН

Хабари омадани Темурмалик ба маъмурони муғул ҳам расид. Маъмурон аз як тараф ба кофтуков даромада бошанд, аз тарафи дигар, ин хабарро ба Чигатой, ки ҳокими Туркистон, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ғазнин то лаби оби Синд буд, расонданд.

Чигатой бадтарин аз хунхортарини писарони Чингизхон буд, у дар ҳамаи сифатҳои ваҳшиёна ва золимона вориси ҳақиқии Чингизи хунрез буд. Бинобар ин Чингиз ниғаҳдории қонуни ваҳшиёнаи худро ба ӯ супурда буд. Масалан, аз рӯи қонуни Чингизхон рӯзона дар об даромадан, ё гӯсфандро сар бурида куштан мамнӯъ буд.

Чигатой, ки дар вақти оромии мамлакат дар ҳаққи раият, хусусан дар ҳаққи мардуми тоҷик ин қадар саҳтгирӣ мекард., бо шунидани хабари Темурмалик чиҳо кардани ӯ худ аз худ маълум аст.

Чигатой чандин ҳазор саворони ҷарродро дар зери фармони Катаганӯғлон ба сафар баровард ва ба ӯ фармон дод, ки «ҳамаи дашту биёбонро ҳалқа гирифта, ҳар каси дучоромадаро дастгир карда, бояд то Хучанд рави ва агар дар ин миён Темурмалик ба даст наафтад, бояд, ки тамоми Мовароуннаҳр ва Хуросонро кофтуков кунӣ, то ӯро ба даст надарорӣ ва ё накушӣ, ба пеши ман бознагардӣ ва ба кашидани ёсо (ҷазо) мунтазир бошӣ!».

Баъд аз он, ки дар Хучанд маъмурони маҳаллӣ дар кофтукови Темурмалик шиддат кардан гирифтанд, ӯ дар ташвиш афтад. Ташвиши ӯ на барои ин буд, ки ба даст меафтад ё кушта мешавад, балки ӯ аз ин метарсид, ки агар дар он ҷо дастгир шавад, писараш ҳам дастгир ва кушта хоҳад шуд. Бинобар ин ӯ аз қазира сафар карданро мувофиқ ёфт.

Темурмалик инро медонист, ки агар ӯ аз қазира рӯи рост сафар кунад, писараш аз вай ҷудо намешавад ва агар дар ҷое ба дасти душман афтад, ӯ ҳам гирифтور мешавад. Бинобар ин шабе, бе он, ки ба писараш хабар диҳад, дар вақти дар хоб будани ӯ табарзин ва сӯтаи қаландариро ба даст гирифта, оҳиста аз кулба баромада ва ба кайе, ки дар канори об буд, ба тарафи рости дарёи Сир аз об гузашт ва қайро ба канори об баста, худаш ба тарафи кӯҳистони Консой нигоҳ карда равон шуд.

Писари Темурмалик як вақт аз хоб бедор шуда дид, ки падараш дар ҷои хобаш нест. Аввал «шояд барои ёзидан берун баромада бошад» гуфта қадре нигарон шуд. Вақте ки ӯ ба зудӣ баргашта наомад, барои хабаргирӣ берун баромад. Аммо ӯро дар наздиқиҳои кулба наёфт. Дуртар рафт, ӯ нест. Ҳама ҷои қазираро гардиш кард. Боз аз вай асаре наёфт. Рӯз ҳам шуд, наомад.

Чавон ба гузаргоҳи қазира, ба ҷо, ки қайқ дар он ҷо меистод, рафт. Қайқ дар ҷояш набуд. Ӯ муқаррар кард, ки падараш аз об гузаштааст, аммо дар тарафи чапи об ҳам қайқи барзиёд наменамуд. Бинобар ин ӯ тарафи дасти рости дарёи Сирро чашм андохта қазираро гардиш кард. Дар он ҷо як қайқи холиро дид ва донист, ки падараш ба тарафи дасти рости об гузаштааст.

Чавон хост, ки аз паи падараш равад. Аммо қайқ набуд, ки савор шуда аз об гузарад. Ӯ баргашта ба кулба омад. Аз он ҷо ду ҷўбақадун қалонро, ки дар вақти оббозӣ онҳоро дар паҳлуи худ мебаст, гирифта бозгашта, ба канори қазира рафт. Дар он ҷо либосҳояшро аз тан кашида бўғча кард, кадуҳоро дар зери бағалаш аз ду тараф баст ва бўғчаро ба сараш банд карда ба об фаромад. Дар андак фурсат моҳивор обро бурида ба он тарафи об ба пеши қайқи худ гузашт.

Чавон кадуҳоро аз бағал кушода дар даруни қайқ гузошт ва бўғчаро яла карда либосҳояшро пўшида, паи падари гумгаштан худро гирифта ба роҳ даромад.

Чавон дар санглоҳҳо ва заминҳои саҳт нақши пой падари худро гум кард. Аммо баъди қадре пеш рафта ва ҳар тарафро аз назар гузаронидан боз нишонаҳои пойро ёфта дар роҳи худ давом наменамуд. Бар болои баландиҳо ва тепаҳое, ки дар роҳаш рост меомаданд, баромада ба ҳар тараф назар меандохт, ки шояд аз гумкардаи худ нишонае ёбад. Чун чизеро наметид, боз дар роҳи худ шитоб мекард.

Чавон, чунон ки аз қазира аз падари худ хеле дер баромада буд, инчунин дар роҳ ҳам барои пайқовӣ хеле дер монд. Бо вучуди ин паю почайи чавонӣ ба ӯ ёрӣ дод, ки дар нимрӯзи аз болои як баландӣ сиёҳии падари худро дида тавонад. Аммо ӯ падари худро дар вазъияте дид, ки шодии аз ёфтани мақсуд пайдошудаашро ташвиши он ҳолат барҳам дод: падарашро чандин савори мусаллаҳи муғул пеш андохта мебурданд.

Саворон Темурмаликро бурда ба хонаи сиёҳе дароварданд. Дар пешгоҳи он хонаи сиёҳ Қатағанўғлон ҷой гирифта буд ва дар гирдогирди хона қадре поёнтар аз сардор сархангони муғул менишастанд, ки ҳамаашон мусаллаҳ буда, дар пеши ҳар кас як камон бо як тиркаши пуртар гузошта шуда буд.

Ясавул аз бозуи Темурмалик дошта ба ӯ фармуд, ки бо одати

муғул зону зада ба Қатағанўғлон, ки сардори лашкар буд, таъзим ва эҳтиром намояд.

Темурмалик бо як чунбиши инодкорона бозуи худро аз панҷаи ясаул бароварда гуфт:

- Ман дар дунё ба касе таъзим нахоҳам кард!

Ясаул бо нигоҳи пурсиш ба Қатағанўғлон чашм дӯхт, ки сардор дар ҳаққи ин «беодоб» чӣ мефармуда бошад.

Қатағанўғлон ба ясаул нигоҳ карда гуфт:

- Зону заданаш лозим нест. Биғузур монанди як одами шубҳанок ба пурсишҳо рост истода ҷавоб диҳад.

Темурмалик мунтазири сухани ясаул нашуда, рост ба Қатағанўғлон нигоҳ карда гуфт:

- Ман ҳеҷ гоҳ мисли як одами шубҳанок ё гунаҳкор рост истода ба пурсишҳо ҷавоб намедихам. Агар ту аз ман чизеро пурсидан ва ба пурсишҳои худ аз ман ҷавоб гирифтани хоҳӣ, роҳ деҳ, то ман дар ҷое нишинам, ки ба ман муносиб бошад. Баъд аз он аз ман ҳарчӣ мепурсида бошӣ, пурсидан гир!

- Хуб, - гуфт Қатағанўғлон, - ҳар ҷо, ки мехоҳӣ, бинишин, лекин ба пурсишҳо рост ва дуруст ҷавоб деҳ!

- Ман дар умри худ дурӯғ нагуфтаам, - гуфт Темурмалик ва рафта дар паҳлуи Қатағанўғлон, ки сарҳангон барои эҳтироми сардори худ он ҷоро ҳолӣ гузошта буданд, нишаст ва ба ӯ нигоҳ карда гуфт:

- Пурсидан гир!

- Ту Темурмалик нестӣ? – Қатағанўғлон ба чашмони Темурмалик чашм дӯхта пурсид.

Темурмалик инкор қарданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида:

- Оре, ман ҳамон Темурмалики хучандиам, ки яккаву танҳо ҳазорҳо шумо барин чингизиёни хунхорро, чунон, ки сағи газандаро кушанд, куштаам! – гуфт.

Муғулҳо бо шунидани ин сухани Темурмалик ба чунбиш омаданд ва ҳамаашон шамшерҳояшонро аз ғилофҳо кашида ба Қатағанўғлон нигоҳ карда мунтазири фармони ӯ шуда истоданд.

Қатағанўғлон бо чашмоне, ки аз оташи ғазаби ваҳшиёнааш шӯълавар шуда буд, ба Темурмалик нигоҳ карда меистод. Ӯ дар ҷавоби ин сухани ҷонгудои Темурмалик ягон ҷавоби захрдор ёфта гуфта, баъд аз он ба қатлаш фармон доданӣ буд. Аммо дар

муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хотири ваҳшии дарранда намерасид.

Дар ҳамин вақт касе аз поёни хонаи сиёҳ овоз баровард. Ин кас як мугули пирсоли якчашма буд. Ӯ ба Темурмалик хитоб карда гуфт:

- Вақте, ки дар майдони чанг озод будӣ ва бо як тири бепайкон чашми маро зада кӯр кардӣ, ин гуна лофзаниҳо ба ту мезебид. Акнун, ки ба дасти мо асир афтадаӣ, дасту поят аз заминро осмон канда шудааст, ба чӣ гарра шуда калонгапӣ ва даъвои баҳодурӣ мекунӣ?

Темурмалик бо шунидани ин суханҳо чолокона камону тирро аз пеши Қатағанӯғлон гирифта синаи он мугулро, ки чандин сол пеш аз ин чашми ӯро бароварда буд, нишон гирифт:

- Дар ҳолати асирӣ ҳам метавонам монанди ту чандин саги разилро ба чаҳаннам фиристонам! – гуён тирро аз шаст раҳо кард ва мугули якчашма ба замин яксон шуд.

Мугулон шӯрида бо шамшерҳои луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағанӯғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархост ва сӯтан дарвешиабро бар дами теги мугулон сипар карда, табарзинро ба қор даровард. То захмҳои қорӣ хӯрда ба замин галтидан, чандин мугулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада аз байни гурӯҳ ба худ роҳ кушода ба Темурмалик наздик шуда дид, ки ӯ галтида ва дасти табарзин ханӯз дар дасташ аст, ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифт. Дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанӯғлонро монанди ошқадуи луҳсида пош хӯронд ва баъд аз он ҷо бо зарбаҳои паёпай чандин мугулро аз по афтонд ва бо захмҳои гарон худаш ҳам ба болои мурдан Темурмалик афтид.

Ин ҷавон писари Темурмалик буд.

Ҳамон рӯз ин фочиа дар шаҳри Хучанд ва атрофи он овоза шуда, калону хурд ба таъзику фишори маъмурони чигатой нигоҳ накарда ҷомаҳои сиёҳ пӯшида, миёнашонро аз рӯй баста, чунон, ки падарашон кушта шуда бошад, барои падари қаҳрамонашон Темурмалик мотам гирифтанд. Аз ҳама зиёдтар ду пирамарде, ки аз содадилӣ сабаби фош гардидани сирри Темурмалик шуда

буданд, мусбат ва ҳасрат мекашиданд. Ин ду пирамард боз якчанд касонро, ки аз ёсови (қазон) чингизиён наметарсиданд, ҳамроҳи худ гирифта ба тарафи Консой рафта қатлгоҳи Темурмаликро ёфтанд. Муғулон мурдаҳои худро бардошта, мурдаи Темурмалик ва писарашро дар он ҷо монда рафта буданд.

Хучандиён дар он ҷо ду қабр кофтанд ва мурдаҳоро монанди шахидшудагон ношуста бо либоси хунолудашон гӯрондан хостанд. Аммо бинобар эҳтиёт пеш аз гӯронидани мурдаҳо чайбу кисаҳои онҳоро кофта диданд, ки шояд васиятномае барояд.

Дар миёнбанди Темурмалик халгачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як парча коғази хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он ҷо чунин навишта шуда буд:

«Эй он, ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некҳои одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгори ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт буд:

*Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!*

Пурсиш ва супориш

1. Темурмалик чаро сирри худро фош кард?
2. Рафтори писари Темурмалик дуруст буд?
3. Мурочиати Темурмаликро аз асар ёбед ва ифоданок хонед.
4. Дар бораи хислат, рафтор, корнамоӣ, нотарсӣ, фидокорӣ ва ҷасуриш Темурмалик ишио нависед.

ҚАҲРАМОНИ АСАРИ БАДЕЙ

Дар асари бадей танҳо персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадей шуда метавонанд. Аммо на ҳамаи персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадей мешаванд. Қаҳрамон бояд дар асар мавқеи калон дошта бошад. Персонажҳои дигар барои амиқу барҷаста баромадани образҳои асосӣ, ки онҳо қаҳрамон ҳастанд, бояд хизмат кунанд. Нависанда бештар дар симони онҳо андешаҳои ахлоқӣ-сиёсӣ ва эстетикӣ хешро нишон медиҳад. Масалан, дар асари устод Айни «Қаҳрамони халқи тоҷик -

Темурмалик», ки аз номаш ҳам маълум аст, симои асосин асар Темурмалик аст. Ҳодисаю воқеаҳои асар бо иштироки у мегузаранд. Нависанда ҳам дар симои Темурмалик беҳтарин хислату характери ҷавонони тоҷикро ҷамъбаст намудааст. Хислатҳои ватандӯстӣ, далерӣ, фидокорӣ, ҷоннисорӣ барои истиқлоли кишвару бум сифатҳои хоси Темурмаликанд, ки устод Айнӣ дар рафти ҳодисаҳои мухталифи таърихӣ бисёр ҷолиб нишон додааст. Инчунин дар асар персонажҳои мусбати дигар, аз қабили султон Ҷалолиддин, пирамард ва писари Темурмалик иштирок карданд. Вале қору амалиёти онҳо барои барҷаста баромадани образи асосӣ – қаҳрамони асар Темурмалик мусоидат намудаанд, ёрӣ расонидаанд.

Ҳамин тавр, дар асарҳои, ки пеш мутолиа кардед, қаҳрамонҳои асосӣ Эраҷ, Ҳоҷа Насриддин, Луқмони Ҳаким мебошанд. Ҳар кадоми онҳо симоҳои барҷаста буда, халқ дар зимни қору амалиёти онҳо афкори пешқадами хешро ба қалам додааст.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА (1911 - 1977)

*Касе, к-ӯ бовариш халқро
арзанда мегардад,
Ба ҳар кас дӯстрӯ, ҳар хонаро
зебанда мегардад.*

Мирзо Турсунзода яке аз бузургтарин адибони асри ХХ эътироф шуда, бо шоҳасарҳои ҷовидонааш дар байни халқҳои дунё шӯҳрати хоса дорад. Ӯ соли 1911 дар деҳаи зебои Қаротоғи ноҳияи Шаҳринав чашм ба олам кушод. Вале бахти Мирзо омад накард. Дар тифли модараш вафот кард. Дар ин рӯзгор, ки ӯ ҳанӯз хурд буд, дарду доғи модарро камтар хис намуд. Баъдтар Мирзо ёди модар мекунад, симои модари мушфиқу меҳрубонашро пеши назар меорад. Аммо рӯю мӯй, умуман симои модар барояш ноаён мемонад. Ин эҳсосоти самимиро адиб дар шеъри «Модар» баъдтар ба сад дарду алам баён кардааст:

*Тифл мондам аз ту, модар, рӯи ту дар ёд нест,
Қомати ту, чашми ту, абруи ту дар ёд нест.
Дар суроғат мезанам худро ба ҳар як кӯю дар,
Чунки то имрӯз, модар, кӯи ту дар ёд нест.*

Хушбахтона, шоир аз ҳаводис ноумед ва рӯҳафтода намегардад.

Дар анҷоми шеър боз модарро ситоиш карда, садои модарро дар шеъраш, деҳааш, дар симои занони солхӯрдаи кишвараш мебинад:

*Шеър гӯям, ояд аз шеърам садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷои модарам!*

Мирзо дар хонаи бачагон камол ёфта, соҳибмаълумот мегардад ва дар матбуоти тоҷик кор мекунад. Пасон Раиси

иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб шуда, то охири умр адои вазифа мекунад. Ҷ соли 1977 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм мепӯшад. Ҷасади ӯро дар ҷои хушманзараи водии Ҷисори Шодмон, доманакӯҳи Лучоб, болотар аз Душанбе ба хок супурданд. Имрӯз дар баландии Лучоб мақбараи устод бисёр зебо қомат афрохтааст. Гирду атрофи он ҳамеша сабзу хуррам ва гулпӯш аст. Махсусан, баҳорон, ки устод бисёр ин фаслро ситоиш карда буд ва дӯст медошт, боз ҳам ин мавзеъ рангинтар, назарработар мегардад. Имрӯз садҳо нафар мухлисони абёти шӯрангези устод Турсунзода аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамолики хоричи кишвар ба зиёрат омада, аз шеъри дилангезаш қироат мекунанд, ба сари қабраш гулчанбар мегузоранд. Оид ба ҳамин лаҳзаҳо шоир Гулназар Келдӣ бисёр воқеъ гуфтааст:

*Дар сари қабри ту гиряд аз ҷудоӣҳо баҳор,
Нола хезад аз дили ҳар санги хомӯши Ҷисор.
Ман ҷу гӯям, ки ту худ боре ба ҳасрат гуфтай:
«Ҷаши ман хоҳад, ки бинад навбаҳори бешумор».*

Эҷодиёти устод рангин ва пурбаракат аст. Ҷоло муште аз хирвор чанд асари устодро бароятон пешкаш менамоем.

ПОРҶАҶО АЗ ДОСТОНИ «ҶАРОҶИ АБАДӢ»

ИНТИЗОРИ

Шабе, ки то саҳар бедор будам,
Мушавваш, тангдил, ночор будам.
Нахуфтам, доштам умедворӣ,
Диламро мефишорид интизорӣ.
Гирифта дуди тамоку гулӯям,
Ҷамида мӯи сар то ҷашму рӯям.
Задам гӯгирд, кардам боз хомӯш,
Папирос даргирондан рафт аз хуш,
Қаду бар хонаро гаштам, нишастам,
Гирифтам хома бо ларзанда дастам.
Дилам мехост, ки шеъре нависам,
Намоям шарҳи достонам, ҳадисам.
Агарчӣ хона ором аст дар шаб,
Ба шоир ҷои илҳом аст дар шаб.

Нишастам, лек чизе ҳам нагуфтам,
Ҳама хуфтанд, танҳо ман нахуфтам.
Чаро, ки доштам умедворӣ,
Ба сӯи раҳ чашми интизорӣ.
Чи хомуш аст манзил дар дили шаб,
Шуда гуё, ки гунгу кар дили шаб.
Намеомад на овози хурӯсе,
На ширин хандаи ошиқ арӯсе.
На болу пар кушоданҳои мурғон,
На бо ҳам хӯрдани шохи дарахтон.
Фақат аз боғ меомад насиме,
Насими атрбу, дилкаш, ҳалиме.
Шунидам ман фақат дарро кушода,
Нафасгирии аҳли хонавода.
Ба саҳни боғ частам чун шарора,
Нигоҳ кардам ба нурафшон ситора.
Ҳавои шаб хузури рӯҳу ҷон буд,
Замин сабзу мусаффо осмон буд.
Маҳи апрел, дар иди баҳорӣ,
Ба гул лӯълӯи тар бахшид, оре.
Гули гелос дар ҷанги ҳаво буд,
Барон ҳамл олу гунҷаво буд.
Бунафша дар лаби ҷӯ ноз мекард,
Гули садбарг чашмаш боз мекард.
Чакидан дошт чак-чак шираи ток,
Тапидан дошт аз гармӣ дили хок.
Дарахтон дар умеди бор буданд,
Ҳама дар ними шаб пуркор буданд.
Ҳама монанди ман бо интизорӣ,
Ганӣ буданд аз боди баҳорӣ.
Шуморо, – бороранда дарахтон,
Шудам чун гавҳари чашмам нигоҳбон.
Шинондам, об додам, парваридам,
Нахустин мевахотонро чашидам.
Шумо, аз нав ҳавои бор доред,
Ба оянда самарбахш интизоред.
Дар ин ҳангом монанди шумоям,
Чунин асту чунин дардам, давоям.
Ба чашмонам шуданд ин дам намоён,
Таваллудхонаву дунёи тифлон.

Пурсиш ва супориш

1. *Рӯзгори шоирро нақл кунед.*
2. *Чаро Турсунзода ба ин қисмати дoston «Интизорӣ» ном гузошт?*
3. *«Дарахтон дар умеди бор буданд» - чӣ маъно дорад?*
4. *Байтҳоро, ки ба тасвири баҳор бахшида шудаанд, аз матн ёфта аз ёд кунед.*

МУЛОҚОТИ ЯКУМ

Саҳар шуд, шаҳр ҳам омад ба таҳрик,
Мунаввар шуд фазои кӯҳи тоҷик.
Ба тан пушида челақ, - чомаи суф
Дигар ташвишхоро монда мавқуф.
Фитодам дар қаҳони серчанҷол,
Ба дунёи пур аз фарёди атфол.
Чӣ дар хона, чӣ дар роҳрав – каридор,
Ба ғушам мерасид овози бисёр.
Яке фарёд лӯлакпеч мезад,
Дигар поро ба по бе ҳеч мезад.
Яке чашмони худ накшода ҳоло,
Ғизо мечуст во карда даҳонро.
Садое, ки ба ҳар як тифл хос аст,
Ба модар з-аввалин соат шинос аст.
Чӣ сон нашносад овози дилашро?
Давоми умр, парвози дилашро?
Ба модар нури чашмонаст фарзанд,
Даванда реша дар чонаст фарзанд.
Гирифта доя тифлери дар оғуш,
Баромад аз даре мағрур, комӯш.
Агарчӣ доя ҳоло худ чавон буд,
Валекин кӯдаконро меҳрубон буд.
Расад рӯзе, ки худ фарзанд бинад,
Чу модар назди фарзандон нишинад.
Дилаш хоҳад, ки бошад шоду хурсанд,
Набинад ҳеч дарду доғи фарзанд.
Назар кардам ба тиллоранг мӯяш,
Ба чашмони кабудаи сурх рӯяш.
Чунин духтар, чунин симои хушгил,
Кӣ медонад, киро хуш карда дар дил?

Дар ин хона – таваллудгоҳи инсон,
Нигаҳ кардам ба рангоранг тифлон.
Яке бе мӯй буду сап-сафедак,
Дигар мӯи сияҳ буду печ-печак.
Яке ором, дигар бесаранҷом,
Яке шакле гирифта, дигаре хом.
Ба хона, аз қафои як тиреза,
Нигаҳ мекард марде бо ситеза.
Ба кин мӯи лабашро тоб медод,
Қасам бар хулку бар одоб медод.
Кушода чашмро чун шоҳкоса,
Занашро таъна мезад он, хулоса.
Ба ман гуфтанд, ки аз зан қимоб аст,
Зи духтар зодани зан дар азоб аст.
Намехоҳад, ки бинад духтарашро,
Муборакбод гӯяд модарашро.
Ба дил гуфтам, ки: «Ҷохил мард будаст,
Тани моро нишаста гард будаст».
Ба ҷои ӯ сано гуфтам худи ман,
Ба ин навзод духтарча, ба ин зан.
Сано гуфтам ба занҳое, ки имрӯз,
Ба кори мамлакат ҳастанд дилсӯз.
Сано гуфтам ба фарзанди ҷигарбанд,
Ба ҳар як модари дорои фарзанд.
Яқин дорам, ки ин духтарчаи нав,
Шавад фардо ба модарҳош пайрав.
Азизи халқ, донишманд гардад,
Ба кори судовар банд гардад.
Агар марде шавад пайдо, ки онро
Кунад таҳқир, ранҷонад занонро.
Чунин номардро нодон шуморад,
Ба дарё ташна бурда, ташна орад.
Ба момо дӯхтам чашмони худро,
Гирифтам дар шиканча ҷони худро.
Руҳи момо ба чашм осуда бинмуд,
Нигоҳе карду лаб бо ханда бикшуд:
«Падар гаштед як тилло писарро,
Муборакбод мегӯям падарро.
Саломат модараш, ҷонаш раҳо ёфт,
Ба бахташ кӯдаки олампаҳо ёфт».

Ман аз шодӣ зи ҷо частам, паридам,
Руҳи фарзанди навзодам бидидам.
Нахустин бор бишнидам садояш,
Дари дилро кушодам ман барояш.
Даҳон во карда мечунбонд лабро,
Ба дил мекард ҷо ишқи насабро.
Маранҷ аз ман ту, эй додои духтар,
Ки додам ман туро дашном яксар.
Туро духтар маро бошад писар шуд,
Барои мову ту як ид сар шуд.
Кӣ медонад, ки як рӯзи мусоид,
Кудои ҳамдигар хоҳем гардид.
Писарро пешкаш кардам ватанро,
Диёри дилписанди хештанро.
Замини сабзранги тоҷиконро,
Садои рӯдҳои зарфишонро.
Чарогоҳони пур аз молҳоро,
Саодатбахш моҳу солҳоро.
Дехоту шаҳрҳои нав ба навро,
Ба хусн аз боғҳо бурда гаравро.
Фаровонмехнатӣ, нону намакро,
Суруди рафта то авҷи фалакро.
Ба ӯ ман ҳадя кардам манзилавро,
Чароғи нурпоши маҳфилавро.
Умеду орзу, омоли худро,
Пур аз саъю чадал иқболи худро.
На танҳо карда онро бахт оғӯш,
На танҳо зиндагӣ бӯсид пурҷӯш.
Ҳанӯз онро дучор ояд заду хӯрд,
Ба ӯ ояндаро бояд, ки биспурд.
Писарҷон, чун кушой дидагонро,
Ба чашми хештан бинӣ чаҳонро.
Ту ҳам фарзанди шарқӣ, Осиёӣ,
Валекин Осиёӣ пурсафой.
Ту ҳоло, хоб кун роҳат нафас гир,
Бизан фарёдҳову нӯш кун шир!
Ман акнун меравам, поезд ояд,
Мулоқоти наве дар пеш бояд.
Мулоқоти наве бо пирамарде,

Адиби озмуда ҳар набарде.
Кӯҳансоле, ки дида ду замонро,
Ғаму андӯху шодии ҷаҳонро.
Кӯҳансоле, ки дил пур аз умед аст,
Раҳаш монанди мӯҳояш сафед аст.
Кӯҳансоле, ки донад Осиёро,
Ба гушоянда аз ҳар дил садоро.
Садон Осиёро хуб донад,
Худ ёро Осиё маҳбуб хонад.

Пурсиш ва супориш

1. *Шоир нисбати падароне, ки аз таваллуди духтар афсӯс меҳӯранд, чӣ гуфтааст?*
2. *Шоир ба тифли нав тавлидӣфта сухан мегӯяд, оё ин дуруст аст?*
3. *Порчаро ифоданок хонед. Байтҳоеро, ки ба тасвири доя бахшида шудаанд, аз матн ҷудо кунед.*

САЙЁҲИ ҲИНД

Кӯдаке мегашт бо қутғии худ,
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Мегавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавид он ҳар тараф бо ҷустуҷӯ,
Сӯи ҳар як раҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ меод симои писар,
К-омдааст ин ҷо вай аз мулки дигар.
Ҷу нарезондааст хуни нофи худ
Дар ҳамин шаҳри лаби баҳри кабуд.
Гашт маълумам, ки афгонбаччаест,
Соддаю гумроҳу нодонбаччаест.
Гашт маълумам, ки меҳмон омадаст,
Меҳмон аз мулки афгон омадаст.
Гуфтам: «Эй сайёҳи ҳинди кобулӣ»,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҷисми хурдатро ба пушти Ҳиндукӯш,
Кӣ ҳаво дод, аз чӣ мегардӣ ҳамӯш?

Ё туро бахти сиёҳат рондааст?
Боди афғонӣ магар паррондааст?
Ё касе гуфтан, ки дар Ҳиндустон
Ризки инсон аст чун оби равон?
Ҳар чӣ меҳохӣ, ту пайдо мекунӣ,
Нозу неъматҳо муҳайё мекунӣ.
Меравад дар ҷӯйҳояш ҷои об,
Дар тамоми фаслҳо ширу шароб.
Балки овардӣ ту ҳангоми сафар.
Ҷаннати афсонавиро дар назар.
Ин замин кардаст аз даври кӯҳан,
Фикри оламро асири хештан.
Хуб медонам, ки сӯи ин диёр,
Н-омадӣ, монанди қавми судхор.
Н-омадӣ, то ки ҷаҳонگیرӣ кунӣ,
Зулми нав бахшию ҷонگیرӣ кунӣ!
Н-омадӣ то хуни ҳиндуҳо хӯрӣ,
Бахти бад орию нафъи сад барӣ.
Омадӣ ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ хурд ҷони хешро.
Гушнагӣ партофтат беҳайру хуш,
Дар паси кӯҳи баланди Ҳиндукуш.
Эй ҷаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҳам падар, ҳам модари бекори ту,
Чашм баста дар раҳи бозори ту.
Мисли ту, сайёҳи хурди номурод,
Дар ҷавонӣ ман надидам рӯзи шод.
Мешунидам аз падар шабҳои тор,
Мисли ту афсонаҳои бешумор.
ӯ, ба ман мегуфт: «Дар самти Ҷануб,
Кишваре бисёр зебоясту хуб.
Сурати он мамлакат дигар бувад,
Обҳои нукра, ҳокаш зар бувад.
Пасттар ҳар сол гардад Офтоб,
Як қади найза ба рӯи хоку об».
Ман акнун аз мулки хуррам омадам,
Чун вакили халқи аъзам омадам.

Омадам, дидам туро бо чашми худ,
 Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
 Медавӣ, бо чашми пурнам медавӣ,
 Пеши пой нокасон хам мешавӣ.
 Мекуни бо рангубори хеш пок,
 Музаҳон бахтдуздонро зи хок.
 Эӣ чаҳонгарди чавони кобулӣ,
 Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
 Ҳайфам ояд, ки ту дар ин синну сол,
 Мондай бебаҳра аз фазлу камол.
 Дузди баҳти халқхо минбаъд боз,
 Пой худро сӯи ту созад дароз.
 Хоки пояшро набояд пок кард,
 Пок аз он бояд, ки акнун хок кард.

Пурсиш ва супориш

1. *Шоир зери мафҳуми «Қавми судҳор» кӣҳоро дар назар дорад?*
2. *Муносибати адиб ба афғонбача чӣ гуна аст?*
3. *Шумо дар бораи Афғонистон чӣ медонед?*
4. *Аз харита Афғонистон ва пойтахти он шаҳри Кобулро нишон диҳед.*
5. *Байти охиrho пурра маънидоод намоед. «Хок кард» чӣ маъно дорад ва шоир аз кадом санъати бадеӣ истифода бурдааст?*

МЕҲМОНИ МАҒРИБӢ

Ҳеч шунидӣ гапи садсоларо,
 Қиссаи деринаи Банголаро¹?
 Ҳеч шунидӣ, ки рухи осмон
 Ҷилва кунад лаълисифат дар чаҳон?
 Ҳеч шунидӣ ту, ки дар Офтоб,
 Об чу симоб хӯрад печугоб?
 Ҳеч шунидӣ ту, ки кӯҳи баланд
 Дар сари худ чатр кашад аз паранд²?
 Об равад тағ-тағи яхҳои пир,
 Мисли ҷавохир зи дили ҳар адир.
 Лолаву себарга ба вақти саҳар
 Ҳалқабаргӯшанд зи лӯлӯи тар.

Ҳеч шунидӣ, ки баланд аз саҳоб,
Сайркунон лона гузорад уқоб.
Ин ҳамаро бинӣ ту дар Ҳиндукуш,
Дар сари кӯҳи баланди нукрапӯш.
Гашта дар ин ҷо ватани ҷонварон –
Бойтарин сайдгаҳе дар ҷаҳон.
Наъраи фил ояду бабру паланг,
Савти хуши булбулакон ранг-ранг.
Ҳаст замини заҳи пур аз мағок³,
К-аз нами ӯ мешавад одам ҳалок.
Маймуни посӯхта, думсӯхта,
Кирми чу гавҳар ба шаб афрӯхта.
Ин ҳама дар бешаи Ҳиндустон,
Воҳиманоканд ба пиру ҷавон.
Гар биравӣ ту ба тамошои боғ,
Мекунӣ аз бӯй муаттар димоғ.
Ин ҳама дар домани Ганг аст, Ганг,
Қиссаи шӯрафкани Ганг аст, Ганг.
Нақл намоянд, ки аз Фарби тор,
Кард сафар бандаи кибру виқор.
Дар бари худ карда либоси сафед,
Чой ба дил дода умеди палид.
Қувваи пурҷозибай ин диёр,
Кард дили мардаки гарбӣ шикор.
Дағдағай ӯ зи ҳад афзун бувад,
Аз хиради одамӣ берун бувад.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар,
Хубии ин мамлакати хокзар.
Абри баланди сари ин кӯҳи пир,
Лаззати парвози уқоби далер.
Меравад аз пайраҳаи кӯчабоғ,
Зиннати он боғ накарда суроғ.
Мегузарад аз бари вайронаҳо,
Мадрасаю обидаю⁴ хонаҳо.
Мегузарад ӯ нанамуда назар,
Бо ҳаяҷони дилу шавқи ба сар.
Ишқи гулу нолаи булбул асар,
Ҳеч надоранд ба ин раҳгузар.

Омаду бар гардани ҳинду нишаст,
Ҳар чӣ ки мехост, гирифт у ба даст.
Пусти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили бечораи деҳқонон гирифт.
Пахтаю абрешиму гандум гирифт,
Нони даҳони ҳама мардум гирифт.
Шираи ин бойзаминро кашид,
Хуни дили халқи гадоро макид.
Ҳукми вай имрӯз агарчӣ равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!
Ҳеч надидӣ ту чунин мақбара,
Қасру биноҳои ачиби сара.
Гунбази он мадрасаҳои қадим,
Шаъшааи обидаҳои азим.
Накшу нигори дару дарвозаҳо,
Точмаҳал⁵ рафта дар овозаҳо?
Дидаи дар зери замин зинаҳо,
Софтар аз чехраи оинаҳо?
Меваи ширини ба монанди қанд,
Соҷи боғу чамани дилписанд?
Дидаи оё ту ба чашмат аён,
Мӯъҷизаи кишвари Ҳиндустон?
Ҳеч магар дидаи дар умри худ,
Боги муаллақ чу гилеми кабуд?
Санъати дар нозуки нозуктаре.
Духтаракони ба мисли парӣ?
Сохта аз нуқраву зар косаҳо,
Дурру зар овехта раққосаҳо.
Кучаю бозор пур аз морбоз,
Фолбину мардуми маймуннавоз.
Дар талаби нон шуда чамъе ҳалок,
Хастаю, афтода гурӯҳе ба хок.
Дида ман инро чигарам пора шуд,
Ашк равон аз бари рухсора шуд.
Ин ҳама дар кӯчаи Калкутта буд,
Шаҳри пур аз ҳарзаву сафсата буд.
Гарчи сари халқ шуд аз ғам сафед,
Пур бувад, аммо дили ӯ аз умед.

Пайкари он гарчи чу хокистар аст,
Лек ниҳон дар дили ӯ ахгар аст.
Гарчи ба ғорат равад ин сарзамин,
Боз дар он ганчи равонро бубин.
Меҳнати деҳқонписару коргар
Аз ҳама ашӯи ҷаҳон муфттар.
Ин магар афсонаи Бангола аст?
Қиссаи бадбахтии садсола аст?
Мегузарад мағрибии худписанд,
Карда сару бинии худро баланд.
Бозикунон ҷӯб-асоро ба даст,
Шому саҳар роҳ равад мисли маст.
Баҳри ҷӣ ин мағрибии дилсиёҳ,
Карда ҳарисона ба Машриқ⁶ нигоҳ?
Бурд дилашро магар ин сарзамин,
Бӯи хуши ин чамани нозанин?
Ё ҳаваси дидани бӯзинаҳо,
Ё ба каф овардани ганчинаҳо?
Нақл намоянд, ки аз ғарби тор,
Кард сафар одами бенангу ор.
Ном баровард ба сангиндилӣ,
Тухми ситам коштану ҷоҳилӣ.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар,
Нолаю фарёди падар ё писар.
Зиннати боғу чамани дилфиреб,
Рӯи гулу савти хуши андалеб.
Бо сари пур фитнаю бо карруфар,
Мекунад аз байни халоиқ гузар.
Мекунад ин ғарбии рӯбаҳмиҷоз
Дасти тамаъро сӯи ҳинду дароз:
«Дурри гаронро ба кафи ман бинех,
Зар бидеху зар бидеху зар бидех».
Мегузарад дуртар аз издиҳом,
Бе назари диққату бе эҳтиром.
Гоҳ намоен шавад ӯ чун сипоҳ,
Гоҳ ба монанди гадоёни роҳ.
Гоҳ чу як гурбаи пояндамуш,
Гоҳ гурезанда чу муши хамӯш.

Ҳар чӣ ки мехост дар ин сарзамин,
 Пурра даровард ба зери нигин.
 Пусти рӯбоху палангон гирифт,
 Ҳосили сарпанҷаи деҳкон гирифт.
 Нуқраву тилло зи дили кон гирифт.
 Тоқату ороми фақирон гирифт.
 Ҳукми вай имрӯз агарчӣ равост,
 Пояи ин ҳукм вале бебақост!
 Фурсати он аст, ки ин «меҳмон»,
 Тарк кунад кишвари Ҳиндустон.
 Чунки дар ин мамлакат ин зарпараст,
 Ҳеч ба чизи дигаре дил набаст.
 Сар назад аз мағрибии бекарам,
 Чизи дигар ғайри ҷафою ситам.
 Тир назад мағрибии дилсиёҳ,
 Ҷуз ба дили халқ дар ин сайдгоҳ.
 Гарчи дусад сол дар ин хона монд,
 Боз ба ин оила бегона монд.
 Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
 Пояи ин ҳукм вале бебақост!

Қалямаю ибораҳои тоза

1. Бангола – вилоятест дар Ҳиндустон.
2. Паранд – ҳарир, либосвории тунуки нафис.
3. Мағок – чуқурӣ, гор, яъне мавзеи чуқури ифлос.
4. Обида – мақбара.
5. Тоҷмаҳал – қасри мухташам, ки дар асри XVII бино ёфтааст.
6. Машрик – Шарк.

Пурсиш ва супориш

1. Шоир ба асар ҷаро «Меҳмони Мағрибӣ» ном гузоштааст?
2. Ҷаро кӯҳи Ҳиндукушро шоир нуқрапӯш гуфтааст?
3. Ба андешаи шумо ҷаро марди мағрибӣ аз мардуми ин сарзамин ҷама чиз: боигарию сарват, истиқлол, бахту саодатро гирифт? Оё мубориза бурдан мумкин набуд?
4. Аз асар лаҳзаҳои тасвири омадани марди мағрибиро ёбед, хонед ва ҳифз намоед.

ДУХТАРИ МУҚАДДАС

«Ин духтар аз хонадони сарватмандест ва ўро як вақте ба домодшавандан шашсолае гаҳворабахш карда буданд. Лекин ў роҳи дигареро интихоб намуд. Ў мактабро тамом карда буд, бинобар ин чун дид, ки падару модараш зиндагии ўро барбод додани ҳастанд, қарор дод, ки аз ҳукми онҳо сар тобад, чунки ин кори онҳо аз рӯи адолат нест. Вай худро озод ҳисоб кард. Вай як пӯсти паланг ва як пӯсти бабрро гирифтун китобҳои дарсӣ ва баъзе чизҳои худро печонида, аз хонаи худ рафт.

Вай сар то сари мамлакатро тай карда, танҳои мечуст. Ниҳоят ба Кашмир омад ва дар як гор манзил гирифт. Хӯроқаш пиёзи ёбой, решаҳои хурдани ва мева буд. Лекин ў хонданаширо давом меод.

Баъд ў ба Лохур фаромад ва ба университет дохил шуд. Пас аз тамом кардани университет боз ба гори худ рафт.

Вале ўро ҷустуҷӯ карда ёфтанд ва гуфтанд, ки ба хона равад, вагарна зӯран хоҳанд бурд. Лекин духтар иродаи маҳкам дошт ва хост, ки аз роҳаш нагардад. Чун дид, ки ўро зӯран аз роҳаш гардондани ҳастанд, пиёда ба Дехли ба назди Маҳатма Гандӣ омад. Ў ба Маҳатма Гандӣ гуфт: - «Ман дар ҷустуҷӯи ҳақиқат ҳастам!». Маҳатма Гандӣ дарди дили ўро гӯш карду гуфт: - «Касе дар Ҳинд бояд ба ин духтар кордор набошад, ў бояд мувофиқи таби дили худ зиндагӣ кунад».

Баъд рӯҳониёни файласуф ўро санҷиданд ва диданд, ки ў дар ҳақиқат самимона ба роҳи камолоти маънавӣ қадам гузоштааст. Он гоҳ онҳо ба ў шаҳодатномае доданд, ки ў ҳақ дорад худро Духтари Муқаддас номад ва дар кадом маҷлис, ки хоҳад, расман суҳанронӣ кунад.

Онҳо додани чунин шаҳодатномаеро аз он сабаб зарур шумориданд, ки ин духтарро аз фиребгарони сершуморе, ки саросари Ҳиндустон шаҳр ба шаҳру деҳ ба деҳ гашта, чашмбандӣ мекунанд ва низ худро муқаддас меноманд, фарқ кардан осон шавад.

Пас, ў ба ҳаракати тарафдорони сулҳ дар Ҳиндустон иштирок мекардагӣ шуд. Баъд ба Вена, ба Конгресси муҳофизати сулҳ омад ва пас аз он ба Москва сафар кард.

Ин зан дар Ҳиндустон хеле машҳур аст. Суҳанони зеринро ў гуфтааст: «То он вақте ки дар кӯчаи шаҳру деҳоти Ҳинд одамон

мехобанд ва аз гуруснагӣ чон медиҳанд, то он вақте ки ин қадар бойҳо дар қасрҳо зиндагонӣ мекунанд, то он вақте ки дар Ҳиндустон гадое ҳаст, ман ба таърифи ҳукуматдорон калимае нахоҳам гуфт».

Чунин аст саргузашти «Духтари муқаддас», ки Н.Тихонов хикоя кардааст.

Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Ҷустуҷӯ мекард он инсофро,
Осмони софи кӯҳи Қофро.
Олами аз шӯру гавго покро,
Рӯҳпарвар, тозаву тар хокро.
Дустиро, чехраҳои бозро,
Бомдоди рӯзи некоғозро.
Чашми ақли худ ба олам чун кушод,
Аз ҷафобинӣ ба дод омад, ба дод.
Рӯи он мисли гули пажмурда шуд,
Дар даруни сина дил афшурда шуд.
Рӯз аз рӯз об мешуд мисли мум,
Ғам ба ӯ мекард чун оташ ҳучум.
Чун ба дар мебаст чашми интизор,
Ёд мекард аз суханҳои Тагор:¹
«Ҷар қадар занҷир гардад таянгар,
Тоб вақти кашмакаш н-орад дигар».
Худ ба худ мехонд «Банди мотарам»²:
«Оби Ганга³ ошиқи хокистарам».
Кӯҳи сабр акнун чу вулқон гашта буд,
Чашми дарёи хурӯшон гашта буд.
Чанд – Бибиро⁴ ба хун оғӯшта дид,
Дар муқобил душманонро кушта дид.
Хост чун боде, ки ояд аз дара,
Дар биёбон паҳн гардад яксара.
Аз дамаш рӯбад хасу хошокро,
Пок созад, пок рӯи хокро.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Аз нишастан, сабр кардан ор кард,

Хешро дар кӯчаву бозор кард.
Кулбаи вайронаро партофт, рафт,
Бахти нопадони худро кофт, рафт.
Кӯчаву бозор пур буд аз гадо,
Аз гапи «бахшишу»⁵ аз дарвешҳо.
Тарк карда одамон Банголоро,
Хавлию гову бузу бузголоро.
Хиндӣ аз дасти мусулмон дар азоб,
Худ мусулмон аст бо холи хароб.
Як ҳавову як замини обро,
Як макон, як ҷои хурду хобро.
Як гаму андӯхро, як дардро,
Як садон дил, як охи сардро.
Ғайр – бевичдон ба ду тақсим кард⁶,
Мамлакатро ҷои хавфу бим кард.
Духтари ҳиндӣ ба ҳар сӯ чашм дӯхт,
Ҳар нигоҳаш чун шафақ афрӯхт, сӯхт.
Монда буд хомӯш тӯпи «Замзама»⁷,
Гӯшро кар карда «Султон Ҷамҷама».
Дид он тӯфони моҳи хутро⁸,
Ҳам кафан, ҳам гӯр, ҳам тобутро.
Шуд ба чашмаш мисли иблиси палид,
Соия ғафси Маунбеттен⁹ паид.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Кард аз Лохури пурдаҳшат фирор,
Чун рамида сайд сӯи кӯҳсор.
Орзӯи гӯшаи Кашмир¹⁰ кард,
Шиква аз бераҳмии тақдир кард.
Хост хилватгоҳ дар вайронае,
Бутпарастию ибодатхонае.
Хост, ки дигар набинад рӯзро,
Чехраи бадхоҳи оламсӯзро.
Хост пӯшад рӯйро аз Офтоб,
Чун маҳи афтода дар зери саҳоб.
Нашнавад бо гӯш фарёди касе,
Ғингоси занбӯру овози касе.
Хост, ки маҳфуз дорад нангро,

Баста дар дил аз қаноат сангро.
Ру ниҳод бар Шива¹¹ бо аҷзу ниёз,
Бошад он чун уд дар сӯзу гудоз.
Монда духтар дастро болои даст,
Дар ибодатхона чандин маҳ нишаст.
Халкро машхур нақли тоза шуд,
Чун муқаддас духтаре овоза шуд.
Карда дар бар пӯсти бабру паланг,
Гоҳ берун шуд ба дашти сабзранг.
Гоҳ мисли соя дар шабҳои тор,
Мулкро мекард он гашту гузор.
Чустуҷӯ мекард кути лоямут,
То каме ором созад нафси худ.
Аз тамошо чашм мепӯшид он,
Чун дили сахро намечӯшид он.
Лек дуздида дили онро ба худ,
Зиннати Кашмир мафтун менамуд.
Бод меовард аз «Боғи насим»¹²,
Дар саҳаргоҳон димоғашро шамим¹³,
Дасти рассоми табиат дилрабо,
Чун арӯс ороста Кашмиро.
Кӯхи барфин – оби ширин дорад он,
Чашмаву рӯди булӯрин дорад он.
Абр агар аз осмон борон диҳад,
Аз замин гул шаддаи марҷон диҳад.
Осмонаш чун гилеми рангае,
Ё ба мисли лаъли пуртангае.
Пас ҷӣ сон дилро набандад хусни он,
Бо ҳазорон шаъшаа, бе ресмон!
Лаънат он касро, ки созад бо итоб,
Ин латофат, ин зарофатро хароб!
Духтари ҳиндӣ яроқи чанг дид,
Вақти сайру гашт тӯпу танк дид.
Лашкари бегона дар он ҷо шудааст,
Зиннати Кашмир зери по шудааст.
Дуди танк, айроплан, дуди матор,
Ҳалқа мезад дар фазои беғубор.
Духтари ҳиндӣ ба хашм омад, ба хашм,

Боз шуд чун мош онро ҳар ду чапм.
Чун нидо, чун огаҳӣ, ҳамчун қасам
Ин суруд омад ба гӯшаш дам ба дам:
«Лолаҳо бигзор, дар Кашмири мо
Доимо бошанд дар нашъунамо¹⁴.
Обҳо бигзор чӯшанду даманд,
Чун сафедӣ дар уфуқ – субҳи баланд.
Мо, вале ҷонсаҳт мардон мерасем,
Мисли санги кӯҳсорон мерасем.
То ки рӯзи имтиҳон, рӯзи ҷидол
Ҳам насозад қомати моро шамол».
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Боз дунболи раҳи дигар гирифт,
Роҳи одамгарди Амритсар¹⁵ гирифт.
Гапг дар шаҳру ба ҳар кас гӯш кард,
Лаб фуру басту нафас хомӯш кард.
Шаҳр буд, аммо пур аз овози халқ,
Аз чапакҳои фалакандози халқ.
Дар миёни кӯчаву бозорҳо,
Дар дами дар, дар таги деворҳо.
Одамон дар коғаз имзо мекунанд,
Сулхро ташвиқу илқо мекунанд.
«Сулҳ- мегуфтанд, ки, - омоли¹⁶ мост,
Навбахори ҷор фасли соли мост.
Сулҳ истиқболи фарзандон бувад,
Хотири ҷамъи кӯҳансолон бувад.
Сулҳ бошад, бигзарад нон бемалол,
Аз гулӯи халқ дар ҳар гуна ҳол.
Адро барпо кунад паймони сулҳ,
Бахро парво кунад даврони сулҳ».
Духтари ҳиндӣ ба гапҳо гӯш кард,
Пайкараш ларзиду тобу тӯш кард.
Кӯчаҳоро хӯрда кард аз рафтуо,
Мешунид аз халқ як гуна нидо.
Менависад номи худ дар ҳар қадам,
Ҳар яке бо нӯги ангушту қалам.
Тӯдаеро кам-камак наздик шуд,

Сулҳҷӯро аз паи табрик шуд.
 Духтаре, ки аддро уммед дошт,
 Бо қалам дар қоғаз имзоро гузошт.
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Олам аз таърихи он огоҳ шуд.
 Аз Ватан, аз сарзамини модарӣ,
 Рафт берун, дид мулки дигаре.
 Дид кишварҳои гуногуни даҳр,
 Сулҳпарварҳои рӯзафзуни даҳр.
 Дар забон, дар ғоя, мазҳаб мухталиф,
 Аз паи сулҳанд, аммо ҳамради¹⁷.
 Дид як роҳи сафеди сулҳро,
 Қалъаву қулфу калиди сулҳро.
 Конгресси Вена¹⁸ оғӯшаш намуд,
 Сулҳро чун ҳалқа бар гӯшаш намуд.
 Мисли як уммеи дерин Москва,
 Орзуву хоби ширин Москва.
 Тақягоҳи сулҳҷӯён Москва,
 Иттифоқи дӯстдорон Москва.
 Шаҳри бемонанди пуршон Москва.
 Ҷони дунё, ҷони инсон Москва.
 Пойтахти мулки аъзам Москва,
 Дар вафову аҳд маҳкам Москва.
 Ҳиндудухтарро саодатманд кард,
 Меҳмон бинмудаву хурсанд кард.
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Олам аз таърихи он огоҳ шуд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Тагор** – Робиндранат Такур (1861-1941), нависандаи бузурги Ҳинд.
2. «**Банди мотарам**» - «Суруд дар бораи ватан», асари нависандаи бузурги Ҳинд.
3. **Ганга** – Ганг, яке аз калонтарин дарёҳои Ҳиндустон, ки обаш муқаддас ҳисоб мешавад ва мурдари сӯхта, хокистарашро ба ин дарё меандозанд.
4. **Ҷанд-Бибӣ** – зани ҳинду, ки ба муқобили Акбаршоҳ (1556-1605) ном подшоҳи мусулмони Деҳлӣ қаҳрамонона ҷангида ҳалок гардидааст.
5. **Бахшиш** – садақа, чизе, ки ба гадоён дода мешавад.

6. Ин чо воқеаи соли 1947 дар назар дошта шудааст, ки мустамликадорони Англия Ҳиндустонро ба ду давлат – Ҳиндустон (давлати ҳиндувон) ва Покистон (давлати мусулмонон) тақсим намуданд.
7. «Замзама» ва «Султон-Чамчама»-номи тўпқос, ки ҳоло дар майдони шаҳри Лохур истодаанд ва як вақтҳо онҳоро ба муқобили истилогарон истифода бурдаанд.
8. Хут – охирин моҳи соли шамсӣ, (аз 21 феврал то 21 март).
9. Маунбетген – ноиби подшоҳи Англия, ки то соли 1947 ҳокими Ҳиндустон буд.
10. Кашмир – вилояте, ки дар шимоли Ҳиндустон воқеъ аст.
11. Шива – Худои газаб, фариштаи чазо дар таълимоти динии ҳиндувон.
12. Боғи насим – номи боғи қадимест дар Кашмир.
13. Шамим – бӯй, бӯи хуш.
14. Суруди халқии кӯҳистони Кашмир.
15. Амритсар – пойтахти Кашмир.
16. Омол – орзу, хоҳиш.
17. Ҳамрадиф – ҳамфир, ҳамроҳ.
18. Конгресси сулҳ дар соли 1952 дар пойтахти Австрия, шаҳри Вена баргузор гардида буд. Ин чаласаи олиро Комитети умумиҷаҳонии Сулҳ барои муҳофизати сулҳи пайдор ташкил намуда буд.

Пурсиш ва супориш

1. *Асарро мувофиқи мазмун ба қисматҳо ҷудо намоед.*
2. *Бигӯед, ки нақли шоири рус Тихонов ба мазмуни достони Турсунзода чӣ муносибат дорад?*
3. *Чаро духтари ҳиндуро муқаддас эълон кардаанд? Муқаддасии ӯро шумо дар кадом лаҳзаҳои асари шоир ҳис кардед?*
4. *Духтари ҳинду дар Кашмир чӣ гуна ҳодисаҳоро дид ва онҳо ба кори ояндаи ӯ чӣ гуна таъсир расонданд?*
5. *Дар ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии духтари ҳинду кадом воқеаҳо нақши ҳалкунанда бозиданд?*
6. *Шумо дар образи духтари ҳинду кадом хислатҳои олии инсониро мебинед? Ӯро ватандӯст, ватанпарвар гуфтан раво аст?*

ЭРАҶ МИРЗО (1874-1926)

Эраҷ Мирзо адиби бузурги Эронзамин аст. ӯ дар Табрез соли 1874 чашм ба дунё кушод. Бобоёни ӯ шоҳони қочорӣ буданд. Вале ҳаргиз аз гузаштагони худ намеболид ва зиндагии фақирона дошт. Эраҷ Мирзо чунон марди фурутан ва хоксоре буд, ки ҳатто шоир будани хешро инкор ҳам мекард. Адиб дар ин бора чунин гуфта: «Ман ҳамеша шоир нестам ва ба навиштани шеър ҳеч гоҳ худро маҷбур намекунам. Баръакс ҳангоме, ки илҳомам меояд, ман ба он итлоат мекунам».

Эраҷ Мирзо соли 1926 дар Техрон вафот кард. Адиб дар сурудани асарҳои хурди лирикӣ дасти тавоно дошт. Достони «Орифнома»-и Эраҷ пандуахлоқӣ буда, инсонҳоро ба покӣ, поквичдонӣ ва дигар хислатҳои ҳамида ҳидоят мекунад.

Махсусан силсилаи шеърҳои «Модарнома»-и Эраҷ Мирзо шӯхрати ҷаҳонӣ пайдо кардаанд ва сазовори мукофоти аввали озмуни байналхалқӣ гардидаанд. «Модарнома»-и адиб ба аксарияти забонҳои дунё тарҷума гардидааст.

Инак ба қироати шумо аз силсилаи «Модарнома», «Қадри модар»-ро бо ду шеъри дигар пешкаш менамоем.

ҚАДРИ МОДАР

Писар, рав қадри модар дон, ки доим
Кашад ранҷи писар, бечора модар.

Бирав, беш аз падар хоҳаш, ки хоҳад
Туро беш аз падар, бечора модар.

Зи чон маҳбубтар дораш, ки дорад
Зи чон маҳбубтар, бечора модар.

Нигаҳдорӣ кунад нӯҳ моҳу нӯҳ рӯз,
Туро, чун чон ба бар, бечора модар.

Аз ин паҳлӯ ба он паҳлӯ нағалтад,
Шаб аз бими хатар, бечора модар.

Ба вақти зодани ту марги худро
Бигирад дар назар, бечора модар.

Бишӯяд кӯҳна, орояд наватро,
Чу камтар коргар, бечора модар.

Тамузу дай¹ туро соат ба соат
Намояд хушку тар, бечора модар.

Агар як атса ояд аз димоғат
Парад хушаш зи сар, бечора модар.

Агар як сурфае² бечо намоӣ
Хӯрад хуни чигар, бечора модар.

Барои он, ки шаб роҳат бихобӣ
Нахобад то саҳар, бечора модар.

Ду сол аз гирияи рӯзу шаби ту
Надорад хобу хӯр, бечора модар.

Чу дандон оварӣ, ранчур гардӣ,
Кашад ранчи дигар, бечора модар.

Сипас чун по гирифтӣ, то наяфтӣ
Хӯрад ғам бештар, бечора модар.

Ту то як мухтасар қоне бигирӣ³
Кунад чон мухтасар, бечора модар.

Ба мактаб чун равӣ, то бозгардӣ
Бувад чашмаш ба дар, бечора модар.

Агар як рубъи соат⁴ дер оӣ,
Шавад аз худ бадар, бечора модар.

Набинад ҳеч кас заҳмат ба дунё
Зи модар бештар, бечора модар.

Тамоми ҳосилаш аз умр ин аст,
Ки дорад як писар, бечора модар.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Тамузу дай – тобиustonу зимистон.
2. Сурфа – атса, сулфа.
3. Маънои байт: то он, ки туро оҳиста-оҳиста заҳмати беш кашада калон мекунад, аз ин заҳмат дилу қонаш оҳиста-оҳиста адо мегардад.
4. Як рубъи соат – чоряк соат ё 15 дақиқа.

Пурсиш ва супориш

1. Боз кадом шеърӣ Эраҷ Мирзоро медонед, ки ба модар бахшида шудааст?
2. Дар шеър чанд маротиба калимаи модар такрор шудааст?
3. Радифу қофияи чаҳор байти аввали шеърро нишон диҳед.
4. Аз харита пойтахти Эрон-Теҳрон ва зодгоҳи Эраҷ Мирзо-Табрезро ёбед.

ИДИ НАВРӢЗ

Иди Наврӯз аввали сол аст,
Рӯзи айшу нишоти атфол¹ аст.

Ҳама он рӯз раҳти нав² пӯшанд,
Чою шарбат ба хушдилий нӯшанд.

Писари хуб рӯзи ид андар
Равад аввал ба хидмати модар.

Даст дар гарданаш кунад чун тавқ,
Сару дасташ бибӯсид аз сари шавқ.

Гӯянд: «Ин иди нав муборақ бод,
Сад чунин Соли Нав бубинӣ шод!».

Баъд ояд ба дастбӯси падар,
Бӯса бахшад падар аз рӯи писар.

Писари бад чу рӯзи ид шавад,
Мавқеи диду боздид³ шавад.

На падар дӯст дорадаш на амӯ,
На касе иди оварад бари у.

Иди он рӯз ҳаққи он писар аст,
Ки начибу шарифу бохунар аст.

ҚАДРИ УСТОД

Гуфт устод: «Мабар дарс аз ёд!»
Ёд бод он чӣ маро гуфт устод!

Ҳеч ёдам наравад ин маънӣ,
Ки маро модари ман нодон зод.

Падарам низ чу устодам дид,
Гашт аз тарбияти ман озод.

Пас маро миннат аз устод бувад,
Ки ба таълими ман устод истод.

Ҳарчи медонист омӯхт маро,
Ғайри як асл, ки ногуфта ниҳод.

Қадри устод наку доништан,
Ҳайф, устод ба ман ёд наод.

Гар бимурдааст, равонаш пурнур
В-ар бувад зинда, Худо ёраш бод!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Атфол – бачагон.
2. Рахти нав – либосҳои нав.
3. Мавқеи диду боздид – ҳангоми вохӯрӣ, сӯхбат, табрики якдигар ба муносибати Иди Наврӯз.

Пурсиш ва супориш

1. Дар шеъри «Иди Наврӯз» кадом хусусиятҳои ҷашигирии Соли нав нишон дода шудааст?
2. Муносибати хешро ба шеъри «Қадри устод» баён кунед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

**ХАЛИЛУЛЛОҲИ
ХАЛИЛӢ
(1913 - 1988)**

Халилуллоҳи Халилӣ яке аз шоирони тавонои асрии XX-и Афғонистон ба шумор меравад. Ӯ ҳамзабони мост. Шоир соли 1913 дар шаҳри Кобул ба дунё омад. Фарҳангу адаб омӯхт ва дар ин ҷода марди фозил гашт. Асарҳои таърихӣ, адабиётшиносии ӯ дар ҳаллу фасли масоили иҷтимоию фарҳангӣ арзиши бузург доранд.

Вале Халилуллоҳ асосан бо асарҳои адабиаш шӯҳрати мақоми хоса дорад.

Бояд тазаққур дод, ки Халилуллоҳ борҳо ба Тоҷикистон омадааст ва дар ҷашни Абдурахмони Ҷомӣ иштирок намудааст. Халилуллоҳ рӯзҳои вопасини рӯзгори худро дур аз Ватан дар ғарибӣ гузаронд. Пас аз он, ки Армияи Шӯравӣ вориди Афғонистон гардид, мардуми зиёд аз аҳли адаб кишварро тарк намуданд. Халилуллоҳ низ аввал ба Покистон ва баъд ба Италиё рафт ва даҳ сол охири умри хешро дар он ҷо гузаронид. Адиб бо сад дарду алам дур аз ёру диёр бо ёди Ватан соли 1988 вафот кард.

Адиб дар ғарибӣ бо ёди Ватан мезист, чун булбул дур аз ҷаман менолид, ашки ҳасрат мерехт.

Шоир ба ҷавонони афғон хитоб карда, онҳоро ба яғонагӣ, иттиҳод даъват менамуд. Вале, афсӯс, адиби ватандӯст озодии халқу кишварашро надид. Инак, дар ҳамин мавзӯё чанд шеърӣ дардомези адибро, ки онҳо садои қалби шоиранд, барои мутолиаи шумо пешкаш менамоем.

ҲАДЯ БА МОДАРОН

Роҳраве, равшандиле¹ аз Боязид
Кард пурсиш: «К-эй муреди ҳар мурид!
Боз гӯ, охир кучо биштофтӣ?
К-ин ҳама ганчи саодат ёфтӣ?».
Гуфт: «Аз як қатра ашки модарам,
Шоҳиди мақсуд омад дар барам.
Ганҷо дар дидаи намноки Уст,
Ин гуҳарҳо ашкҳои поки Уст.
Шомҳо чун боз хуфтӣ модарам,
Буд дар поёни пояш бистарам.
То дили шаб дошт бо ман розҳо,
Гуфтугӯҳо, қиссаҳо, овозҳо.
Қиссаҳо ширинтар аз шаҳду шакар,
Нағмаҳои ҷонбахш аз боди сахар.
Ногаҳон шоме ҳаво бас тира шуд²,
Барф бар шаҳру деҳи мо чира шуд.
Хун ба тан аз шиддати сармо фисурд³,
Шуъла аз дамсардии айём мурд.
Нимашаб шуд, модарам аз хоб хест,
Аз мани афсурда ҷоми об хост.
То гирифтам ларз-ларзон ҷоми об,
Модарамро бори дигар бурда хоб.
Ман ситодам хушк бар ҷо аз адаб,
Чашм бар роҳ, ҷом бар каф, ҷон ба лаб,
Обро аз фарти⁴ сарди баст ях,
Ҷомро бо дасти ман пайваст ях.
Субҳ шуд, чун боргоҳи файз боз,
Модарам бархест аз баҳри намоз,
Дид сӯи ман, ларзонам чу бед,
Гаштаам чун барф сар то по сафед».
Гуфт: «Ай фарзанд бар каф ҷом чист?
Рост гӯ ин ларза бар андом чист?
Аз чӣ рӯ ин ҷомро бардоштӣ,
Хешро дар ранҷу меҳнат доштӣ».
Гуфтам: «Ай модарам, хато буд, ин ки ман,
Мениҳодам ҷом баҳри хештан.
Ту зи ман гар об мекардӣ талаб,
Хуфта мекидӣ маро дур аз адаб».

Модар аз гуфтори ман бетоб шуд,
Дар миёни синаи вай об шуд.
Сар зад оҳе аз дили ғамдидааш,
Қатраи ашкe чакид аз дидааш.
Ашки модар ганчи гавҳарҳо шавад,
Мард аз он як қатра чун дарё шавад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Рахраве, равшандиле – марди бомаърифати мусофире.
2. Тира шуд – ба маънои абр рӯи осмонро пӯшонд.
3. Фисурд – саҳт шуд.
4. Фарт – зиёдатӣ, бисёрӣ, шиддат.

Пурсиш ва супориш

1. *Номи шеър ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?*
2. *Шумо дар ҳақиқи модар чӣ некӣ кардед?*
3. *Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.*

ХИТОБ БА АВЛОДИ ВАТАН

Нури чашми Ватан, эй бачаи афғон, афсӯс,
Дили ман доғ шуд аз дасти ту, эй ҷон, афсӯс.
Чанд гӯям, ба ту фарзанди мусулмон, афсӯс,
Ба ту эй унсури афсӯрда, бачон афсӯс.
Кист ҷуз ту, ки кунад гиря ба вайронии ту,
Овах¹, афсӯс ба ин рӯзи парешонии ту.
Ҳама бедор, ту дар хоби гаронӣ, то кай?
Гофил аз сирри тараққии ҷаҳонӣ, то кай?
Чашм бар роҳи камоли дигаронӣ, то кай?
Ту ба ин пардаи торик – пинҳонӣ, то кай?
Ҳола² бархез зи ҷо, гафлати бечо, то кай?
Хоби нӯшин чӣ қадар, нашъаи саҳбо³ то кай?
Ай писар, чашми Ватан сӯи ту боз аст, ҳанӯз,
Қавмро ҷониби ту даст дароз аст, ҳанӯз.
Мамлакатро ба ту сад гуна ниёз аст, ҳанӯз,
Фурсати хидмати ту дуру дароз аст, ҳанӯз.
Вақти бозӣ набувад, фурсати кор аст, биё!
Ай писар, кор накардан ба ту ор аст, биё!

ХИТОБ БА МУТАЪАЛЛИМИНИ ҲИРОТ

Эй гули наврустаи омоли мо,
Меҳри дурахшандаи иқболи мо.
Зинда зи ту отияву⁴ ҳоли мо,
Баста ба ту азмату эҷлоли мо⁵.

Чашми Ватан сӯи ту умедвор,
Шавқати ин қавми ба ту устувор.

Мо ба умеди, ки ту доно шавӣ,
Марди хунарпешаи фардо шавӣ.
Баҳри Ватан дасти тавоно шавӣ,
Сафшикане фирқаи аъдо⁶ шавӣ.

Зинда кунӣ равнақи пешини мо!
Тоза кунӣ аъзамати дерини мо!

Боз кашӣ ном ба ном оварӣ,
Зинда кунӣ дабдабаи сарварӣ.
Боз кунӣ тоза ба некаhtarӣ,
Давраи Аҳмадшоҳию Акбарӣ.

Баршиканӣ гардани айёмро!
Ром кунӣ тавсани худкомро!

Куввати дилҳои мусулмон туй,
Аъзамати ояндаи афгон туй.
Зиндакунӣ номи ниёгон туй,
Равшании чашми азизон туй.

Мо, ки гузаштем Ватан они туст,
Кишвари мо ҳиттаи фармони туст.

Ҷони ман, ин мулк бувад ҷои ту,
Хонаи осоиши обои ту.
Мебарад ин қавм таманнои ту,
Орзуи дасти тавонои ту.

Аз ту дарег аст, ки гофил шавӣ,
Шоҳаи бесояи ҳосил шавӣ.

Эй гули нав хор ба дилҳо машав,
Шоҳи қачи бесару бе по машав.

Шефтаи зоҳири дунё машав,
Мунҳариф⁷ аз мардуми доно машав.

Рахна ба осоиши афгон мазан,
Таъна ба онни ниёгон мазан.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Овах - задае, ки аз дарду алам ба забон меояд.
2. Ҳола – тез шав, барҳез.
3. Нашъан сахбо – хумори май.
4. Отня – оянда.
5. Азмату эҷлол – шукӯху ҷалол, бузурги
6. Аъдо – адӯ, душман..
7. Мунҳариф – раҳгум, гумроҳ.

Пурсиш ва супориш

1. Шоир дар зимни ибораи «Авлоди Ватан» киро дар назар дорад?
2. Адиб чӣ орзу дорад?
3. Шоир ҷавононро ба чӣ кор даъват менамояд?
4. Дар байни ду шеърӣ боло аз кадом ҷиҳат монандӣ дида мешавад?
5. Ватандӯстии қаҳрамони лирикиро шумо дар кадом лаҳза беиштар эҳсос кардед?
6. Давраи Аҳмадишоҳию Акбарӣ чӣ хел замон будааст?
7. Дар бораи вазъияти ҳозираи Афғонистон шумо чӣ медонед?

НАВРӯЗИ ОВОРАГОН

Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд,
Дар кишвари хунинкафакон раҳ накушояд.
Булбул ба чаман нағмаи шодӣ насарояд,
Мотамзадагонро лаби пурҳанда нашояд.
Хун медамад аз хоки шаҳидони Ватан, вой
Ай вой Ватан, вой!
Гулгункафаноноро чӣ баҳору чӣ зимистон,
Хунинчигаронро чӣ биёбон, чӣ гулистон.
Дар кишвари оташзада, дар хонаи вайрон,
Кас нест, занад бӯса ба рухсори ятимон.
Кас нест, ки дӯзад ба тани мурда кафан, вой,
Ай вой Ватан, вой!

Аз синаи ҳар санги ту хун медамад имрӯз,
 Аз хоки ту мастию чунун медамад имрӯз.
 Он лола чӣ дида, ки нилгун медамад имрӯз,
 В-он сабза чаро зарду забун медамад имрӯз?
 Сурх аст бо хун пову сари сарву суман, вой,
 Ай вой Ватан, вой!
 Ай бараҳнапо, сарви сарафроз туй, ту,
 Сардору сазовор ба ҳар ноз туй, ту.
 Душман шикану фотеху сарбоз туй, ту,
 Фармондеҳи ин хок зи оғоз туй, ту.
 Гайр аз ту касе нест дар ин марзи кухан, вой,
 Ай вой Ватан, вой!
 Не тоҷ ба кор оядат имрӯз, на авранг¹,
 Не соҳиби сармоя, ки бо суди гаронсанг.
 Ҷуни дили ту хӯрда ба сад ҳилаву найранг,
 Кас нест, ки пирӯз шавад чуз ту дар ин чанг.
 Ай бозуи размандаи занҷиршикан, вой,
 Ай вой Ватан, вой!

ДУБАЙТИЮ РУБОИЁТ

Мусулмонон! Зи дур ояд садое,
 Садои чонгудозе, ғамфизое.
 Надонам, кучо шабхун зада гург,
 Вале донам, ки нолад ошное.

Ятима, дардманде, бенавое,
 Баровард аз дили сахро садое:
 «Манеҳ зинҳор аз каф шамъи умед,
 Агар хоҳӣ расӣ рӯзе ба чойе».

Аз бас хушу масту дилрабо меой,
 Чун боди баҳор чонфазо меой.
 Дил хонаи ишқи туст, ободаш дор,
 Чун хона хароб шуд, кучо меой?

Ин кинаварон² боз бо найранги дигар,
 Доранд фари фитна бо оҳанги дигар.
 Фарёд, ки ин шуъбадабозон³ ҳар рӯз,
 Хоханд ба номи ошғӣ чанги дигар.

Зебо Ватанам, чаннати дунё Ватанам!
Ай гарқои хуну ашк, танҳо Ватанам!
Ман чуз ту дигар ном наёрам бар лаб,
Ай во Ватанам, во Ватанам, во Ватанам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Авранг – тахт, тахти шоҳӣ.
2. Кинаварон – душманон, интиқомчӯён, қасосгирон.
3. Шӯъбадабоз – найрангбоз, ҳилагар, маккор.

Пурсиш ва супориш

1. *Номи шеър – «Наврӯзи оврагон»-ро шарҳ диҳед.*
2. *Мафҳуми бараҳнапо чӣ маънӣ дорад?*
3. *Чаро шоир дардманд аст? Дарди ӯ аз чист?*

ФОТЕХ НИЁЗӢ (1914 - 1997)

Адиби муборизу ватанпарвар дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ҳам бо қалам ва ҳам бо тире туфанг алайҳи душман – фашистони хунхор ба по хест, ҷангиду ҷангид. Ниҳоят дастболо шуд, шаҳди ғалабаро ҷашид. Бо ордену медалҳои ҷангӣ ба Тоҷикистони азиз, ҳамчун номаш, фотех баргашт. Фотех Ниёзӣ бо як ифтихору сарбаландӣ боз хома ба даст гирифт ва дар васфи қаҳрамонию ҷоннисории фарзандони Ватан асарҳо офарид, ки бештари онҳо гӯё аз ҳодисоту воқеоти ҷангии нависанда буданд, ки дар либоси бадеият, бо як санъати воло орошта гардидаанд, Романи «Вафо», қиссаи «Димаи диловар», «Ҳисса аз қиссаҳои ҷанг», «Ҳар беша гумон мабар, ки холист» ва ғайра асарҳои барҷастаи адибанд, ки аз қаҳрамонию ҷоннисории сарбозони Ватан ҳикоят мекунанд.

• Фотех Ниёзӣ 18 апрели соли 1914 дар шаҳри бостони Самарқанд дар оилаи хизматчи таваллуд ёфтааст ва соли 1997 дар шаҳри Душанбе зиндагиро падруд гуфтааст. Ӯ соли 1970 сазовори унвони оӣ – Нависандаи Халқии Тоҷикистон ва соли 1977 сазовори ҷоибаи ба номи устод Абӯабдуллои Рӯдакӣ гардид.

Ҳоло барои шумо хонандагони азиз, пораеро аз романи «Вафо», ки дар бораи мардонагию ҷоннисории сарбозони содики Ватан Сафар Одинаев, Мамарачаб ва дигарон қисса мекунанд, пешкаш менамоем.

КОРНАМОИИ МАМАРАҶАБ (фасле аз романи «Вафо»)

Мамараҷаб боз чизе гуфтани буд, вале аз роҳрав тӯп-тӯп қадаммонии касе ӯро аз гап боздошт. Ҳар ду ба роҳрав нигоҳ карданд. Ба тарафи заминкан робитачии командири взводи сеюм меомад.

- Хӯш, Костя?

- Барои шумо омадам. Зуд ба назди комвзвод, рафиқ сержант.

- Боз чӣ гап, аз ин ҷо ҳам кӯчро гундоред-ку намегӯяд?

- Намедонам, ҳамаи командирони отделенияро ҷег мезананд.

Сафар сумка ва автоматашро ба гардан овехта аз блиндаж баромад. Аз роҳрав ба Мамараҷаб гуфт:

- Ту дар ҳамин ҷо бош, дур нарав.

- Хуб.

Дар блиндажи командири взвод – лейтенанти хурд Харитонов ғайр аз командири отделенияи чорум, дигар ҳама чамъ омада буданд. Сафар аз командири взвод иҷозат гирифта даромад ва аз паҳлӯи командири отделенияи пулемётчиён чорзону нишаст. Комвзвод Харитонов дар пешгоҳи блиндаж, дар болои суфачае, ки дар пешаш аз тахтаи бараш сӣ-чилсантиметрии қўҳна столча сохта шуда буд, ба кадом як коғаз чашм дўхта менишаст.

- Хуб, рафиқон! – Ҳама ба тарафи командири взвод Харитонов рӯ гардониданд. – Ман шумоёнро барои бо як фармон хабардор кардан ҷег задам. Аз ҳамин шаб сар карда, мавқеи мо боз хавфноктар шуда монд. Немисҳо имрӯз субҳ хатти мудофиавии моро аз ду ҷо раҳна кардаанд. Қисмҳои танкӣ ва мотории онҳо ба тарафи мо фишор дода меоянд. Дивизияи мо фармон гирифтааст, ки ба мудофиаи марзани худ ва зада баргардонидани хучумҳои душман тайёр бошанд. Имшаб навбати муҳофизани посбоникунанда ба взводи мо супурда шуд. Отделенияи сержант Одинаев ва Клименко дар ду тарафи гардани теппани дуҷум, ки дар рӯ ба рӯямон аст, дар посбонӣ меистанд. Ду отделенияи дигар, то фармони махсус, бояд барои ба разведка рафтани ҳозир бошанд. Фаҳмидед?

- Фаҳмидем, рафиқ лейтенанти хурд, - ҳама баробар ҷавоб доданд.

- Мумкин? – пурсид Сафар. Харитонов иҷозат дод. – Ҷои посбонии отделенияи моро аз харита саҳеҳтар нишон медед.

- Маана, наздиктар оед, - гуфт Харитонов харитан топографиро ба наздиктари худ кашида ва дастони ангуштонаш кӯтоҳ-кӯтоҳи худро ба рӯи харита монду баъд бо нӯги сурхи қалами дуранга ба ду нуқта доирачае кашид, - ана ҳамин ҷо. Боз дар аснои ба иҷрои вазифа шуруъ кардан худам ҳамроҳ рафта нишон медиҳам. Боз ҷӣ савол ҳаст? Дигар савол набошад, ба отделенияҳои худ рафта, тайёриятонро бинед. Расо дар соати 20 шуруъ мекунем, - Харитонов ба соат нигоҳ кард. - Дар ихтиёри шумо боз чор соати комил.

Командирони отделенияҳо, пас аз шунидани фармон, ба ҷойҳои рафтанд. Вақте ки Сафар ба заминкани худ наздик шуд, аз он ҷо садои думбра ва овози ба вай ҷуршуда Нозир мебаромад. Сафар бо кадом як мулоҳиза оҳиста-оҳиста қадам монду ба даромади заминкан расида, як дам рост истод. Ба гӯши вай овози думбра ва суруди Нозир аз ҳарвақта дида, чунон форам мерасид, ки гӯё аввалин бор мешунида бошад.

Нозирӣ Камаровӣ бо овози на он қадар баланд, вале форами худ месаронд:

*Ду қоши сиёҳ доршо мӯйҳои дароз,
Дар мактаби шӯроӣ ту мехони ба ноз.
Қурбони ду абрӯи сиёҳат бишавам,
Пеши мани зор ту кай меой боз?*

Дар хангоми суруд Сафар як дам худро фаромӯш карда, фикран ба Тоҷикистон, ба водин Ҳисор, ба кӯҳсорони Қаротегину Дарвоз, дар кӯчаҳои тахту ростии Сталинобод, ки дар ин шабу рӯзҳо саросар сабзалӯш шудаанд, сайругашт мекард. Аз Юнусбобо шармкунон бо Зебӣ дар тағи кадом як ниҳоли боғчаи мактаб танҳо сӯҳбати ширин мегузаронд. Модараш ба гардани ӯ часпида ашки шодӣ, ашки пазмоншавӣ рехта, дере дар гирди сари ӯ парвона барин чарх мезад. Боз... боз... ҷӣ хаёлҳо, ки аз пеши назари вай намегузаштанд... . Лекин, садои якбора хомӯшшудаи думбра ва суруд ҳамон замон фикри Сафарро ҳам аз ин сайругаштҳо боздошт. Вай худ ба худ табассуме карду ба гирду атрофаш назар партофта, ба заминкан даромад.

Дар блиндаж Нозир, Мамарачаб, Дадабой, Степан Шестак ном ҷанговари сибирӣ ва Аркадий Косенко ном ҷанговари украинӣ зич ба ҳамдигар ҷафс менишастанд. Баробари намоён

шудани Сафар ҳама аз ҷояшон ҷунбида, илочи хеста берун баромаданро мечустанд.

Сафар аз даромад нигоҳ карда, «Эҳе, қариб ҳамаи отделения дар ҳаминҷо-ку» гӯён, ҷанговаронро ба ништастан таклиф карда худашро берунтар гирифт. Солдатҳо якта-якта берун баромада, камтар дилхушӣ кардани худро гуфтанд. Сафар ҳам ин қори онҳоро маъқул шуморида ба Нозир таҳсин хонд:

- Бале, камаровӣ!

- Гоҳ ғамзаю усул, гоҳ худою расул, рафиқ сержант, - ҷавоб дод Нозир.

- Нағз, бисёр нағз кардӣ, камаровӣ. Боз кӣ медонад, ки ин ғамзаю усулҳо кай мешуда бошад, - гуфт Сафар ва ба Нозир шарҳи ин суҳанро фаҳмонд.

- Боз пагоҳ-беғоҳ нағораи ҷанг баланд мешудагӣ барин ...

Сафар ин суҳанро гуфту ҷашмаш ба уфук афтод. Офтоб сурхчатоб шуда, ба сӯи Ғарб фуру мерафт.

Дар рӯи ҳамон уфуқи оташвор хол-хол нуқтаҳои сиёҳ пайдо мешуданд ва онҳо ба назар торафт калонтар менамуданд. Сафар як дам нафасашро ба дарун кашида, хомӯш монд. Ҷанговароне, ки дар пеши ӯ буданд, мисли вай ба ҳамон сӯ нигоҳ карда монданд.

Диққати онҳоро овози ғавқулудда баланди кадом як кас, ки парвози ҳавопаймоҳои фашистиро хабар меод, бурид. Ҳама яроку аслиҳаҳои дар окопҳо ва майдончаҳо истодаро ба камарҳои траншея ва окопҳо руст карда, худашон ҳам пинҳон шуданд. Дар як дам атрофро хомӯшӣ фаро гирифт. Акнун гургури самолётҳо баландтар шунида мешуд. Файр аз ин, аз кимкучо гичир-гичири ҷарҳи вайронаи ароба ва бо қаҳр дашномдихии касе низ ба гӯш мерасид.

Самолётҳои вазнини бомбаандози немисҳо, ки дар зери ҳимояи қирқунандагон парвоз мекарданд, бо гулгулаи худ осмонро пур карда, ба болон мавқеи ротаи лейтенант Осмухин расиданд. Ин сафар самолётҳо аз ҳарвақта пасттар ва бо суръати сусттар парвоз мекарданд.

Ҳамин, ки самолётҳои бомбаандоз аз болон мавқеи рота хеле дуртар гузашта рафтанд, яке аз он ду «Мессершмитт» қирқунанда, ки гоҳ аз пеш, гоҳ аз қафо парвоз мекарданд, аз роҳи худ баргашта якбора сарозер омада, майдону роҳхоро аз пулемёти худ тирборон кардан гирифт. Самолёт ҷунон ба замин

наздик мепарид, ки лётчики он равшан дида мешуд. Ҳар бори як қатор тир андохта гузаштан лётчик сарпуши кабинаи худро кушода, сарашро бароварда, ба қафояш нигоҳ мекард. Ҳамин тавр вай се-чор сарозер омада, баъд боз аз қафои шарикони худ шитобида рафт.

Баъди аз чашм ғоиб шудани қиркунанда, қанговарон аз паноҳгоҳҳо яке аз қафои дигар берун баромаданд ва зуд аз ҳамдигар ҳолшурсӣ карданд. Ҳама ҳаёт ва безарар будани худро меғуфтанд. Аммо баногоҳ касе аз дур ончунон фарёд бардошт, ки гӯшу чашми ҳама баробар ба он сӯ дӯхта шуд.

Дар сари он роҳи калон, ки аз паҳлӯи чапи мудоғнагоҳи рота мегузашт, як марди културариши синабараҳнаи сарлуч ришу мӯйҳояшро харошида-харошида, гоҳ ба замин меафтад ва гоҳ бархоста ба чор тараф даст ёзонда ёрмандӣ металабид.

Сафар бо қанговаронаш ба он сӯ давид. Каме дуртар аз он ҷои исти мардак, дар қарибӣ чӯйбор аробаи чорчарҳае меистод, ки дар болояш лаку-луқҳои бисёре бор карда шуда буд. Дар пеши он як писараки нӯҳ-даҳсола нӯги лаҷоми аспро маҳкам дошта рӯ ба замин начунбонида меҳобид.

Яке аз қанговарон писаракро зуд аз ҷояш бардошта руболо хобонид. Вай бечон буд. Аз сари синааш то болои ноғаш олудаи хун буд. Мардаки културариш ва дар паҳлӯи вай занакӣ миёнасоли мӯсиёҳ худро ба болои мурдаи писарак партофта, чунон фиғону нола мекарданд, ки дили дигарон ҳам аз нолаи онҳо об мешуд.

Ин писараки ҳанӯз ба камол нарасида, ки ҳамроҳи падару модараш хонаю ҷои худро партофта, аз дасти истилогарон ба ақибгоҳи дур паноҳгоҳ кофта мерафт, қурбони тирӣ ҳамон лётчики қиркунандаи немис шуда буд.

Қанговарон бо фармоиши Осмухин ва Ванюшин, ки онҳо низ ба сари ин воқеаи хунин расида омада буданд, ҷасади писаракро бардошта, аз сари роҳ ба миёнаҷои як пали замини қорам бурданд. Дар он ҷо барои ӯ қабр кофта, ин писари бемаҳал қурбоншудани соҳили Донро ба оғӯши хоки Дон супурданд.

Падару модар дар байни ним соат дар доғи писар девонавор ҳушу ҳаёли худро гум карда, аз болои қабр сар намебардоштанду хоки ӯро ба ашқҳои худ тар мекарданд.

Дар болои қабр салюти кӯтоҳи автомату милтиқҳои қанговарон садо дод. Падари писарак аз ҷояш хеста ба қифти

Сафар, ки вай дар паҳлӯяш истода буд, даст партофта, сарашро ба синаи ӯ монду бо овози пуралам гуфт:

- Фарзандонам, ҳаққи хуни ин бародари аз дасти Гитлер ҷавонмаргшудаи худро ҳам фаромӯш накунад.

Мамараҷаб ба сари қабр омада, зани дар болои он хобидаро охиста бардошт ва ӯро ба пеши аробаи чорчарха, ки ҷанговарон онро рост карда, чизу чораҳои ба ҳар сӯ тити парешон шудаашро ҷо ба ҷо карда буданд, оварда ба он савор кард. Ароба ба таври хузновар нолишкунон боз ба роҳ даромад.

Мамараҷаб аз паси ароба хеле нигоҳ карда монд. Дар ҷашмони пилқояш варамкардаи вай ашк ҷӯшида буд ... . Дандонҳои ӯ асабонӣ гичиррос мезад.

Вақт аз паси шаб гузашта, ситораи парвин ба шимол ҳамида буд. Аз он теппаи зинамонанд саҳрои пасту баланд каф барин намудор шуда меистод. Аз тарафи рости теппа пайраҳае торафт қачу қилеб шуда, ба гандумзори поён даромада мерафт, аз тарафи чап бошад, камтар заминӣ ҳамвор ва баъд се-чор пастхамӣҳое, ки рӯи онҳоро ҳасу хошоки хушк зер карда буд, ба ҷашм меафтаданд. Хомӯшии шабро гайр аз садои тӯпқое, ки аз дур шунида мешуд ва ба онҳо гӯш одат карда буд, боз чунин чирросзании мӯру малаҳҳо ва баъзан овози ҷугзе вайрон мекард. Осмонро тез-тез гур-гури ба худ хоси самолётҳои бомбаандози немисӣ фаро мегирифт. Дар ҷануби шарқӣ, дар Шарқ, шарқи шимолӣ ва дар Ғарб, ба торикии шаб нигоҳ накарда, уфук сурху сафедча метофт. Ханӯз рӯзона мегуфтанд, ки дар Ғарб тамоми заминҳои гандумзор оташ зада шуданд, дар қафо бошад Қалач, Абганерово ва боз якчанд стансияҳои роҳи оҳан ва маркази шаҳру районҳоро немисҳо бомбаборон кардаанд.

Дар ҳамин ваъзият навбати дар қаровулии саҳрой истодан ба Мамараҷаб ва Стапен Шестак омада буд. Сафар бо ҳамроҳии онҳо ба гарданаи теппа хомӯш ҳамида баромад. Дар ин ҷо Дадабой ва Аркадий Косенко дар посбонӣ меистоданд.

- Хомӯш, ман! – гуфт Сафар ба Дадабой, ки вай аз ҷои худ чунбида «Кист?» гуфт. – Ҷи гап?

- Хотирҷамъӣ, рафиқ сержант, - пичиррос зада ҷавоб дод Дадабой.

- Ягон чизро пай набурдед?

- Пашша ҳам пар назадааст.

- Хуб, постро ба инҳо супореду худатон аз қафои ман оед.

- Марҳамат, Мамадполвон, - гуфт боз шӯҳӣ карда Дадабой, - чашмакатонро калонтар кушода меистед, уқо, боз ягон кас аз почекатон қапида ба поён ҳаво надихад, ҷӯраҷон!

- Гапро бисёр накарда, тезтар гузар! - гуфт Мамараҷаб ва ба окопи то зону кофташуда даромад. Степан ҳам ба окопе, ки аз вай се-чор метр дуртар буд, рафта фууромад.

Сафар вазифаҳон ҳардуи онҳоро такроран фаҳмонда дод ва аломати сигналро ҳам гуфт:

- Боз дар гафлат намонӣ, Мамараҷаб? - таъкид кард Сафар.

- Хотирҷамъ бошад, рафиқ сержант, Мамараҷаб, Дадабой барин аз пар задани пашша ҳам беҳабар намемонад.

- Чашматро сӯзан, гӯшатро сих кун! - гуён Сафар бо ҳамроҳии Аркадий Косенко ва Дадабой Ёрматов ба поёни тепла фууромада рафт.

Мамараҷаб дар окоп кулайтар дароз қашида, ба тарафи Степан рӯ гардонд ва бо забони нимқолаи русӣ аз ӯ пурсид:

- Стёпа!

- Ҳа.

- Мо ҳам ҳозир одами чандон хурд не-а?

- Набошад-ҷӣ. Тақдири як қисми-қалон дар дасти мо бошаду...

- Ба гумонат немис ба ҳамин ҷоҳо меомада бошад?

- Шайтон медонад. Ҷанги дар он тарафи Дон шударо дар хотир дорӣ, бе ҳеч огоҳӣ дар байни як-ду соат бо немис даст ба гиребон шуда будем.

- Лаънатихо танку машинаи бисёр доранд. Ҳеч вақт пиёда намегарданд.

- Ба хаёли ту мо магар танку машина надорем?

- Канӣ, аз рӯзе, ки ба фронт омадам, як бор ҳам ба машина савор нашудаам.

- Қисми мо пиёдагард. Агар қисми моториқунонда мешуд, аз болои автомашина намефууромадӣ.

- Кайф кайфи ҳамонҳо будааст. Ақиб гурезад ҳам, ба пеш равад ҳам, худи комиссар барин доимо машина тайёр.

- Не, ҷӯра, қори онҳа ҳам он қадар хуб нест.

- Чаро?

- Барои автомашина роҳи ҳамвори васеъ дарқор, ин хел роҳ дар ҳар ҷо ҳам шудан намегирад, ба болои ин, худо накарда, агар чашми самолёти немис афтида монад, баъд ҳолат хароб.

- Набошад, ҳамааш ҳам як бало гӯй.

- Не, ин хел ҳам не. Аз ҳама хубаш қисми пиёдагард. Бесабаб нест, ки уро модари кӯшунҳо меноманд. Агар дурусттар замин қанда, панаҳ шавӣ, Ҷабраил ҳам туро ёфта наметавонад. Душман, ки омад, аз қаъри замин хестагӣ барин, ба ногаҳ ба сараш ҳамла мекунӣ, самолёташ ояд, дарҳол ба чор тараф паҳн шуда, зуд аз чашмаш ғоиб мешавӣ – гӯён Степан торафт бештар донишмандии худро нишон додан мехост.

- Шабу рӯз пиёдагарди ро намегӯй? – пурсид Мамарачаб.

- Бештар ин, ки ҳамеша пиёда гард. Агар доимо савори автомашина гардию ягон ҳодиса шуда автомашина аз саф баромада монад, баъд нарқоми бекор шудагӣ барин, хеле вақт пиёда гашта наметавонӣ.

- Ин гапат ҳам маъқул, - гуфт Мамарачаб ва пурсид, - Стёпа, синнат чанд?

- Чаро якбора синнамро мепурсӣ?

- Хеле бачан гапдон будӣ.

- Хотирчамъ бош, дар ин ҷанг як ману ту не, кӯдаки дар гаҳвора бударо ҳам гапдон мекунад. Худи ту ба чанд даромадӣ?

- Бистусеи пурра.

- Аз ман як сол хурд будай. Зан дорӣ?

- Не, - гуфт Мамарачаб ва аз ин саволи Степан як дам хаёлаш парешон шуд.

Баъд худи ӯ аз Степан пурсид:

- Ту чӣ?

- Зан надораму маҳбуба дорам. Тӯй ҳам карданӣ будем, лекин ана ин ҷанги фалокат сар шуда монд.

- Ҳозир ҳам ҳамон маҳбубаат ҳаст? Мактуб менависад?

- Ҳаст, дар Урал, дар заводи тӯпсозӣ кор мекунад. 45мм танкзанро ҳамонҳо месозанд. Ана ту гапдониро аз вай шунав. Пулемёти «Максим» барин. Як сар кунад, то ҳамаи лентаи гапро тамои накунад, намонанд... Дирӯз боз хат кардааст.

- Хӯш чӣ менависад?

- Навиштаҳоаш аз фармони командири дивизия ҳам зӯртар гӯям, хато намекунам, ҷӯра. Албатта дар аввали хат салому табрикҳои куюк... Сонӣ, аз дур истода бӯсидану ба оғӯш кашиданҳои дуру дароз. Баъд аз ҳамаи онҳо ба ҷароҳат қаламфурпошӣ сар мешавад... Менависад, ки «Чӣ, магар қафо гашта - қафо гашта то Урал омаданӣ ҳастӣ?... Ба ваъдаҳои дар

ин ҷо додаат вафо карданро фаромӯш кардӣ? Дугонаҳои ман хар бори аз ту мактуб гирифтаним бо пичингу киноя мепурсанд, ки Стёпа ба тарафи мо боз чӣ қадар наздик омадааст. Агар иҷозат медоданд, ҳозир худам ба даст яроқ гирифта ба фронт мерафтам. Мо, одамони ақибгоҳ шабу рӯз барои шумо кор мекунему шумо бошед, аз ақибгардӣ шарм ҳам намекунед». Дар охири мактуб чунин навиштааст ва зери онро хат ҳам кашидааст: «Стёпа! Хоҳӣ, ки ояндаи ҳаёти мо хушнуд, саодатманд бошад, ба гитлерчиёни лаънатӣ амон надех! Куш, бисёртар куш! Қир кун! Аз хокамон зада пеш кун! Умедворам, ки дар рӯзҳои нағз, дар соатҳои интизорӣ бо гармони дӯстдоштаи худ суруди ғалабаро навохта меояи ва ин вафо ба ваъдаҳои якдигарамон мешавад». Ана шунидӣ?

- Ҳа, ҳақиқатан ҳам духтари доно будааст.

- Доно ҳам гап-мӣ. Хайр, зинда бошем, ниқори худро аз душман меситонем.

- Чӣ гуфти, Миша? (Мамараҷабро ҷанговарони рус Миша меномиданд).

- Албатта, агар омада монад, ҳуди ҳамин шаб дандонҳои ҷабро мешиканем, - гуфт Мамараҷаб, ки гапҳои Степан Шестако шунда боз дили ӯ ба ҷӯш меомад ва торафт аз саргузаштҳои худ бадтар ба гап омада, худ худро коҳиш медод. Вай дар гирдоби ҳамин ҳаёли ӯ фуру рафта буд, ки овози «ширикӣ» ӯро ба худ овард.

- Чӣ гап шуд? – пурсид бесаранҷомона Мамараҷаб.

- Қулфи автоматро санҷидам, - ҷавоб дод Степан.

- Ту ҳам ҷои автомат санҷиданро ёфти.

- Мабодо кор накарда монад гуфтам, ҷӯра.

- Шартӣ тир баромада равад, баъд чӣ мешуд? Як худат садҳо касони дар ақибамон бударо бесаришта мекардӣ.

Мамараҷаб аз ин таъкиди худ, ки камтар бо қаҳр баён мекард, мамнун мешуд.

Вай якумин бор, мисли командир, бо ин хел овози қатъӣ муомила мекард. Пас аз ин ӯ дар фикраш чӣ гуна масъулият ҳис кардани худро фаҳмида, ба гирду пешаш бо диққати том назар афканд.

Як соат, ду соат, се соат вақт гузашт. Аз сабаби он, ки дар як ҷо начунбида, бодикқат ба атроф нигоҳ карда менишастанд, ҷашмони ҳар ду солдат, мисли донаи анор, суп-сурх шуда

буданд, мижаҳо ба қавоқ вазнини кардагӣ барин, пеши чашмони онҳоро мегирифтанд. Вале ҳисси масъулият ва қарзи адои хизмат иродаи солдатии онҳоро торафт мустаҳкам нигоҳ медошту ба ғафлатмонӣ роҳ намедод. Ҳамин тавр вақти дар пост истодан қариб ба охир мерасид. Шаб аз нисф гузашта, торикии пеш аз дамиши субҳ заминро осмонро фаро гирифта буд. Мамарачаб ин вақт мижа назада ба пеш нигоҳ мекард. Степан Шестак охира – «Миша!» гуфту Мамарачабро ҳеҷ зад. Мамарачаб ҳам «ҳа» гӯён рӯяшро нагардонда ҷавоб дод.

- Ту Кировро медонӣ?

- Ҳа, медонам. Ба номи вай дар деҳаи мо колхоз ҳам ҳаст, одами бисёр нотик буд мегӯянд.

- Ман дар қадом як китоб як сухани дар солҳои вазнини ҷанги граждани гуфтаи ӯро хоҳда будам. Медонӣ чӣ мегӯянд: «Шаб чӣ қадар торик бошад, ситораҳо ҳамон қадар равшан медурашанд».

Мамарачаб беихтиёр чашм ба осмон дӯхт.

Осмон пур аз ситора буд. Гоҳ паст, гоҳ баланд милт-милт дурахшидани онҳо чунон зебо менамуд, ки кас аз тамошоояшон сер намешуд. Баъд аз ба осмон нигоҳ кардан, Мамарачаб чашмашро аз он ҷо қанда, ба пешаш нигоҳ карда гуфт:

- Боз дар тамошон ситора шуда, аз пост беҳабар намонам.

Аз нав чашми ӯ ба пеш дӯхта шуд. Дар ин асно аз дур гурриши мотори самолёт торафт наздик шунида мешуд, вале ин гурриш ба болои сари онҳо наомада, боз ғоиб гашт. Аз мобайн бист-сӣ дақиқа нагузашта Степан пичиррос зад: «Тсс, аз ҷап нуктаи сиёҳ намуда истодааст» - гуфт.

- Қанӣ? – пурсид Мамарачаб рӯяшро ба ҳамон тарафи нигаронида.

- Нағзтар нигоҳ кун, ана, боз ғоиб шуд.

- Хомӯш, овозат набарояд! – гуфт Мамарачаб аз нуктаи сиёҳ пай бурда ва боз ба ҳамон сӯ бодикқат чашм дӯхт.

Сиёҳӣ аввал якто, баъд дуто, се то шуд. Мамарачаб автоматро ба тиркушой ҳозир карда:

- Исто! Кӣ меояд?! – гӯён садо баровард. Баробари овози вай ҳар се нуктаи сиёҳ ғоиб шуд. Боз якҷанд вақт нагузашта, ҳамон нуктаҳои сиёҳ аз нав пайдо шуданд. Ин сафар се то не, чорто ва панҷто шуданд.

Мамарачаб ба Степан фармуд, ки мушак парронад. Степан

мушакпарронакро ба ҳаво бардошта куланги онро зер кард.
Мушак напаррид.

- Лаънатӣ! Мушаки пуч будааст. Ана акнун, бароварда ҳам намешавад.

Степан саросемавор ҳарчанд зӯр занад ҳам, мушаки напаридаро аз мил бароварда натавонист. Мамарачаб фурсатро аз даст надода Степанро барои хабаррасонӣ ба назди сардори постҳои муҳофизаткунӣ фиристод.

- Гранатаҳоро ба ман монда рав.

Степан хазида-хазида ба окопи Мамарачаб омаду ду гранатаи худро ба паҳлуи вай гузошта, «Маҳкам исто!» гуфт ва боз хазида-хазида аз гарданаи теппа ба пастӣ фаромада рафт. Степан аз теппа ба пастӣ фаромада ғоиб шуда буд, ки боз нуктаҳои сиёҳ паси ҳам аз ҳар ҷо-ҳар ҷои пастҳамӣ пайдо шуданд. Онҳо гоҳ намуда, гоҳ ғоиб шуда, ба тарафи чап ҳаракат мекарданд. Ин ҳаракати нуктаҳои сиёҳ Мамарачабро бадтар ба шубҳа мегузошт. Вай дарҳол гумон бурд, ки сиёҳҳо аз тарафи чап ба қафои теппа гузаштаи ҳастанд.

Аз ин теппа то ҷои подразделения бо роҳи рост қариб шашсад-ҳафтсад метр буд.

Вале дар доманаи теппа чуқурии хорзоре буд, ки онро аз тарафи рост давр зада гузаштан лозим буд. То рафта омадани Степан камаш понздаҳ-бист дақиқа вақт лозим буд. То он вақт хомӯш истодан, шахсони номаълумро аз чашм ғоиб карда, ба истоҳи қисм роҳ додан буд. Бинобар ин, Мамарачаб, аввало мувофиқи қондаю талаби адои хизмат ва сониян аз рӯи он орият ва ҳисси интиқом, ки дар ин муддат дар ӯ ҳосил шуда буд, барои ба задухӯрди тан ба тан даромадан аҳд кард.

Вақте ки сиёҳии якум ба паҳлуи чап боз пештар мерафт, Мамарачаб лаби поёни карахшбастаашро ба зери дандонҳои пешаш гирифта, мили автоматро ба ҳамон сиёҳи нигаронида кулангро зер кард.

Аз паси тири автомати ӯ аз пеш ҳам тир кушода шуд. Мамарачаб аз окопаш баромаду хазида-хазида ба тарафи окопи Степан рафт. Аз он ҷо сиёҳӣ боз наздиктар дида мешуд. Дар пеши чашми вай, дар бист-биступанҷ метр пастӣ ду сиёҳӣ меҳазид. Мамарачаб якумин бор бо душмани шумораи зиёд танҳо як худаш рӯ ба рӯ шуда буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки вай ба ҳаяҷон меафтад, нафастириаш душвор мешуд, дилаш

ғайри одат чунон беқарор мезад, ки хатто гуп-гупи ўро худаш ҳам мешунавид.

Хомўшии беинтиҳо ва дар торикии ғафс танҳо дар як теппа мондан ваҳмро зиёд мекард. Вале ин вазъият дер давом накард. Ҳамон лаҳзае, ки ду сиёҳии аз тарафи чапи теппа ҳаракаткунанда дар як ҷо истода монд, ба гўши Мамарачаб садои ғучур-ғучур гапзани расид. Вай як дам нафасашро ба дарун кашида, ин гапзаниро бодикқат шунидан мехост. Аммо гуп-гупи дили ба ҳаяҷономадаи вай аз назди гўшҳояш дур намешуд ва дар ҳамин ҳолат ҳам ӯ якҷанд калима суҳанро базўр шунда гирифт. Мамарачаб баъд аз ҳамин боварии комил ҳосил кард, ки дар рӯ ба рӯи вай албатта одамони ғайр, одамоне, ки бо нияти сиёҳ омадаанд, истодаанд. Аз паси ҳамин мулоҳиза дарҳол дасти Мамарачаб ба граната дароз шуд... Дастони ангуштонаш дароз-дарози камгўшти вай ҳанўз банди гранатаро надошта, се-чор тири ҳарранга аз болои сар ва пахлўи вай шуввас зада гузаштанд. Мамарачаб синаашро боз чафстар ба замин дода сарашро ба девори окоп панаҳ кард.

Ин тирҳои ҳарранга гумони ўро боз бештар тасдиқ карданд. Дандонҳои ӯ ба ҳамдигар хўрда гичиррос мезаданд, ғазаб ҳокими тамоми азму ихтиёри вай гардид. Мамарачаб дар ҳамин ҳолат якбора сарашро аз окоп боло бардошта, саҳт ба пеш чашм дўхту дасти рости граната доштаашро ба ҳаво бардошта, баъд бо тамоми қувва онро ба дур гурронд. Худи ҳамон сония ба гирду пеш таркиши саҳт садо дода, оҳанпораҳо хуштак кашида ба ҳаво париданд. Баъд аз таркиш Мамарачаб боз ба нишебии теппа чашм дўхт. Дар пешии назари ӯ кунда барин сиёҳӣ ба чор-панҷ метр поён ғелида рафт. Аз ин ӯ гўё ғизои рўҳӣ гирифт. Вай боз ба гранатаи дуҷум даст дароз карда буд, ки дуртар аз нўти пон худи вай гранатаи аз пеш партофташуда таркида, аз по то сараш ба ҳоку дуд ҷўлид. Аммо Мамарачаб ҳеч чизро ҳис ва писанд накарда, кифташро чунбонда боз гранатаи дуҷумро ҳаво дод. Пас аз таркиши гранатаи дуҷум ба сари вай чунон тир борид, ки ба вай имкони сар бардоштан намерод. Бо вучуди ҳамин Мамарачаб бо дасти чапаш тирдон, бо дасти росташ аз гардани кундоқи автоматаш дошта, аз рост ба чап, баъд аз чап ба рост тир кушод. Боз як гранатаи дигар ба пахлўи ростии ӯ афтода таркиду ба сўи вай ҳоку кулўхи оҳанпораомехтаро оварда зад. Рӯи ростии вай, ки ба кундоқи автомат чафс карда шуда буд,

зараре надиду вале дасту ангуштонашро чизе сӯзондагӣ барин шуд.

Мамараҷаб дар ҳамин вақт ҳам, ба ҳеч чиз эътибор надода, аз задухӯрди тан ба тан даст намекашид. Вай боз гранатаи сеюмро ба даст гирифта буд, ки аз қафои ӯ, аз гарданаи тешпа пулемёти «Максим» ба кор даромад. Мамараҷаб, ки ба чашмонаш хун чӯшида, дасту пояш маҷрӯҳ гашта буд, ин пулемётро, ба чӣ фикр рафта, пулемёти душман хаёл карду, ба акибаш гашта, дасти гранатадошгаашро ба ҳаво бардошт. Дар ҳамин асно Степан ба паҳлӯи вай ҳазида омада: «Миша! Одамони мо омаданд!» - гуён дасти гранатадори ӯро маҳкам дошт.

Худи ҳамон шаб, ба тамоми дивизияи полковник Людников маълум шуд, ки қувваҳои пешчанги гитлерчиён ба самти марзаи мудофиавии ӯ, бо қувваи калон зер карда меоянд. Разведкачиёни немисҳо, ки онҳоро Мамараҷабӯ Степан ярадор карда буданд, дар тергав нишон доданд, ки қисмҳои танкӣ ва моторикунонидашудан онҳо аз субҳи рӯзи дигар дер намонда бояд ба ин ҷо расанд ва хатти мудофиавии нави қисмҳои советиро раҳна карда, ба сарзамини Волга бароянд.

Тамоми шаб дар изтироб гузашт. Дар подразделенияҳо тайёри ба ҷангҳои дар пешистода як дақиқа хомӯш намешуд.

Пагоҳии барвақт самолётҳои душман мавқеи ҷанговарони моро саҳт бомбароборон карданд. Баъд аз ҳучуми самолётҳо ғўпаронии пеш аз ба ҳамлагузарӣ сар шуд. Снаряду минаҳое, ки гоҳ дар пеш, гоҳ дар қафо, ё аз ду паҳлӯ метаркиданд, ҷангу хоки заминро ба ҳаво бардошта, имкони ҷашм кушода нигоҳ кардан намедоданд. Аз ғўпаронии пай дар пай замин меларзиду гулдур-гулдур садо меод. Осмонро тирагӣ фаро мегирифт, бӯи гализи дуди борут ба димоғ зада, роҳи нафастиро танг мекард.

Ин сар шудани ҳамлаи немисҳо барои раҳна кардани хатти мудофиавии дивизияи полковник Людников буд. Аз отделеия ба взвод, аз взвод ба рота, аз рота ба баталён, аз баталён ба полк ва сонӣ ба дивизия дам ба дам дар бораи вазъияти хатти пешӣ ҷанг, ҳаракату амалиёти душман маълумот меомад.

Ҳамон даме, ки оташи ғўҳои душман ба дарунтари хатти мудофиавии нигаронида шуд, аз тарафи ҷап ва аз рӯ ба рӯи ҳамон теппае, ки шаби гузашта Мамараҷаб дар он ҷо дар пост истода буд, гулгулаи мотори танкҳо баланд гариданд. Онҳо аз

бешазорҳои дур, аз замини гандумзор, аз роҳи машинагард яке аз ақиби дигар аввал нуқтаи сиёҳ барин, баъд оҳиста-оҳиста қуттӣ барин, сонӣ хонача барин ва дар охир фили хартуми худро рост карда давидагӣ барин, аз мили каме ба ҳаво майлкардашон беист оташ фишонда, чор тарафро бо гулгулаи мотори худ фаро гирифта меомаданд.

Аз байни ҳамин садою гулгулае, ки заминро осмонро фаро гирифта буд, ба гӯш садои баланди аз даҳан ба даҳан гузашти тӯпчиёни мо шунида мешуд:

- Нишон фалон, фалон кадар чаптар – ба сӯи танки душман бо сарбанди зиреҳзан оташ!

Баъд аз гулдурросзании тӯпҳои мо пеш роҳи танкҳои душманро чангу губори дудомези ғафс фаро мегирифт. Лаҳзае онҳо аз назар ғойб мешуданду вале боз роҳи худро дигар карда, ба пеш зер карда меомаданд. Боз оташ, боз чангу хоки дудомез ҳаворо пур мекард. Лекин танкҳои, ки дар зиреҳи худ нишони фашистӣ доштанд, аз пешу қафои ҳамроҳони худ, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷои гандумзор ва роҳҳои машинагард мисли паҳоли оташгирифта месӯхтанд, гузашта, ба пеш меҳазиданд. Аз ҳама аввал ин танкҳо ба сӯи тӯпҳои танкзани ба онҳо амоннадиханда мешитобиданд. Ана он танке, ки аз гандумзор ба тарафи роҳ гузашта буд, ба сӯи тӯпе пеш рафт, ки вай дар қанори роҳ, дар миёни ҷӯйбори хушк истода оташ мекушояд. Меҳоҳад ҳамин ҳозир ўро ба зери тасмачархҳои худ гирифта маҷак кунад. Бист метр. Понздаҳ метр. Рост, рӯ ба рӯ омад. Ана паҳлуи ҳудапро ба вай рост гардонд. Ана, ҳозир тӯп ва расҷети ўро мисли наҳанг ба доми худ хоҳад кашид. Садои тӯп ва аз паи вай боз як таркиши гӯшкаркунанда. Ҳалқаи дуди ғафс аввал сафедчатоб ва баъд торафт сип-сиёҳранг гирифта, танку тӯпро аз чапм ғойб сохт, вале худи ҳамон дам аз огуши он ҳалқаи дуду оташ забона заду пас аз вай танки аз қафо оянда ҳам, аспак барин, дар қояш ҷарх зада истода монд.

Овози кадом як ҷанговаре баланд шуд:

- Бале, офарин! Танки дуҷомро ҳам зад!

Баробари ин овоз, касе боз фарёд зад:

- Ба муқобили пиёдааскарони душман, оташ!

Боз як садои дигар фармон меод:

- Оташ ба қафои танкҳо, ба сӯи солдатҳои душман, оташ!

Аз پاسи танкҳои даргирифта, вайроншуда ва танкҳои дар

ҳар ҷо камингирифтан немисӣ солдатҳои либоси кабудиш, ки остинҳояшон барзадагӣ ва ду дасташон ба автоматҳояшон буд, аз як сари палҳои замин то сари дигари вай қатор-қатор саф кашида, бо ғалогулин бетартиб ба пеш метохтанд ва ҳамин, ки аскарони мо бар зидди онҳо аз тӯпу пулемёту автомат оташ мекушоданд, ҳамон замон қафонеки мегурехтанд.

- Ин подаи ғусолаҳоро бин! - гуфт Сафар, ки ба обу арақ ғӯтида граната дар даст дандонҳояшро сахт ба ҳам совида, бо шиддат ба пеш нигоҳ мекард.

Аз нав боз як гурӯҳ танкҳо ба пеш хазиданд. Онҳо аз паҳлуи рости чапи тепшаи якум, ки онро ҷанговарони Осмухин мудофия мекарданд, гузашта, бевосита ба дарунтари мудофиягоҳи рота зер карда даромаданӣ мешуданд.

Аз траншея ба траншея, аз окоп ба окоп фармоне паҳн шуд, ки ба муқобили танкҳои душман бо гранатаи зиддитанкӣ ва шишаи даргиранда мубориза баранд.

Дар паҳлуи чап, дар он ҷое, ки бо оташи тӯпи зиддитанкӣ ду танки немис аз кор бароварда шуда буд, болои ҳам се танк пайдо шуд, дар паҳлуи рост ҳам ду танки дигар ва аз рӯ ба рӯ боз се танки дигар бо оташфишонӣ ба солдатҳои худ роҳ кушода меомаданд. Танки дуҷум, ки аз роҳи паҳлуи чап пеш мерафт, охир ҳамон тӯпи танкзанро, ки аз ҷӯйбор истода оташфишонӣ мекард, бо тасмачархи рости худ маҷақ карда, ба тарафи мавқеҳои взводи якуми рота роҳ гирифт. Аз рост ҳам ҳамон ду танк бо тӯпу пулемёти худ ба ҷанговарони мо имкони сар бардоштан намедод.

- Ба ҷои ман гузар, - гуфт Сафар ба Дадабой ва худаш дар даст гранатаи зиддитанкӣ хамида-хамида ба паҳлуи рости тепша давид ва аз гардани теппа синаашро ба замин ҷафскунон ҳафт-ҳашт қадам поёнтар хазиду ба як чуқурне, ки онро таркиши бомба қариб ним қад одам кофта буд, даромад.

Вай ба чуқурӣ даромаду ҳамон дақиқа ба домани теппа хaziда истодаро ба нишон гирифт. Ҳамин, ки танк синаашро ба тарафи шимол гардонда, аз гардиши ҳамвортари теппа пеш рафтани шуд, гранатаи танкзани Сафар ба ҳаво парид ва то мижа задан таркише атрофро ба ларза овард.

Таркиши сахте ҳаворо ба ларза оварда, хоку ҷанги бисёре ба болон Сафар мисли борон мерехт. Вай дар ҳамин ҳолат ҷашм пӯшида нақшаи нав кашиданӣ шуда буд, ки аз паҳлуи рости чуқурӣ тасмачархи як танки дигар, як канори девори чуқуриро

пахш карда гузашт. Сафар худашро ба тарафи чапи девори чуқурӣ гирифта, ба вай мисли парвона зич часпид. Тасмачарх қариб ними чуқуриро бо замин ҳамвор карда, бо гурриши зӯр ба теппа баромада рафт.

Сафар чашм кушода чизеро намедид, гӯшҳои вай ғуввас мезаданд, сари худро кунда барин вазнин ҳис мекард. Ними танаш дар зери хок монда, пойҳои аз беҳаракатии хун вичиррос мезад.

Уро тирадозию оташфишонии тӯлу туфангҳои рафикони ҳамяроқаш, ураи тавоноии ҷанговарони советӣ баргашта ба хуш овард. Вай бо дасташ хоки ба болояш зершударо ба як сӯ кашидани шуда хеле зӯр зад. Ангушту нохунҳои сахт ба дард омаданд, дармонаш хушк шуда боз сараш чарх зада беҳол гашт.

Баъд аз барбод рафтани ҳамлаи сеюми худ, немисҳо маҷбур шуданд, ки баргашта дар хуруҷгоҳҳои мустақкам ҷойгир шуда, гоҳ-гоҳ маҷеи ротаи Осмухин ва дигар подразделенияҳоро ба зери оташи миномёту пулемёт гиранд.

Ҳамин тавр рӯз ба охир расид. Он маҳалле, ки дируз ҳамин вақт хомӯш буд ва ягон овози тир намебаромад, акнун ба хатти аз ҳама пештари ҷанг табдил ёфта буд. Ба ҷои чир-чири мӯру малахҳо аз ҷор тарафҳои автомати пулемётҳо баланд мешуд. Тирҳои ҳарранга мисли ситораҳо аз ин сӯ ба он сӯ ва аз он сӯ ба ин сӯ парида, мушакҳои сурху кабуд, зарду сафед ҷор атрофро равшан мекарданд.

Сафар ба девори окопи худ така карда, аз Дадабой воқеан Аркадий Косенко ва Қурбонро, ки танки зер кардаомадаро нест карда, худашон ҳалок шуданд, мешунавид.

- Танки фашистон ба ҳамин лаб расида (Дадабой бо дасташ ҷои баромади танкҳо нишон меод), яке-якбора ба рост гардонд. Аркадий ва Қурбон ба дасташон граната гирифта, аз поёнтар ба паҳлӯи чапи танк давиданд. Ҳар дуи онҳо ху ана ба ҳамон чуқурӣ расида буданд, ки танк фукашро поён гардонда тӯп ҳолӣ кард. Инро бинед, ки тир рост ба лаби чуқурӣ расид. Қурбон ҷунбида натавонист. Аркадий бошад, аз чуқурӣ хуну хуншор, рост ба сӯи танк калавида-калавида давиду ба шиками вай граната гурронд, сонӣ худаш ҳам афтид.

- Дар кучо гӯрониданд?

- Дар ҳамон чуқурӣ. Ба афти бечора нигоҳ кардем, ба мурда ҳеч монанд набуд. Аз майнаи зада будааст, ҳаромӣ.

- Қурбону Наврӯз чӣ?

- Онҳоро дар як ҳоли бад ба санбат фиристоданд. Вай ҳоло зинда будани туро намедонад, мисли мо ба марги ту гирифта ҳам буд. Заб кор кардӣ-дия, даҳбошӣ? – Дадабой ба завқ ба китфи Сафар даст зада монд.

- Худам ҳам ба зинда монданам ҳайронам.

- Хайрият баргашта боз ба ҳуш омадӣ, набошад зинда ба зинда аз болоят боз хок мепошиданд.

- Аз отделенияи мо боз чанд кас аз саф баромад?

- Ду кас мурду се кас дар госпитал. Ҳамааш панҷ кас.

- Шаш кас мондем. Чанг бошад, акнун сар шуд.

- Ғам нахӯр, даҳбошӣ, худӣ немис ҳам онакалонашро дид.

- Рафиқ сержант, - гуфт як чанговар аз қафо омада ва баъд ба тарафи вай рӯй гардонидани Сафар бо лаҳҷаи украинӣ хабар дод, - хӯрок овардам.

Вай чанговари украинӣ Коробко буд, ки пилоткаи калон дар сари хурди вай то гӯшҳояш фаромада буд ва ҳар замон ба ақиби сараш мегечид.

- Раҳмат, Коробко, биёр, - ҷавоб дод Сафар аз дасти вай котелокро гирифта. Дигарон чӣ?

- Дигарон ҳам банавбат мехӯранд, котелок намерасад.

- Канӣ, марҳамат, Дадабой.

- Ба завқ, даҳбошӣ, ман баъд мехӯрам.

- Ҷӯхӯ, қайлаи инро бинед, - гуфт Сафар дар равшании мушак ба даруни котелок нигоҳ карда, - фақат равған.

- Имрӯз гӯшти барра, рафиқ сержант – бо мамнуният хабар дод Коробко пилоткаашро дуруст карда.

- Барраи сафед, ё...?

- Не, не, рост мегӯям, Дадабой, - эътироз баён кард Коробко чашмонашро калон кушода, - барраи ҳақиқии думбадор.

- Дар ин чо чӣ сӯҳбат? – гӯён ногоҳ Осмухин аз болои хоктӯда худашро ба траншея партофт. Ҳама дар назди вай ҳозир истоданд.

- Салом, рафиқ лейтенант!

- Салом-салом, марди аз он дунё омада. Хӯш, чӣ гап? – пурсид аз Сафар Осмухин.

- Хотирчамъӣ, рафиқ лейтенант.

- Мо бошем, туро дар вақти ҳучуми танкҳо гум карда, қариб ба рӯйхати бедаракшудагон дароварда будем.

- Чи тавре, ки тоҷикон мегӯянд, умри ин хел касон дароз мешавад.

- Илоҳӣ, - гуфт лейтенант риши расидаашро хорида ва Сафарро таклиф кард: - Биё ба заминканат равем, чорта гап ҳаст.

Ҳардуюшон дуқат шуда ба заминкан даромаданд. Дар ин ҷо аз ду тараф, аз замин ду суфаи хоб ва дар мобайн як суфачан чоркунҷаи баланд, ки вазифаи мизро адо мекард, сохта шуда буд. Дар рӯи суфаи хоб борхалтаҳои кӯҳнаи солдатӣ, шинел ва сумкаи ҳарбӣ, ки аз як канори болояш кутбнамо дошт, мавҷуд буд. Дар рӯи мизи чоркунҷа, ки аз болояш газета паҳн карда шуда буд ва ҳар ҷо-ҳар ҷои ҳошияҳои онро барои маҳоркакашӣ пора карда гирифта буданд, ҳалгачан гулдори ҳолӣ меҳобид.

- Ҷӣ гапҳои нав, Яша? - аз паҳлуи лейтенант Осмухин нишаста пурсид Сафар.

- Сталинград ро зерӣ даст карданӣ, фашисти лаънатӣ, аллакай шаҳро чор бор саҳт бомбаборон кардааст, - гуфт ӯ бо як алами дарднок.

Сафар хост аҳволи оилаи Осмухинро пурсад, вале ҳуди ӯ дар ин бора гап сар кард.

- Занам менависад, ки «маслиҳат деҳ, ҷӣ кор кунам, духтарамонро ба назди онаш ба Ерзовка фиристонам ё не?»

- Ерзовкааш дар кучо?

- Аз Сталинград чил километр дуртар. Деҳаи зоидашудан худам. Модарам ҳам дар ҳамон ҷо. Намедонам ҷӣ нависам? Аз афти кор, ман туро ба хонаи худ ба меҳмонӣ набурда, ҳуди ҷанг поятро ба он ҷо мерасонад, додар.

- Ҳоло Сталинград кучою немис кучо, рафиқ лейтенант.

- Албатта, то ба он ҷо расидан бинии фрисро чандин бор ба замин месовему лекин... - лейтенант дигар гап назада хомӯш монд.

- Рафиқ лейтенант, эҳтимол таклифи ман ба Шумо маъқул наояд, лекин гуфта мондан айб надорад, - гӯён Сафар ба ҷавоби Осмухин мунтазир истод.

- Марҳамат, гап зан, агар таклиф маъқул бошад, ҷаро розӣ нашоам.

- Хонаю ҷои моро ҳуди Шумо дидед, бо одамони мо дар пеши як дастурхон нишастед, ҳамаи онҳо Шуморо мисли додари худ қабул карданд, Шумо ҳам аз онҳо миннатдор шудед. Агар ҳақиқатан ба оилаи Шумо дар Сталинград истодан хатарнок бошад, ҳардуюмон - Шумо ба занатон, ман - ба деҳаамон мактуб

нависем, занатон муваққатан ба тарафҳои мо рафта зиндагӣ кунад. Боварӣ дорам, ки ҳама уро нури дида, тоҷи сар мекунад.

Аз таклифи самимонаи Сафар чеҳраи парешони Осмухин шукуфон шуд. Ба лаби ӯ ханда давид ва чашмони бодомкавоки вай ба тарафи Сафар бо миннатдорӣ нигоҳ карданд.

- Раҳмат, додар. Раҳмат. Аввало ин, ки занам дар заводи тракторсозии Сталинград кор мекунад, дар мактубаш менависад, ки ба ҳеч кучо нахоҳад рафт. Дуюм, модари кампирро ҳам дар деҳа танҳо партофта рафтаи хуб нест. Сонӣ, ҳаминро ҳам гуфта монам, ки заминро мегазему роҳи душманро мегирем. Ҳозир чора ҳамин.

- Ториқӣ фаромада буд, ки Осмухин аз назди Сафар баромада рафт. Сафар танҳо ба фикру хаёл дода шуд. Ба «тартиби нав»-и фашистон, ки онҳо дар бораи он дод мезадаанду шабу рӯз аз самолётҳо варақа мепартофтанд, ҳақорату лаънатҳо мехонд Сафар. Гурезаҳо, ки аз ҳучуми истилогарон ба ақибгоҳ мекӯчиданд, разведкачии кину азобдошуда Ҷураев, писараки аз тири лётчики фашист дар сари роҳ ҳалокгардида, ба пеш назари ӯ намоён мешуданд. Баъд командири полки саворагон Балашов, ки кайҳо босмачиёро аз диёри Ҷуйбор зада пеш карда буд, ба ёдаш омад. Сафар дар бораи худ фикр мекард: Агар Ҳокимияти Советӣ намеомад, ҳозир тақдирӣ вай чӣ хел мешуд? Албатта, дар даргоҳи кадом як бой батрақӣ мекарду бесавод, нимгуруснаю нимбараҳна мегашт. Фашистон ҳам мехоҳанд одамони советиро ҳамин гуна гулом гардонанд.

- Аз ин ёдовариҳо якбора аъзон бадани ӯ вачаррос зада рафту худ ба худ гуфт: «Не, ҳаргиз ин тавр нахоҳад шуд!»

Сафар халтачан гулдӯзиро аз рӯи миз ба дасташ гирифт. «Барои хотираи нек аз Вера ба Аркадий» навишта шуда буд.

- Косенкои хоксори меҳрубон! – аз фикр гузаронд Сафар, - Бо чӣ орзую умедҳо зани ту инро навишта, чӣ қадар ашки алам рехта бошад! Дигар ту дар сафи мо нестӣ. Вера ҳоло аз ҳалокати ту беҳабар аст. Кӣ медонад, эҳтимол ҳуди Вера ҳам ҳозир зинда набудагист. Аз бомба ва ё аз ҳамлаи танки фашистон гурехта, дар роҳ ё дар пеши остонаи хонааш ба марги бемаҳал гирифтोर шуда бошад ҳам, аҷаб нест. Ин аст «тартиби нав», ки фашизм мехоҳад дар рӯи замин чорӣ созад!

- Сафар пилсӯзи аз снаряд сохташударо, ки ба ҷои пилта як порча шинел месӯхт, даргиронд.

Вай як саҳифа когазро аз сумкааш гирифта ба паси миз нишасту ба навиштан сар кард.

«Салом, ҳамшаҳрӣ ва дӯстам Мамарачаб! Ташаккур ба ту. Гумон мекунам, акнун ту хуб фаҳмидӣ, ки мо барои чӣ меҷангему ба муҳофизати чӣ ба даст яроқ гирифтаем. Инро ту дар аснои иҷрои супориши ҷангӣ – посбонии шабона бо амалиёти шуҷоатмандонаи худ исбот намудӣ. Командири рота лейтенант Осмуҳин туро ба мукофоти ҳукумати пешниҳод кард. Муборакбодии маро қабул фармо, рафиқ ва дӯсти ҳамяроқам!

Мо тамоми рӯз бар зидди фашистон ҷангидем ва ҷандин ҳамлаҳои ӯро зада баргардонидем. Ҳозир шаби торик. Саҳарӣ боз ба ҷанг. Хулоса, тирҳо дар тирдону ангушти шаҳодатамон дар куланги яроқ. Хомушии ҷандинрӯза, ки қариб ҳамаро дилгир карда буд, ба охир расид. Акнун боз навбати аз душмани ҳаромӣ саҳт қасос гирифтани омад.

Ба мо аз саломатии худ навис. Ҳама туро салом меғӯянд. Зудтар сихат шудани ту орзуи ҳамаи мо.

Дӯсти ту, Сафар».

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи Фотех Ниёзӣ илова ба он чизе, ки дар китоб дода шудааст, боз чӣ медонед? Оё қиссаи «Димаи диловар»-ро хондаед?
2. Мазмуни «Корнамои Мамарачаб»-ро нақл кунед.
3. Аз қисса кадом лаҳзаҳо ба шумо беиштар маъқул шуданд ва чаро?
4. Андешаатонро дар бораи марги писарбачаи 10-сола баён кунед.
5. Мамарачаб чӣ корнамои нишон дод?
6. Нозири камаровӣ кадом суруди халқиро хонд? Магар дар рӯзҳои ҷанг суруд хондан кори нағз аст?
7. Аввал пойтахти Тоҷикистон Сталинобод буд ва баъд номаи ба Душанбе иваз шуд. Ин тағйирот дар кадом сол ба амал омад?
8. Дар ҳамин қисмат дӯстии байни халқҳои рус, тоҷик, украин илҳикос ёфтааст. Ҳамин дӯстиро адиб дар симои кадом нақшҳо ифода кардааст?
9. Дӯст ва ҳамшаҳрии Мамарачаб кӣ буд? Ӯ чӣ унвони ҳарбӣ дошт?
10. Ба андешаи шумо Мамарачабу дӯстонаш ба чӣ мақсад меҷангиданд? Андешаатонро хаттӣ нависед.

МИРСАИД МИРШАКАР (1912-1993)

«Ман дар Боми Ҷаҳон ба дунё омадам. Боми Ҷаҳон! Ҳангоме ки мо ин суҳанро ба забон мегирем, кадом як Боми афсонавиرو дар назар надорем. Оре, Боми Ҷаҳони ҳақиқӣ вучуд дорад, он на дар паси кӯҳи Қоф, балки дар Тоҷикистони соҳибистиқлол аст. Дар ҳудуди Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ- Помир дохил мешавад. Дар он ҷо одамон дар баландии то 3000 метр нисбат ба сатҳи баҳр зиндагӣ мекунанд. Аз қадимулайём Помирро Боми Ҷаҳон меномиданд. Дар бораи Помир китоби бисёре навишта шудааст.

Ман ҳам хостам ватани худ – Боми Ҷаҳонро васф намоям.

Достонҳои «Қишлоқи тиллоӣ», «Ленин дар Помир», «Мо аз Помир омадем», «Калиди бахт», «Одамон аз Боми Ҷаҳон», «Панҷи ноором», «Ишқи духтари кӯҳсор» ба рӯзгори мардуми Помир баҳшида шудаанд.

Вақте ки ман 16 сола шудам, маро дар қатори дигарон ба шаҳри Душанбе, ба хондан фиристоданд. Тирамоҳи соли 1928 зиёда аз 30 нафар ҷавонон, чун рӯдҳои кӯҳӣ аз баландӣ ба поён фаромада, бо роҳҳои вайрону нимвайрон ба шаҳри ҷавон, Душанбе омадем. Он вақт ин масофа як моҳ вақти моро гирифт. Ҳоло ин масофаро бо самолёт метавон дар 40-50 дақиқа тай намуд.

Баъд хондаму хондам. Дар сохтмонҳои азими ҷумҳурий иштирок кардам. Он вақт шаҳри Душанбе хурдакак буд. Имрӯз бинед, ба як шаҳри бузург, ба як гулистону боғшаҳр табдил ёфтааст. Ман ҳам то тавонистам дар ободӣ ва шукуфои пойтахтам меҳнат кардам, саҳм гузоштам.

Дастхоро намуда коса, аз он
Об хӯрдем пас ҳарисона.
Об не, балки буд роҳати ҷон.
Сумкахоро ба зери сар монда,
Дам гирифта, вале намехуфтем.
Бо муҳаббат маҳорка² печонда,
Саргузашту ҳикоя мегуфтем.

ЛЕНИН ДАР ПОМИР (фасли нахуст)

Не хурӯсе ҷег зад шаб, бемаҳал,
Не ситора бар замин афтида буд,
Не ба боми хонае ҷугзе нишаст,
Не касе дар хоб море дида буд.
Сол, аммо соли ноором буд,
Кори мардум бесару анҷом буд.

Раҳгузарҳову мусофирҳои раҳ
Паҳн мекарданд ҳар гуна хабар.
Хурдакак будем, аммо кунҷков,
Гӯш медедем бар ҳар раҳгузар.

Вақти бозӣ буд магар? Не! Хостем
Боҳабар бошем аз ҳар «нек»-у «бад»,
Маънии «тақдири бад»-ро хостем
Бишнавем аз нобаладҳо ё балад³.

Хурдакак будем, лекин хостем
Боҳабар бошем аз «кори ҷаҳон».
Коргарбачча, ки Даврон ном дошт,
Бар сари мо, кунҷковон, буд калон.
Бо падар дар шаҳр рафта борҳо
Ҳар касеро мардикорӣ кардааст.
Синну солаш хурд, аммо аллақай
Зарби ҷуби бандагиро хӯрдааст.
Хурд бошад ҳам, вале фаҳмида буд
Се суҳанро:

«шаҳр»,

«меҳнат»,

бандагӣ».

Пас, камаш се бор аз мо бештар
Ошно вай бо тариқи зиндагӣ.
Шаҳрдида, зиндагониро зи мо,
Хубтар, бисёртар доништа буд.
Ҳар чиро, ки мешунид ӯ аз падар,
Омада бар мо ҳикоят менамуд.

Раҳгузарҳою мусофирҳои раҳ
Паҳн мекарданд ҳар гуна хабар.
Мардуми деҳ-марду зан, пиру ҷавон
Гӯш медоданд бар ҳар раҳгузар.
Он яке мегуфт:
«Гӯё дар ҷаҳон,
Куввае нав – «Болшевой» пайдо
шудааст».⁴

Дигаре мегуфт:
«Оре, Болшевой» -
Одам асту номи вай Ленин⁵ будаст.
Ӯ худаш рус асту мехоҳад диҳад
Подшоҳи русро, инак, ҷазо:
Дастӣ ӯро баста тахташ бишканад.
Бо замин яксон намояд тоҷро.
Дар Петербурге, ки ҳар майдони ӯ
Аз диёри мо васею паҳнтар,
Дар Петербурге, ки ҳар як хонааш
Мебарад, гӯянд, то сесад нафар,
Давлати шоҳ аст дар зери хатар!...»

«... Бесабаб не ин хабарҳо! «Большевой»
Зидди шоҳи рус исён кардааст!»
Омад он соат, - бигуфто дигаре: -
«Давлати пурзӯри шаҳ ёбад шикаст!»

Қозии қишлоқи мо ногаҳ шабе
Мезанад фарёд, ки:
“Эй аҳли дин!
Хоб дидам, «Болшевой» бо лашкараш
Ҳамла овардаст бар Шугнонзамин.

Алгараз, дар хобу дар бедориаш
Халқ машғули сиёсат гашта буд.

Буд равшан, ки ягон гап мешавад,
Оташ, охир, гар набошад, нест дуд.
Буд равшан ҳаст оташ!

Лекин он –

«Дар кучо ҳасту кӣ шуд ҳезумкашаш?

Хонаи кӣ – дӯстон ё душманон

Гарму равшан мешавад аз шӯълааш?»

Дар дили ҳар кас саволи бешумор

Вақти хобу вақти роҳат, вақти кор

Фикр мекарданд, мидиданд фол

Одамони оддӣ кӯҳсор.

Бо ҳамин раҳ бар саволи бешумор

Чустучӯ мекард ҳар як кас ҷавоб.

Байни мардум боз як тозахабар

Паҳн шуд, ки:

«Дар Петербург инқилоб!»

Гӯиё, ки гург дар байни рама

Гашта пайдо! –

Шӯру ғавғо шуд баланд.

«Инқилоб, исён⁶ ба зидди шоҳи рус

Бо туфангу досу бо путку каланд!»

Он касе, ки ин хабарро паҳн кард,

Ҳабс шуд.

Он рӯз дар ҳавлии худ

Карда моро чамъ, Даврон инчунин

Саргузашти он ҷавонро гуфта буд:

Ман шунидам, одами бечора ўст,

Хоксору зиндадил, синнаш ҷавон.

Бо забони нарму гарму форамаш

Гуфтугӯ мекард бо бечорагон.

Ў худааш аз шаҳри Хоруг будааст,

Рафта дар мулки Хучанду дуртар,

Дар заводу фабрика, дар конҳо

Кор мекардаст, марди коргар.

Дар ғарибӣ гашта-гашта омадаст

Ў ба назди баччагонаш,

Ногаҳон –

Ҳабс шуд,

Ў дузд не, ҷаллод не!

«Болшевой»-ро ёвару ёрирасон
Қисматашро мӯҳри қозӣ ҳал намуд:
Зинда гӯронанд он бечораро.
Бойҳою пирҳо⁸ розӣ шуданд
Бар чунин як ҳукми он гурги дуло.

Дахшатовар буд чунин соат, вале
Кард вай бедор мардумро зи хоб.
Бар саволи хеш дар он тирарӯз
Ёфт мардум пурраву равшан ҷавоб.
Дид бо чашми тари худ ҳар яке,
Ки дар он соат барои «Болшевой»
Камбағалҳо ашки худ мерехтанд,
Лек ҳандиданд пиру миру бой.
Маънии бисёри «Ленин», «Болшевой»
Гашт равшан дар дили бечорагон,
Ҳар кӣ шуд бедор, ёру хешро
Мекунад бедор аз хоби гарон.
Рафт он фурсат, ки бо завқи калон
Гӯш медедем бар афсонаҳо,
Баҳри мо Даврон ҳикоят менамуд.

Инчунин пурваҳму мудҳиш қиссаҳо
Гӯш медедему мепиндоштем:
Бачча мо не. Ҳар яке марди калон,
Ақли мо ҳам, гӯиё, ки мефузуд.
Маънии шодию гам ҳам шуд аён...

КАМБАҒАЛ

Мӯйсафедде буд дар қишлоки мо,
Синну солаш бештар аз шаст буд.
Рӯзу шаб дар хонаи боёни дех
Нимсеру гушна меҳнат менамуд.
Номи ӯ аслан Атобек будааст.
Қозие, ки вай ба ӯ мекард кор
«Бек» лозим нест, бар ту бас «Ато»!
Гуфта номашро намудааст ихтисор.
Гашт воқиф чун аз ин кирдори вай,
Завқ карда мирҳазори он диёр,

«А» барон ту чӣ лозим, «То» бас аст!»
 Гуфта номашро намудаст ихтисор.
 Хандаовар ин суханҳо, лек То:
 «Майлатон, - гуфтаст, - як номи дигар
 Низ дорам –
 Камбагал, - он номи ман,
 Ё ба ман мерос мондаст аз падар,
 Камбагал!
 Ин номи моро ҳеҷ кас
 Нест қодир, ки намояд ихтисор!
 Бо ҳамин як номи меросӣ маро
 Мешиносанд одамони ҳар диёр...»

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Панҷи заррин**-об-зар маъдани сурх, зард буда қиммату арзиши зиёд дорад. Оби дарёи Панҷ ҳам зарду сурхчатоб аст. Боз садҳо гектар даштҳои лабташноро обёрӣ мекунад ва мисли зар арзиши бебаҳо дорад.
2. **Маҳорка** – тамоку, маводи сигор.
3. **Нобаладҳо** – ашхоси ноогоҳ, беҳабар ё огоҳу боҳабар, роҳнамо.
4. **Болшевоӣ** – намоёндагон ё аъзоёни нахустини Ҳартияи Коммунистиро болшевикон мегуфтанд.
5. **В.И.Ленин** – роҳбари Ҳартияи Коммунистӣ (1870-1924).
6. **Исён** – шӯриш, балво
7. **Пирхон мулк** – қозӣ ва дигар рӯҳониён.

Пурсиш ва супориш

1. *Ҳамин байтро шарҳ диҳед:*
*Кӯҳи хоро нигар, ки уштурвор,
 Бар сари ганҷҳо намуда хоб.*
2. *Чаро сарҳадчиён хоб намекарданд?*
3. *Шоир хурсанд аст, ки хурӯс бемаҳал садо накардааст, ситора ба замин наафтаидааст ва чӯғз нахондааст. Чаро хурсанд аст? Хондани онҳо, садо кардани онҳо чӣ хосият дорад?*
4. *Дар бораи Даврон нақл кунед. Калимаҳои «шаҳр», «меҳнат» ва «бандагӣ»-ро маънидод намоед.*
5. *Дар бораи болшевикон ва Ленин ва қору амали онҳо аз волидайнатон пурсед.*

6. Чаро қозӣ аз омадани «Болшевой» ва Ленин дар турсу ҳарос буд?
7. Чӣ хел мӯҳри қозӣ он ҷавонро зинда дар гӯр кард?
8. Пирҳои мулк чӣ сирру асрор доштанд ва чӣ хел сиррашон ошкор шуд?
9. Ба чӣ мақсад номи Атобекро ихтисор карданд?
10. Боз Атобек чӣ ном дошт ва чаро ин номро аз падар мерос гирифтааст?
11. Муносибати адиб бо халқи рус чӣ хел нишон дода шудааст?
12. Имрӯз муносибати мо ба халқҳои Руссия чӣ хел аст? Ба халқи тоҷик чӣ гуна ёри мерасонад?

ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ (соли таваллуд 1945)

«Ҳар як асар барои офарандааш мисли фарзанди ҷигарбанд азиз аст. Зеро он дар натиҷаи ранҷ кашиданҳо, бедорхобии шабҳо, кам кардани нури ҷашми бино эҷод мешавад».

Ба ҳамин маънӣ Иқбол мегӯяд:

*Барги гул рангин зи мазмуни ман аст,
Мисраи ман, қатраи хуни ман аст.*

Боз, иншои «Суруди миллий»-ро гӯед! Ин суруд бароям аз фарзандам ҳам азизтар, волотар, муқаддастар мебошад. Чунки ин суруди Тоҷикистони соҳибистиклол, суруди тоҷики тоҷдор, тоҷики кӯҳантаъриху бофарҳанг аст. Ин пайки шодист, ки аз қалби миллионҳо мардуми тоҷик бурун ояд ва садою овозаш ба дунё танин андозад.

Вақте ки шумо, фарзандонам, «Суруди миллий»-ро зам-зама мекунед, ман ҳам бо шумо ҳамсадо мешавам, ман ҳам дар осмони бегубори Тоҷикистони азиз чун шоҳин бо шумо бол мезанаму бол мезанам ва шодам, ки ман онро эҷод кардаам, ин бахт насибам гардид.

Азизонам! Дар бисёр ҷамъомадҳо, маросимҳо бисёр касон, аз он ҷумла толибилмон аз ман мепурсанд: «Устод Гулназар, «Суруди миллий» чӣ хел ба вучуд омад?»

Бале, азизонам, ҳар як асар таърихе дорад. «Суруди миллий» ҳам.

Ёд дорам, ки 9-уми сентябри соли 1991 буду тирамоҳи зарринқабо бо тамоми шаҳомату бузургияш давр меронд. Ана

дар ҳамин фасли тиллоранг халқи тоҷик парчами истиклолро баланд афрохт, истиклолият ба даст овард. Дар диёри тоҷикон субҳи шодӣ дамид. Аз ин пайки шодӣ ман дар курта намегунҷидам.

Рохбарияти Тоҷикистони соҳибистиклол пас аз ин барои эҷоди «Суруди миллӣ» озмун эълон кард. Ман ҳам миён бастам. Пеш аз иншон он, бори дигар таърихи гузаштаю имрӯзаи халқи азизамро омӯхтам. Панди бузургони миллатам: «Гуфтори нек, рафтори нек, кирдори нек»-ро барои хеш раҳнамо сохтам. Ҳамин тавр, қалам ба даст гирифтаму «Суруди миллӣ»-ро эҷод кардам. Ҳар як калима ва ҳар як мисраи шеъраро садҳо бор тағйир додам, ислоҳ намудам. Ниҳоят «Суруди миллӣ» болои қоғаз омад. Аммо азизонам, ман ҳаргиз бовар надоштам, ки дар байни ин қадар адибони тавонои миллат суруди ман дастболо мешаваду он «Суруди миллӣ»-и халқи бузургворам мегардад. Оре, мурғи Ҳумо гӯё болои сарам парвоз карду бахт ба рӯям хандид ва ман ба мурод расидам.

Шогирдони азиз, ба кадом нияту орзу иншо намудани «Суруди миллӣ»-амро баъдтар дар як рубоиям ин тавр ба қалам додам:

*Эй халқи азизи ман, саломат бошӣ,
Парвардаи номусу шарофат бошӣ.
Аз ҷон гуфтам «Суруди миллӣ»-и туро,
То ҷӯр ба ҳам бошиву Миллат бошӣ!»*

Дар домани кӯҳҳои сарбафалак, дар соҳили дарёи пуртуғёни Зарафшон деҳаи хушманзараи Дардар ҷой ҷойгир аст, ки бачагии шоири халқии Тоҷикистон Гулназар он ҷо гузаштааст. Падару модари деҳқонаш саводи қазой надоштанд, аммо бисёр шеърӯ масалҳои халқиву китобиро медонистанд ва дар ҳар лаҳзаи муносиб аз онҳо истифода мекарданд.

Гулназари наврас аз пайи мол, барои ҷамъ кардани алаф ё барои сайругашт бо бачагони ҳамсолаш ҳама роҳу пайраҳҳои кӯҳҳои атрофи деҳашонро давр задааст, ҳар сангу ҳар бутта, ҳар чашмаву сойро ӯ медонист, ҳар паррандаи хушхонро аз садояш аниқу дақиқ мешинохт. Вай ошиқи зебоҳои зодгоҳаш буд ва шеърҳои аввалинашро низ дар васфи деҳи зебоаш сурудааст:

*Дар бари кӯҳ аст деҳи Дардарам
Ҳамчу лаъли пур аз шаҳду шакар.
Чӯи онро кӯҳ дар каф дошта,
«Марҳамат» гӯяд ба ҳар як раҳгузар.*

Муҳаббат ба ҳар гиёҳ, ҳар ниҳол, ба ҳар дараву такоб охиста-охиста ба муҳаббати бузург табдил ёфт.

Вакте ки ӯ ба Душанбе барои идомаи таҳсил омад, дарёфт, ки муҳаббати бузург низ ҳаст, ки одами комил аз он фориғ буда наметавонад. Донист, ки ба ҷуз меҳри деҳаи Дардар, меҳри бепоёне низ ҳаст, ки он ба Ватани азиз тааллуқ дорад. Шеърҳои шогирдонаш ва баъдтар сурудҳои баркамолаш, ки дар маҷмӯаҳои «Расми сарбозӣ», «Нардбон», «Дастархон», «Лангар», «Пайи дарё», «Фасли оғоз» ва даҳҳо номгӯи дигар ба табъ расидаанд, аз меҳри Ватан ва модар саршоранд. Инсонҳоро ба покӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ ҳидоят мекунанд.

Ҳамин меҳру муҳаббати беиддао сабаб гардид, ки Гулназар Келдӣ дар озмун дастболо бигардад. Оре, имрӯз «Суруди миллӣ»-и Тоҷикистони соҳибистиклолро аз хурд то калон, аз пир то ҷавон тараннум мекунанд ва ифтихор доранд.

Шоистваи гуфтан аст, ки «Суруди миллӣ» орзую умеди ҳазорсолаи миллати моро ифода мекунад:

*Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зери парчами ту саф кашидаем,
кашидаем.*

Ин суруд соҳибватанонро ба муттаҳидию ягонагӣ ҳидоят менамояд. Ватан мисли баҳор ҳамеша шукуфост. Барои ободӣ ва беҳазонии кишвар ва саодати мардум ҷоннисор бояд шуд, бовафо бояд буд:

*Ҳазон намерасад ба навбаҳори ту,
Ки мазраи вафо бувад канори ту.*

Хонандагони азиз, акнун навбати он расид, то шумо бо ҳам «Суруди миллӣ»-ро тараннум намоед. Гузашта аз ин, мазмун ва моҳияти ҳар як мисраи онро маънидод кунед.

Боз аз эҷодиёти шоири ширинкалом Гулназар ҷанг рубоиро пешкаш менамоем. Ин дастагулҳои тару тозаро хонед ва ҳаловат баред.

РУБОИЁТ

1. Ширинии ҳарфи даҳанам, чон Ватанам,
Атри нафаси ҳар суҳанам, чон Ватанам.
Номи ту бас аст дар радифи шеърнам,
То пеши фалак ноз кунам, чон Ватанам!
2. Аз оташи чони ту гуфтам, гуфтам,
Аз сӯзи ниҳони ту гуфтам, гуфтам.
Мӯи сари ман чомаи пирӣ пушид,
Аз ишқи ҷавонии ту гуфтам, гуфтам.
3. Эй суруди садои ман, ту овозам дех,
Болу пари ман биёру парвозам дех.
Тоҷикаму тоҷи кас набошад ҳавасам,
Оне, ки рабудан зи ман бозам дех.
4. Заррин нашавад зиндагӣ аз зар, хуш дор!
Ширин нашавад зи шаҳду шакар, хуш дор!
Сад дар бувадат хона агар суде нест,
Олам ду дар аст, эй бародар, хуш дор!
5. Худро чу суҳан ҳама расо бояд кард,
Чун оина хизмати сафо бояд кард.
Хохӣ, ки Сикандари замонат хонанд,
Саде ба раҳи нафс ба по бояд кард.
6. Пинҳони ман аз аёни ту хуштар,
Хомӯшии ман аз баёни ту хуштар.
Фарёди баланду ҳиммати паст чӣ суд?
Эҳсонии ман аз они ту хуштар.
7. Ғамҳои ту хӯрдаам, аҷаб беҳуда
Дар ёди ту мурдаам, аҷаб беҳуда.
Чун шӯри Заравшону Бухорон хамӯш
Ҳасрат ба ту бурдаам, аҷаб беҳуда.

8. Лоиқ! Лоиқ! Нумӯи миллат боқист,
Мастии ту дар сабуи миллат боқист.
Аз гӯши гарони нокасон боке нест,
Фарёди ту дар гулуи миллат боқист.
9. Ин булҳавасон зиндаву ошиқ мурда,
Имонхасакон зиндаву содиқ мурда.
Нафрин ба ачал, ки бо бадон кораш нест,
Ту зиндаву ӯ зиндаву Лоиқ мурда.
10. Номи туву номи ман намонад, эй дӯст,
Ҳаёти ману туро кӣ хонад, эй дӯст.
Ту шоири халқиву манам шоири халқ,
Як мисраи мо касе надонад, эй дӯст.
11. Дил меҳри туро ба қон харад, қон Ватанам!
Чун тӯша ба фардо бубарад, қон Ватанам!
Бо ту нафасе агар маро хуш бигузашт,
Умри ту хуш гузарад, қон Ватанам!
12. Ошиқ ба ҳаваси марғзорони туам,
Лабташнаи оби чашмасорони туам.
Аз чак-чаки борони зимистон хаста,
Муштоқ ба борони баҳорони туам.
13. Боист зи санг лаъли худ биситонӣ,
Аз шохи умед бори худ бифшонӣ.
Нанг аст, ки косаи гадоӣ бикунӣ,
Як умр ту тоҷи шарафи Сомонӣ.
14. Он, ки зи шараф тоқ кунад миллатро,
Шармандаи офоқ кунад миллатро.
Бингар ба кучо расид кори ману ту
Оқипадаре оқ кунад миллатро.

Пурсиш ва супориш

1. *Рубоии дуҷум ба рубоии якҷум аз лиҳози мазмун чӣ муносибат дорад?*

2. Дар рубоии дуҷум мисраи сеюм: «Муи сари ман чомаи тирӣ пӯшид» ба кадом маъно омадааст? Шарҳ диҳед.
3. Дар рубоии сеюм шоир ба кадом масъала ишорат кардааст?
4. Дар рубоии чорум шоир мегӯяд, ки аз зар заррин намешавад зиндагӣ, чаро? Рубоиро таҳлил намоед.
5. Дар рубоии панҷум Сикандар ва сади Сикандарӣ омадааст. Ин вожаҳо ба кадом маъно омадаанд? Сад ба нафс чӣ муносибат дорад?
6. Гулназар Келдӣ дар рубоии шашум дар мисраи охир: «Эҳсони ман аз они ту хуштар» чӣ гуфтан меҳаҳад?
7. Рубоиеъти 8 ва 9 –ро аз ёд кунед. Оё аз эҷодиеъти Лоиқ Шералӣ ягон шеър ҳифз кардаед?
8. Гулназар чаро Лоиқро ситоиш кардааст? Ёро нумӯи миллат гуфтааст? Суханаиш чӣ маънӣ дорад? Ба ҷойи нумӯ боз кадом калимаро метавон истифода бурд?
9. Шоир дар рубоии 10-ум дӯсти шоираширо мазаммат намудааст. Суханони шоирро шарҳ диҳед. Чаро мардум як мисраи шеъри чунин шоирони бузурги халқиро намедонанд?

АБДУМАЛИК БАҲОРӢ
(соли таваллуд 1927)

«Ман баробари адабиёти бадеӣ аз хурдӣ мусикиро дӯст медоштам, дутору гижжаку дойра менавохтам. Орзуям, композитор шудан буд. Бо ҳамин мақсад, баробари мактаби миёна дар омӯзишгоҳи мусиқӣ низ таҳсили илм мекардам, ҳатто узви оркестри симфонӣ будам.

Вале соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ сар шуду роҳи ҳаёти аксарияти наврасон низ тағйир ёфт. Омӯзишгоҳи мусиқӣ баста шуд, бинои мактабамонро ба госпитал доданд. Ман, ки ҳанӯз синфи ҳаштумро ба охир нарасонида будам, ба курси ҳаштмоҳан муаллимтайёркунӣ даромадам ва баъди он ба институти педагогӣ.

Адабиёти бадеӣ ба илми мусиқӣ аз чанд чиҳат монанд аст. Ҳардуяш ҳам образ меофарад ва эҳсосоти инсонро ифода мекунад. Ба мутолиаи адабиёти бадеӣ ман аз бачагӣ шавқ пайдо карда будам. Ҳафтае як бор ба китобхонаи шаҳрӣ рафта, китоб мегирифтам. Кор ба дараҷае расид, ки раҳми модарам омада гуфт: «Писарам, ин қадар шабу рӯз сил шуда китоб нахон. Рав, ту ҳам дигар бачаҳо барин дар кӯча бозӣ карда бие».

Агар аз нашри шеъри нахустинам (соли 1945) ҳисоб кунем, ман зиёда аз 62 сол аст, ки бо кори эҷодӣ машғулам. Дар ин муддат чандин асар навиштам ва чандин китоби нависандагони русро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардам. Як қатор драмаҳои навиштаи ман дар сахнаи театрҳо ва телевизиони Тоҷикистон намоиш дода шуданд. Азҷумла, повестҳои «Гирдоб», «Модархонд», «Ду моҳи пурмағал», «Қаймоқи гирди коса»,

«Чабрдида» ва қиссаю ҳикояҳои фантастикӣ: «Чуръати доктор Мансур», «Занбӯри айнақдор», «Аҷоиботи Нодар», «Сунбула», ки ин жанр дар адабиёти тоҷик падидаи нав аст, иншо кардам. Дар тӯли ин солҳо шеърҳои зиёдаи манзумаю дostonҳоям нашр шуданд.

Нависандагӣ кори масъулиятнок ва пурмашакқат аст. Барои иншои китоби бисёр доништан ва заҳмат қашидан лозим. Аз асарҳои бадеӣ хонанда бояд ҳам лаззат бараду ҳам дарс омӯзад, ба саволҳои бисёре, ки дар майнааш пайдо мешавад, ҷавоб гирад. Аз ин рӯ, ман ҳар боре, ки қалам ба даст мегирам, худро аз нав шоғирд ҳис мекунам».

Ҳоло адиб ба кори эҷодӣ машғул аст. Чун муште аз хирвор, бароятон пораеро аз қиссаи «Ду моҳи пурмағал» пешкаш менамоем.

ҚИССАИ АЛИҶОНУ АЗИЗ **(порчае аз повести «Ду моҳи пурмағал»)**

Дарё меғуфтааст, ки оббозҳо аз онӣ худам, онҳоро қай хоҳам, фуру мебарам. Лекин ман бояд аввал он шиноваронро дам кашам, ки дер-дер ва бозхтиёт ба оғушам медароянд. Бинобар ҳамин, алалхусус бачаҳо ба дарё наздик нашаванд, ки ҷони ҷавони худро барбод медиҳанд. Фоҷиаҳое, ки ҳар сол тобиштон аз Сумичак сар карда то Ёва рӯй медиҳанд, магар дарси ибрат нестанд? Ба дарё шак овардану ҳазл қардан қамолӣ нодониш. Охир онро беасос рӯди Сир наномидаанд!

Мо бо ҳамин мазмун аз падару модарамон бисёр панду насиҳат мешунидем. Вале ҳамин, ки имконият пайдо шуд, ҷойи бозии мо боз лаби дарё буд. Баъзан ба он ҷо баъди дарс рост аз мактаб мерафтем. Сонӣ ба ҳавлӣ дер бармегаштему консултатсия, кружок, ё ҷамъомади пионериро баҳона мекардем. Бо вучуди ин рӯю гардани аз таъсири обу Офтоб мис барин дурахшон ва тафсидаи мо гувоҳи ҳол буд. Падару модарон боз мағал мебардоштанд, танбеҳ медоданд ва таҳдидаи онҳо ниҳоятш ба насиҳатҳои обшуста анҷом меёфт.

Аслашро ғӯед, онҳо аз ману Азиз беҳуда ин қадар хавотир мешаванд. Охир ҳуди мо ҳам ақлу фаросат дорем, кӯдак нестем. Имсол синфи панҷумро тамои мекунем. Наход, мо дидаю

дониста худро ба чанголи ачал супорем? Аз чихати шиноварӣ бошад, кам ҳамсинфоне ёфт мешаванд, ки ба мо баробар оянд. Ману Азиз ҳам кулочкаш шино мекунему ҳам «говянда». Баъзан бо тахтапушт рӯи об «мурдаи қоқ» шуда мехобем. Бозии «мегурезам-медорам» сар шавад-ку, ҳеҷ кас ба мо расида наметавонанд. Чунон ғўттахо мезанем, чунон моҳӣ барин печутоб мехӯрем, ки доштанишон амри маҳол аст.

Ғайр аз ин, мо дар дарёи калон не, балки аксар вақт дар дарёча оббозӣ мекунем. Аз Сир шохобе ҷудо шуда, як қитъаи калони замини киштро давр зада мегузарад. Ана ҳамон шохобро дарёча, ё худ рӯди Арал меноманд. Ҷараёни рӯди Арал нисбатан ором аст. Тағаш реғи тоза, обаш аз сари сина баланд нест. Одам лилипут барин қадпаст бошад, ғўтиданаҳам ҳам, албатта, мумкин. Аммо ману Азиз аз чинси он паканачаҳои ношуд не. Мо, хайрият, бачаҳои болобаланди чор кас медидагӣ.

Ману Азизро якчанд ришта ба ҳам пайваस्ताаст. Аввалаш ин, ки мо ҷўраҳои ҳамсолу ҳамсинф. Дуюм ва аз ҳама муҳимаш, дуи мо ҳешу ақрабон наздик ҳам мебошем. Азиз ба ман аммабачаю ман ба Азиз тағобачаам. Яъне модари Азизу падари ман аз як ишқаманд, ё худ чунон, ки дар урфият меғўянд, чигару чигарбанд. Барои ҳамин мо зуд-зуд ба ҳавлии якдигар меоем, ба ғаму шодии якдигар шарикем, ба якдигар мадад мерасонем, пуштупанох мешавем.

Дар хотир дорам, ки тобистони гузашта падарам касали саҳт шуданду аммаам ба ҳавлии мо омада, шабхоро рӯз карда менишастанд, ба бемор аз модарам дида, бештар парасторӣ менамуданд.

- Ақачон, - меғўфтанд он кас, каф ба пешонаи тафсони падарам ниҳода, - худро далер доред, зудтар сиҳат шуда хеста, соябони сари бачаякони маъсуматон гардед. Дард дар бадани инсон мисли меҳмон аст, меояду меравад. Худо хоҳад, имшаб як арақ кунед, ҳамааш ту дидию ман надидам шуда меравад. Ба нияти шифо гуфта, ҳамин ним коса ўмочро хўп кашед, ақочон. Биёед ман саратонро ба зонуям монам.

Аммаам ба бемори инчиқ бо як азоб хўрок меҳўронданду баъд ба даҳлез баромада, аз дигарон пинҳонӣ хунг-хунг гиря мекарданд. Дар ҳамон ҷо ман ба хулосае омадам, ки ба одам дар ҳақиқат ҳам аз хоҳар дида меҳрубонтар ва ҷонсўзтар касе набудааст.

Аммаам маро ҳам фавкуллода дӯст медоштанд. Ҳар чиз бихаранд, дуто мехариданду якеро ба писарашон Азиз ва дигареро ба ман медоданд. Ин, албатта, бесабаб набуд.

Падари Азиз Усто-Неъмат рангуборҷӣ дар байни мардум нуфузи калон дошт. Кори ягон бофандаи шаҳр бе ӯ буд намешуд. Ресмон, абрешим ва ҳатто карбосу шохивори тайёри бофта дар устохонаи ӯ ба худ ранги дилхоҳ мегирифтанд. Танакори бекасабу атлас низ дар ҳамин ҷо абрбандӣ ва рангубор карда мешуданд. Ба Усто-Неъмат ёрдамчиёни бисёре хизмат мекарданд, ки онҳоро халифаҳо меномиданд. Яке аз ҳамин гуна халифаҳо Абдуфаттоҳи боғбон буд. Вай бо духтари қадраси худ Салима ҳамчун комилҳуқуқи ин хонадони калон зиндагӣ мекард.

Усто-Неъмат аз пушти касбу ҳунари нодираш бадавлат шуда буд. Яке дар маркази шаҳру дигаре берун аз он — дар соҳили дарёи ду ҳавлии қори калон дошт. Бо аҳли оила ва пешхизматҳо ӯ зимистон дар ҳавлии шаҳру тобистон дар ҳавлии соҳили дарёи зиндагӣ мекард. Ҳавлии тобистонро «Майдон» мегуфтанд, зеро он асосан аз боғи майдони калон иборат буд. Фақат се-чор хонаю айвони кошинкорӣ ба назар мерасид, ки онҳоро дар ҷои баланду барҳавои Майдон андохта буданд. Боғро дарахтони зардолу, себ, ноку шафтолу, гелос, олуболую бодом ишғол мекарданд. Дастӣ ростро хавозаҳои токи ангури кадухусайнӣ, тағобӣ, тоифӣ ва зогак оро медоданд. Дар қисми поёни нисбатан камдарахти Майдон анорзор, анчирзор, қитъаҳои кишти сабзию картошка, пиёзу помидор ҷой гирифта буданд. Умуман дар ин ҳавлӣ меваю сабзавот фаровон буду ба қавли модарам, маймун намехӯрд. Зардолуҳои моҳтобии заб-зард, себҳои сурхи пешпазак, шафтолуҳои хил-хилрасидан пӯсташ нарм болои алафу даруни ҷӯякҳо рехта мехобиданд. Бодирингу ҳандалакро бошад, худамон ба полз даромада аз палакҳояшон қанда мегирифтем. Аз дур дарё, ҷазираҳои қаб-қабуд, қуллаҳои баланди кӯҳи Мевағул намуда меистоданд.

Мо аксар вақт дар болои суфае, ки зери сияҳбеди калон, дар паҳлуи ҳавзи пуроб сохта шуда буд, бозӣ карда менишастем.

Усто-Неъмат марди басо саховатманду дасткушод буд. Дар ҳавлиҳои ободу озодаи ӯ қариб ҳар шаб бо ҳар баҳона мехмонҳо чамъ меомаданд. Дар оташдонҳои қатор хӯрок мепухтанд, рӯи дастархонро ҳамеша меваю сабзавоти рангоранг оро медод. Баъзан рӯзона занҳои бисёр гун шуда, маросими мушқилкушо

ё бисешанбе мегузaronиданд. Аммаам ба чашм айнак монда, аз китобҳои қадима газалҳои Машрабу қиссаҳои динӣ мехонданд.

Ҳар сареву савдое гуфтагӣ барин, бо вучуди ин қадар тахту бахт, Усто-Неъматро дар дил ғами нӣхоне буд, ки ўро ором намегузошт. Завҷаи соҳибҷамолу бибиотуни вай фақат духтар мезонду усто дар орзуи як писари меросхўр мӯи сари худро сафед мекард.

Вақте ки ман таваллуд меёбам, аммаам ҳомила будаанд. Он кас барои табрики бародарашон ба хонаи мо меоянду дар дил аз худо илтиҷо мекунанд, ки ў ба мани навзод чўрае низ ато кунад, яъне ин навбат худашон ҳам писар таваллуд кунанд. Чӣ мегўед, ки баъди ягон моҳ бо паи қадами ман Азиз ба дунё меояду бо ҳамин сабаб аммаам ба ман мисли фарзанди худ меҳр мебанданд. Нияти нағз ними давлат, ману Азиз дар ҳақиқат чўраи қарин шуда мондем. Мо ҳамроҳ калон шудему ҳамроҳ ба мактаб рафтем.

Шароити зиндагии ману Азиз фарқи калон дошт. Падари ман марди аёлманди камбағал буд. «Гарчӣ худ бебаҳраам, шодам ба айши дигарон» гуфта, аз хушбахтии хоҳараш ва ҳаёти бофароғати ҷиянҳояш хурсандӣ мекард. Ба онлаи нимбараҳнаю нимгуруснаи мо аммаам то аз дасташон меомад, ёрии моддӣ мерасониданд.

Азиз табиист, ки эрка калон мешуд. Ўро модари меҳрубону чор хоҳари дилсўзаш дасти ба даст гирифта мегаштанд, ҳар чӣ хоҳад, муҳайё месохтанд. Вай аксар вақт истеза карда, хўрок намехўрд, ба наздам Алиҷонро биёретон гуфта, мағал мебардошт. Баъди ин бегоҳиҳо яке аз хоҳарони ў, ё худи аммаам ба хонаи мо меомаданд. Онҳо ба падару модари ман хушомад задаю таваллою зорӣ карда, маро ба Майдон гирифта мерафтанд. Танҳо баъди ҳамин чехраи Азиз равшан мешуду ҳамаро осуда мегузошт. Чунон, ки «аз пушти шолӣ курмак об хўрдааст», хоҳарони ў ба туфайли шодмонии додараки худ ба ман ҳам патаку пайтоба мешуданд, ҳарчӣ пурсам, ёфта медоданд.

Усто-Неъмат барои писари ягонааш аз тоҷирони машҳур нодиртарин ашёҳоро харида меовард. Дар шаҳри мо шояд аввалин граммофонҳои австриягӣ, мошинҳои дарздўзии немисӣ, лампаҳои даҳуми варшавӣ, велосипедҳои сечарҳан маҷорӣ,

соату ойнаҳои мусикадори фарангӣ дар ҳавлии Усто-Неъмат пайдо шуда бошанд. Мо таппончаҳои мепаррондем, ки олтингӯгирди тираш ҳам қарсас карда садо ва ҳам шарораву дуд мебаровард. Диафилмҳои доштем, ки лентаашро тофта, манзараҳои аҷибу ғариби оламо дидан мумкин буд. Карнайча, нагора ва гармошкаҳои даҳанакие менавохтем, ки мисли онҳоро дигар бачаҳо дар хоби шабашон ҳам намедиданд.

Ман баъзан то як ҳафтаю даҳ рӯз дар ҳавлии аммаам мегаштам. Аз ҳамин сабаб, бисёр вақт гапи байни падару модарам мегурехт.

- Қои бегона не-ку, - мегуфтанд падарам. - Мон, бо Азиз ҳамроҳ гаштан гирад.

- Мардум чӣ мегӯянд? – эътироз мекард модарам. – Ҳар як бача бояд дар пеши чашми падару модари худаш бошад. Алиҷони мо ятиму бепаноҳ не, ки дар ба дари мардум гардад.

Аз мактаб, ки баргаштем, аммаам моро шинонда, аввал ишкамамонро сер мекарданд. Баъд яктогӣ сабатчаи рангаи дастадор медоданду мефармуданд, ки рафта ба он зардолу ё себ чида оем. Аз қафои похсадевори паст хур-хур шамоли дарё мевазид, ғалоғулаи бачаҳои оббозикунанда ба гӯш расида меистод. Аз дур мӯрии стансияи ба қазира оббарорӣ ба назар менамуд, ки ҳалқа-ҳалқа дудахро ба фазои кушод сар меод. Дили мо ба дарё кашол буду ноилоҷ сабр мекардем, худро ба мевачинӣ андармон месохтем. Пайт мепойдем, ки кай имконияти хато кардани чашми аммаам пайдо мешаваду мо ҳам давида рафта, худро ба об меандозем.

ДАРДИ ШИКАМ

Овоза шуд, ки идораи савдои шаҳр «қанди бисёре кӯҳна шуд», гуфта, акт кардааст, ба чуқуриҳои Чармгарӣ чанд фургон аз он оварда рехта, аз болояшон дору пошида гӯр кардааст. Ману Азиз баъди дарс рост ба пеши қалъаи кӯҳна – ба Чармгарӣ рафтем. Бинем, аллақай чанд бача бо тешаю каланд чуқурро кушода, кулӯла-кулӯла қанди хоколуди баҳамчаспидаро гирифта истодаанд. Мо ҳам чобукӣ карда, худро ба хандақ ҳаво додему аз зери хасу хошок тарбуз барин як кулӯлаи калони қанди коғаздорро баровардем. Ҳамин вақт аз ким-кучо милисаю духтурҳои хилъатпӯш пайдо шуда, ҳама қандковонро пеш

карданд. Ману Азиз ганимати худро ба багал зада, сӯи соҳил гурехтем.

Соҳили дарёча камодаму ором буд. Рӯи об аз шамоли гашти рӯз мавчи маҳин зада, тӯри нуқра мебофт. Дар сояи чигдазори соҳили муқобил ду-се духтари қадрас болои халтаҳои пури алафи кандаи худ нишаста, ҳазлу шӯҳӣ мекарданд. Яке аз онҳо мардон барин қарсагро ба сар салла карда буду ба ҳамроҳонаш дармеафтод. Ду духтари дигар ҳам шуда, бо дасту оринҷ сари дили худро панаҳ карда механдиданд.

Мо карамелҳои пачаку сиёҳшударо аз каллақанд як-як кандаву бо эҳтиёт шуста, болои санги соҳил гарам мекардем. Мехостем, корамон зудтар тамом шаваду бо ин ширинии муфт ҳам худамон сер шавем ва ҳам он духтаракони шӯхро зиёфат кунем.

Аз карамел андаке бӯи гализи мазут меомад, ҳалвои мағзаш талхча буд, вале ба ҳар ҳол хӯрда мешуд. Чашмгуруснағӣ карда, Азиз қанди бисёр хӯрдааст магар, ки яке бинам, чашмагро пӯшида, аз сараш арақи хунук рехта, болои рег дароз кашадааст. Ман тохта ба наздаш омадаму пурсидам:

- Чӣ шуд, Азиз? Чаро ба замин чалпак шудӣ?

- Вой шикамам, - базӯр овоз баровард Азиз. - Сари дилам месӯзад. Ахволам бад. Мемурам...

- Э, воҳима нақун! - гуфтам ба ӯ. Аммо дидам, ки ахволаш ба ростӣ вазнин, давида рафта, ба тӯпиам аз дарё об гирифта оварда, ба сару рӯи Азиз пошидам.

То ин муддат духтарон лингаҳои алафро ба сар ниҳода, доман барзадаву то ноф ба об гӯтида, аз дарёча гузаштанд. Ман бо тавалло аз дасти Азиз кашола мекардам, ки ба худ ояду аз ҷой хезад.

- Чӣ воқеа рӯй дод? - гӯён, духтарон баробари аз дарё баромадан ба сари Азиз омаданд.

- Ана аз ин қанд хӯрду дилаш беҳузур шуд, - эзоҳ додам ман.

- Ин чӣ хел қанд? Аз кучо гирифтед? - пурсид духтари ба сараш рӯймолпечонида.

Ман хиҷолат кашаида, гурунгос задам:

- Аз чуқури Чармгарӣ кофта гирифтём. Баъд ба об шустём..

- Эҳ каллаварамҳо! - афсӯс хӯрда ба гап қатӣ шуд духтари дигар. - Майдонашон аз мевани худодод лабрез бошаду инҳо

канди пӯсидаи дорузада хӯранд... Ман рафта Усто-Неъматро хабар диҳам, ки Азизро зуд ба духтур баранд.

- Ман ҳам аз ин қанд хӯрдагӣ, - гуфтам ман.

Ҳамин вақт Азиз ба хуш омада, ногаҳон овоз баровард:

- Об!

Духтарон ба ӯ бо қафи даст об хӯронданд. Яке аз онҳо аз печи остинаш ду дона курут гирифта ба мо дод, ки маккем. Курути шӯру турш моро андак ба худ овард. Духтарон хотирчамъ шудаю лингаҳои алафро ба сар монда, рафтанд.

Ҳамон шуду аз қанд дилам тамоман монд. Агар харбузаю тарбуз, ё меваҳои боғ бошанд, ман акнун ҳатто ба шоколади зарҳалпеч даст дароз намекунам.

Фаҳмост, ки мо ҳамон рӯз ҳам муддаои табъ оббозӣ кардем. Оби дарёча чунон каб-қабуд, соф ва ширгарм буд, ки одам якду ғўта занад, дигар баромадан намеҳост.

Пурсиш ва супориш

1. Порчаро хонед ва гӯед, ки дуруст номгузорӣ шудааст? Мувофиқи мазмуни он ба ин порча боз чӣ хел ном гузоштан лозим аст?
2. Оббоз ё шиновар шудан чӣ шоистагӣ дорад?
3. Дарёи Сир дар кадом вилояти ҷумҳурии ҷорист? Вай аз кучо сарчашма мегирад ва ба кадом ҷой мерезад? Аз харита онро нишон диҳед.
4. Мақоли халқӣ: «Эрка балои ҷон» дар ин ҳикоя ба маврид оварда шудааст?
5. Рафтори Алиҷон ва Азизро чӣ хел баҳо медиҳед?
6. Зарбулмасали «Нафси бад балои ҷон» ба ҳикояи «Дарди шикам» чӣ муносибат дорад?
7. Шумо амали Азизро дар бораи истеъмол кардани конфетҳои ифлосу бӯйнок маъқул мешумored?
8. Тозагию озодагӣ барои саломати инсон чӣ суд дорад?
9. Аз мазмуну мӯҳтавои қисса шумо чӣ панд гирифтаед?

ҒАҒҒОР МИРЗО (1929-2006)

«Ман аз падару модар хеле хурд сағир монда будам. Ҳокимияти Советӣ маро дар қатори ҳазорон ятимони дигар аз марг раҳонид ва бинобар ин нахустин ҳиссиёте, ки дар дили кӯдаконаи ман пайдо шуд, нашъунамо кард, ҳиссиёти беканори ташаккур ва миннатдорӣ ба наҷотбахши ман аст. Ин ҳиссиёт баъд аз қаламдаст шуданам, мавзӯи асосии эҷодиётам гардид.

Меҳнати асосии мо, «детдомиҳо» таҳсил бошад ҳам, мо танҳо ба он маҳдуд намешудем. Дар фермаи хонаи бачагон подабонӣ мекардем, боғу полизи онро парвариш менамудем, дар таъмири ҳарсолаи хобгоҳ иштирок доштем, аловии зимистонаи худро худамон пешакӣ тайёр карда мемондем. Дар баробари ин дастаи ҳаваскорони хонаи бачагон, ки як вақтҳо ба он ҳофизи халқии мамлакат Саидалӣ Вализода ва як вақти дигар Артисти Халқии мамлакат Маҳмадалӣ Қобилов, роҳбарӣ карда буданд, ба қишлоқҳо баромада, бо шаклҳои гуногуни санъати таҳҷой нишондодҳои партия ва ҳукуматро тарғибу ташвиқ менамудем. Воқеан, азбаски ҳеҷ кас аввалин музди меҳнати худро фаромӯш намекунад, ман ҳам онро ҳамчун як марҳилаи муборак равшан дар ёд дорам: тобистони соли 1938 рӯзе ҳаваскоронро чамъ карданд ва ба онҳо мукофоти пулӣ доданд. Ба ман ҳам як даҳсӯмаи дастархон барин калон расида буд.

Натанҳо аз таъсири тангдастӣ, ки дар солҳои ҷанг насиби ҳамаи мо гардида буд, балки аз таъсири ҳамон ҳиссиёти миннатдорӣ, аз таъсири моҳияти тарбияи хонаи бачагон буд. Ман баъдтар ҳам дар баробари таҳсил ба меҳнати беруна низ машғул мешудам.

Таҳсили ман дар Омузишгоҳи педагогии Кулоб ва Институти педагогии Душанбе чараён ёфтааст.

Вале тақдири эҷодии ман ба маҷрои ҳақиқӣ ва асосии худ он вақт қорӣ гардид, ки маро дар соли 1950 дар органи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон журнали «Шарки сурх» ба хизмат қабул карданд ва ман дар муҳити мубораки шоирону нависандагони номвар, дар мактаби М.Турсунзода, Ҷ.Икромӣ, Раҳим Ҷалил, М.Миршакар, А.Дехотӣ, Б.Раҳимзода ва дигарон ҳамчун шоир ва адиб сабақ омӯхта, нашъунамо кардам».

Ҳамин тавр, Ғаффор Мирзо умри пурбаракат дид. Ӯ моҳи августи соли 2006 дар шаҳри Душанбе вафот намуд. Вале умри хешро ройгон нагузаронид. Барои наслҳои оянда асарҳои пурарзише мерос гузошт. Махсусан барои бачаҳо асарҳои хубу шавқовар офарид. Достонҳои «Тоҷи давлат», «Асрор» маҷмӯаи шеърҳои «Руи сурх», «Марди майдон», «366 пахлӯ», «Нору нур» ва ғайраҳо хонандагон хеле хуш пазируфтанд.

Инак, шогирдонии азиз, бароятон шеърӣ «Дӯст», огози достони «Тоҷи давлат» ва «Дар сари гаҳвора»-и Ғаффор Мирзоро пешкаш менамоем.

ДҶСТ

Кист он бе аниси танҳо, кист?
Зинда бе дӯст ҳеч натвон зист.
Ҷар киро ёру дӯст бисёр аст,
Ҷар кадомаш муносиб ёр аст.
Ҷар якеро чу гавҳари чашмон,
Ҷамчу лахти ҷигар, чу риштан қон.
Хоси он зеби он мақоме ҳаст,
Иззату ному эҳтироме ҳаст.
Лек дар он миён назарногир,
Дӯсте ҳаст хоксору фақир.
Саҳлу боқадр ончунон аст он,
Обу нон гӯй, обу нон аст он.
Дар бари туст, ту аз он серӣ,
Гаҳ варо дар назар намегирӣ.
Лек аз он ҷудо шавӣ нафасе,
Қои дигар равӣ, ягона касе,

Ки ба ёдат биёяд аз ҳама зуд,
Чош холи бубинӣ дар бари худ-
Дустон, дӯстон, ҳамон аст он,
Дар ҳақиқат, чу обу нон аст он.

ИБТИДОИ ДОСТОН («Точу давлат»)

Баҳор омад, Баҳоре чун
арӯси бениёз омад,
Басо бо нозу нуз омад,
Басо гарданафроз омад.
Чу зебое, ки донистаст
зебо будани худро,
Назар дар осмон, мағрур,
Одамшинос омад.
Чу мегӯянд, худбинанд
онҳое, ки хушрӯянд,
Ҳама он гуна нозуктабъ,
к-андар як сари мӯянд.
Каломи талх гӯю
ҳоли зори нозукон бингар,
Ки аз қаҳру газаб ҳарфе,
намеёбанд, то гӯянд.
Сари роҳаш гирифтам,
бо забони нештардоре,
Ба ӯ гуфтам:
Баҳоро, ин қадар ту карруфар дорӣ?
Чаро бемайл меой,
чаро дилсард метобӣ?
Магар танҳо ту зебой,
такаббур ин қадар дорӣ?
Гумон дорӣ, фақат аз туст
сарсабзии мо,
Ҳазор оҳангу ранги бӯ,
ҳавои нашъаноки мо.

Чунон савлаткунон ой,
ки гӯё чокарат бошем,
Фақат аз туст гӯё
чашми сери мо, чароги мо.
Ту ҳар соле чавон гардида
аз сар кор сар кардӣ,
Ҳазорон бор аз болон
ин кишвар гузар кардӣ.
Вале, эй чони ширин,
аз ҳисоби ифтихори худ
Чӣ кардӣ, садяки ин хокро
андак дигар кардӣ.
Заминеро, ки буд зинда,
мусаввар карда мерафтӣ,
Ба сар ин хизмататро монда
афсар карда мерафтӣ,
Вале пайваста аз рӯи
заминҳое, ки мемурданд,
Парида мегузаштӣ,
Боз бадтар карда мерафтӣ.
Замини зинда кам мешуд,
Набуд инро давое ҳеч,
Паи хизмат қариб омад
наёбӣ ҷову пое ҳеч.
Агар се-чор соли дигар
Октябр ақиб мемонд,
Баҳоро, метавонистӣ,
ба ин кишвар наоӣ ҳеч.
Мақун қаҳру ғазаб,
густоҳии ман санги ноҳақ нест.
Ба эъҷозу ба зебоии ту,
ҷонам, ягон шак нест.
Вале бо ман саёҳат кун
замини Тоҷикистонро,
Бубин, ки дасти эъҷозу
руҳи зебот мутлақ нест.

Ту калон шав, бафазлу доно шав!
Ҳам ба дил, ҳам ба чехра зебо шав!

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро Гаффор Мирзо бисёр шеърӯ дӯстониҳои хешро ба бачагон бахшидааст?*
2. *Дар шеъри «Дӯст» шоир дӯстониро ба чӣ шабеҳ намудааст?*
3. *Дӯсти хоксору фақир чӣ хел дӯст аст?*
4. *Чаро дӯстро шоир «чу обу нон аст он» мегӯяд?*
5. *Шоир баҳорро чаро «арӯси бениёз», «гарданфароз», «мағруру одаминошинос» мегӯяд?*
6. *Суханҳое, ки шоир дар ҳақиқи баҳор мегӯяд, ба андешаи шумо дурустанд?*
7. *Меҳру муҳаббати адиб нисбати Тоҷикистон дар кадом лаҳзаҳо ва чӣ хел баён шудааст?*
8. *Андешаатонро дар бораи зебоиҳои Баҳору Наврӯз нақл кунед.*
9. *Наврӯзи Аҷам дар деҳи шумо, шаҳри шумо чӣ хел мегузарад? Дар ҳамин бора лавҳае нависед, ки дар он калимаҳои баҳор, Наврӯз, сабзаю себарга, гулу лола истифода шуда бошанд.*
10. *Аз шеъри «Дар сари гаҳвора» кадом мисраъҳо ба тавсифи кӯдаки навзод бахшида шудаанд?*
11. *Чаро модар тавба мекунад? Аз Худо чӣ умед дорад?*
12. *Шеърро аз ёд кунед.*

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

Маълумоти умумӣ дар бораи адабиёти шифоҳӣ ва фарқи он аз адабиёти китобӣ.....	3
Афсона чист	4
Эрачи тилисмшикан.....	6
Қаҳрамони Эрач.....	11
Шикасти тилисм.....	17
Муболиға.....	22
Дехқон ва кузаи зар.....	23
Савоби нимта нон.....	27
Образи бадеӣ, персонажи асари бадеӣ.....	29
Латифаҳо.....	30
Зарбулмасал ва мақолҳо.....	35
Наклу ривоятҳо.....	41
Ҳичо, рукн ва вазни шеър.....	44

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОЧИК

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	47
Вазнҳои шеър.....	56
Абуалӣ ибни Сино.....	60
Абдуллоҳи Ансорӣ.....	70
Низомулмулк.....	76
Саъдуддини Варовонӣ.....	90
Аҳмади Ҷомӣ.....	97
Аттори Нишопурӣ.....	100
Саъдии Шерозӣ.....	112
Камолиддин Бинӣ.....	139
Бадриддин Ҳилолӣ.....	157
Абулфазли Майбадӣ.....	165

АДАБИЁТИ САДАИ XX

Садриддин Айни.....	168
Порае аз «Едлоштҳо».....	169
“Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик».....	181
Қалъаи обӣ ва киштии сарпӯшида.....	181
Тайёрии ҳарбии чанговарон.....	183
Ҳучуми чингизиён ба Хучанд ва чанг дар болои шаҳр, «фил» ва «тилисм».....	184

Ишғол карда шудани Хучанд, роли савдогарон дар ишғоли чингизиён, қатли ом	190
Сафари обӣ, домбурӣ	195
Чанг дар биёбон ва тири бепайкон	198
Танҳоғардӣ, фоҷиаи Хоразм, Турконхотун дар шаҳри Кат, Интиком	203
Сӯхбат бо султон Муҳаммад ва Ҷалолиддин	207
Иштиёқи ёру диёр, зиндагонии ҷазира	210
Ҷиғатойхон, сафар аз ҷазира, интиқомгири дар вақти асири, атри кафан	216
Қаҳрамони асари бадеӣ	221
Мирзо Турсунзода	223
Порчаҳо аз достони «Ҷароғи абадӣ»	224
Интизорӣ	224
Мулоқоти яқум	226
Сайёҳи Ҳинд	229
Меҳмони мағрибӣ	231
Духтари муқаддас	236
Эраҷ Мирзо	243
Муҳаббати модар	243
Иди Наврӯз	245
Қадри устод	246
Халилulloҳи Халилӣ	247
Ҳада ба модарон	248
Хитоб ба авлоди Ватан	249
Наврӯзи оврагон	251
Рубоӣти шоир	252
Ҷотех Нисӣ	254
Корнамоии Мамарачаб (порае аз романи «Вафо»)	255
Мирсаид Миршакар	273
Порчаҳо аз огози дostonҳои «Панҷи ноором» ва «Ленин дар Помир»	274
Гулназар Келдӣ	281
Суруди миллий, рубоӣт ва дубайтиҳо	282
Абдумалик Баҳорӣ	287
Қиссаи Алиҷону Азиз (порча аз қиссаи «Ду моҳи пурмағал»)	288
Ғаффор Мирзо	296
Дуст	297
Пораҳо аз достони «Тоҷи давлат»	298
Дар сари гаҳвора	300

**ТҶҲЧӢ МӢРЗОД, РОЗИҚ ХАМИДОВ,
МИРЗОХУҶАИ ПИРЗОД**

АДАБИӢТИ ТОҶИК

Китоби дарсӢ барои синфи V

Роҳбари нашр: *Абдуваҳҳоб Авазов*
Муҳаррир: *Соҳибназари Абдуманнон*
Муҳаррири техникӣ: *Чоршанбе Хайруллоев*
Мусаҳҳех: *МеҳрӢ Саидова*
Тарроҳи компютер: *Фаридуллои Исмадулло*

Ба матбаа 15.11.07 супорида шуд. Ба чопаш 07.02.08 имзо шуд.
Когази офсет. Чопи офсет. Андозаи 60x90 1/16. ЧузӢи чопӢ 19.
Супориши № 15. Адади нашр 125 000.

**Ҷамъияти дорони масъулияташ маҳдуди "АВА"
ш. Душанбе, к. Турсунзода, 83/1**

1878-1954

Устод Айни

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекориву нодони намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашими аҳли олам хор гардад.*

Сотим Улуғзода

“Ҳанӯз пеш аз Чанги Бузурги Ватани дар Сталинобод ақсарият ду нафарро медонистанд, ки “Шоҳнома”-и Фирдавсро нурра азёд медонистанд. Абдушукур Пирмуҳаммадзода Деҳотӣ (бародари шоир, тарҷумон Абдусалом Деҳотӣ) буд ва дигаре банда. Ман ба тамоми ҳастиям дилбохтаи ин шоҳасари олам шуда, аз ҳамоно вақт дар ҳастиям орзуи офаридани асаре доштам... Ман ба мурод расидам” Устод пеш аз маргаш романи “Фирдавси”-ро ба анҷом расонид. Сухани охири устод Улуғзода ишора ба ҳамаи масъала аст.

1911-1997

Мӯъмин Қаноат

“Росташиро гӯям, дар рӯзгори шоириям ду бор шунаво ва ошкоро гиристаам. Яке гоҳи иншон порчаи “Мавҷҳои бародарӣ” бахшида ба бародари азизам Абдулло ва дигар соли 1968 дар Сталинград, вақте ки мисраъҳои зеринро менавиштам:

*Вале Матвей зери лаб фурӯ мебурд шевавро,
Фурӯ мебурд оҳанро.
Ки аз оҳан,
Нагардад ногаҳон пайвандҳо канда,
Нагардад аз лаби ояндаҳо лабҳанда канда*

1932

онандан ин китоб!

кунед ва дар зиндагӣ раҳнамои ҳеш гардонед.

Мирзо Турсунзода

*Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.
Сулҳ истиқболи фарзандон бувад,
Хотири ҷамъи кӯҳансолон бувад.
Сулҳ бошад бигзарад нон бемалол,
Аз гулӯи халқ дар ҳар гуна ҳол.
Адло барпо кунад паймони сулҳ,
Бахтро парво кунад даврони сулҳ*

1911-1977

Лоик

*Аз бози кӯдакон хушам меояд,
Аз хандаи бегамон хушам меояд.
Ин ҷуфти кабӯтаре бубинам дар бом,
Ҳамлонаю ҳамзабон хушам меояд.*

*Бок не, гар доварӣ гум кардааст,
Ё умеди сарварӣ гум кардааст.
Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гум кардааст*

1941-2000

Гулназар Келдӣ

*Эй халқи азизи ман, салемат бошӣ,
Парвардаи номусу шарофат бошӣ.
Аз ҷон гуфтам «Суруди миллӣ»-и туро,
То ҷӯр ба ҳам бошиву Миллат бошӣ!*

1945

1997 11. 10. 10. 10.

«ABA»

ISBN 978-99947-70-88-5

9 789994 770885